KWAD'S ORIENTAL SERIES

shed under the Authority of the
Government of His Highness the
Maharaja Gaekwad of Baroda

GENERAL EDITOR
B. BHATTACHARYYA, M. A.

SAMARĀṄGAṆASŪTRADHĀRA

VOLUME I

समराङ्गणसूत्रधारः

राजाधिराजश्रीभोजदेवप्रणीतः

RÂṄGAṆASÛTRADHÂR

BY

KING BHOJADEVA

EDITED BY

MAHÂMAHOPADHYÂYA
T. GAṆAPATI SÂSTRÎ,
er of the Royal Asiatic Society of Great Britain and I
Doctor of Philosophy, University of Tubingen,
Editor of the
TRIVANDRUM SANSKRIT SERIES.

IN TWO VOLUMES

Volume I

Printed by L. Ramaswamy Sastri at the Sridhara Power Press, Trivandrum, and
published by Newton Mohun Dutt, Curator of Libraries, Baroda State,
on behalf of the Government of His Highness the Maharaja
Gaekwad, at the Central Library, Baroda.

Price Rs. 5 Net.

PREFACE.

Samarânganasûtradhâra is a work on architecture. I means, literally, an architect of human dwellings and deals wit the planning of towns and villages, building of houses, hall and palaces as well as machines of various kinds.

The edition is based on the following three manuscripts:

(1) The manuscript marked क, belonging to th Central Library, Baroda, which runs up to certain portion in the 82nd adhyaya but i wanting in 19 folios, and which was copied, a mentioned in the colophon, in Samvat 1594.

(2) The manuscript marked ख, belonging to the sam library, which runs up to a portion in the 55t adhyaya.

(3) The manuscript marked ग, obtained on loa from the Bhandar at Pattan, which runs up t a portion of the 49th adhyaya but is wanting i 10 folios and which appears to be of the sam age as the first.

These manuscripts are full of errors and not very legible To examine them for the press was a very difficult task. Th first 54 adhyayas are now issued as the first volume while th remaining adhyayas are in the press and will be published before long as the second volume.

An exhaustive table of contents is prefixed to this volume a perusal of which will give an idea of all the subjects imbedded in it.

The work treats of the construction of cities, palaces and mansions with greater clearness of expression and wealth of details than any other available work of Silpa Sastra. The 31st chapter contains descriptions of various kinds of machines that are not found in other Silpa works, such as the elephant machine (गजयन्त्र), wooden bird-machine travelling in the sky(व्योमचारिविहङ्गयन्त्र), wooden vimana machine flying in the air (आकाशगामिदारुमयविमानयन्त्र), door-keeper machine (द्वारपालयन्त्र), soldier machine (योधयन्त्र) etc.

जनस्य विस्मयकृतो नृत्यन्ति च पठन्ति च ।
पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥
वलनैर्वर्तनैर्नृत्यंस्तालेन हरते मनः ।"

"लघुदारुमयं महाविहङ्गं दृढसुश्लिष्टतनुं विधाय तस्य ।
उदरे रसयन्त्रमादधीत ज्वलनाधारमधोऽस्य चाग्निपूर्णम् ॥
तत्रारूढः पूरुषस्तस्य पक्षद्वन्द्वोच्चालप्रोज्झितेनानिलेन ।
सुप्तस्वान्तः पारदस्यास्य शक्त्या चित्रं कुर्वन्नम्बरे याति दूरम् ॥
इत्थमेव सुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्यलघु दारुविमानम् ।
आदधीत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभृतान् दृढकुम्भान्" ॥

Generally, the language of the extant Silpa works is ungrammatical, but the present work is free from grammatical solecisms and written mostly in a sweet and beautiful style. The work will prove to be of immense benefit to students of Indian architecture as well as to those who wish to follow it in practice.

The author of the work, as mentioned in it, is Maharajadhiraja Sri Bhojadeva who is probably the same Bhoja of Dhara who ruled over Malwa in the first part of the 11th century A. D. and to whom many important works are ascribed such as, Sringârajrakâsa (Alankara) and Saraswatikanthâbharana (Vyakarana).

T. Ganapati Sastri.

विषयानुक्रमणी।

विषयः — पृष्ठम्.

१. महासमागमनाध्यायः प्रथमः —

मङ्गलाचरणम् १
शुभानामुपादानस्य, अशुभानामनुपादानस्य चावश्यकता ... ... ,,
देशपुरादीनां श्रेयःसाधनत्वकथनम् ... ... ,,
शास्त्रारम्भसमर्थनम् ... ... ,,
ग्रन्थोपक्रमोपक्षेपः २
पुरा ब्रह्मसन्निधौ पृथूपद्रुताया भूमेरभयप्रार्थनम् ... ... ,,
भूमिमनु प्रस्थितस्य पृथोस्तत्राविर्भावः ... ... ,,
आविर्भूतस्य तस्य ब्रह्माणं प्रति स्वोद्यमविज्ञापनम् ... ... ,,
श्रुतवृत्तान्तस्य ब्रह्मणः प्रतिवचनम् ... ... ,,
पृथ्वभिप्रेतस्य स्थानादिविनिवेशनस्य विधानाय विश्वकर्माणं प्रति ब्रह्मणो नियोगः ,,
समाहितयोः पृथुभूम्योर्विसर्जनम् ३
भूम्या सह पृथौ, ब्रह्मणि च स्वं स्वं स्थानमुपाश्रिते विश्वकर्मणो हिमाचलमभि गमनम्. ... ... ,,

२. विश्वकर्मणः पुत्रसंवादाध्यायो द्वितीयः —

अथ ब्रह्मनियोगानुष्ठानाय हिमालयं गतस्य विश्वकर्मणः स्वपुत्रस्मरणम् ,,
स्मरणमात्रोपनतानां तेषां जयादीनां चतुर्णां मानसानां पितुः पादाभिवन्दनम् ,,
तेभ्यो ब्रह्मनियोगनिवेदनं, स्वसाहाय्यार्थे तदुदस्थानादिविनिवेशनाय तेषां विश्वकर्मणा नियोजनं च. ४

३. प्रश्नाध्यायस्तृतीयः —

अथ जयस्य शास्त्रप्रमेयभूतान् वास्त्वाश्रयानन्यांश्च विविधान् अर्थानधिकृत्य प्रश्नः ५–१०

विषयः पृष्ठम्-

४. महदादिसर्गाध्यायश्चतुर्थः—

जयेन जिज्ञासितानामर्थानां यथासम्भवमनुक्रमेण विश्वकर्मणोपदेशः	१०
तत्र प्रथमं महाप्रलयावस्थावर्णनम् ...	"
प्रलयावसाने ब्रह्मण आविर्भावः, सृष्ट्युपक्रमश्च ...	"
महदहङ्कारादीनां सृष्टिः ...	"
महदादिभ्यः पञ्चमहाभूतानां स्वस्वगुणयुक्तानामाविर्भावः ...	११
भौतिकसर्गे ब्रह्मणोऽंशैः सृष्टाः सुरासुरादयः ...	"
कारणजलाद् भूम्युदधिमहीधरनिम्नगाद्वीपानामुत्पत्तिप्रकारः ...	१२
भूमेरधो रौरवादिनरकाणां सृष्टिः ...	"
जरायुजादीनां चतुर्णां भूतानां सृष्टिः ...	"
तत्र जरायुजानां विभागः ...	"
ग्राम्यारण्यभेदेन पुनर्द्विधा भिन्नानां तेषां विवरणम् ...	"
अण्डजस्वेदजोद्भिज्जानां विभागादिकम् ...	१३

५. भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः—

भूपरिमितिः ...	"
सप्तसु द्वीपेषु जम्बूद्वीपवर्णनम् ...	१४-१८
शाकद्वीपवर्णनम् ...	१८
कुशक्रौञ्चशाल्मलिगोमेदपुष्करद्वीपानां वर्णनम् ...	१९
लोकालोकाचलस्थितिपरिमाणादिकम् ...	२०
सूर्यादीनां स्थितिर्गतिश्च ...	२०, २१

६. सहदेवाधिकाराध्यायः षष्ठः—

कृतयुगे मनुष्याणामत्युत्कृष्टा स्थितिः ...	२२
कालान्तरे क्रमशस्तस्या अपकर्षे हेतुः ...	२३
च्युतप्रभावानां तेषां तादात्विकी वृत्तिः ...	"
क्रमेण रागलोभादीनामुत्पत्त्या तेषां मिथुनीभावेनावस्थानम् ...	२४
तात्कालिकी लोकस्थितिः ...	"
हिमानिलादिवारणार्थं तेषां गृहापेक्षा, गृहनिर्माणाय तैरुपायः प्रथमोपायश्च	२५

विषयः पृष्ठम्.

७. वर्णाश्रमप्रविभागाध्यायः सप्तमः —

अथैवं दुःखाभिभूतानां लोकानामनुग्रहायादिराजस्य पृथोरभिषेकः ... २५
पृथुं प्रति नराणां दुःखापनोदनप्रार्थनम् २६
पृथुना कृतो वर्णविभागस्तद्धर्माश्च ... ... ,,
आश्रमविभागस्तद्धर्माश्च २७
शिष्यधर्माः स्त्रीधर्माश्च ... ... ,,
सर्वेषां वृत्त्यर्थं खेटग्रामादिकल्पनम् ... . ,,

८. भूपरीक्षाध्यायोऽष्टमः —

भूमेः सामान्यतो जाङ्गलादिभेदेन त्रैविध्यं, तल्लक्षणं च २८
त्रिविधाया अपि भूमेः पुनर्वालिशस्वामिन्यादिभेदेन षोडशधा विभागस्तल्लक्षणं च. २९
जनपदादिनिवेशनोचिता भूमयः ३०
दुर्गनिवेशनोचिता भूमयः ३१
पुरनिवेशने प्रशस्ता भूमयः ... ... ,,
सर्ववर्णोचिता भूमिः ... ... ,,
तत्तद्वर्णोचिता भूमयः ३२
अपरा सर्वसाधारणी भूमिः ... ... ,,
पुरादिनिवेशनेषु वर्ज्यानां भुवां लक्षणम् ... ... ,,
कृष्यमाणायां भुवि काष्ठादिदर्शने फलम् ३३
अन्यानि भूपरीक्षणानि ... ... ,,

९. हस्तलक्षणाध्यायो नवमः —

हस्तलक्षणम् ३४
हस्तदण्डनिर्माणप्रकारः ३५
तद्वेधनानां स्थानवेधे फलम् ३६
तासां स्थानविशेषेषु करधारणे फलम् ... ... ,,
प्रासादादीनां त्रयाणां हस्तविशेषाणां लक्षणम् ३७
पुरादीनां माने तेषां विनियोगप्रकारः ... ... ,,

विषयः पृष्ठम्.

मात्राकलादिकानां सामान्यमानानां लक्षणम् ३७
एकादीनि सङ्ख्यास्थानानि ३८
निमेषादीनि कालमानानि ... ... ,,

१०. पुरनिवेशाध्यायो दशमः —

उत्तमाधममध्यमपुराणां मानम् ३९
सर्वपुराणां सामान्यविधिः ... ... ,,
उत्तमादिपुरेषु कचित् कचिद् योजनीया विशेषाः ... ... ,,
तेषु महारथ्यादिविधानम् ... ... ,,
वप्रविधानम् ४०
परिखाविधानम् ... ... ,,
वप्रोर्ध्वभागगतप्राकारविधानम् ४१
कपिशीर्षकस्य काण्डवारिण्याश्च प्रमाणम् ... ... ,,
अट्टालकादिविधानम् ... ... ,,
चरिकाविधिः ... ... ,,
पुरद्वारप्रमाणादिकम् ... ... ,,
प्रतोल्यादिकल्पनम् ४२
जलभ्रमविधानम् ४३
छिन्नकर्णादीनि गर्हितानि पुराणि, तन्निवासफलं च ... ... ,,
पुरनिवेशादिषु शान्तिकादिविधेरावश्यकता, तद्विधौ नियोज्याः स्थपत्यादयश्च ४४
खेटग्रामादीनां प्रमाणादिकम् ४५
उत्तमादिषु राष्ट्रेषु ग्रामसंख्या ... ... ,,
पुरेषु सुवर्णकारादीनां निवेशनस्थानम् ... ... ,,
प्रपादीनां निवेशनस्थानम् ... ... ,,
बलाध्यक्षादीनां निवेशनस्थानम् ४६
लक्ष्मीवैश्रवणयोर्निवेशनस्थानादिकम् ... ... ,,
नगररक्षकदेवतानां बाह्याभ्यन्तरभूमिषु स्थापनप्रकारादिकम् ... ४७
... ४७–५०

विषयः पृष्ठम्

११. वास्तुत्रयविभागाध्याय एकादशः —

एकाशीतिपदवास्तौ देवतानां निवेशः पदभोगश्च ... ५०, ५१
शतपदवास्तौ तासां पदभोगः ५२
चतुष्षष्टिपदवास्तौ तासां पदभोगः ... ... ,,
सिरानयनप्रकारः ... ... ,,

१२. नाड्यादिसिरादिविकल्पाध्यायो द्वादशः —

षोडशपदवास्तौ देवतानां पदभोगः ५३
सहस्रपदवास्तौ तासां पदभोगः ५४
चतुष्षष्टिपदवृत्तवास्तुविधानम् ... ... ,,
शतपदवृत्तवास्तुविधानम् ... ... ,,
त्र्यश्रादिवास्तुषु वृत्तवास्तुगतपदविभागातिदेशः ५५
वास्तुपुरुषाकृतौ मुखाद्यवयवकल्पनवचनम् ... ... ,,
वास्तुशरीरगतानां नाडीवंशादीनां परिगणनम् ... ... ,,
तत्र नाडीस्वरूपप्रदर्शनं, तत्प्रमाणं च ... ... ,,
वंशानुवंशमहावंशानां मर्मोपमर्मणोः सन्ध्यनुसन्ध्योश्च स्वरूपप्रदर्शनं प्रमाणं च ... ... ,,
तत्तद्गृहद्रव्यैर्महावंशादीनां पीडने फलम् ५६

१३. मर्मवेधाध्यायस्त्रयोदशः —

नगरादिषु मध्ये एकाशीतिपदेन शतपदेन च विभजनीयं वस्तु ... ,,
चतुष्षष्टिपदेन विभजनीयं वस्तु ५७
एकाशीतिपदादिषु वास्तुषु मर्मादीनां स्थानानि ... ... ,,
द्वारभित्त्यादिभिर्मर्मवेधे फलम् ... ... ,,
द्वारमध्यादिषु द्रव्यान्तरैर्विद्धेषु, तेष्वनुवंशादिनिहितेषु च फलम् ... ५८
वेधेऽपि केषाञ्चित् क्वचिद् दोषाभावकथनम् ... ... ,,

१४. पुरुषाङ्गदेवतानियमद्वादिनिर्णयाध्यायश्चतुर्दशः —

पुमाकृतेर्वास्तोरङ्गदेवताविभागः ... ... ,,
वास्तुपुरुषस्य शिरःस्थानम् ५९

विषयः	पृष्ठम्
शतपदषोडशपदवास्त्वोः प्रकृतिः	५९
वास्तुदेवानां निघण्टुः	५९-६१
वास्त्ववयवविहिता वर्णाः	६१
१५. राजनिवेशाध्यायः पञ्चदशः —	
पुरे राजवेश्मनिवेशनस्थानम्	"
दुर्गेषु तन्निवेशनस्थानम्	६२
उत्तमादीनां राजवेश्मनां प्रमाणम्	"
तेषां ज्येष्ठादिषु पुरेषु विनियोगः	"
राजवेश्मसन्निवेशसम्बद्धा विशेषाः	"
तत्र द्वारादिनिवेशनस्थानम्	"
नृपवासप्रासादनिवेशनस्थानम्	"
नृपवसतियोग्याः प्रासादविशेषाः	"
धर्माधिकरणकोष्ठागारमहानसादीनां स्थानानि	६३
रथादीनां स्थानानि	"
अन्तःपुरक्रीडागृहकुमारीभवनादीनां स्थानानि	"
मशोकवनिकास्थानम्	"
स्नानगृहधारागृहजलाक्रीडाहर्म्यप्रासादपुष्करिण्यादीनां स्थानानि	"
आयुधागारभाण्डागारयोः स्थानानि	६४
दन्तसन्धिशिल्पयन्त्रदारुकर्मान्तभवनादीनां स्थानानि	"
पुरोधसः, आशीर्वचनस्य, दानाध्ययनशालिकर्मणां,	
शस्त्रमार्गेश्च स्थानानि	"
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible]	"

विषयः	पृष्ठम्.
सामन्तानां गृहस्थानम् ...	६५
देवकुलस्थानम् ...	,,
ज्योतिर्विदां सेनापतेश्च गृहस्थानम् ...	,,
शास्त्रकर्मान्तस्थानम् ...	,,
ब्रह्मस्थानविनियोगः ...	,,
विषाणिनां स्थानान्तरप्रदर्शनादि ...	,,

१६. वनप्रवेशाध्यायः षोडशः —

द्रव्यानयनार्थं वनप्रस्थानाय विहितो नक्षत्रराश्यादिः ...	,,
द्रव्यच्छेदनभेदनवनप्रवेशनकार्यारम्भाणां राशयः ...	६६
वृक्षपरीक्षणम् ...	,,
श्मशानाद्युद्भूतानां, बालानां वृद्धानां च वृक्षाणां वर्जनीयत्वकथनम् ...	,,
सारद्रुमाणां वयः ...	,,
तत्र गृहकर्मार्हं वृक्षवयः ...	,,
अतदर्हे वयसि स्थितानां वृक्षाणां लक्षणम् ...	,,
तदर्हे वयसि स्थितेष्वपि तेषु वनरूक्षादीनां त्यजनीयत्वकथनम् ...	,,
कुटुम्बिनामर्हा वृक्षाः ...	६७
गृहकर्मण्युपादेयानामन्येषामपि वृक्षाणां सामान्यलक्षणम् ...	,,
गृहार्थं गर्हिता वृक्षाः ...	,,
वृक्षप्रमाणविज्ञानम् ...	,,
वृक्षनक्षत्रविज्ञानम् ...	,,
वृक्षच्छेदनशान्तिप्रयोजकं स्वस्तिवाचनबलिदानादि ...	,,
वृक्षच्छेदनविधिः ...	६८
छिद्यमानानां वृक्षाणां रवादिनापि तद्ग्रहोपादेयतानिर्णयप्रकारः ...	,,
वृक्षपातादिना तज्ज्ञानम् ...	,,
छेदारम्भे सरीसृपादीनां दर्शने फलम् ...	,,
छेदादुच्छ्रितेष्वच्छ्रितेषु च वृक्षेषु फलम् ...	,,
छित्वा पातितानां वृक्षाणां भागशश्छेदने विधिः ...	६९
गोधादिगर्भितानां तेषां लक्षणम् ...	,,
मण्डलगतेन तद्गर्भविशेषेण गर्भस्थतज्जन्त्वादीनां विज्ञानम् ...	,,

विषयः	पृष्ठम्.
जन्त्वादिगर्भितानां वृक्षाणामुपयोजने फलम्	६९
वनान्तराच्छिरवानीतानां तेषां परिग्रहप्रकारः	"

१७. इन्द्रध्वजनिरूपणाध्यायः सप्तदशः —

इन्द्रध्वजोत्थापनसम्बद्धा कथा	७०
इन्द्रध्वजस्यावश्यकता, तद्विधानप्रकारोपक्रमश्च	७१
इन्द्रध्वजस्योत्तमाधममध्यमानि मानानि	"
तस्य मूलाग्रभागयोर्मानम्	"
कुम्भस्य मानम्	"
अमरपीठमूलपादादीनां मानम्	७२
इन्द्रगृहनिर्माणविधिः	"
[illegible], [illegible], कुमारीणां, कन्दकोदयादीनां च मानम् ...	"
लकटस्य सूच्याश्च मानादिकम्	"
मृगालकल्पनादिकम्	७३
ध्वजयष्ट्यन्तराणां योजनसमयः	"
तेषां [illegible]प्रकारः	"
ध्वजयष्टौ तेषां निवेशनक्रमः	"
[illegible]	७४
[illegible]	७५
[illegible]	७६
[illegible]	७७
[illegible]	७८
[illegible]	"
[illegible]	७९
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible]	८०
[illegible]	"
[illegible]	"
[illegible] ...	८१

विषयः	पृष्ठम्
समुच्छ्रितस्य शक्रध्वजस्य प्राच्यादिदिगाश्रयणे फलम्	८१
अग्रं भित्त्वा भूमौ प्रविशमाने तस्मिन् फलम्	८२
तस्य स्थानान्तरभ्रंशादिषु फलम्	,,
रज्जुच्छेदे फलम्	,,
इन्द्रध्वजस्य भङ्गे फलम्	,,
छत्रादीनामिन्द्रध्वजस्य वा पाते फलम्	,,
माल्यविभूषणादीनां च्युतौ फलम्	८३
शक्रवेश्मादीनां विशरणे फलम्	,,
भृगालीलूकादीनां भङ्गे फलम्	,,
ध्वजे निर्घातादीनां पाते फलम्	,,
शक्रोपरि मक्षिकाभिर्मधुच्छत्रकरणे फलम्	,,
शक्रपार्श्वे मक्षिकादीनां भ्रमणे फलं	,,
शक्रमूर्धनि श्येनादीनां सङ्गे फलम्	,,
केतौ वायसादीनां सङ्गे फलम्	,,
चित्रपटे सुराद्याकाराणां यथावन्निवेशने फलम्...	,,
एतेषां कुट्टनपातच्छेदशोषादिषु फलम्	८४
चित्रपटस्य पातादिषु फलम्	,,
ध्वजोच्छ्रयविधौ नरादीनां चेष्टादिभिर्निमित्तावलोकनम्	,,
तदानीं दृष्टिपाते फलम्	८५
उत्सवान्तिमदिवसकृत्यम्	,,
इन्द्रस्थानभूतस्य क्षेत्रस्य मानादिकम्	,,
क्षेत्रप्रमाणेन ध्वजायामादिकल्पनम्	,,
प्रतिवत्सरं केतुप्रमाणस्य वर्धनम्	,,
यन्त्रपादकुमारिकादीनां निवेशनस्थानानि	८६

१८. नगरादिसंज्ञापर्यायोऽध्यायः—

नगरपर्यायाः	,,
नृपाध्युषितस्य नगरस्य संज्ञा	,,
शाखानगरकर्वटनिगमग्रामसंज्ञिनां स्वरूपकथनम्	,,
पत्तनपुटभेदनखर्वटद्रोणमुखादीनां लक्षणम्	८७

विषयः	पृष्ठम्
गृहपर्यायाः	८७
हर्म्यस्य स्वरूपनिर्देशः	,,
सोपानस्य ,, ...	,,
अधिरोहणस्य	,,
निःश्रेण्याः	,,
काष्ठविटङ्कस्य	,,
सौधस्य	,,
अभिमुखद्वारस्य	,,
वातायनस्य ,, ...	,,
अवलोकनस्य	,,
[illegible]	,,
हर्म्यप्राकारस्य	,,
वितर्दिकायाः	,,
ईहामृगस्य	,,
निर्यूहस्य	,,
[illegible]	,,
[illegible]	८८
[illegible]	,,
[illegible]	,,
[illegible]	,,
[illegible]	,,
[illegible]	,,
[illegible]	,,
[illegible] . ..	,,
[illegible] .	,,
[illegible] ...	,,
[illegible] .	,,
[illegible] ... -	,,
[illegible] . ..	,,

विषयः		पृष्ठम्
कोष्ठकस्य स्वरूपनिर्देशः	... ...	८८
भित्तेः ,,	... ...	,,
महानसस्य ,,	... ...	,,
द्वारकोष्ठकस्य ,,	... ...	,,
प्रवेशनस्य ,,	... ...	,,
उदकभ्रमस्य ,,	... ...	,,
भवनाजिरवनाजिराश्रमाजिराणाम् ,,	... ...	,,
देहल्याः ,,	... ...	,,
द्वारपक्षस्य ,,	... ...	८९
अर्गलार्गलसूच्योः ,,	... ...	,,
परिघफलिहगवाक्षाणाम् ,,	... ...	,,
तोरणस्य तद्विशेषाणां च ,,	... ...	,,
सिंहकर्णस्य ,,	... ...	,,
संयमनाद्यस्य ,,	... ...	,,
मरालपालीप्रणालीपद्द्वाराणां ,,	... ...	,,
प्राकारस्य ,,	... ...	,,
आस्थलकाख्यस्य ,,	... ...	९०
अमेध्यभूमेः ,,	... ...	,,
अवस्करस्य ,,	... ...	,,
परिसरस्य ,,	... ...	,,
अट्टाभिधस्य ,,	... ...	,,
अट्टालकस्य ,,	... ...	,,
अट्टाल्याः ,,	... ...	,,
अट्टालिकायाः ,,	... ...	,,
काष्ठगाल्याः ,,	... ...	,,
धारागृहस्य ,,	... ...	,,
दर्भगृहस्य ,,	... ...	,,
पक्षद्वारस्य ,,	... ...	,,

विषयः		
गोपुरद्वारस्य स्वरूपनिर्देशः	... ...	
उपकार्यायाः ,,	... ...	
क्षौमाट्यस्य ,,	... ...	
पुरीसंवरणस्य ,,	... ...	
उपनिष्कलस्य ,,	... ...	
उद्यानस्य ,,	... ...	
जलोद्यानजलवेश्मनोः ,,	... ...	
क्रीडागारस्य ,,	... ...	९
विहारभूमेः ,,	... ...	
चैत्यस्य ,,	... ...	
सभायाः ,,	... ...	
गोष्ठस्य ,,	... ...	

१९. चतुश्शालविधानाध्याय एकोनविंशः—

एकशालादिषट्शालान्तानां गृहभेदानां पृथक्पृथगेकीकृता सङ्ख्या	... ...	,,
अष्टाङ्गयुक्तानां तेषां दशशालान्तानां पृथक्पृथगेकीकृता सङ्ख्या	... ...	,,
गृहद्वितययोगेन निष्पन्नानां गृहविशेषाणां संख्या	... ...	९२
उत्तमवर्णिनां विहितानि गृहमालादीन्यन्यान्यष्ट वेश्मानि	.. ..	,,
विप्रादिविषये चतुश्शालादीनां मानविकल्पाः	... ...	,,
तेषु शालालिन्दादीनां प्रमाणम्	... ...	९३
मूषावक्रोसिमयोः स्वरूपकथनादिकम्	... ...	,,
भद्रायाः संज्ञाभेदाः	... ...	,,
प्रवहणायाः स्वरूपं फलं च	... ...	९४
मूषासङ्ख्याज्ञानोपयोगी प्रस्तारः	... ...	,,
चतुश्शालगतानां मूषाभेदानां सङ्ख्या	... ...	,,
पृथगनेकधा निवेशितैः संहतैर्विहतैरप्यलिन्दादिभिर्निर्गृहाणामानन्त्यकथनम्	... ...	,,
प्रस्तारे एकभद्राणां विवेचनम्	... .	,,

विषयः	पृष्ठम्
अष्टानामेकभद्रगृहभेदानां नामानि	९४
अष्टाविंशतिभेदानां द्विभद्रगृहाणां नामानि	९५
षट्पञ्चाशतस्त्रिभद्राणां नामानि	,,
सप्ततेश्चतुर्भद्राणां नामानि	,,
षट्पञ्चाशतः पञ्चभद्राणां नामानि	९६
अष्टाविंशतेः षड्भद्रभेदानां नामानि	,,
अष्टानां सप्तभद्राणां नामानि	९७
अष्टभद्रस्य नाम	,,
एषु मूषाविन्यासक्रमः	,,
उक्तानामेकभद्रादीनां सर्वेषां चतुर्दशशालभेदानां पिण्डीकृता सङ्ख्या .	,,
क्वचित् क्वचिद् गृहविशेषेषु मूषावर्गेमिम-योर्व्यत्यसनक्रमादिकम्	,,
अथ एकभद्रभेदेषु मायापत्तादिषु मूषास्थितिः	,,
तेषां प्रत्येकं फलप्रदर्शनम्	९८
द्विभद्रभेदेषु हंसादिषु मूषास्थितिः	,,
त्रिभद्रभेदेषु ऐन्द्रादिषु मूषास्थितिः	९८-१००
चतुर्भद्रभेदेषु कृतादिषु मूषास्थितिः ...	१०१-१०५
पञ्चभद्रभेदेषु कानलादिषु मूषास्थितिः ...	१०५-१०७
षड्भद्रभेदेषु विमलादिषु मूषास्थितिः .	१०७,१०८
सप्तभद्रभेदेषु माण्डीरादिषु मूषास्थितिः ...	१०८
अष्टभद्रे सर्वतोभद्राख्ये मूषास्थितिः	,,

२०. निर्दोषादिफलाध्यायो विंशः —

अभदृष्टफलयोः परिभाषा	१०९
द्रव्यायामादिभिः शालाया आधिक्ये फलम्	,,
गृहभूमेर्दक्षिणादिभागेषु निम्नत्वे फलम्	,,
कण्टकादिदुष्टं वर्ज्यं गृहं, तल्लक्षणं च .	,,
गृहस्य कुम्भादिभागेष्वलिन्दकल्पना, तत्फलं च	,,
तथैव ह्रस्वालिन्दकल्पना, तत्फलं च	११०

विषयः ... पृष्ठ

गुणगाविते सति शालानि फलम् ११

बहुप्रकारेषु त्रिशालेषु निम्नौ प्रकारौ ... ...

तत्रैव चान्यौ प्रकारौ ११

तेषां चतुर्णां नामानि ... ...

सिद्धार्थादीनां षण्णां द्विशालवेश्मनां स्वरूपं फलं च ... ...

सप्तशालेषु मणिचन्द्रादीनां स्वरूपप्रकटनम् ... ...

गृहसमुद्गस्य स्वरूपं फलं च ... ...

२१. द्वासप्ततित्रिशाललक्षणाध्याय एकविंशः —

मुख्यानां चतुर्णां त्रिशालानां नामानि लक्षणं फलं च ११२

अष्टादशानां हिरण्यनाभभेदानां संज्ञाः ... ... ,,

तत्सङ्ख्यानां सुक्षेत्रचुल्लीपक्षघ्नभेदानां पृथक्पृथङ् नामनिर्देशः ११३

हिरण्यनाभभेदेषु जाम्बूनदहिरण्यरुक्महेमसंज्ञितानां लक्षणम् ... ... ,,

अवशिष्टानां कनकादीनां लक्षणम् ११४

सुक्षेत्रभेदानां नागादीनां लक्षणम् ... ... ,,

चुल्लीभेदानां भुजङ्गमादीनां लक्षणम् ११५

पक्षघ्नभेदानां राक्षसादीनां लक्षणम् ११६

पञ्चभद्रकस्वरूपम् ... ... ,,

२२. द्विशालगृहलक्षणाध्यायो द्वाविंशः —

द्विशालगृहेषु मुख्यानां षण्णां सिद्धार्थादीनां लक्षणम् ११७

तेषु प्रत्येकमेकादशधा भिन्नानां सिद्धार्थयमसूर्यदण्डवाताख्यानां, चतुर्धा भिन्नयोश्चुल्लीकाचयोश्च संज्ञाः ... ११८

सिद्धार्थभेदानां वसुधारादीनां, यमसूर्यभेदानां संहारादीनां च लक्षणम् ११९

दण्डगृहभेदानां प्रचण्डादीनां, वातभेदानां मरुदादीनां, चुल्लीभेदस्य रोगाख्यस्य च लक्षणम् १२०

अवशिष्टानां चुल्लीभेदानां, काचभेदानां छलादीनां च लक्षणम् १२१

विषयः पृष्ठम्

२३. एकशाललक्षणाध्यायस्त्रयोविंशः —

एकशालेष्वलिन्दप्रस्तारः १२१
षोडशानां ध्रुवाद्याख्यानामेकशालभेदानां निर्देशादि १२२
एष्वेव भेदेष्वलिन्दविन्यासवैचित्र्येण निष्पन्नानां
रम्यनन्दश्रीधरमुदिताख्यानामन्येषा-
मेकशालविशेषाणां लक्षणं फलं च ... ... ,,
षोडशानामेव वर्धमानाद्याख्यानां लक्षणं फलं च १२३
पूर्वमुक्तेषु ध्रुवादिषु षोडशवेश्मसु पट्टदारुकल्पनया
रूपान्तरं प्राप्तानामन्येषां षोडशगृहभेदानां संज्ञाः ... ... ,,
एषामेव भेदानां शालापुरतो विन्यस्तैः पट्टदारुभिरुत्प-
न्नानां षोडशगृहभेदानां संज्ञाः ... ... ,,
शालामध्यविन्यस्तैः पट्टदारुभिरेतेभ्य उत्पन्नानां
षोडशगृहभेदानां संज्ञाः १२४
शालान्तविन्यस्तपट्टदार्वादिभिः प्रकारान्तरमाप-
न्नानामपरेषां षोडशवेश्मनां संज्ञाः ... ... ,,
अनन्तरोक्तेषु गृहेषु प्रत्येकं चतुर्दिक्षु अलि-
न्दपरिष्कारेण प्रसूतानां षोडशगृहाणां संज्ञाः ... ... ,,
एवं भेदप्रभेदैर्वर्धितानामेकशालानामाहत्य सङ्ख्याकथनं ... ... ,,
सिद्धार्थस्थितयोर्हस्तिनीमहिष्याख्ययोः, दण्डगृह-
स्थितयोर्गोवीछगल्याख्ययोश्च शालयोर्यथायथं
मेलनेनात्र संभूतानां चतुर्णां गृहविशेषाणां
संज्ञाः फलं च ... ... ,,

२४. द्वारपीठभित्तिमानाध्यायश्चतुर्विंशः —

हलकाख्यानां पञ्चदशगृहाणां संज्ञाविशेषाः लक्षणं फलं च ... १२५
प्रकृताध्याय एवोपरि वक्ष्यमाणानां विषयाणां सङ्ग्रहः १२६
पञ्चानां वर्णाधिपानां स्वरूपकथनम् ... ... ,,
तत्र सामान्यतो भित्त्यलिन्दपीठद्वारोच्छ्रायादीनां
प्रमाणप्रदर्शनम् १२७
भद्रनन्दपीठसौरभपुष्कराख्यानां चतुर्णां
गृहविशेषाणां लक्षणं फलं च १२८

विषयः पृष्ठ

२५. समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनाध्यायः पञ्चविंशः —
तत्र पञ्चशालानामाहत्य सङ्ख्या, पञ्चशालोत्पत्तिप्रकारश्च ... १२
अष्टानां पञ्चशालानां संज्ञाः ... ...
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानां तेषां संज्ञाः १३
त्रिभद्रादिदशभद्रान्तानां तेषां प्रत्येकं सङ्ख्या ... ...
षट्शालोत्पत्तिप्रकारः १३
षोडशविधानां षट्शालानां संज्ञाः लक्षणं च ... ... ,
अखिलवर्णिनां शुभानि षट्शालानि, तद्भेदाश्च ... ... ,
राज्ञोचितानि विंशतिः षट्शालानि १३
त्रिभद्रादिद्वादशभद्रान्तानां षट्शालानां प्रत्येकं संख्या ... ... ,
सप्तशालनिष्पत्तिः, तद्भेदाश्च १३३
राजयोग्यानि सप्तशालानि १३३,१३४
प्रकारान्तरेण निष्पन्नानि अन्यानि
तादृशानि सप्तशालानि १३५
त्रिभद्रादिचतुर्दशभद्रान्तानां सप्तशालानां
प्रत्येकं सङ्ख्या १३६
अष्टशालनिष्पादनप्रकाराः १३७
त्रिभद्रादिषोडशभद्रान्तनामष्टशालानां प्रत्येकं सङ्ख्या ... ... "
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या १३८
नवशालनिष्पादनप्रकाराः ... ... "
त्रिभद्राद्यष्टादशभद्रान्तानां नवशालानां
पृथक्पृथक् सङ्ख्या १३९
दशशालनिष्पादनप्रकाराः १४०
त्रिभद्रादिविंशतिभद्रान्तानां दशशालानां
पृथक्पृथक् सङ्ख्या ... ... "
तेषां सर्वेषामेकीकृता सङ्ख्या १४१
चतुःशालादिदशशालान्तानां सर्वेषां वेदनना
गुणावहनादिना निर्दिष्टाः सङ्ख्याः .. .. "
२६. आयादिनिर्णयाध्यायः षड्विंशः —
प्रासादकर्मणि सूत्रदानविधिः १४२

विषयः	पृष्ठम्
प्राच्यादिदिङ्मुखानां वेश्मनामारम्भे निषिद्धा मासाः	१४३
आये परिज्ञातव्ये क्षेत्रमानसाधननियमः	,,
आयानयनप्रकारः	,,
प्राच्यादिदिङ्मुखानामायानां यथाक्रममुद्दिष्टा ध्वजादिसंज्ञाः, तेषां फलं च	,,
विप्रादीनां प्रशस्ता आयाः	१४४
तत्तन्निवेशनानि प्रति तत्तदायानां विनियोगः	,,
तेष्वधमानां क्वचिददोषत्वकथनम्	,,
व्ययानयनप्रकारः	१४५
समाधिकादिभेदेन त्रिप्रकारस्य व्ययस्य यथाक्रममुद्दिष्टाः पिशाचादिसंज्ञाः	,,
अंशकानयनप्रकारः	,,
गृहादिष्वंशकस्य मुख्यत्वव्यवस्थापनम्	,,
अंशकत्रयस्य संज्ञाः	,,
गृहतारास्तत्संज्ञाश्च	,,
वर्ज्या मध्यमाश्च ताराः	,,
त्रयाणां नक्षत्रगणानां संज्ञास्तदन्तर्भूतानि नक्षत्राणि च	,,
भर्तुर्नक्षत्रगणसाम्यादिना विहितस्य गृहस्य शुभफलप्रदत्वकथनम्	१४६
गृहविषयावश्यचिन्तनीयानि षट् करणानि	,,
व्ययादिभिः शुभैस्तैर्यथोत्तरं शुभकरत्वकथनम्	,,
समायव्ययादिवेश्मनां वर्जनीयत्वकथनम्	,,
समसप्तकादीनां गृहाणां कर्तव्यत्वोपदेशः	,,
षट्कोष्ठकादिगृहाणां वर्जनीयत्वकथनम्	,,
गृहजीवितादिविज्ञानोपायादिकम्	,,
मेर्वादीनि षट् छन्दांसि तद्विन्यसनप्रकारश्च	१४६,१४७
तेभ्यो गृहभूपासङ्ख्यादिज्ञानम्	१४८

विषयः	पृष्ठम्
शय्याङ्गानां विधानम्	१५५
एकद्रव्यजायाः शय्यायाः श्रेष्ठत्वं, मिश्रद्रव्यजाया द्विदार्वादेश्च तस्या निन्द्यत्वं च	१५६
शय्यादारुसन्धानविधिः	,,
मध्यव्रणाद्युपलक्षितस्य शयनासनस्य दुष्टत्वम्	,,
सुश्लिष्टत्वादिगुणयुक्तत्वेन तेषां निर्मितेरावश्यकता	,,
निष्कुटादीनां षण्णां छिद्राणां लक्षणं फलं च	,,
शयनासनद्रव्यसामान्यविधिः	१५७
आसनवत्सु शय्योक्तदारूणामतिदेशः	,,
आसनाङ्गानां विधानम्	,,
तेषां द्रव्योपाधिकृतोत्तमादिता	,,
आसनालङ्काराः	,,
पादुकासद्मादीनां मानम्	१५८
३०. राजगृहाध्यायप्रक्रमः —	
उत्तमादीनां राजवेश्मनां मानम्	,,
पृथ्वीजयप्रासादलक्षणम्	१५९,१६०
मुक्तकोणप्रासादलक्षणम्	१६१
श्रीवासप्रासादलक्षणम्	१६२
सर्वतोभद्रप्रासादलक्षणम्	,,
शत्रुमर्दनाख्यप्रासादलक्षणम्	१६३
राज्ञः क्रीडार्थानि क्षोणीविभूषणादीनि पञ्च गृहाणि	,,
अवनिशेखरप्रासादलक्षणम्	१६४
भुवनतिलकप्रासादलक्षणम्	,,
विलासशालकाख्यप्रासादलक्षणम्	,,
श्रीशिखरकप्रासादलक्षणम्	१६५
भुवनमण्डनप्रासादलक्षणम्	,,
क्षोणीभूषणप्रासादलक्षणम्	,,
पृथ्वीतिलकप्रासादलक्षणम्	१६६
श्रीनिवासप्रासादलक्षणम्	

विषयः	पृष्ठम्
सूर्यादिग्रहगतिप्रदर्शनपरं गोलभ्रमणम् … … …	१७५
दारवस्य पुरुषस्यैकनाडिकयैकयोजनगमनम् … … …	,,
तालगत्यनुसारेण नृत्यन्त्या पुत्रिकया दीपे क्षीणक्षीणतैलप्रक्षेपः … … …	,,
यन्त्रहस्तिनः प्रदीयमानभूरिवारिपानम् … … …	,,
यन्त्रशुकानां तालगत्या गाननर्तनादीनि … … …	,,
पुत्रिकाणां गजानां तुरगादीनां च तालगत्या चलनवर्तननर्तनादीनि … … …	,,
वापीकूपादितः क्षेत्रेषु यन्त्रेण जलानयनापनयनवैचित्र्यम् … … …	,,
कृत्रिमाणां गजादिरूपाणां यथेच्छं निर्गमनधावनयुद्धकरणादिकाश्चेष्टाः … … …	,,
स्वबुद्धिपरिकल्पितानामुक्तानामेषामन्येषां च यन्त्राणां घटनारीतिप्रदर्शनं प्रति ग्रन्थकर्तुरप्रवृत्तौ कारणम् … … …	१७६
पुरातनोक्तदिशा वक्ष्यमाणानां यन्त्राणां सुग्रहाय बीजभूतानां भूतानां पुनः स्मारणम् … … …	,,
एतादृशविचित्रनानायन्त्रनिर्माणप्रावीण्यसामग्री … …	,,
स्वनोद्गारियन्त्रद्वयघटना … … …	१७७
पटहमुरजादिस्वनोद्गारियन्त्राणां तत्त्वम् … … …	,,
अम्बरचारिविमानघटना … … …	,,
दुष्टगजोच्चाटनाय रसयन्त्रेण सिंहनादविधानप्रकारः … … …	,,
दासादिपरिजनवर्गैर्विना तत्कृत्यानां सर्वेषां यथावन्निर्वहणाय कल्पितस्य स्त्रीपुरुषप्रतिमायन्त्रस्य घटना … … …	१७८
अनभिमतजनप्रवेशनिरोधनाय द्वारदेशे स्थापनीयं द्वारपालयन्त्रम् … … …	,,
निशि नगरचौरस्य प्रसभपातनाय स्थापनी-	

विषयः पृष्ठम्

३३. अश्वशालाध्यायस्त्रयस्त्रिंशः —

अश्वशालनिवेशनस्थानम् १८९
अश्वशालानिर्माणे निषिद्धा वृक्षाः, भूमयश्च १९०
निषिद्धदेशगैर्वृक्षैस्तच्छालानिर्माणे फलम् ... ... ,,
निषिद्धभूमिषु तन्निवेशने फलम् ... ... ,,
भर्तुर्गृहपरिसरे तन्निवेशने स्थाननियमाः १९१
अश्वशालाविधानम् ... ... ,,
शालायामश्वानां स्थानकल्पना ... ... ,,
यवसस्थानकल्पना ... ... ,,
खादनकोष्ठकल्पना १९२
पादबन्धनकीलककल्पना ... ... ,,
शालानिर्माणाङ्गबलिहोमादिकरणकथनम् ... . ,,
ऋतुषु शालासंस्करणविशेषाः ... . ,,
बहूनां तुरगाणामवस्थापननियमाः ... ... ,,
अश्वरक्षार्थं नानोपकरणानां संग्रहः ... ... ,,
प्राङ्मुखायां शालायां तुरगबन्धनस्थानम् १९३
अश्वानां प्राच्याभिमुख्येन बन्धनस्य सर्वसमृद्धिहेतुत्वस्थापनम् ... . ,,
स्नानविधापनादिकरणे दिङ्नियमः ... ... ,,
दक्षिणाभिमुख्यामुत्तराभिमुखायां च शालायामश्वबन्धनस्थानादिकम् ... . ,,
सततमार्द्रायामश्वानां दक्षिणाग्निमारुतनैर्ऋत्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः १९४
वायव्यैशान्याभिमुख्येन बन्धनस्य निषेधः १९५
मन्दुरायां दिवसतुरङ्गबन्धने च मर्कटबन्धनिषेधः ... ... ,,
राजाभिषेके च बन्धने नियमः . ... . ,,
मेषमर्कटवानरादिप्राणिबन्धनस्थानानि, विविधोपकरणानि च ... ... ,,
[illegible]

३५. शिलान्यासविध्यध्यायः पञ्चत्रिंशः —

शिलान्यासविषये विहितोऽयनर्तुतिथिनक्षत्रादिः		...	...	२००
प्रथमेष्टकालक्षणम्	...	...	...	,,
वर्जनीयाः शिलाः	...	...	...	,,
नन्दादिकाश्चतस्रः शिलास्तद्देवताश्च	...	...	...	,,
वेदीप्रकल्पनम्	...	...	...	,,
नन्दाप्रतिष्ठापनविधिः	...	...	...	२०१
उपशिलान्यसनम्	...	...	...	२०२
नन्दादीनामङ्गाः, निवेशनस्थानानि च	...	...	...	,,
तासां प्रतिष्ठापनमन्त्रादिकम्	...	...	...	,,
वैदिकाः शिलाचयनमन्त्राः	...	...	...	२०३
विधिना स्थापितानां तासां पुनश्चालनादिषु फलम्		...	...	,,

३६. बलिदानविध्यध्यायः षट्त्रिंशः —

मण्डलकरणम्	...	...	...	२०४
कलशन्यसनम्	...	...	...	,,
वास्तुदेवताकल्पनम्	...	...	...	,,

विषयः				पृष्ठम्
अर्घ्यनिवेदनम्	...	...	...	२०४
विश्वकर्मणो वास्तुदेवानां च पूजाविधिः	...	...		२०४,२०५
शान्तिबलिकर्मार्हाणि वास्त्वादीनि	...	...	...	२०६

३७. कीलकसूत्रपाताध्यायः सप्तत्रिंशः —

प्रशस्ताः कीलकवृक्षाः	...	...	...	,,
विप्रादीनां विहिताः कीलकवृक्षाः	...	...	...	,,
अशोकादीनां विनियोगे कश्चिद् विशेषः	...	...	...	,,
तद्वर्णानधिकृत्यापरो वृक्षविधिः	...	...	...	२०७
वर्णानां कीलकप्रमाणम्	...	...	...	,,
तेषां सूत्रविधिः	...	...	...	,,
कीलकस्थापनप्रकारः	...	...	...	,,
तत्र कीलकस्थानपूजा	...	...	...	,,
वेदीकल्पनम्	...	...	...	,,
वेद्यां महाकुम्भस्थापनम्	...	...	...	२०८
कीलसंस्करणम्	...	...	...	,,
परश्वाद्युपकरणपूजा	...	...	...	,,
अग्निकार्यम्	...	...	...	,,
शुभलग्नपरीक्षणम्	...	...	...	,,
पुरोहितसांवत्सरिकस्थपत्यादीनां पूजा	...	...	...	२०९
सूत्रपातनसम्बद्धं बलिकर्म	...	...	...	,,
यथोक्तद्रव्यालाभे कार्यो बलिविशेषः	...	...	...	,,
विप्रभोजनम्	...	.	...	,,
स्थापनाय प्रथमकाष्ठोद्धरणनियमाः		...	...	२१०
भूमौ प्रतिष्ठापितस्य तस्य परशुना हनने मन्त्राः	...	...	...	,,
शङ्कुमूर्धनि हन्तव्यानां प्रहाराणां संख्या	...	...	..	,,
हन्यमाने तस्मिन् शुभाशुभनिमित्तोपलक्षणम्	...	...	...	,,
ताडनमात्रनियमः	...	...	...	,,
काष्ठस्य कीलस्य प्राच्यादिषु नमने फलम्	...	...	...	२११
[illegible] पूर्वोक्ते काले फलम्	...	..		..

विषयः	पृष्ठम्
तत्रोत्सङ्गलक्षणम्	२१५
हीनबाहुकादीनां लक्षणम्	२१६
ब्राह्मणाद्यावासस्थानकल्पनेषु विशेषविधिः	,,
वर्णानामुत्तमा भूमिकासंख्या	,,
तेषां गृहोर्ध्वप्रमाणम्	२१७
देवादिविषये विशेषविधिः	,,
तत्तद्वर्णानामवरा भूमिकासंख्या	,,
उत्कृष्टस्य वास्तुद्वारस्य गुणाः	,,
द्वारकल्पनसम्बद्धा नियमाः	२१८
रथ्यादिभिर्द्वारवेधे फलम्	२१९
भिन्नदेहाख्यस्य वास्तुनो लक्षणं	,,
पूर्वादिद्वाराणां निवेशनस्थानानि	,,
द्वारेष्वविहितस्थाने विनिवेशितेषु फलम्	,,
४०. पीठमानाध्यायश्चत्वारिंशः —	
उत्तमाधममध्यमानां पीठानामुच्छ्रायः, विष्ण्वादिषु तद्विनियोगश्च	२२०
मनुष्यवास्तुपीठानां सामान्यविधिः	,,
विमानादिषु विविधपीठोपभेदाः	२२१
तेष्वेव प्रकारान्तरेण पीठविभागः	,,
४१. नयविध्यध्याय एकचत्वारिंशः —	
विंशतिनयगुणाः	,,
तद्विपरीतनयदोषा अपि विंशतिरिति कथनम्	२२२
दक्षिणपश्चिमादिकुल्यानां बहिर्मुखत्वेन विचयने फलं	,,
कुल्यासु दक्षिणादिषु फलम्	,,
मार्गशिलादिकल्पानां बहिर्मुखत्वेन प्रवर्तने फलम्	,,
गर्भेष्टकासु पदनेन विन्यासीकरणे प्रतिषेधः	,,
द्वारबन्धकल्पसम्पदा	,,

विषयः — पृष्ठम्

तद्भङ्गे ग्रामे सति फलम् २१२
दिग्गुरिथते गृहोत्थिते च तस्मिन् फलभाजः ... ... ,,
इह सर्वनिमित्तेषु शुभाशुभानां फलानां
  कालनियमः ... ... ,,
वास्तुनि पुराणत्वव्यपदेशस्य कालः ... ... ,,
नवकर्मणि निष्ठिते तुम्बिकादीनां भङ्गे फलम् ... ... ,,
तुलाभुण्डकानुपूर्वभुण्डगोधानागपाशास्यानां
  गृहद्रव्याणां भङ्गे फलम् २१३
कपाटस्यार्गलापार्श्वस्य तोरणस्य वास्तुमध्यस्य
  सोपानस्य वेदिकायाः गवाक्षस्य पट्टस्त-
  म्भस्य च विनाशे फलम् ... ... ,,
गजशुण्डायाः कपोताल्याः स्थपनीपट्टिकाया
  विटङ्कस्य तुलायाः शालास्तम्भस्य स्त-
  म्भशीर्षादेश्च भङ्गे फलम् ... ... ,,
प्रतिमोकगजवाहिन्याकाशतलकण्ठिच्छत्रप्रा-
  सादमण्डलवलभीनां भङ्गे फलम् २१४
मलीने विलीने विनष्टे च प्रासादे फलम् ... ... ,,
पूर्वोक्तेषु गृहावयवेषु स्निग्धत्वादिगुणवि-
  शिष्टेषु फलम् ... ... ,,
कर्णिकाभ्यन्तरस्थूणाशालापादहानौ फलम् ... ... ,,

४४. स्थपतिलक्षणाध्यायश्चतुश्चत्वारिंशः —

स्थपतेर्लक्षणम् २१५
वास्तुशास्त्रपाठाङ्गानि ... ... ,,
स्थपतेः कृत्यविशेषाः ... ... ,,
शास्त्रमविज्ञाय प्रयोक्तुः स्थपतेर्दोषाः ... ... ,,
अविदुषः स्थपतेर्निन्दा ... ... ,,
देवतागारस्य देवप्रतिष्ठस्य वा तस्य प्रदो-
  षकाले सम्पद्यमाना दोषाः ... ... ,,
कर्मविदः स्थपतेर्लक्षणम् ... ... ,,

विषयः				पृष्ठम्
[illegible] [illegible]	.	..	..	२२३
[illegible]	...	...	..	”

४२. [illegible] —

[illegible]	.		...	२२४
[illegible]	..		..	२२५
[illegible]	.		.	२२६
[illegible] [illegible]	.	...		”
[illegible]	..	...	.	”
[illegible]	...	.	...	२२७
[illegible]	...	...	...	”
[illegible] तद्विधिः	...	...	...	२२८
[illegible] [illegible] तद्विधिः	...	...	...	२२९
[illegible] फलम्	...	...	...	२३०
[illegible] हिंसने शान्तिविधानकथनम्	...	...	...	”

४३. [illegible] —

उक्तानां नवकर्मविधीनां मासादिव्यपदेशः ...	...	...		”
नवकर्मणि स्थिरत्वादिगुणयुक्तेषु तद्विहीनेषु च द्रव्येषु फलम्	...	...	...	२३१ ”
पूर्वादिषु नगरभागेषु रम्येषु सत्सु राज्ञः फलम् ...	...	...		२३२
तेष्वरम्येषु तस्य फलम्	...	...		
देवागारपुरद्वारादिषूत्पन्नानि शुभाशुभानि राज्ञ एवेति कथनम्	...	...	...	”
उक्तेषु स्थलविशेषेषु नवकर्मण्यूर्ध्ववंशार्गलादीनां मुख्याङ्गानां भङ्गे राज्ञः फलम्	...	...	...	”

विषयः				पृष्ठम्
तद्वृद्धे ग्रामे सति फलम्	...	...	...	२१२
दिगुत्थिते गृहोत्थिते च तस्मिन् फलभाजः	...	...	...	,,
इह सर्वनिमित्तेषु शुभाशुभानां फलानां कालनियमः	...	...	...	,,
वास्तुनि पुराणत्वव्यपदेशस्य कालः	...	...	...	,,
नवकर्मणि निष्ठिते तुम्बिकादीनां भङ्गे फलम्	...	...	...	,,
क्षुमामुण्डकानुपूर्वमुण्डगोधानागपाशाख्यानां गृहद्रव्याणां भङ्गे फलम्	...	...	...	२१३
कपाटस्यार्गलापार्श्वस्य तोरणस्य वास्तुमध्यस्य सोपानस्य वेदिकायाः गवाक्षस्य पट्टस्तम्भस्य च विनाशे फलम्	...	...	...	,,
गजतुण्डायाः कपोताल्याः स्थपनीपट्टिकाया विटङ्कस्य तुलायाः शालास्तम्भस्य स्तम्भशीर्षादेश्च भङ्गे फलम्	...	...	...	,,
प्रतिमोकभङ्गवाहिन्याकाशतलकपोतिच्छत्रप्रासादमण्डलवलभीनां भङ्गे फलम्	...	...	...	२१४
प्रलीने विलीने विनष्टे च प्रासादे फलम्	...	...	...	,,
पूर्वोक्तेषु गृहावयवेषु स्निग्धत्वादिगुणविशिष्टेषु फलम्	...	...	...	,,
कर्णिकाभ्यन्तरस्थूणाशालापादहानौ फलम्	...	...	...	,,

४४. स्थपतिलक्षणाध्यायश्चतुश्चत्वारिंशः —

स्थपतेर्लक्षणम्	...	...	...	२१५
वास्तुशास्त्रपाठ्याङ्गानि	...	...	...	,,
स्थपतेः कृत्यविशेषाः	...	...	...	,,
शास्त्रमविज्ञाय प्रयोक्तुः स्थपतेर्घातः	...	...	...	,,
अविदुषः स्थपतेर्निन्दा	...	...	...	,,
केवलशास्त्रज्ञस्य केवलकर्मज्ञस्य वा तस्य प्रयोगकाले गम्यमाना दोषाः	...	...	...	,,
कर्मविदः स्थपतेर्लक्षणम्	...	...	...	,,

विषयः पृष्ठम्

शास्त्रकर्मसामर्थ्ये विद्यमानेऽपि प्रज्ञाभावे तस्य सम्भाव्यमाना दोषाः २३५
प्रज्ञावत एव तस्य सर्वकर्मनिर्वहणक्षमत्वस्थापनम् २३६
सर्वेषु स्थपतिगुणेषु सत्स्वपि शीलाभावे कर्म-वैफल्यस्य विपरीतफलोपनमनस्य च निरूपणम् ... ... ,,
आलेख्याद्यष्टविधकर्मविज्ञानस्याप्यावश्यकता ... ... ,,

४५. अष्टाङ्गलक्षणाध्यायः पञ्चचत्वारिंशः —

स्थापत्याद्याङ्गविवरणम् २३७
नृपालस्थपतेर्गुणाः ... ... ,,
अङ्गेषु सप्तमस्य यज्ञशालामानस्य प्रयोगः ... ... ,,
तत्र यज्ञशालानिवेशनविधिः ... ... ,,
यजमानकुटीप्रमाणादिकम् २३८
प्राग्वंशपरिकल्पनम् ... ... ,,
प्रक्रमनिवेशनविधिः ... ... ,,
वेदीकल्पनम् ... ... ,,
होमस्थानकल्पनम् ... ... ,,
यजमानस्थानकल्पनम् ... ... ,,
कोटिहोमलक्षहोमस्थानादि ... ... ,,
सर्वाङ्गेषु याज्ञिकाङ्गस्य प्राशस्त्यम् २३९
यज्ञभूमिमापने विहितं वास्तुपदम् ... ... ,,
अष्टमस्य राजशिबिरनिवेशाख्यस्याङ्गस्य निरूपणम् ... ... ,,
तत्र शिबिराणामाकृतिविशेषाः ... ... ,,
शिबिरद्वारसङ्ख्या ... ... ,,
रथ्याप्रमाणम् ... ... ,,
नरपतेः स्थानम् ... ... ,,
मन्त्रिपुरोहितबलाध्यक्षान्तः-पुरभाण्डागाराणां स्थानानि ... ... ,,
अश्वानां दन्तिनां च स्थानानि ... ... ,,

विषयः	पृष्ठम्
परिखाप्रमाणम्	२३९
शिबिरस्थानमापनोचितं वास्तुपदम्	,,
अष्टमाङ्गेऽवशिष्टस्य दुर्गकर्मणो निरूपणमारम्भः	,,
तत्र षड्विधानां दुर्गाणां संज्ञाः	२४०
तेषु प्रशस्तं दुर्गम्	,,
दुर्गस्थानविभाजनार्हं वास्तुपदम्	,,
हर्म्यप्रमाणादिकम्	,,
रथ्योपरथ्याद्वाराणां प्रमाणानि	,,
दुर्गेश्वरप्रासादानां स्थानानि	,,
दुर्गरक्षार्थं स्थाप्यानां वीराणां लक्षणम्	,,
अन्तःपुरादीनामपि तत्र निवेशनीयत्वकथनम्	,,
४६. तोरणभङ्गादिशान्तिकाध्यायः षट्चत्वारिंशः—	
तोरणभङ्गोत्पातादिषु दोषाः, तत्प्रशमनविधिश्च	२४१
प्रासादं गृहं वा प्रविष्टाः सन्तो दोषसूचकाश्चतुर्विधाः कपोताः, तत्प्रवेशफलं च	२४२
कपोतप्रवेशदोषप्रशमनार्थो विधिः	२४३
४७. वेदीलक्षणाध्यायः सप्तचत्वारिंशः—	
चतुर्विधानां वेदीनां संज्ञाः तद्विनियोगश्च	२४४
तत्र सर्वतोभद्रालक्षणम्	,,
श्रीधरीलक्षणम्	,,
पद्मिनीलक्षणम्	,,
चतुरश्रालक्षणम्	,,
सर्ववेदीगता विशेषाः	,,
वास्त्विष्टकाचयनविन्यासादि	,,
स्तम्भविन्यासविधिः	२४५
मुख्यवास्तुनाथं देवतापूजादिकम्	,,
४८. गृहदोषनिरूपणाध्यायोऽष्टचत्वारिंशः—	
भूदृश्यफलम्	,,

विषयः	पृष्ठ
गृहविधौ वर्ज्या भूमयः	२४
चैत्रादिमासेषु निर्मितानां गृहाणां फलम्	
कीलादीनां स्थानम्	
तत्तद्दिङ्मुखेषु वेश्मसु फलम्	
पुरे प्रासादादीनां निवेशनस्थानम्	
वलितादीनि चतुर्विधानि दुष्टगृहाणि	
तेषां लक्षणं फलं च	
मूषकोत्करादिभिर्दुष्टानां भुवां वर्जनीयत्वकथनम्	
तासु वास्तुनिवेशने फलम्	"
वेश्मस्वनिष्टो मुखायामः	"
मानुषशालायां मूषालिन्दयोरावश्यकता, देवागारशालायां तदाभावश्च	२४७
खादकाख्यस्य वेश्मनो लक्षणं फलं च	"
सशल्यादिकं मर्मदोषचतुष्टयम्	"
छिन्नाख्यस्य वास्तवङ्गस्य लक्षणं फलं च	"
स्वगृहद्वयमध्येन वर्त्मनो निर्वाहे फलम्	"
मार्गवेधस्य स्वरूपं फलं च	"
उत्तमादीनां चतुर्णां प्रवेशानां स्वरूपं फलं च	"
शालाभेदस्य स्वरूपं फलं च	२४८
विद्धोच्छ्रितगृहस्य स्वरूपं फलं च	"
सीमान्तालयाभिमुखेषु प्रासादादिषु फलम्	"
गर्भे चन्द्रावलोकिताया निषेधः	"
गवाक्षके कूपनिवेशनस्यावश्यकता ..	"
[illegible] गृहात् पृथक्करणे फलम्	"
[illegible] स्वरूपनिर्देशः	"
[illegible] फलम्	"
[illegible] फलम्	"
[illegible] फलम्	२४९.
[illegible] फलम्	"

विषयः	पृष्ठम्
चीयमानानां प्राग्दक्षिणादिकर्णानां बहिर्गमने फलम्	२४९
मल्लिकाकृतिमन्दिरस्य लक्षणम्	"
तत्रायव्ययव्यवस्था	"
संक्षिप्तगृहस्य लक्षणं फलं च	"
मृदङ्गाकृतिगृहस्य लक्षणं फलं च	"
मृदुमध्यगृहस्य लक्षणं फलं च	२५०
कर्णेषु विषमोन्नतेषु फलम्	"
गृहमध्ये द्वारकरणनिषेधः	"
द्वारवेधेऽनिष्टद्रव्ययोजने च फलम्	"
नवेन पुराणयोजने फलम्	"
मिश्रजातिद्रव्योत्थेषु गृहादिषु फलम्	"
तत्तत्स्थानेष्वधिवास्य प्रतिष्ठितानां पुनश्चालने फलम्	"
अन्यवास्तुच्युतस्यान्यवास्तौ योजने फलम्	"
देवदग्धेन द्रव्येण गृहकरणे फलम्	"
सूर्यद्रुमध्वजच्छायानां गृहद्वारातिक्रमणे फलम्	"
ध्वजच्छायायाः स्वरूपनिर्देशः	"
निषिद्धा गृहताराः	"
निम्नोन्नतत्वादिदोषयुक्तस्यामतरद्वारस्य करणे फलम्	"
नागदन्तादीनां द्वारमध्ये निवेशनस्य, तेषां विषमस्थितेश्च निषेधः	२५१
गृहे इतिहासाद्युक्तवृत्तान्तप्रतिरूपणस्य निषेधः	"
इन्द्रजालतुल्यानां, मिथ्याकृतानां, भीषणानां च प्रतिरूपणस्य निषेधः	"
स्वयमुद्घाटनं पिधानं च कुर्वतः, सशब्दस्य, पादशीतलस्य च, द्वारस्य निवेशने फलम्	
अधोमुखत्वेन प्रत्यग्याम्याननत्वेन च निवेशने फलम्	

विषयः पृष्ठम्

स्तम्भद्वारस्य भित्तेश्च वैपरीत्येन निवेशनस्य निषेधः २५१
उपर्युपरिभूमिकाकल्पने, तत्र क्षणकल्प्तौ च नियमाः ... ... ,,
शालाया निम्नत्वे अलिन्दस्याधिक्ये च फलम् ... ... ,,
उपरिभूमिषु द्वारनियमाः ... ... ,,
आध्मातादिद्वाराणां निवेशने फलम् ... ... ,,
चत्वररथ्यादिभिर्द्वारवेधे फलम् २५२
हीनाधिकप्रमाणस्य द्वारस्य निवेशने फलम् ... ... ,,
कृशादिद्वाराणां निवेशने फलम् ... ... ,,
अन्तर्द्वारादुच्चस्य बहिर्द्वारस्य, विशङ्कटस्य च द्वारस्य निवेशने फलम् ... ... ,,
पट्टसन्धौ द्वारमध्ये निवेशिते फलम् ... ... ,,
तुलायामुपतुलायां च द्वारि तिर्यङ्निवेशितायां फलम् २५३
जयन्त्यामनुवंशमनुपातितायां फलम् ... ... ,,
[illegible]ख्यायास्तुलायाः स्वरूपं फलं च ... ... ,,
यज्ञोपवीतिन्याख्यायास्तस्याः स्वरूपं फलं च ... ... ,,
मातुलाया मध्यवेधे फलम् ... ... ,,
[illegible] निषेधः ... ... ,,
[illegible] फलम् ... ... ,,
[illegible] फलम् ... ... ,,
[illegible] भोजने शयने च कृते फलम् ... ... ,,
[illegible] च फलम् ... ... ,,
[illegible] गृहे निषेधः ... ... ,,
[illegible] ... ... ,,
[illegible] २५४

विषयः				पृष्ठम्
जीर्णघुणक्षतादीनां दारूणां वर्जनीयत्वकथनम्	...	...	...	२५४
गृहकर्मणि वर्जनीया वृक्षाः	...	...	...	,,
द्वारैर्भित्तिभिश्च मर्मपीडायां फलम्	...	...	...	,,
कायसन्धिपाल्यादिषु मर्मस्थानस्थितेषु फलम्	...	...	...	,,
स्तम्भादिभिर्द्वारमध्ये निपीडिते फलम्	...	...	...	,,
षड्दारुकाणां द्वाराणां च मध्येषु कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेषु फलम्	...	...	...	२५५
नागदन्तादिभिः शय्यावेधे फलम्	...	...	...	,,
गृहमध्यभागे द्वारे निवेशिते फलम्	...	...	...	,,
द्रव्येण महामर्मपीडायां फलम्	...	...	...	,,
गृहस्य शून्यतापादका दोषाः	...	...	...	,,
विभागपदहीनेषु वास्त्वादिषु फलम्	...	...	...	,,
पुरप्रासादवेश्मनां परिसरे वर्जनीया वृक्षाः	...	...	...	,,
द्रव्यायामोच्छ्रायविस्ताराणामाधिक्ये फलम्	...	...	...	,,
घातितेषु पातितेषु च स्तम्भद्वारादिषु फलम्	...	...	...	,,
भर्तुरनिष्टफलदायिनो गृहस्य सामान्यलक्षणम्	...	...	...	२५६

४९. रुचकादिप्रासादलक्षणाध्याय एकोनपञ्चाशः —

पुरा ब्रह्मणा सृष्टानि पञ्च विमानानि	...	...	...	,,
तेषां विनियोगः	...	...	...	२५७
सूर्यादीनामुपयोगायान्यान्यपि बहूनि विमानानि स कल्पयामासेति वचनम्	...	...	...	,,
ब्रह्मसृष्टानां वैराजादीनां पञ्चानां विमानविशेषाणामाकृतिः	...	...	...	,,
वैराजभेदानां संज्ञाः	...	...	...	,,
कैलासभेदानां संज्ञाः	...	...	...	,,
पुष्पकमणिकत्रिविष्टपाख्यविमानत्रयभेदानां संज्ञाः	...	...	...	२५८
एषामुत्तमाधममध्यमानि मानानि	...	...	...	,,
अथ चतुरस्रैर्वैराजभेदानां लक्षणप्रस्तावः	...	...	...	,,

विषयः

रुचकलक्षणम् २५८
कूटलक्षणम् २५९
पञ्जरलक्षणम् ... ... ,,
लक्षणम् ... ... ,,
ट्रलक्षणम् ... ... ,,
ीषलक्षणम् ... ... ,,
गस्त्यलक्षणम् ... ... ,,
यूथपलक्षणम् २६०
गावर्तलक्षणम् ... ... ,,
तेरलक्षणम् २६१
रेतकलक्षणम् ... ... ,,
तेभूधगलक्षणम् २६२
मलक्षणम् २६३
यनन्दश्रीतरममदाभिधाभिधानां चतुर्णां
विमानानां लक्षणम् २६४
सिंहहस्तिजातीयकुबेरवसुधाधराणां लक्षणम् २६५
सोमभद्रविमानास्यमुख्यकोणानां लक्षणम् ... ... ,,
दशानां कैलासविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः २६६
बलभदुन्दुभिपान्थरथकान्तचतुर्मुखमण्डू-
कादयानां समानां विमानानां लक्षणम् ... ... ,,
शिखानां कूर्मादाख्यानां त्रयाणां लक्षणम् २६७
दशानां पुष्पकविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः ... ... ,,
सर्वविशालमाम्बुरवाख्यानां लक्षणम् ... ... ,,
[illegible]
विश्वरूपानां समानां लक्षणम् २६८
... ... २६९
दशानां मणिकभेदानां लक्षणप्रस्तावः २७०
... त्रयाणां
... लक्षणम् ... ... ,,

विषयः	पृष्ठम्
निषेधकनिषेधसिंहसुप्रभाद्यानां लक्षणम्	२७१
लोचनोत्सवविमानलक्षणम्	२७२
अथ दशानां त्रिविष्टपविमानभेदानां लक्षणप्रस्तावः	,,
तत्र वज्रकनन्दनशङ्कुवामनमेखललयमहापद्मानां लक्षणम्	,,
हंसविमानलक्षणम्	२७३
व्योमचन्द्रोदयविमानयोर्लक्षणम्	,,
५०. प्रासादशुभाशुभलक्षणाध्यायः पञ्चाशः—	
शुभकराणां प्रासादानां लक्षणम्	,,
तद्विपरीतलक्षणेषु प्रासादेषु प्रत्येकं फलानि	२७४
५१. आयतननिवेशाध्याय एकपञ्चाशः—	
उत्तमादिभेदेन त्रिधा भिन्नस्य नृपायतनस्य मानं विन्यासश्च	२७५
नृपानुजीविनृपपत्नीगृहाणां देवधिष्ण्यानां च दिग्भागादिकम्	,,
मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधःप्रासादानां दिग्भागादिकम्	,,
राजमातृस्वसृमातुलकुमारप्रासादानां दिग्भागादिकम्	,,
द्विजमुख्यसामन्तकुञ्जरारोहभटपौरजनगृहाणां दिग्भागादिकम्	,,
सर्वेषां गृहाणां सामान्यविधिः	२७६
इतरेषां गृहाणां भूषणादिभी राजगृहैः साम्यमाधिक्यं च परिहरेदिति वचनम्	,,
अवशिष्टस्य भूभागस्य विनियोगः	,,
५२. प्रासादजात्यध्यायो द्विपञ्चाशः—	
वैराजविमानसामान्यविधिः	२७७
वैराजविमानप्रभवाः प्रासादविशेषाः	,,

थाविधा अष्टौ शिखरोत्तमाः प्रासादाः २७८
राजजन्मनां सर्वेषामेषां प्रासादानां सर्वकाम-
फलप्रदत्वकथनम् ... ... ,,
ग्वन्यजातिदूषितेषु फलम् ... ... ,,

५३. जघन्यवास्तुद्वाराध्यायस्त्रिपञ्चाशः—

ाघन्यवास्तुद्वारप्रमाणम् २७९
त्र पेद्यापिण्डादीनां मानम् ... ... ,,
ग्पशाखाखल्वशाखातुङ्गशाखानां मानम् ... ... ,,
ङ्गाया बाह्यतः क्रियमाणानां शाखानां
मानम् ... ... ,,
ोोदयमण्टपादीनां मानम् २८०
ग्त्तममध्यमयोः प्रासादयोस्तलमानम् ... ... ,,
ुम्भिकादिषु हीनाधिकमानकल्पननिषेधः ... ... ,,

५४. प्रासादद्वारमानाद्यध्यायश्चतुष्पञ्चाशः—

ासादद्वारमानम् ... ... ,,
ेद्यामानम् ... ... ,,
शाखामानम् ... ... ,,
उत्तराङ्गमानम् ... ... ,,
रूपशाखामानम् ... ... ,,
पीठबन्धमानम् ... ... ,,
भरणमानम् ... ... ,,
कपोतमानम् २८१
रथिकामानम् ... ... ,,
द्वारभूषा ... ... ,,
कपोतादिविधानम् ... ... ,,
परिमण्डलीकरणम ... ... ,,
पद्मपत्रिकामानम् ... ... ,,
रसनामानम् ... ... ,,
जङ्घामानम् ... ... ,,

विषयः	पृष्ठम्
खरवशाखामानम्	२८१
चावशाखामानम्	,,
द्वारशाखानां सङ्ख्या	,,
शाखानां निर्गमविस्तारयोर्मानम्	,,
पिण्डोदुम्बरमानम्	२८२
तलन्यासमानम्	,,
सिंहमुखमानम्	,,
त्रिविधं पट्टपिण्डमानम्	,,
हीरग्रहणमानम्	,,
कुम्भिकोत्कालकयोर्निवेशनप्रकारः	,,
उत्तरपट्टतद्धीरयोर्मानम्	,,
तदूर्ध्वभागपरिष्करणम्	,,
सप्तानां लुमानां संज्ञाः	,,
तत्र लुम्भिनीनिष्पादनप्रकारः	२८२
अन्यासां लुमानां निष्पादनप्रकारः	२८३
पञ्चविंशतिवितानानां नामानि	,,
कोलादीनां नागबन्धान्तानां सप्तानां वितानानां रूपनिर्माणप्रकारः	२८४
पुष्पकादीनां विद्युन्मन्दारकान्तानां तेषां रूपनिर्माणप्रकारः	२८५
दशच्छायोदयाः	२८६
सप्त वृत्तच्छायोदयाः	,,
छायक्षेत्रानुसारेण कल्प्यानि लुमामानानि	,,
छायलुमानां गण्डिकाच्छेदादिकम्	२८७
उत्तमादिप्रासादानां छायनिर्गमाः	२८८
सिंहकर्णलक्षणम्	२८८-२९०

शुभम् ।

॥ श्रीः ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचितं

समराङ्गणसूत्रधारापरनामधेयं

वास्तुशास्त्रम् ।

महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

देवः स पातु §भुवनत्रयसूत्रधार-
स्त्वां बालचन्द्रकलिकाङ्कितजूटकोटिः ।
एतत् *समग्रमपि कारणमन्तरेण
कार्त्स्न्यादसूत्रितमसूत्र्यत† येन विश्वम् ॥ १ ॥

सुखं धनानि ऋद्धिश्च सन्ततिः सर्वदा नृणाम् ।
प्रियाण्येषां तु संसिद्ध्यै सर्वं स्याच्छुभलक्षणम् ॥ २ ॥

यच्च निन्दितलक्ष्मा(त्र? त्र)त्तदेतेषां विघातकृत् ।
अतः सर्वमुपादेयं (यद्) भवेच्छुभलक्षणम् ॥ ३ ॥

देशः पुरं निवासश्च सभा वेश्मासनानि च ।
यद्यदीदृशमन्यच्च तत्तच्छ्रेयस्करं मतम् ॥ ४ ॥

वास्तुशास्त्रादृते तस्य न स्याल्लक्षणनिश्चयः ।
तस्माल्लोकस्य कृपया शास्त्रमेतदुदीर्यते ॥ ५ ॥

§ भुवनत्रयसूत्रधारः [illegible] । [illegible] । * [illegible] [illegible] । † [illegible] ।

भोग्यता जगत्यस्मिन्[illegible] ।
[illegible] पृथुमथाभ्यास [illegible] महामतिः ॥ ६ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ७ ॥

भगवन्[illegible] पृथुना पृथुतेजसा ।
[illegible] ॥ ८ ॥

[illegible] नृपः ।
[illegible] प्रजानां [illegible] च ॥ ९ ॥

जगत्सर्जन[illegible] गिरा ।
पूर्वं [illegible] ॥ १० ॥

त्वयापि जगतां नाथ! [illegible] कृतः ।
स्थापितानि च भूतानि [illegible] वशे मम ॥ ११ ॥

निश्चितं मम विश्वेश! कदाचिद् [illegible] ।
[illegible] किमधुना ॥ १२ ॥

न्यस्तानि धनुषा तावद् [illegible] ।
[illegible] महीम् ॥ १३ ॥

यत्रकापि भयान्त्येषा तत्र मामेव पश्यसि ।
अपश्यन्त्यन्यतस्त्राणमदुग्धा त्वामुपस्थिता । १४ ॥

अस्यां वर्णाश्रमस्थानविभागश्च विधास्यते ।
इयं च दुर्गमानेकसोणिपरिकुलाकुला ॥ १५ ॥

विधास्येऽस्यां कथं त्वेतदिति मे शङ्कितं मनः ।
पृथुनेत्यथ विज्ञप्तो भगवानब्जसम्भवः ॥ १६ ॥

उवाच बोधयन्नेनं कृत्वा भूमिं च निर्भयाम् ।
इयं मही महीपाल! विधिवत् पालिता सती ॥ १७ ॥

सस्यैरुपा(धान्य)निष्पन्नैस्तव भोग्या भविष्यति ।
यच्च ते स्यादभिमतं स्थानादिविनिवेशनम् ॥ १८ ॥

तदेष त्रिदशाचार्यः सर्वसिद्धिप्रवर्तकः ।
[1]सुतः प्रभासस्य विभोः स्वस्रीयश्च बृहस्पतेः ॥ १९ ॥

विश्वातिशायिधीः सर्वं विश्वकर्मा करिष्यति ।
राजधानीं महेन्द्रस्य त्रिदशाममरावतीम् ॥ २० ॥

[2]अन्या अप्यमुना रम्याः पुर्यो लोकभृतां कृताः ।
त्वया क्षेत्रीकृतां भूमिं दृष्ट्वा साद्रिद्रुमामसौ ॥ २१ ॥

सन्निवेशान् पुरग्रामनगराणां विधास्यति ।
तद् गच्छ वत्स ! लोकानामितस्त्वं हितकाम्यया ॥ २२ ॥

भयोज्झिता त्वमप्युर्वि ! पृथोः प्रियकरी भव ।
काले स्मृतः स्मृतः पुण्यो राज्ञः प्रियचिकीर्षया ॥ २३ ॥

[3]त्वमप्यखिलमेवैतद् [4]विश्वकर्म(न्) ! करिष्यसि ।
इत्युक्त्वा गमनमुपेयुषि प्रजेशे स्वं स्थानं क्षितिभुजि चाश्रिते मुदोर्व्याम् ।
प्रालेयाचलनिभृतमाजगाम खेलत्सिद्धस्त्रीपरिगतमाशु विश्वकर्मा ॥ २४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
[5]महासमागमनो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ पृष्ठे हिमगिरेः शशाङ्कद्युतिरोचिषि ।
सिद्धामरवधूमुक्तमणिमञ्जुगुहागृहे ॥ १ ॥

विस्तीर्णासनमासीनं सर्वज्ञमथ संसृताः ।
आययुर्विश्वकर्माणं चत्वारो मानसाः सुताः ॥ २ ॥

जयो विजयसिद्धार्थौ चतुर्थश्चापराजितः ।
तमुपागम्य शिरसा नेमुः प्राञ्जलयो मुनिम् ॥ ३ ॥

---

१. 'श्रुतप्रभावश्च विभो प्रीतये ते बृहस्पतिः', २. 'सुराणामपि चान्येषां पु', ३. 'तथाप्य', ४. 'विश्वकर्मा करिष्यति' क पाठः । ५. पृथिव्याख्यानां शास्त्रसंबन्धा. (?)प्र' ख पाठः ।

[1]वास्तु ब्रह्मा स(पर्या?सर्गा)र्दौ विश्वमप्यखिलं तथा ॥ ४ ॥

धर्म्यं धर्मे तदा श्रेष्ठमभ्यर्च्य लोकावनानि च ।
व्यवस्थाप्य चकारैष लोकपाल(श्री?स्य) कल्पनाम् ॥ ५ ॥

अहमप्यमुना विश्वनाथेनाम्बुजजन्मना ।
लोकानां सन्निवासार्थमादिष्टोऽस्मि स्वयम्भुवा ॥ ६ ॥

रम्याणि नगरोद्यानसभास्थानान्यथो मया ।
सुरासुरोरगादीनां निर्मितान्यात्मबुद्धितः ॥ ७ ॥

गत्वोर्वीं *वैन्यनृपतेर्वत्साः ! प्रियचिकीर्षया ।
नगरग्रामखेटादीन् करिष्यामि पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥

कार्ये त्वमुष्मिन् सकले मम विश्वसृजार्पिते ।
सम्यक्साहाय्यकं भाव्यं भवद्भिरिति नः स्थितम् ॥ ९ ॥

यतस्त्रिभुवनालोकप्रद्योतस्याब्जिनीपतेः ।
सहायतां तमश्छेदे कलयन्ति मरीचयः ॥ १० ॥

स्वयं करिष्येऽहमथो निवासाय पृथोः पुरीम् ।
विचित्रनगरग्रामखेटा[2]मतिमनोहराम् ॥ ११ ॥

भवन्तः पुनरागत्य चत्वारोऽपि चतुर्दिशम् ।
तांस्तान् निवेशान् कुर्वन्तु पृथग्जनकृताश्रयान् ॥ १२ ॥

अन्तरेष्वब्धिपाथोधिशैलानां सरितां तथा ।
विधातव्यानि दुर्गाणि[3] नृपाणां भयशान्तये ॥ १३ ॥

वर्णप्रकृतिवेश्मानि संस्थानानि च लक्ष्मभिः ।
विधेयानि प्रतिग्रामं प्रतिपूः प्रतिपत्तनम् ॥ १४ ॥

---

१. 'वास्तुब्रह्म सदा विश्वं व्याप्नोति सकलं जगत्', २. 'टानतिमनोहरान्' . पाठः । ३. 'णि संजातभय' ख. पाठः ।

* वैन्यनृपतेः वेनभूपतेर्भूपतेः पृथोरित्यर्थः ।

तानित्थमात्मतनयानभिधाय सम्यक्
सारार्थभूतमपरिस्फुटतोज्झितं च ।
[1]स्थानार्पितोरुभरनिर्वृतचित्तवृत्ति-
स्तूष्णीं§ प्रभासतनयो नयविज्जगाम ॥ १५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

[2]विश्वकर्मणः पुत्रसंवादो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ प्रश्नो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ तेषु जयो नाम वाक्यं तद् विश्वकर्मणः ।
श्रुत्वा कृताञ्जलिः प्राह स्निग्धगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥

ज्ञानैकनिधिरप्यस्मान् यत् सहायतया किल ।
वृणोषि तेन न वयमात्मानं बहुमन्महे ॥ २ ॥

तदिदानीं हितार्थे नः प्रजानामपि च [3]प्रभो ! ।
अप्रमेयप्रभावस्त्वं सर्वमाख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥

पूर्वमेकार्णवे जाते जगति प्रलयं गते ।
महाभूतामरपुरीज्योतिषां कथमुद्भवः ॥ ४ ॥

किमाकारा किमाधारा किंप्रमाणा च मेदिनी ।
विस्तृतिः परिधिश्चास्या बाहुल्यमपि कीदृशम् ॥ ५ ॥

उच्छ्रायव्यासदैर्घ्यैः कैः केऽस्यां कुलभूभृतः ।
कति ख्यातानि वर्षाणि द्वीपा नद्योऽब्धयस्तथा ॥ ६ ॥

काः सूर्येन्दुग्रहर्क्षादिगतयश्च पृथक्पृथक् ।
भूमेरुपरि किं चैषामन्योन्यं मौक्तमन्तरम् ॥ ७ ॥

---

१. 'स्थानार्पणातिशयनि', २. 'जयविजयसिद्धार्थापराजितसुतागमनो नाम' क. पाठः । ३. 'प्रभोः' ख. पाठः ।

---

§ तूष्णीं मौनमित्यर्थः ।

कियत्यां दिशि ज्योतिश्चक्रं प्रवर्तते च कः ।
लोके कथं महाभूतान्युत्थितानि स्थितानि स्थितिम् ॥ ८ ॥
गुणवर्षान्तराणाभिः काश्चाद्रीन् लोकतन्तवः ।
कश्चादित्यस्तथा राशी ग्रहाणां वर्णितं कथम् ॥ ९ ॥
कति देशाः कति पुरः पृथक्त्वेन निरूपिताः ।
कार्यः क च कथं संनिवेशो जनाश्रयः ॥ १० ॥
स्थपतिर्दैः स्वजनाङ्गनास्वर्णाश्मादिभिः ।
काः शस्ता निन्दिताः काश्च पुराणामपि भूमयः ॥ ११ ॥
कार्यं केन विधानेन भूभृत्पुरनिवेशनम् ।
किं फलं सुनिविष्टेऽस्मिन् दुर्निविष्टे च किं पुनः ॥ १२ ॥
कतिप्रकारं दुर्गं च दुर्गकार्यक्रमश्च कः ।
किमग्रपुरसंस्थानमनिन्द्यं किं च निन्दितम् ॥ १३ ॥
कश्चाग्रानुक्रमविधिः प्रमाणैरुपपादितः ।
प्राकारगोपुराट्टालपरिखावप्रकर्म च ॥ १४ ॥
तमकनिर्गमद्वारप्रतोल्यट्टालकादिभिः ।
कीदृशः प्रविभागश्च रथ्यानल्पमहत्तमाभिः ॥ १५ ॥
भूमिप्रमाणसंस्थानं सीमा च[1] क्षेत्रादिपर्थैः ।
नगरग्रामखेटानां निवेशाः स्युः पृथक्पृथक् ॥ १६ ॥
पुरस्याभ्यन्तरे पूर्वं कैर्द्रव्यावयवकर्मैः ।
कस्मिन् स्थाने कथं कार्यं शक्रध्वजनिवेशनम् ॥ १७ ॥
प्रतिसंवत्सरं तस्य नियुक्तस्य कथं पुनः ।
हिताय नृपलोकानां विधातव्यो महोत्सवः ॥ १८ ॥
गृहेषु केषु केष्वत्र कासु कासु ककुप्सु च ।
भार्गवोद्यान्तरैः कैः कैः कार्याः काः काश्च देवताः ॥ १९ ॥
कैः कैर्यानपरीवारवर्णरूपविभूषणैः ।
कार्याः कैः कैः सुरा वस्त्रवयोवेषायुधध्वजैः ॥ २० ॥

---

१ 'भू' क, ग, पाठः ।

प्रमाणमितिसंस्थानसङ्ख्यानोच्छ्रयलक्ष्मभिः ।
प्रासादाः कस्य के वा स्युः सुरराजद्विजातिषु ॥ २१ ॥

प्राकारपरिखागुप्तं पुरे स्याद् गोपुरं क्व च ।
§युग्ममध्याम्बुवेश्मानि क्व च स्युः क्व महानसम् ॥ २२ ॥

कोष्ठागारायुधस्थानभाण्डागारनिवेशनैः ।
व्यायामनृत्तसङ्गीतस्नानधारागृहादिभिः ॥ २३ ॥

शय्यावासगृहप्रेक्षावेश्मादर्शगृहैः पृथक् ।
क्रीडादोलाश्रयाग्निगृहान्तःपुरवेश्मभिः ॥ २४ ॥

विटङ्कभ्रमनिर्यूहकक्षासंयमनादिभिः ।
अशोकवनिकाभिश्च लतामण्डपवेश्मभिः ॥ २५ ॥

वापीभिर्दारुगिरिभिश्चित्राभिः पुष्पवीथिभिः ।
एतैर्विशेषैरन्यैश्च विचित्रैर्विपिनाश्रयैः ॥ २६ ॥

मानोन्मानक्रियायामद्रव्याकृतिविनिर्मितः ।
निष्क्रान्तनिवेशः स्याद् गजानां भागाश्रितः कथम् ॥ २७ ॥

पुरोधःसैन्यभूपेष्टदैवचिन्तकमन्त्रिणाम् ।
कं कं च भागं प्राप्य स्युर्निवेशा नृपवेश्मनः ॥ २८ ॥

पुरे स्युर्दिक्षु भागेषु पदभागेषु केषु च ।
विप्रराजन्यविट्शूद्रास्त्वन्त्यजान्त्यजैः समम् ॥ २९ ॥

तथा कृषितुलाशिल्पकल्पापण्योपजीविनः ।
हिंसाश्रिताश्च पुरुषा निवेश्याः स्युः कथं क्व च ॥ ३० ॥

निवेशाः कीदृशाश्चैषां कियन्तो वा भवन्ति ते ।
शस्यन्ते केन वा केषां कैः प्रवेशनलक्षणैः ॥ ३१ ॥

शिल्प्यमानं कानि कानि द्रव्याण्यायान्ति कानि वा ।
हेतुरेषां च सर्वेषां स्याच्च कीदृगनुक्रमः ॥ ३२ ॥

---

§ युग्म मिथुनं मध्ये येषां तानि युग्ममध्यानि । [illegible] तानि च अम्बुवेश्मानि स्नानगृहाणि ।

भजन्ते योगमन्योन्यं कानि द्रव्याणि कैः सह ।
कानि योगं न गच्छन्ति कैर्वा कः क्व वसेत् पुमान् ॥ ३३ ॥

इष्टकाकर्म किं चेष्टं कीर्तिता कतिधा च भूः ।
परिकर्मक्रमस्तासां वद्वयम्युपवर्नश्च कः ॥ ३४ ॥

गुरुवर्णिध्वजोर्वीशतञ्ज्यप्रतिमा(:?) पुराम् ।
वृक्षाः के के प्रशस्ताः स्युर्गृहार्थे के च गर्हिताः ॥ ३५ ॥

तच्छेदस्रावसंभूतं शब्दादिपातगर्भजम् ।
विज्ञायते कथं कर्तृकारकादिशुभाशुभम् ॥ ३६ ॥

प्रमाणं तक्षणच्छेदैः [1]शोधितानां कथं भवेत् ।
आहृत्य स्थापनं पूर्वं दारूणां स्थानके क्व च ॥ ३७ ॥

सामान्यतोऽखिलानां काः काश्च जातेर्विशेषतः ।
प्रशस्तैर्लक्ष्मभिर्युक्ता भूमयः परिकीर्तिताः ॥ ३८ ॥

शल्योद्धारविधिः कीदृक् कीदृशं भूमिकर्म च ।
दिग्ग्रहः सूत्रणं चाधिवासनं च कथं भवेत् ॥ ३९ ॥

प्रमाणं मूलपादस्य [2]शिलान्यासे च को विधिः ।
विभज्यते कथं वेश्म शालालिन्दविभाजनैः ॥ ४० ॥

मानानि कानि भित्तीनां पीठानामुच्छ्रयाश्च के ।
कथं तानि विकल्प्यानि वर्णानां मेखलादिभिः ॥ ४१ ॥

समस्तकानां स्तम्भानां द्वारस्तम्भासनैः सह ।
नागवीथ्युपधानानां समं कण्ठविनिर्गमैः ॥ ४२ ॥

जयन्तीसङ्ग्रहतुलाकार्याणां वास्तुनोऽपि च ।
कीदृशं फलकानां च प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥ ४३ ॥

स्वमानात् सर्ववर्णानां तलोच्छ्रायास्तु कीदृशाः ।
का गवाक्षकपोतालिवेदिकाजालकक्रियाः ॥ ४४ ॥

स्थूणा [3]निम्रष्टिकोन्मुक्ता मृगा(न्यो?ल्यु)पतुलास्तथा ।
सान्तःप्राणिशिरोवंशाः किंप्रमाणाः प्रकीर्तिताः ॥ ४५ ॥

---

1. 'भाषितानां' ख. ग. पाठः । २. 'शिलान्यासे', ३. 'निमुष्टि' ख. पाठः ।

छायोदयाः कियन्तः स्युर्वृत्तच्छायक्रमश्च कः ।
त्र्यश्राणां खण्डवृत्तानां कूपानां च क्रियाः कथम् ॥ ४६ ॥

सीमालिन्दशिर(स्त्रा?स्वा)सां कीदृशी चावलम्बना ।
कतिप्रकाराः प्रासादशिरसां च विकल्पनाः ॥ ४७ ॥

यच्चान्यदेवमादि स्यात् प्रासादभवनादिषु ।
[1]द्रव्यकाष्ठकलासक्ति प्रमाणं तस्य कीदृशम् ॥ ४८ ॥

शालालिन्दप्रमाणानि चतुःशालेषु धामसु ।
ज्यायोमध्ययवीयस्सु भूषाभिः काष्ठकल्पना ॥ ४९ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालान्येषां संयोगतोऽपि च ।
कथं कति च वेश्मानि कल्प्यन्ते प्रविभागशः ॥ ५० ॥

कथं च षोडशचतुःषष्ट्येकाशीतयः शतम् ।
संविभागाः पदानां स्युः कथमत्रामरस्थितिः ॥ ५१ ॥

आद्यो नवपदो वास्तुरन्त्यः साहस्रिकः कथम् ।
अङ्गप्रत्यङ्गभागेषु केषु केषु क्व तस्थुषः ॥ ५२ ॥

कथमेते सुराः सर्वे वास्तोरस्य व्यवस्थिताः ।
एतद्वंशशिरश्चक्षुःकुक्षिहृन्मूर्धमर्मसु ॥ ५३ ॥

जायेत पीडा द्रव्येषु सन्निविष्टेषु कस्य का ।
वास्त्वारम्भप्रवेशेषु यात्रायां स्थापनेषु च ॥ ५४ ॥

दूतस्वप्ननिमित्ताद्यैः कथं ज्ञेयं शुभाशुभम् ।
दारुक्रियासु चित्रेषु तथा लेप्यक्रियासु च ॥ ५५ ॥

[2]योज्यं किं विषयोज्यं च किं भूपभवनादिषु ।
हस्तस्य लक्षणं मानसंज्ञा वै जायते कथम् ॥ ५६ ॥

किं दर्पणविलक्ष्म स्यात् किं च निर्युक्तलक्षणम् ।
अनुक्रमेण वर्णानां बलिकर्म च कीदृशम् ॥ ५७ ॥
विधेयं विधिना केन भवने च प्रवेशनम् ।
पतिते स्फुटिते जीर्णे प्लुष्टे वज्राशनिहते ॥ ५८ ॥

---

१. 'द्रव्य' ख. पाठः । २. '[illegible]', ३. 'अङ्गप्रत्यङ्ग[illegible]' ख. पाठः ।

निमेषमात्रमपि निमेषेणापि च गाम्भुपु ।
पांसुवल्मीकगर्भूर्णा प्रविष्टे च दारुणि ॥ ५९ ॥
जागते किं फलं पुत्र प्रागभिहितं कां विधिं ।
इत्येवमादिकमनेकविधं निधानं वेश्मोत्थितं च पृथगाश्रयगंभूतं च ।
अस्मान्वनल्पकरुणार्द्रितचित्तवृत्तिर्वाग्याग्यात्वनुपर्दंशि यथाक्रमानुक्रमेण॥६०½॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

प्रश्नाध्यायस्तृतीयः ॥

अथ महदादिसर्गश्चतुर्थोऽध्यायः ।

जयस्येति समाकर्ण्य विश्वकर्मा च तद् वचः ।
जगाद गर्जदम्भोदध्वनिगम्भीरया गिरा ॥ १ ॥

साधु वत्स! त्वया सम्यक् प्रज्ञयातिविशुद्धया ।
प्रश्नोऽयमीरितो वास्तुविद्याब्जवनभास्करः ॥ २ ॥

स त्वं निधाय प्रश्नानां समुदायममुं हृदि ।
वदतो मेऽवधानेन शृणु यद् ब्रह्मणोदितम् ॥ ३ ॥

इदमासीद् युगान्ताग्निप्लुष्टं संवर्तकादिभिः ।
समुत्सृजद्भिरम्भांसि विश्वमेकार्णवीकृतम् ॥ ४ ॥

तमोभूते ततस्तस्मिन् भोगिपर्यङ्कमाश्रितः ।
हरिः सुष्वाप सलिले कृत्वोदरगतं जगत् ॥ ५ ॥

अथास्य नाभावम्भोजमभूत् तस्मिन्नजायत ।
सर्वज्ञानाश्रयः श्रीमांश्चतुर्वक्त्रः सुरेश्वरः ॥ ६ ॥

स कदाचिद् दधच्चेतः प्रजासृष्टिं प्रति प्रभुः ।
महान्तमसृजन् तत्र पूर्वं विश्वस्य हेतवे ॥ ७ ॥

त्रिधाऽहङ्कृतमेतस्मान्मनोऽभूत् सात्त्विकादतः ।
राजसादपि चाक्षाणि तन्मात्राणि च तामसात् ॥ ८ ॥

तेभ्यः पञ्च महाभूतान्याविरासन्ननुक्रमात् ।
व्योमादीनि धरान्तानि तैः संयुक्तानि तैर्गुणैः ॥ ९ ॥

अधरोत्तरभावश्च सम्यगेषामथोच्यते ।
आद्या पृथ्वी ततोऽप्यस्मादापस्तासां च पावकः ॥ १० ॥

तस्मात्प्यथस्मात् पवनस्ततः स्वमवकाशदम् ।
भूतादिस्तं वियत् सोऽपि महता परिवारितः ॥ ११ ॥

महांश्च विशति व्यक्तं व्यक्तमव्यक्ततां पुनः ।
ग्राह्यग्राहकभावेन व्यक्तौ भूतसमुद्भवः ॥ १२ ॥

आधाराधेयभावश्च यथार्थौ च स्थितिक्रमौ ।
महाभूतानि सगुणान्येवं सृष्ट्वा ततः प्रभुः ॥ १३ ॥

मनः पुनरसौ सर्गे भौतिकं सम्यगादधौ ।
सुरासुरान् सगन्धर्वान् यक्षरक्षांसि पन्नगान् ॥ १४ ॥

[1]नागान् मुनीनप्सरसो मनसा समजीजनत् ।
अर्केन्दू पशु (पक्षिणो) जातौ गगनभ्रमणक्षमौ ॥ १५ ॥

गात्रेभ्योऽपि च तस्याथ पद्मसम्भवादजायत ।
इन्द्रियेभ्यश्च पञ्चभ्योऽभूत् सागरदेशकम् ॥ १६ ॥

ग्रहत्वं पुनरेतेषामिन्द्रियग्रहणाद् विदुः ।
गुञ्जयावितानां विद्युल्लतमालिनाम् ॥ १७ ॥

धीमतामतिभूतो यावीत् येनेतोऽप्यभूतो भवः ।
विभवापूरणेन पुरुषार्थस्मर्तीत् शारदस्वजा ॥ १८ ॥

त्रिलोकीपालनविदग्धाती पन्दः सर्वात्मना ।
गगनस्थानिलोद्भवमूलवंशानुसारिवत् ॥ १९ ॥

१. '(... पुरुषादा, ...)' ख, ग, घ पाठः ।
२. 'पुत्र सः' ख, पाठः ।

[illegible] ।
तस्योपरिष्टादम्भोधेरभः कूर्माकृतिं वपुः ॥ २० ॥

विष्णोः (मत्स्याद् शय्या)न्नागभोगेन धृतोऽनन्तोऽभितो भुवम् ।
न नमे येषु येष्वग्रमः प्रदेशेषु स्थितिर्मितिः ॥ २१ ॥

नीते न वारिभिः शोषं यत्र यत्रान्वयोऽभवन् ।
महाम्भोधौ निराह्वाना विशिष्टाश्च गदमार्गिनः ॥ २२ ॥

यत्र यत्रापूरयन्ते ते तत्र नदाद्रयोऽभवन् ।
निश्चलत्वाधिगतनिश्चर्यवद् विनताथ तैः ॥ २३ ॥

शैलैः कीलैरिव स्थानेष्वाहिता तेषु तेष्वियम् ।
वृद्धिं गताद्रिनिःष्पन्दैर्भूभृतां प्रविभागजा ॥ २४ ॥

निम्नगाभूत् ततोऽम्भोधेः कान्ता निम्नानुसारिणी ।
मेदिन्यन्तेषु जलधिपर्यन्तेषु विनिर्ययुः ॥ २५ ॥

अम्भांसि यत्र यत्रासंस्ते द्वीपाश्चित्ररूपिणः ।
सनिम्नगाम्बुधिद्वीपा विभक्ताखिलभूधरा ॥ २६ ॥

व्यक्ता बभूव कृत्स्नैवं भूमिर्भूतानि बिभ्रती ।
स चक्रे रौरवादीनां निरयाणामधः क्षितेः ॥ २७ ॥

स्वकर्मफलभुक्त्यर्थं स्थानं दुष्कृतकर्मणाम् ।
जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजैः सह स प्रभुः ॥ २८ ॥

चतुर्धेत्यसृजल्लोके भूतग्रामं चराचरम् ।
द्वेधा जरायुजास्तत्र मनुष्याः पशवस्तथा ॥ २९ ॥

ग्राम्याः सप्ताभवंस्तेषु सप्तारण्यकृतालयाः ।
पुमान् गौस्तुरगश्छागो मेषो वेगसरः खरः ॥ ३० ॥

ग्रामवासैकनिरताः सप्तैते परिकीर्तिताः ।
सिंहद्विपोष्ट्रमहिषा शरभो गवयः कपिः ॥ ३१ ॥

अरण्यगोचरा जीवाः सप्तैते वत्स ! निर्मिताः ।
धर्माधर्मविवेकित्वाच्छ्रेयान् ग्राम्येषु पूरुषः ॥ ३२ ॥

अरण्यचारिषु श्रेष्ठः सिंहः शौर्यबलादिभिः ।
सुपर्णा भुजगाः कीटाः येऽपि च स्युः पिपीलिकाः ॥ ३३ ॥

चतुर्धेत्यण्डजन्मानो जन्मिनस्ते प्रकीर्तिताः ।
[1]क्लेद (केप?केश)समुद्भूताः कृमियूकादिजन्तवः ॥ ३४ ॥

सर्वेऽपि स्वेदजन्मानस्ते प्रजापतिना कृताः ।
उद्भिज्जाः पञ्चधा भू(त्वा? त्या) निर्दिष्टाः स्थावराश्च ते[2] ॥ ३५ ॥

द्रुमा वल्ल्यश्च गुल्माश्च वंशाः सतृणजातयः ।
छन्नान्तःकरणत्वं च स्वस्थानात्पागितापि च ॥ ३६ ॥

छिन्नप्ररोहिता चैषां वैशेषिकगुणत्रयम् ।
गायत्री भूतसंज्ञे(षां? षा) चतुर्विंशतिपर्विका ॥ ३७ ॥

ज्ञात्वैनां पुरुषः पुण्यां भवति स्वर्गभाजनम् ।
भुवनभूजलवह्निमरुद्वियत्प्रमुख एष भवस्तव कीर्तितः ।
वसुमतीपरिमाणविनिश्चयं कथयतः शृणु सम्प्रति वत्स! मे ॥ ३८$\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

महदादिस(र्गा? र्गो)ध्यायश्चतुर्थः ॥

अथ भुवनकोशः पञ्चमोऽध्यायः ।

अथो यथाक्रमं भूमेः कृत्स्नायाः कथयामि ते ।
विष्कम्भपरिधी वत्स ! बाहुल्यमपि च स्फुटम् ॥ १ ॥

विष्कम्भोऽस्याः समुद्दिष्टो दशयोजनकोटयः ।
लक्षाण्यपि च मेदिन्यास्तद्वदेकोनविंशतिः ।
विष्कम्भत्रिगुणो यावद् विष्कम्भांशश्च पञ्चमः ॥ २ ॥

---

1. 'क्लेदकोद्भव'(?), 2. 'वे' ख, ग, पाठः ।

पादेनाः पल्यसंख्यानमानेनः पल्यसंनिभः ।
द्वात्रिंशत्कोटयः षट्त्रिंशानि परिधिः स्थितेः ॥ ३ ॥

अशीतिश्च सहस्राणि योजनानां प्रकीर्तितः ।
योजनानां सहस्राणि त्रिंशन्निर्लक्षयोद्दिशम् ॥ ४ ॥

इति बाहुल्यमनस्याः स्थितेर्गा! तयोद्दिशम् ।
चतुर्णां सलिलादीनां भूतादेर्महतोऽपि च ॥ ५ ॥

उपरिभागमूर्ध्वानां मानं सगुणं विदुः ।
तोयादिषु स्थितेषं भूभृत्कन्द वृत्तशालिनी ॥ ६ ॥

पातस्थायंपायश्रीर्मणिपल्यान्यपि क्रमात् ।
प्रमाणमिदमेतेषां क्षित्यादीनां तयोद्दिशम् ॥ ७ ॥

द्वीपोदीनां तु पाथोभिनिवेशः पुनरुच्यते ।
द्वीपानामम्बुधीनां च समानामपि मध्यगः ॥ ८ ॥

जम्बूद्वीपो भवेद् वृत्तः सहस्रशतविस्तृतः ।
हिमाद्रिर्हेमकूटाख्यो निषधो नीलसंज्ञितः ॥ ९ ॥

श्वेतः शृङ्गी च षष्ठमो भवन्त्यस्मिन् कुलाचलाः ।
एतस्मादुत्तरेणाद्रेस्तुषाराङ्कितमेखलात् ॥ १० ॥

पूर्वापरायताः सर्वेऽप्यद्रयो यावदम्बुधि ।
अन्तरा नीलनिषधौ जम्बूद्वीपस्य नाभिगः ॥ ११ ॥

वृत्तः पुण्यजनाकीर्णः श्रीमान् मेरुर्महाचलः ।
उदग्याम्यायते मेरोः प्राग्भागे माल्यवान् गिरिः ॥ १२ ॥

सेवितः सिद्धनारीभिरानीलनिषधायतः ।
सुमेरोः पश्चिमेनाद्रिर्गन्धर्वकुलसङ्कुलः ॥ १३ ॥

माल्यवत्सदृशायामो महीभृद् गन्धमादनः ।
पर्वतावुभयान्तस्थौ हिमवान् शृङ्गवांस्तथा ॥ १४ ॥

---

१. 'वर', २. 'हरि', ३. 'पावनीतु पाथेधिर्निवे' ख. ग. पाठः ।
४. 'समवि' क. पाठः ।

योजनानां सहस्रे द्वे[1] सार्धे स्यादुच्छ्रयस्तयोः ।
श्वेतश्च हेमकूटश्चेत्यन्तयोः पृथिवीधरौ ॥ १५ ॥

योजनानां सहस्रार्धमेकैकस्योच्छ्रयस्तयोः ।
निषधाचलनीलाद्रिमाल्यवद्गन्धमादनाः ॥ १६ ॥

सहस्रयोजनोच्छ्रायाश्चत्वारोऽमी पृथक्पृथक् ।
एतेऽष्टावपि शैलेन्द्राः सहस्रद्वयविस्तृताः ॥ १७ ॥

उच्छ्रयार्धमधश्चापि निलग्नाः सह मेरुणा ।
मेरोः समुच्छ्रयोऽशीतिः सहस्राणि चतुर्युता ॥ १८ ॥

षोडशाधः सहस्राणि द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतिः ।
जम्बूतरुर्महान् मध्ये सुमेरोर्निषधस्य च ॥ १९ ॥

द्वीपस्यामुष्य [2]यद्योगाज्जम्बूद्वीप इति श्रुतिः ।
शृङ्गैर्हिमशिलानद्धैः सर्वतो हिमवानयम् ॥ २० ॥

महान्तो निवसन्त्यत्र पिशाचा यक्षराक्षसाः ।
कूटैर्हेममयैर्हेमकूट इत्यवनीधरः ॥ २१ ॥

यं सर्वतो निषेवन्ते सदा चारणगुह्यकाः ।
तरुणार्कप्रभाजालप्रतिमो निषधाचलः ॥ २२ ॥

निवसन्ति सुखं तत्र शेषवासुकितक्षकाः ।
हेमाब्जकर्णिकाकारः सुमेरुर्मणिकन्दरः ॥ २३ ॥

अत्रामराः साप्सरसस्त्रयस्त्रिंशद् वसन्ति ते ।
वैडूर्यनद्धैः शिखरैर्नीलो नीलमहीधरः ॥ २४ ॥

कलयन्ति [3]तपोनित्या यत्र ब्रह्मर्षयः [4]स्थितिम् ।
श्वेतः स काञ्चनैः शृङ्गैर्गगनोल्लेखिभिर्वृतः ॥ २५ ॥

दोर्दर्पशालिनां यत्र निवासस्त्रिदशद्विषाम् ।
महानीलमयो बर्हिपिञ्छच्छायो बहिर्गतान् ॥ २६ ॥

१. 'द्वे द्वे सार्धे उच्छ्रू' ख. ग. पाठः । २. 'त', ३. 'ततो नि', ४. 'स्थिताः' क. पाठः ।

पितृणामालयः शृङ्गैरुच्छ्रितैः शृङ्गवान् गिरिः ।
हिमाचलस्य याम्येन क्षाराब्धिवृतमन्यतः ॥ २७ ॥

वर्षं स्याद् भारतं नाम प्रथमं कार्मुकाकृति ।
तुषारनिलयस्याद्रेर्हेमकूटाचलस्य च ॥ २८ ॥

मध्ये किंपुरुषं नाम द्वितीयं वर्षमीरितम् ।
अन्तरे हेमकूटस्य निषधस्य च भूभृतः ॥ २९ ॥

हरिवर्षमिति प्रोक्तं तृतीयं वर्षमुत्तमम् ।
निषधाचलनीलाद्रिमाल्यवद्गन्धभूभृताम् ॥ ३० ॥

चतुर्णां मध्यगं वर्षं तुर्यमस्मिन्निलावृतम् ।
उत्तरे नीलशैलस्य याम्ये च श्वेतभूभृतः ॥ ३१ ॥

पञ्चमं वर्षमत्यर्थरम्यं रम्यकसंज्ञितम् ।
श्वेतशृङ्गवतोः शैलराजयोरनयोरिह ॥ ३२ ॥

मध्ये षष्ठं हिरण्यांशुरम्यं हैरण्यकाह्वयम् ।
अस्योत्तरे शृङ्गवतो याम्ये च क्षारवारिधेः ॥ ३३ ॥

कुरुवर्षाभिधं वर्षमुत्तरेण प्रचक्षते ।
अन्तरा नीलनिषधौ प्राग्भागे माल्यवद्गिरेः ॥ ३४ ॥

भद्राश्वमष्टमं वर्षं प्राक्समुद्रान्तमीरितम् ।
गन्धमादनशैलस्य प्रत्यक् प्राक् चापराम्बुधेः ॥ ३५ ॥

नवमं वर्षमाचार्याः केतुमालं प्रचक्षते ।
इति प्रोक्तानि वर्षाणि नवामूनि मया तव ॥ ३६ ॥

साम्प्रतं पुनरेतेषां प्रमाणमवधारय ।
प्रमाणेन सहस्राणि चतुस्त्रिंशच्चतुर्दिशम् ॥ ३७ ॥

योजनानामिहेच्छन्ति चतुरश्रमिलावृतम् ।
प्रारभ्यत्यग्भागगे वर्षे तस्योदग्याम्यतः समे ॥ ३८ ॥

---

१. 'मध्यतः' ख. ग. पाठः

एकत्रिंशत्सहस्राणि किञ्चित् प्राक्प्रत्यगायते ।
यान्युक्तानि षडन्यानि वर्षाण्येभ्योऽपराणि *ते ॥ ३९ ॥

तेषां नवसहस्राणि प्रत्येकं विस्तृतिर्मता ।
वर्षे किम्पुरुषे नार्यो नराश्च प्लक्षभोजनाः ॥ ४० ॥

जीवन्त्ययुतमब्दानां जात्यजाम्बूनदत्विषः ।
हरिवर्षे नरा नार्यो वसन्तीक्षुरसाशिनः ॥ ४१ ॥

सायुतं च सहस्रं ते जीवन्ति रजतत्विषः ।
इलावृते नराः पद्मरागभासोद्गतास्तथा ॥ ४२ ॥

जम्बूफलरसाहाराः सपादायुतजीविनः ।
नास्मिन् मेरुतटच्छन्ने तारकार्केन्दुरश्मयः ॥ ४३ ॥

स्वाङ्गप्रभाभिः किन्त्वत्र कृतोद्द्योता वसन्त्यमी ।
कैरवोदरसच्छाया भद्राश्वे साङ्गना नराः ॥ ४४ ॥

नीलाम्रकफलाहारा भवन्त्यत्रायुतायुषः ।
दलत्कुवलयश्यामाः केतुमाले शरीरिणः ॥ ४५ ॥

शरदामयुतं तेषामायुः पनसभोजिनाम् ।
श्वेताभो रम्यके रम्ये न्यग्रोधफलभुग् जनः ॥ ४६ ॥

हरिवर्ष इव प्रोक्तमेतस्मिन् मानमायुषः ।
श्यामत्विषः स्त्रियो वर्षे पुमांसश्च हिरण्यके ॥ ४७ ॥

जीवन्त्ययुतमब्दानां सर्वेऽपि लकुचाशिनः ।
कुरुष्वभीष्टदैर्वृक्षैर्जीवन्ति स्त्रीयुता नराः ॥ ४८ ॥

सपादमयुतं देवगर्भाभा गौरकान्तयः ।
पुण्यकर्मा वसत्येषु वर्षेषु निखिलो जनः ॥ ४९ ॥

शोकव्याधिजरातङ्कशङ्कोन्मुक्तः सदासुखी ।
वनैः कीर्णानि सर्वाणि कुसुमस्तवकानतैः ॥ ५० ॥

उद्भिज्जाद्भिर्नदीभिश्च तैस्तैस्तुङ्गैश्च पादपैः ।
उदञ्चद्वीचिमालेन लावणेनाब्धिना बहिः ॥ ५१ ॥

* ते तव ।

परिक्षिप्तोऽम्बुराशिने जम्बुद्वीपं समाश्रितः ।
द्वादशाम्बुनिधावत्र पृथग् भूमिभृतः स्थिताः ॥ ५२ ॥
प्रथमस्यां दिशि दिशि स्फारोर्मिस्फालितान्तराः ।
मैनाकश्च चन्द्रश्च नरनाभा च दक्षिणे ॥ ५३ ॥
नारदाख्यो वराहाख्यः सोमकाख्यश्च पश्चिमे ।
उदग्भागेऽपि च द्रोणकङ्कचन्द्रा इति त्रयः ॥ ५४ ॥
वृषभो दुन्दुभिश्चैव शाङ्कश्चेति पूर्वतः ।
सहस्रं योजनानां ते दीर्घास्तस्यार्धमुच्छ्रिताः ॥ ५५ ॥
मध्यस्तदर्धमम्भोधौ विस्तृताश्च धराधराः ।
गुप्ताः सर्वे सुरैः शृङ्गप्रोदितार्कविहायसः ॥ ५६ ॥
ज्वलितौषधयः कान्तविविधद्रुमवीरुधः ।
द्वीपाः [1]शाककुशक्रौञ्चशाल्मल्य इति च क्रमात् ॥ ५७ ॥
गोमेदः पुष्कराख्यश्च षष्ठमी बाह्यतः स्थिताः ।
क्षीराज्यदधिमद्येक्षुरसस्वाद्वम्भसोऽर्णवाः ॥ ५८ ॥
द्वीपान् शाकादिकानेते परिवार्य स्थिताः क्रमात् ।
स्वद्वीपतुल्याः सर्वे ते प्रमाणेन यथाक्रमम् ॥ ५९ ॥
अमी शाकादयो द्वीपा जम्बूद्वीपप्रमाणतः ।
यथाक्रमं स्युर्द्विगुणास्तथाम्भोनिधयोऽपि च ॥ ६० ॥
शाके सप्ताद्रयस्तेषूदयो जलधरस्तथा ।
नारको रैवतः श्यामो राजतोऽथाम्बिकेयकः ॥ ६१ ॥
चतुःसाहस्रिकस्तेषां विष्कम्भोऽर्धं समुच्छ्रयः ।
तदर्धं भूप्रदेशश्च सेवितानां सुरर्षिभिः ॥ ६२ ॥
द्वयानां द्वीपवत् तेषां बाह्यतोऽमून्यनुक्रमात् ।
वर्षाणि सन्निविष्टानि सप्त तानि ब्रवीमि ते ॥ ६३ ॥
जलदाख्यं कुमारं च सुकुमारं मणीचकम् ।
कुसुमोत्तरमोदाकीमहाद्रुमवनानि च ॥ ६४ ॥

1. 'तालकु', २. 'जा' ख. पाठः । ३. 'जयः' ग. पाठः ।

कुशे विद्रुमहेमाख्यौ द्युतिमानथ पुष्पवान् ।
कुशेशयो हरिश्चाभून्मन्दरश्च कुलाचलाः ॥ ६५ ॥

विष्कम्भोऽष्टसहस्राणि तेषां प्रत्येकमीरितः ।
तदर्धमुच्छ्रयस्तद्वदुच्छ्रयार्धमधोगमः ॥ ६६ ॥

उद्भिदं वेणुमन्तं [1]सरात्मथ लम्बनम् ।
वर्षं धीमत् प्रभाकृच्च कपिलं पद्मगाभिधम् ॥ ६७ ॥

क्रौञ्चे क्रौञ्चोऽन्धकारश्च देवो गोविन्दवामनौ ।
द्विविदः पुण्डरीकश्चेत्यस्मिन् सप्त कुलाद्रयः ॥ ६८ ॥

विष्कम्भोऽयुतमेतेषां विष्कम्भार्धं समुच्छ्रयः ।
अधोगतिस्तदर्धं च वर्षाण्येषां तु यावतः ॥ ६९ ॥

कुशलाख्योष्णवर्णाख्ये पावनमनोनुगे ।
मुनिवर्षान्धकाराख्ये सप्तमं दुन्दुभीति च ॥ ७० ॥

गिरयः शाल्मलिद्वीपे रक्तः पीतः सितस्तथा ।
वैपुल्यमेषां द्वात्रिंशत्सहस्राणि प्रचक्षते ॥ ७१ ॥

वैपुल्यार्धं समुच्छ्रायस्तदर्धमवनौ गतिः ।
वर्षं शान्तभयं वीतभयं चेत्यत्र संस्थितं ॥ ७२ ॥

गोमेदे तु सुरश्चेति कुमुदश्चेति भूधरौ ।
योजनानां चतुःषष्टिस्तौ सहस्राणि विस्तृतौ ॥ ७३ ॥

उच्छ्रायो विस्तरस्यार्धं तदर्धं चाप्यधोगतिः ।
धातकीखण्डनामास्य मध्ये वर्षमुदीरितम् ॥ ७४ ॥

अस्त्यद्रिः पुष्करद्वीपे मानसोत्तरसंज्ञितः ।
बाह्यतो वर्षमेतस्य महावीतमिति स्मृतम् ॥ ७५ ॥

विस्तृतोऽष्टौ सहस्राणि उच्चोऽयं द्वे दशायुते ।
सहस्रत्रयमन्यच्च सुरगिर्वर्षसंस्थितः ॥ ७६ ॥

व्यासार्धेनोच्छ्रयस्तस्य तदर्धेनाप्यधोगतः ।
पुष्कलानां नराणां ऽस्मिन् सदा सन्ति निरोगिताः ॥ ७७ ॥

---

१. 'सरल्य' क., 'सरत्य' ख. पाठः । २. 'कुलाचलाः' ग, घ. पाठः ।

ऐन्द्री वर्गात्तथा प्राग् याम्या संयमनी ततः ।
प्रतीची सुखा पश्चात् तथा सौम्यूत्तरे स्थिता ॥ ७८ ॥
धर्मराजाधमितासु यत्राधस्तात्प्रशास्ति ।
तथा लोकत्रयस्यार्थं पृथक् लोकभुजः स्थिताः ॥ ७९ ॥
लोकालोकान्तः स्यादुत्तरस्मात् द्विगुणो बहिः ।
स्यादस्माद्विप्रमाणात स तिम्नागत् द्विगुणोऽपि च ॥ ८० ॥
समुच्छ्रितोऽसौ नियुतं नियुतार्धमथो ततः ।
पञ्च कोटा प्रतिश्रितं नियुतानि तथा नव ॥ ८१ ॥
तद्वच नियुतस्यार्धं मेरुमध्यात् तदन्तरम् ।
समुच्छ्रितत्वेऽर्धस्तिग्मांशोः किरणैरयम् ॥ ८२ ॥
तत्समेन च भूम्यर्धेनावृतः परतः पुनः ।
अनन्त्यावरणान्युर्व्या यत्नेनानि स्थितान्यधः ॥ ८३ ॥
वायतोऽपि च भूम्यूर्ध्वं निविष्टानि तथानघ ।
इति वत्स ! तव प्रोक्तः सन्निवेशोऽखिलः क्षितेः ॥ ८४ ॥
स्थितिं गतिं च कथयाम्यर्कादीनामतःपरम् ।
सूर्येन्दुधिष्ण्यज्ञसितभौमार्किनिदशार्चिताः ॥ ८५ ॥
सप्तर्षयो ध्रुवश्चेति भूमेरूर्ध्वं क्रमात् स्थिताः ।
चत्वारि द्वे तथा भूमेरूर्ध्वमा सूर्यनन्दनात् ॥ ८६ ॥
षडेवमन्तराणि स्युः सहस्राणां शतं शतम् ।
ग्रहान्तराणि यान्यन्यान्यवशिष्टान्यनुक्रमात् ॥ ८७ ॥
तानि चत्वार्यपि द्वे द्वे लक्षे प्रोक्तानि मानतः ।
धरित्रीध्रुवयोर्मध्ये योजनानां चतुर्दश ॥ ८८ ॥
नियुतानि समुत्सेधस्त्रैलोक्यस्य प्रकीर्तितः ।
एकाथ द्वे चतस्रोऽष्टावन्तरं कोटयः क्रमात् ॥ ॥ ८९ ॥
महोजनस्तपःसत्यलोकानामुपरि ध्रुवात् ।
ये स्थिताः सत्यलोकोर्ध्वमधस्तादण्डकर्परात् ॥ ९० ॥
एका कोटिर्भवेत् तेषां पञ्चाशन्नियुतान्विता ।
अथावरणयोगोऽस्य विहितः (स्तैप)प्रजन्मना ॥ ९१ ॥

यथैवाधस्तथा तिर्यक् तथैवोर्ध्वमपि क्रमात् ।
वहेऽब्दाः प्रवहे सूर्यः स्थितः शीतांशुरुद्वहे ॥ ९२ ॥

संवहस्थानि नक्षत्राण्यावहस्थाः पुनर्ग्रहाः ।
सप्तर्षयः परिवहे ध्रुवश्चापि परावहे ॥ ९३ ॥

प्रदक्षिणममी सप्त मरुतो भ्रमयन्त्यमून् ।
मेथीभूतः स्थितो मध्ये सुमेरुक्ष्माभृति ध्रुवः ॥ ९४ ॥

समस्तमपि तद्बद्धं ज्योतिश्चक्रं भ्रमत्यदः ।
सप्ताश्वेनैकचक्रेण रथेन रथिनां वरः ॥ ९५ ॥

*तेजोमयेन सततं भ्राम्यति ज्योतिषां पतिः ।
केतुमाले (रजन्यर्धेऽव्रजन्नूर्ध्वे) करोत्यस्तं कुरुष्वपि ॥ ९६ ॥

मध्यन्दिनं च भद्राश्वे(ष्वह्रीऽस्तं ग)च्छन् भारते रविः ।
रसाब्धिपक्षसङ्ख्यानि योजनानि निमेषतः ॥ ९७ ॥

सप्तविंशतिकां चाष्टौ भागान् सर्पत्यहर्पतिः ।
योजनान्य(ब्धिनंदर्तु ? ब्धिनन्दर्तु) गुणसङ्ख्यानि काष्ठया ॥ ९८ ॥

नवांशकचतुष्कं च कामत्यहिमदीधितिः ।
वह्न्यग्निवसुखेन्दुक्ष्मासङ्ख्यातान्यब्जिनीपतिः ॥ ९९ ॥

योजनस्य त्रिभागं च प्रयाति कलयैकया ।
वियत्खव्योमभूताब्धिगुणपावकसङ्ख्यया ॥ १०० ॥

योजनान्युष्णकिरणो मुहूर्तेन प्रसर्पति ।
रात्र्यह्नेण सहस्राणि पञ्चाशन्नवकोटयः ॥ १०१ ॥

लक्षाणि सप्तनवतिर्गतिः स्यात् तिग्मरोचिषः ।
मध्येन पुष्करद्वीपस्यार्को गत्यानया व्रजन् ॥ १०२ ॥

नभस्तलेन पुनरप्युदयादुदयं श्रयेत् ।
इत्थं गतिरियं सम्यक् तिग्मभानोर्निरूपिता ॥ १०३ ॥

गतिं चन्द्रग्रहर्क्षाणां भोगं चार्काद् विभावयेत् ।
प्रोक्तं तवेत्यहोरात्रप्रमाणमधुनानघ ! ॥ १०४ ॥

---

* एतदादिश्लोकद्वयं ख. ग. मातृकयोर्नास्ति ।

पराशरसुरवर्यादीन् ऋषिराजान् कल्पयन् ॥ १०४ $\frac{१}{२}$ ॥

इति निगदित एष द्वीपशैलाम्बुधीना-
मवनिवलयवर्ती कात्स्न्यर्तः सन्निवेशः ।
गतिरपि दिनभर्तुः कीर्तिता विश्वमानं
पुनरिह युगधर्मं कीर्त्यमानं निबोध ॥ १०५ $\frac{१}{२}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे

भुवनकोशाध्यायः पञ्चमः ॥

अथ सहदेवाधिकारः षष्ठोऽध्यायः ।

अथ प्राक्कथितादस्माद् भूतसर्गादनन्तरम् ।
प्रजासीदमरैः सार्धमियं पूर्णजनाकुला ॥ १ ॥

शोकव्याधिजरातङ्कविमुक्तास्त्रिदशा इव ।
पुराभवन् कृतयुगे पुमांसः स्थिरयौवनाः ॥ २ ॥

ते निकुञ्जेषु शैलानां नदीषु च सरस्सु च ।
वनेषु च विचित्रेषु चिक्रीडुर्दैवतैः सह ॥ ३ ॥

हेलया ते समुत्पत्य कदाचिदमरैः सह ।
निरर्गलाः समासाद्य स्वर्विचेरुः सुरा इव ॥ ४ ॥

चित्राम्बरावृताः सर्वे नानाभरणशालिनः ।
विमानाकृतयस्तेषामासन् कल्पद्रुमा द्रुमाः ॥ ५ ॥

मनोज्ञाभिः सह स्त्रीभिर्विचित्राभर(णाश्रिणिश्रि)यः ।
कल्पद्रुमेष्वकार्षुस्ते वासं क्रीडां च तेष्वथ ॥ ६ ॥

क्षुत्तृड्दुःखोज्झिताः सर्वे बभूवुरयुतायुषः ।
रत्नावदातदेहास्ते कदाचिद् भूरसाशिनः ॥ ७ ॥

रतिप्रायास्तदासंस्ते स्वेच्छाहारविहारिणः ।
स्वीकारविग्रहच्छेदविशदीकृतचेतसः ॥ ८ ॥

नास्मिन्नर्कस्तपत्युग्रं न वाति प्रबलोऽनिलः ।
नीहारच्छेदसुन्दर्यो निशाः पूर्णेन्दुभूषणाः ॥ ९ ॥
भिन्नस्निग्धाञ्जनश्यामाः सतडिन्मन्द्रनिस्वनाः ।
अचण्डाशनयश्चासन् कबरीकान्तयो घनाः ॥ १० ॥
माद्यत्पिकवधूदष्टमाकन्दमुकुराङ्कुराः ।
आसन् सदापुष्पफलाभोगा येषां वनालयाः ॥ ११ ॥
एकोऽग्रजन्मा वर्णोऽस्मिन् वेदोऽभूदेक एव च ।
ऋतुर्वसन्त एवैकः कुसुमायुधबान्धवः ॥ १२ ॥
रूपयुक्तसुखैश्वर्यभाजस्ते निखिला अपि ।
समत्वान्नाभवत् तेषामुत्तमाधममध्यता ॥ १३ ॥
न खेटनगरग्रामपुरक्षेत्रखलादिकम् ।
न दंशमशकक्रव्यादभयं वा न ग्रहादि च ॥ १४ ॥
कल्पद्रुमाप्तभोगानां न चैषां प्रभुरप्यभूत् ।
पुरास्मिन् भारते वर्षे तेषां निवसतामिति ॥ १५ ॥
जगाम सुबहुः कालः सुरैः सार्धं सुर(स्त्रि?श्रि)याम् ।
अज्ञाततत्प्रभावानां सहसंवाससंभवा ॥ १६ ॥
अथैषामभवद् दैवादवज्ञा त्रिदशान् प्रति ।
अपूज्यमानास्ते पूज्याः सर्वेऽप्यखिलवेदिनः ॥ १७ ॥
आदाय तत्कल्पतरुं निपेतुर्या दिवौकसः ।
दिवंगमनशक्तिश्च दिव्यो भावश्च तद्गतः ॥ १८ ॥
सरसः परमो भूमौ भूरसश्च न्यवर्तत ।
स्मृत्वा कल्पद्रुमांस्तांस्तान् क्रीडास्ताश्च सुरैः सह ॥ १९ ॥
व्यलपन् बहुधारपर्थमनर्थकृतचेतसः ।
ततो विलपतां भूरि स्वैरमाहारहेतवे ॥ २० ॥
प्राणत्राणार्थमेतेषामभूत् पर्पटको भुवि ।
भूरसेनैव तेनैते कुर्वाणाः प्राणरक्षणम् ॥ २१ ॥

---

१. 'नर्थक' ख. पाठः

विना कल्पद्रुमैर्वासमन्यवृक्षेषु चक्रिरे ।
अथैषां पश्यतामेव कदाचिद् भाग्यसंक्षयात् ॥ २२ ॥

विपर्ययाच्च कालस्य भूमेः पर्पटकोऽप्यगात् ।
ततः पर्पटके नष्टे तुषशूककणोज्झिताः ॥ २३ ॥

अकृष्टपच्या मेदिन्यामभवञ् शालितण्डुलाः ।
शाल्योदनेन तेनाथ सुस्वादुव्यञ्जनेन ते ॥ २४ ॥

परमां तृप्तिमासेदुः परितोषात्तचेतसः ।
तन्नाशशङ्कया शालितण्डुलानां द्रुमेष्वथः ॥ २५ ॥

ते व्यधुर्महतो राशींस्तत्क्षेत्राणि च चक्रिरे ।
अजायत ततो लोभो मात्सर्येर्ष्यापुरस्सरः ॥ २६ ॥

तत्र तत्र शनैश्चक्रे पदन्यासं च मन्मथः ।
द्वन्द्वमाप्त्या ततस्तेषां विभ्रतामुत्तमां गतिम् ॥ २७ ॥

धैर्यध्वंसादभूत् स्त्रीषु भृशं रागतुरङ्गमः ।
दारक्षेत्रनिमित्तानि भूयांस्येषामनन्तरम् ॥ २८ ॥

परिक्लेशैकमूलानि द्वन्द्वान्यासन् पृथक्पृथक् ।
ततः स्वक्लृप्तमर्यादोच्छेदिष्वेष्वजितात्मसु ॥ २९ ॥

अविनीतेष्वभाग्येषु स शालिस्तुषतामगात् ।
मष्टद्वरजसां तेषां सा पुण्यश्लोकता गता ॥ ३० ॥

मलप्रवृत्तिरभवत् तुषधान्योपसेवया ।
तुषधान्ये ततो नष्टे परिभुक्ते च सञ्चये ॥ ३१ ॥

चीरवल्कलवस्त्राणां कन्दमूलफलाशिनाम् ।
ऋतवः कालपर्यासात् षड् यमन्तादयोऽभवन् ॥ ३२ ॥

ततस्तेषामभूद् दोषरोगशोकाकुलं वपुः ।
मनश्च कामक्रोधेर्ष्यादिव्यापृयादिदूषितम् ॥ ३३ ॥

आधिदैवकमुष्णाम्बुशीतादिजनितं महत् ।
आधिभौतिकमप्यासीद् दुःखं व्यालमृगादिजम् ॥ ३४ ॥

---

१. 'ततः क्षेत्राणि चक्रि' ख. ग. पाठः । २. 'पांशुरजस्वीष्व' क. पाठः ।

इत्थं दुःखत्रयार्त्तास्ते व्यवायाद्यभिगुप्तये ।
हिमनीहारशीताम्बुवातातपच्छिदेऽपि च ॥ ३४ ॥

अज्ञातभीतयो वृक्षैः कुट्टिमानि गृहाणि (तेऽच) ।
व्यधुश्छित्त्वाश्मभिर्वृक्षानन्यान् दुःखार्तचेतसः ॥ ३५ ॥

स्मृत्वा कल्पद्रुमाकारांस्तद्रूपाणि गृहाणि ते ।
एकद्वित्रिचतुःसप्तदशशालानि चक्रिरे ॥ ३६ ॥

श(ब्दा? ष्प)प्राकारपरिखेष्वाच्छन्नेषु तृणादिभिः ।
हृष्टास्तेष्वनयन् कालमाप्तेषु गृहमेधिनः ॥ ३७ ॥

इत्यमीषु गृहिणो गृहेषु ते शीतवातजलतापनाशिषु ।
हर्षसंवलितमानसाश्चिरं सन्निरस्तविपदोऽवसन् सुखम् ॥ ३८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
सहदेवाधिकारो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

अथ वर्णाश्रमप्रविभागः सप्तमोऽध्यायः ।

अथामरगणैः सार्धमाजगाम पितामहः ।
दुःखच्छेदाय मर्त्यानामादाय नृपतिं पृथुम् ॥ १ ॥

स तानूचे प्रभुर्वोऽसौ मरुतामिव वासवः ।
दण्डधारी च दुष्टानां प्रभवे लोकपालवत् ॥ २ ॥

प्रतापनाथितारातिसिंहः सिंहपराक्रमः ।
युष्माकमाधिपत्येऽस्याभिषिक्तो मया पृथुः ॥ ३ ॥

रक्षाकृत् सर्वशिष्टानामुच्छेत्ता दुष्टचेतसाम् ।
इच्छितो भीतिहर्ता च भविष्यत्येष वो नृपः ॥ ४ ॥

---

१. 'कामानामे' ख. ग. पाठः । २. 'धनिः धावेर् शि' क. पाठः ।

भवद्भिरिदानीं संविभक्तं महात्मना ।
यदि स्यात्तेन वो मोक्षो भानुमत्योपभागिनीः ॥ ५ ॥

उत्पन्नानि महान्ति यत्नं नानाभागान् भेजं मम् ।
भवेनानेन दुःखिनो दुःखादस्मात् त्रायस्व नः प्रभो! ॥ ६ ॥

कल्पद्रुमाण्यत्ययात् क्षुधार्तानुस्मानवेदनः ।
दयमानार्णवनिराधारान् पाहि नः कृपितार्णवे! ॥ ७ ॥

अतो दुःखार्णवान्तात् त्वं भद्र सुखमाश्रयताम् ।
दुःखान्यपहरिष्याणि कल्प्यन्ते न सुखानि नः ॥ ८ ॥

ततः स चतुरो वर्णानाश्रमांश्च व्यभाजयत् ।
तेषु ये वेदनिरताः स्वाचाराः संयतेन्द्रियाः ॥ ९ ॥

गुरवश्चावदाताश्च ब्राह्मणास्तेऽभवंस्तदा ।
यजनाध्ययने दानं याजनाध्यापनार्थिताः ॥ १० ॥

धर्मास्तेषां विमुच्यान्त्यांस्त्रींस्तुल्याः क्षत्रवैश्ययोः ।
ये तु शूरा महोत्साहाः शरण्या रक्षणक्षमाः ॥ ११ ॥

दृढव्यायतदेहाश्च क्षत्रियास्त इहाभवन् ।
विक्रमो लोकसंरक्षाविभागो व्यवसायिता ॥ १२ ॥

एतेषामयमप्युक्तो धर्मः शुभफलोदयः ।
निसर्गनिपुणं येषां रतिर्वित्तार्जनं प्रति ॥ १३ ॥

श्रद्धादाक्ष्यदयाव(न्तो ? न्ता) वैश्यास्तानकरोद्दशी ।
चिकित्सा कृषिवाणिज्ये स्थापत्यं पशुपोषणम् ॥ १४ ॥

वैश्यस्य कथितो धर्मस्तद्वत् कर्म च तैजसम् ।
नातिमानभृतो नातिशुचयः पिशुनाश्च ये ॥ १५ ॥

ते शूद्रजातयो जाता नातिधर्मरताश्च ये ।
कलारम्भोपजीवित्वं शिल्पिता पशुपोषणम् ॥ १६ ॥
वर्णत्रितयशुश्रूषा धर्मस्तेषामुदाहृतः ।
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थस्तथा यतिः ॥ १७ ॥

१. 'तो', २. 'शुचय' ख, ग, पाठः ।

इत्याश्रमाः पृथक् तेन चत्वारः प्रविभाजिताः ।
गुरुशुश्रूषणं भैक्षं ब्रह्मचर्याग्निकर्म च ॥ १८ ॥

स्वाध्यायश्चाभिषेकश्च धर्मोऽयं ब्रह्मचारिणः ।
पूजाग्न्यतिथिदेवानां सद्वृत्त्या जीवनं दमः ॥ १९ ॥

असमानर्षिगोत्रेषु विवाह ऋतुगामिता ।
परस्व स्त्रीषु वैमुख्यं परानुग्रहशीलता ॥ २० ॥

विनिवृत्तिरकार्येभ्यो धर्मोऽयं गृहिणां कृतः ।
देवतातिथिसत्कारो ब्रह्मचर्यं वने स्थितिः ॥ २१ ॥

वल्काजिनजटाचीरधारणं शयनं भुवि ।
उपोषणैर्व्रतैर्देहकर्शनं नियमस्तथा ॥ २२ ॥

आहारोऽकृष्टपच्यैश्च धर्मोऽयं वनवासिषु ।
वैराग्यमिन्द्रियजयश्चिन्तात्यागः प्रशान्तता ॥ २३ ॥

आकिञ्चन्यमनारम्भो यतिधर्मः सदा स्मृतः ।
क्षमत्वं गुरुशीलत्वं शौचं स्वाध्यायनित्यता ॥ २४ ॥

विशुद्धिर्व्यवहारेषु शिष्यधर्मोऽयमीरितः ।
शुचित्वं वाङ्मनःकायैः पतिशुश्रूषणं क्षमा ॥ २५ ॥

पूजनं पतिपूज्यानां स्त्रीधर्मः शीलमेव च ।
एवं वर्णाश्रमान् सम्यक् कृत्वा वर्णांस्तदूर्ध्ववान् ॥ २६ ॥

विभज्य तेषां यत्नेन ये ते धर्माः प्रकीर्तिताः ।
इति कर्माणि चैतेषां पृथगुद्दिश्य सोऽभ्यधात् ॥ २७ ॥

स्वधर्मावस्थितानां यो भाति लोकद्वयं सुखम् ।
य एतां स्थितिमुल्लङ्घ्य मोहादन्यद् विधास्यति ॥ २८ ॥

तस्याहं यमवत् क्रुद्धः करिष्याम्यनुशासनम् ।
पुत्राणां धर्मेषु तेषु ईश्वरं भवतामहम् ॥ २९ ॥

वेदव्रतमवेद्यानि विधास्यामि पुराणि च ।
इत्युक्त्वा मानसो योऽसौ रामुकल्प पृथुक्षितः ॥ ३० ॥

१. 'भू३९' स. ग. पठः ।

स्थिरतां गाम्भीर्यमगात् पृथिवी पृथुविक्रमः ।
समाहृतेन गोभूम्ना नःपन्नी तेन मेदिनी ॥ ३१ ॥

क्षितिनिर्गमाद् दृष्टं साधु गम्यानि भूतले ।
कल्पितान्येन देवानां मनुष्याणां तेषु च ॥ ३२ ॥

सर्वेषु चाश्रमेषु पुरादीनां विभक्तयः ।
तेन सीमाप्रकृष्टेषु पार्थिवैर्गणभाविभिः ॥ ३३ ॥

समस्ता क्रियते क्षोणी भगवत्समुदायके ।

इत्युक्त्वा निगदितः प्रथमो नृपस्य
धर्मेण सार्धमपि चाश्रमवर्णभेदाः ।
प्रोक्ताः क्षितिव्यतिकरोऽपि च दर्शितस्ते
कात्स्न्र्येन वत्स ! शृणु देशविभागभूमिम् ॥ ३४ $\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

वर्णाश्रमप्रविभागो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

अथ भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ।

देशाश्च देशभूम्यश्च समासात् तव सम्प्रति ।
तत्सङ्ख्या तद्विभागाश्च प्रोच्यन्तेऽवहितः शृणु ॥ १ ॥

देशः स्याज्जाङ्गलानूपसाधारणतया त्रिधा ।
त्रिविधस्याप्यथैतस्य यथावल्लक्ष्म कथ्यते ॥ २ ॥

दूराम्बुरिरिणप्रायो ह्रस्वकण्टकिपादपः ।
रूक्षोष्णचण्डपवनः कृष्णमृत् तेषु जाङ्गलः ॥ ३ ॥

निम्नो भूरिजलः स्निग्धो बहुमत्स्यामिषो हिमः ।
स्यादनूपः सरित्प्रायः स्निग्धोच्छ्रितबहुद्रुमः ॥ ४ ॥

यः पुनर्नातिशीतोष्णः स्याद् देशद्वयलक्षणः ।
स साधारण-इत्युक्तो देशो देशविशारदैः ॥ ५ ॥

जाङ्गलादिषु देशेषु त्रि(पुण्येऽप्यन्ये)षु स्वलक्षणैः ।
युक्ताः षोडश विज्ञेया भूमयः प्रतिभागतः ॥ ६ ॥

धान्यिकस्वामिनी भोग्या सीतागोचररक्षिणी ।
अपाश्रयवती कान्ता खनिमद्रत्नधारिणी ॥ ७ ॥

वणिक्प्रसाधिता द्रव्यसम्पन्नामित्रघातिनी ।
आश्रेणीपुरुषा वश्यसामन्ता देवमातृका ॥ ८ ॥

धान्या हस्तिवनोपेता सुरक्षा चेति षोडश ।
क्रमः संज्ञाभिरुद्दिष्टा लक्ष्मासामथ कथ्यते ॥ ९ ॥

भूभुजा धान्यिकेनापि शक्यते या प्रशासितुम् ।
या च भद्रजना सा स्याद् धान्यिकस्वामिनी क्षितिः ॥ १० ॥

वितरन्त्यधिकं यस्यां भागभोगादिकान् करान् ।
नरा भूरिश्रियः सात्र भोग्येति क्षितिरुच्यते ॥ ११ ॥

यस्यां नदाश्च नद्यश्च गिरिर्मध्येऽथवा बहिः ।
विभक्तक्षेत्रसीमा सा सीतागोचररक्षिणी ॥ १२ ॥

सरिद्द्रिवनाद्येषु श्रमाद् यस्यां विशेज्जनः ।
जनापाश्रयपर्याप्त्यादपाश्रयवतीति सा ॥ १३ ॥

वनोपवनवन्याद्रिसरित्कुञ्जमनोहरा ।
देहिनो रमयन्त्युर्वी या सा कान्तेति कीर्तिता ॥ १४ ॥

यस्यां सदैव जायन्ते कलधौतादिधातवः ।
लवणानि च भूयांसि प्राहुः खनिमतीति ताम् ॥ १५ ॥

यान्त्यन्तं नानुरूपेण दन्तकोशागमनादिभिः ।
रत्नैर्नौकाश्रया या च सा स्याद् भूरत्नधारिणी ॥ १६ ॥

प्रविशन्त्यवशाद् यत्र पण्यौघपरिश्रुताः ।
वणिग्जनाधिपैर्युक्ता सा भूर्वणिक्प्रसाधिता ॥ १७ ॥

शालाश्वकर्णखदिरधवनीपस्यन्दनार्जुनैः ।
वेणुवेत्रतरोभिश्च युक्ता द्रव्यवतीति भूः ॥ १८ ॥

यस्यां जनपदाः साधु विभज्यान्यकृतक्रमाः ।
घोरं यान्ति च विनाशं स्याद् भूः साऽमित्रघातिनी ॥ १९ ॥

न शुष्का वल्लिनो यस्यां दृश्यन्तेऽन्तर्गता नगाः ।
भूः सा धर्मार्थसंपूर्णेति विनीतैर्गर्भिता जनैः ॥ २० ॥

यत्रोत्साहाद्विनिर्मुक्तं यस्यां सामन्तभूभुजः ।
भजन्ते सा स्मृता अपरसामन्ता भूः समन्ततः ॥ २१ ॥

जीवन्ति क्षेत्रिणो यस्यां न वीरैर्नद्यादिसारिभिः ।
सा देवमातृकेत्याहुर्नयाधिगतशास्त्रविदाम् ॥ २२ ॥

निष्पद्यन्तेऽधिकं यस्यां धान्यान्युप्तान्यनन्ततः ।
कृषाणुपद्दनश्रेष्ठा धान्या सा धान्यशालिनी ॥ २३ ॥

पर्यन्तेष्वद्रयो यस्यां या च हस्तिवनाश्रिता ।
सा हस्तिवनसंपूर्णा भूभृतः सैन्यवर्धिनी ॥ २४ ॥

दुष्प्रधृष्येव या नित्यं विपक्षान्नाशयायिभिः ।
विषमाद्रिसरिद्गुप्ता सा गुप्तेति भूः स्मृता ॥ २५ ॥

षोडशेत्युदिता भूम्यः प्रविभागाद् यथाक्रमम् ।
अन्या जनपदादीनां मृमः सम्मिश्रलक्षणाः ॥ २६ ॥

धातुस्यन्दोल्लसत्कुञ्जगुल्मद्रुमलताहतैः ।
उत्सङ्गिताः पृथुशिलैः समन्तादवनीधरैः ॥ २७ ॥

तीर्थावतारकान्ताभिः स्वादुतोयाभिरावृताः ।
नदीभिः पुलिनप्रान्तैर्विचित्रद्रुमशालिभिः ॥ २८ ॥

कोकिलालापसुभगैर्मधुमत्तालिशालिभिः ।
विचित्रफलपुष्पाढ्यैः काननैरुपशोभिताः ॥ २९ ॥

दलत्कुवलयश्रेणीक्वणन्मधुपहारिभिः ।
सरसीदेवखाताद्यैर्भूषिताः प्राज्यवारिभिः ॥ ३० ॥

समैः सुगन्धिभिः स्वादुशीतैः कान्तैरभङ्गुरैः ।
क्षेत्रैरक्षतसीमान्तैः सस्यनिष्पादिभिर्वृताः ॥ ३१ ॥

निष्कण्टकाश्मवल्मीकैः प्रभूतयवसेन्धनैः ।
विभक्तशैलसीमान्तैर्गोचरैरुपशोभिताः ॥ ३२ ॥

---

१. 'पूर्णयेति विभीते' ख. ग. पाठः । २. 'नान्विता' ग. पाठः ।

स्थले नृपगणमुख्यानामन्तरेषु यथान्तरा: ।
समस्यन्ते समागमस्यादुर्गान्यन्त्यात्रय: ॥ ३३ ॥

दुर्गाण्यनामदृष्ट्या याम्यथानेकाश्रयान्विता: ।
गंभीरमहानिर्मुक्तं यतश्च स्मरन्ति या: ॥ ३४ ॥

गान्धर्वगुणयुक्तासु मरीषु विनिवेशयेत् ।
यथास्थानं नगरस्थानं संग्रामपुराणि च ॥ ३५ ॥

पुरा मरीप्रभृत्यान्यास्तु शास्त्रेषु पृथक्पृथक् ।
यत्नत: कीर्तिता धन्या भूमयो दुर्गसंश्रय: ॥ ३६ ॥

दुर्गाश्रयेषा दुर्गे स्थापितव्य स्थानत: ।
[illegible] गिरिदुर्गादिनिवेशयेत् ॥ ३७ ॥

[illegible] वानने ।
गुह्यवेशमार्गं भूमिन्दुर्गाणि कीर्तिता ॥ ३८ ॥

हीनेषु स्थानेषु [illegible] ।
[illegible] मेदिनी ॥ ३९ ॥

स्निग्धा: सान्द्रा: शुद्धा: प्रदक्षिणजलाशया: ।
[illegible] निविडा: [illegible] ॥ ४० ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ४१ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ४२ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ४३ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ४४ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ४५ ॥

गोमूत्रगोमयक्षीरदधिपिन्याकगन्धभाक् ।
समानगन्धा मदिरामाध्वीकमदनार्णवैः ॥ ४६ ॥

शालिपिष्टकगन्धैश्च पद्मगन्धैश्च या मता ।
प्रशस्ताखिलवर्णानामीदृग्गन्धा वसुन्धरा ॥ ४७ ॥

सिता रक्ता च पीता च कृष्णा चैव क्रमान्मही ।
विप्रादीनां हि वर्णानां सर्वेषामथवा सिता ॥ ४८ ॥

स्वादुः कषाया तिक्ता च कटुका चेत्यनुक्रमात् ।
वर्णानां स्वादतः शस्ता सर्वेषां मधुराथवा ॥ ४९ ॥

घर्मागमे हिमस्पर्शा या स्यादुष्णा हिमागमे ।
प्रावृष्युष्णहिमस्पर्शा सा प्रशस्ता वसुन्धरा ॥ ५० ॥

मृदङ्गवल्लकीवेणुदुन्दुभीनां समा ध्वनौ ।
द्विपा(श्वो॒प्यौ[1]श्वाश्वि)समस्ताना चेति स्युर्भूमयः शुभाः ॥ ५१ ॥

इदानीमप्रशस्तानां भुवां लक्ष्माभिदध्महे ।
पुरादिसन्निवेशार्थं परित्याज्या भवन्ति याः ॥ ५२ ॥

भस्माङ्गारकपालास्थितुषकेशविषाश्मभिः ।
मूषकोत्करवल्मीकशर्कराभिश्च निर्भरा ॥ ५३ ॥

रूक्षा प्ररोहिणी निम्ना भङ्गुरा सुषिरोषरा ।
वामावर्तजलास्राविण्यसारा विषमोन्नता ॥ ५४ ॥

कटुकण्टकिनिःसारशुष्कनिष्फलपादपा ।
क्रव्यात्पक्षिसमाकीर्णा कृमिकीटवती च या ॥ ५५ ॥

सुकृतान्यपि भोज्यान्नभक्ष्यपानानि तत्क्षणात् ।
यस्यां विनाशमायान्ति सह तूर्यादिनिस्वनैः ॥ ५६ ॥

सरित् पूर्ववहा यस्यां पुरार्थं तामपि त्यजेत् ।
बहुनापि यतस्तत्र कालेनायाति सा पुनः ॥ ५७ ॥

वसासृङ्मज्जविण्मूत्रमलको(थौश)पतत्रिणाम् ।
समगन्धां त्यजेदुर्वीं तैलस्य च शवस्य च ॥ ५८ ॥

---

१. 'एणा चेति क,' २. 'मृगाक्षी' ख, ग, पाठः ।

सदैव धूम्रवर्णा या मिश्रवर्णाथवा मही ।
विवर्णा रूक्षवर्णा वा सा न स्यादिष्टदायिनी ॥ ५९ ॥

तिक्ताम्ललवणा चापि भूमिर्या स्वेदला भवेत् ।
तां लोकविद्वेषकरीं त्यजेत् पुरनिवेशने ॥ ६० ॥

या रूक्षखरसंस्पर्शा सदैवोष्णा हिमाथवा ।
अनिष्टसुखसंस्पर्शा या स्यात् तामपि सन्त्यजेत् ॥ ६१ ॥

क्रोष्टृखरस्वाना या च निर्झरनिस्वना ।
भिन्नभाण्डसमध्वानिनापि च नेष्यते ॥ ६२ ॥

इति गन्धादिभिर्भूमिः कथितेयं शुभाशुभा ।
हलेन कृष्यमाणायां भूमौ काष्ठे समुत्थिते ॥ ६३ ॥

विद्याद् भयं वह्निभवमिष्टकायां धनागमम् ।
पाषाणेषु तु कल्याणं कुलभङ्गमथास्थिषु ॥ ६४ ॥

सर्पागृहेषु सर्वेषु स्तेनेभ्यो भयमादिशेत् ।
अनूषरा बहुतृणा शस्ता स्निग्धाङ्कुरलङ्कृता ॥ ६५ ॥

मार्गीशाकलता गर्भलता वा दर्पणोदरा ।
शुभेऽह्न्युपोषितः स्नातः शुचिः शुक्लस्रगम्बरः ॥ ६६ ॥
स्वस्ति विप्रान् वाचयित्वा वास्तुदेवान् समर्च्य च ।
करप्रमाणं कुर्वीत स्थानं तद्भूमिमध्यगम् ॥ ६७ ॥
ततस्तन्मृदमाहृत्य तत् गर्तमनुपूरयेत् ।
स्थानाधिक्यमृदुत्का भूः श्रेष्ठा मध्या च तत्समा ॥ ६८ ॥
महीनिखातमृद् योनी हीना मध्या न सा नृणाम् ।
खन्यमाने यदा स्याते गन्धदीप्त्यर्चिषोदये ॥ ६९ ॥
मणिरत्नप्रवालादि महानिधिपरा क्षितिः ।
सापि सत्रपर्णे भूनिर्दृष्टा स्युः श्मशानगः ॥ ७० ॥
तुषकेशास्थिभस्माश्मकाष्ठादिशल्यवर्जिता
भूस्त्यादिः स्थानसम्पूर्णे यस्मिन् दर्शनं भवेत् ॥ ७१ ॥

१. 'स्वर्णे म' क. ख. पाठः ।

गोपुरागमेभ्यः स्यात् मता भूः सारवाहिनी ।
पञ्चमात्रं प्रहीणं स्यात् ततो हीनतरोत्तमा ॥ ७२ ॥
स्थाने शिलादिमान्यानि यस्यां निम्नोन्नतानि च ।
गह्वराणि न शुभ्राणि सा मध्यंगता मही ॥ ७३ ॥
स्थानस्थोदकभृतिषु दिक्षु प्रभावर्जित वा ।
दीर्घान् यस्यां निरं निम्नन् तद्वर्णकृष्णा हि सा ॥ ७४ ॥
इत्येवं कीर्तिताः फलस्वाद्यलक्षणैः पुरभूमयः ।
सर्वग्रामनिवासानामेता एव स्मृता हिताः ॥ ७५ ॥
वर्णिनां वर्णशस्तां च शिबिराणां च सर्वदा ।
प्रासादयन्त्रयानानामेता एवोदिता भुवः ॥ ७६ ॥
इत्येवमादिभिरि(यैभिः) शुभलक्षणयुक्ता
भूम्यः शुभा निगदिता नगरादिहेतोः ।
आभ्यः परेण बहुधा परिकल्प्यमानं
सूत्रस्थिता स्थितवतोऽपि करस्य मानम् ॥ ७७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
भूमिपरीक्षा नामाष्टमोऽध्यायः ॥

अथ हस्तलक्षणं नाम नवमोऽध्यायः ।

हेतुः समस्तवास्तूनामाधारः सर्वकर्मणाम् ।
मानोन्मानविभागादिनिर्णयैकनिबन्धनम् ॥ १ ॥
परिध्युदयविस्तारदैर्घ्याणां स्युरमी यतः ।
ज्येष्ठमध्याधमा भेदा यं च ज्ञात्वा न मुह्यति ॥ २ ॥
इदानीं तस्य हस्तस्य सम्यङ् निश्चयसंयुतम् ।
कथ्यते विविधस्यापि लक्षणं शास्त्रदर्शितम् ॥ ३ ॥
रेण्वष्टकेन वालाग्रं लिक्षा स्यादष्टभिस्तु तैः ।
भवेद् यूकाष्टभिस्ताभिर्यवमध्यं तदष्टकात् ॥ ४ ॥

---

१. 'दागतेभ्यः स्यात्', २. 'विवि' ख, ग, पाठः ।

अष्टाभिः सप्तभिः षड्भिरङ्गुलानि यवोदरैः ।
ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि तच्चतुर्विंशतिः करः ॥ ५ ॥*

सोऽष्टभिः पर्वभिर्युक्तः करः कार्यो विजानता ।
करस्यार्धे चतुःपर्वं शेषं स्याद् भक्तमङ्गुलैः ॥ ६ ॥

तदग्रे पर्वरेखाः स्युस्तिस्रः पुष्पकभूषिताः ।
शेषास्वङ्गुलरेखासु पुष्पाणि विदर्शीत न ॥ ७ ॥

अग्रार्धे मध्यतः कार्यं द्वेधा पञ्चममङ्गुलम् ।
मध्यं त्रिधाष्टमं कार्यं चतुर्धा द्वादशं ततः ॥ ८ ॥

हस्तः स्यादङ्गुलमानेन विंशत्याङ्गुलमिष्यते ।
तत् सार्धं द्विगुणं चापि चाङ्गुल्यं तु तदर्धतः ॥ ९ ॥

कथितः करभेदोऽयमङ्गुलानां विभेदतः ।
तस्य निर्माणदारूणि देवताश्च भणामहे ॥ १० ॥

खदिराञ्जनवंशादि श्लक्ष्णं हीरं मनोरमम् ।
सारवत् सर्वदिष्टं दारु हस्तप्रकल्पने ॥ ११ ॥

ग्रन्थिलं लघु निर्दग्धं जीर्णं विस्फुटितं तथा ।
अदृढं कीटसाक्रान्तं दारु हस्ताय नेष्यते ॥ १२ ॥

त्रिविधस्याप्यथैतस्य पर्वरेखासु देवताः ।
1 मध्यादारभ्य विज्ञेयाः क्रमेण नव वर्णिताः ॥ १३ ॥

* ब्रह्मा वह्निर्यमो विश्वकर्मा नागश्च पाथसाम् ।
वायुर्धनाधिपो रुद्रो विष्णुश्चाग्रे जगत्पतिः ॥ १४ ॥

वास्तुद्रव्यविभागेषु यानेषु च विशेषतः ।
मानमेव मतो मानं कल्पयेद् देवतागमः ॥ १५ ॥

---

१. 'पञ्च' ख. ग. पाठः ।

1 [illegible]

* [illegible]

विद्धेश्च द्रव्यमध्यैश्च देवताभिश्च [1]पीडिते ।
मत्येकं त्रिदशस्थाने यथोक्तं फलमादिशेत् ॥ १६ ॥
शिरोर्त्तिरनलप्लोपो मरणं स्थपतेर्वधः ।
अतिसारो मरुद्व्याधिरर्थभ्रंशो भयं नृपात् ॥ १७ ॥
कुलपीडा च महती कर्तृकारकयोरिति ।
यथाक्रममी दोषा ब्रह्मादीनां निपीडनात् ॥ १८ ॥
ब्रह्मानलकयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ।
कर्मस्वधिगतस्तेषां पुत्रलाभो भविष्यति ॥ १९ ॥
कर्मणः सुष्ठुनिष्पत्ति(स्तिष्टतेभोग?स्थपतेर्भोग्य)मक्षयम् ।
ब्रह्मा यमस्तयोर्मध्ये यदा हस्तं तु धारयेत् ॥ २० ॥
कर्ता सशिल्पिकश्चैव(अ?न)चिरेण विनश्यति ।
विश्वानलकयोर्मध्ये हस्तसूत्रं यदा धृतम् ॥ २१ ॥
सुं(सु)कर्मणि मध्यान्तं निष्पन्ने पुरवृद्धिता ।
यमजलदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिर्दिशेत् ॥ २२ ॥
पवनो विश्वकर्मा चोभयोर्मध्ये च धारणम् ।
यदा तु तत्र कर्मान्तं शुभं तत्सर्वकामदम् ॥ २३ ॥
नीरधनदयोर्मध्ये मध्यमं च विनिर्दिशेत् ।
एषां मध्ये यदा वत्सहस्तं तत्र यदा धृतम्(?) ॥ २४ ॥
अनावृष्टिभयं लोके देशभङ्गो न संशयः ।
रुद्रपवनयोर्मध्ये रुचिहस्तं तु धारयेत् ॥ २५ ॥
तत्र लक्ष्मीवतस्तस्य कार्यसिद्धिर्न संशयः ।
विष्णुधनदयोर्मध्ये यदा पाणिकरायतः ॥ २६ ॥
विविधास्तत्र भोगाश्च भजायन्ते नरस्य हि ।
ज्येष्ठादीनामर्थतेषां संज्ञाभेदो विधीयते ॥ २७ ॥
यद्य येन भवेद् द्रव्यं मेयं तदपि कीर्त्यते ।
पञ्चाष्टकाद्गुलैः फस्तः मकर्पेणायतः किस्त ॥ २८ ॥

१. 'दैर्घ्येः ।' ग. घ. पाठः । २. 'रवि ।' क. ख. पाठः । ३. 'कार', ४. 'सुमनिर्मितिमध्यन्तं', ५. 'रवेत्' ६. 'सुमध्यन्तं सर्वं' ७. 'रमतः' ग. घ. पाठः । ८. 'तदा चैतस्य संभवेत्' ख. घ. पाठः ।

ज्येष्ठो हस्तः स विद्वद्भिः प्रोक्तः प्राशयसंज्ञितः ।
यः पुनः कल्पितः सप्तयवक्लृप्तैरिहाङ्गुलैः ॥ २९ ॥

तज्ज्ञैः स मध्यमो हस्तः साधारण इति स्मृतः ।
मात्रेत्यल्पं यतः प्रोक्तं हस्तश्च शय उच्यते ॥ ३० ॥

तेन मात्राशयः स स्याद्धस्तो यः पञ्चयवाङ्गुलः ।
विभागायामविस्ताराः खेटग्रामपुरादिषु ॥ ३१ ॥

प्रासादवेश्मपरिखाद्वाररथ्यासभादिषु ।
मार्गाश्च निर्गमा(यै?थै)र्पां सीमक्षेत्रान्तराणि च ॥ ३२ ॥

वनोपवनभागाश्च देशान्तरविभक्तयः ।
योजनक्रोशगव्यूतिप्रमाणमपि चाध्वनः ॥ ३३ ॥

प्राशयेन प्रमातव्याः खातक्रकचराशयः ।
तलोच्छ्रयान् मूलपादान् जलोद्देशानधः क्षितेः ॥ ३४ ॥

तथा दोलाम्बुशस्त्रादि पातमानविनिर्णयम् ।
शैलखातनिकेतानि सुरङ्गामानमान्तरम् ॥ ३५ ॥

साधारणेन वोढ्यध्वमानं च परिकल्पयेत् ।
आयुधानि धनुर्दण्डान् यानं शयनमासनम् ॥ ३६ ॥

प्रमाणं कूपवापीनां गजानां वाजिनां नृणाम् ।
अरघट्टेक्षुयन्त्राणि युगयूपहलानि च ॥ ३७ ॥

शिल्प्युपस्करनौछत्रध्वजातोद्यानि यानि च ।
दृसीधर्मोपकरणपद्मासनादिकं च यत् ॥ ३८ ॥

नैलदण्डांस्तथा मात्राशयहस्तेन मापयेत् ।
भेदत्रयान्वितमपि प्रोक्तं हस्तस्य लक्षणम् ॥ ३९ ॥

संज्ञाभेदोऽथ सामान्यमानानां प्रतिपाद्यते ।
स्यादेकमङ्गुलं मात्रा कला प्रोक्ताङ्गुलद्वयम् ॥ ४० ॥

पर्व त्रीण्यङ्गुलान्याहुर्मुष्टिः स्याच्चतुरङ्गुला ।
तलं स्यात् पञ्चभिः षड्भिः करपादाङ्गुलैर्भवेत् ॥ ४१ ॥

---

१. 'तथामानानि', २. 'तनिकेतानि' ख. ग. पाठः । ३. 'धार्थं च मा' क. पाठः । ४. 'कीर्तयेत्' ख. ग. पाठः । ५. 'भसाद' क. पाठः ।

पुरे कुर्यात् त्रिहस्तां तां मध्यमार्गस्य दक्षिणाम् ।
मध्यमार्धहस्तेन हीनां स्यात्तां कनीयसीम् ॥ १३ ॥

पुरस्यान्तर्गतौ कार्यौ घण्टामार्गौ तथापरौ ।
राजमार्गगुणांशेन प्रमाणेन च तद्विधौ ॥ १४ ॥

प्राक्प्रत्यगायताः सप्तदश मार्गा इतीरिताः ।
याम्योत्तरायताश्चान्ये तद्वदेते स्युः प्रमाणतः ॥ १५ ॥

घण्टामार्गप्रमाणेन पण्यमार्गस्य वासनः ।
समन्ततो वप्रमुखं स्थापयेत् तद्विधार्थवित् ॥ १६ ॥

महारथ्याप्रमाणेन तद्भूमेर्वप्रतस्ततः ।
[2]व्यासखातान्तरैः सार्धं विधेयं परिखात्रयम् ॥ १७ ॥

खातात्पादोज्झितं कार्यं तत्र्यंशेनार्धतोऽपि वा ।
व्यासतः स्यादशेषेण मूलतस्तद्वदेव तत् ॥ १८ ॥

कुर्याद् वप्रं स्वभूभागे परिखोत्खातया मृदा ।
सोत्सङ्गं गजपृष्ठं वा गोत्रीयपदताडितम्* ॥ १९ ॥

खातोद्धृतमृदा वप्रनिर्माणाधिकृपा ततः ।
भूप्रदेशान् पुरा निम्नानापूर्य समतां नयेत् ॥ २० ॥

एवं संशोध्य परिखात्रितयं परितोऽश्मभिः ।
विधेयमिष्टकाभिर्वा सम्यग्बद्धतलं स्थिरम् ॥ २१ ॥

सिरावारिभिरापूर्णं पूर्णं वागाभिनाम्भसा ।
विचित्राब्जमनोहारि § ससंग्राहाम्बुनिर्गमम् ॥ २२ ॥

सर्वपार्श्वेष्वथैतस्य गन्धान्धमधुपाङ्गनान् ।
सुमनोविटपारामान् कुर्याद् वासान् समुत्सकान् ॥ २३ ॥

बाह्यभागं पुनस्तस्य विदध्यात् सर्वतोदिशम् ।
द्रुममूलैर्लताजालैः कण्टकैरपि संवृतम् ॥ २४ ॥

---

१. 'नवत्' ख. पाठः । २. 'व्यासः' ख. ग. पाठः । ३. 'गोग्रीय' क. पाठः ।
४. 'तलस्थितम्' ख. ग पाठः । ५. 'द्वादशकच्छकान्' (?) क. पाठः ।

---

* गोत्रीयपदताडितं गोत्रा गोसमूहः तदीयैः पदैस्ताडितं मर्दितम् ।

§ 'समार्हं साम्बुनिर्गमम्' इति पाठः पाठ्यः ।

वमोर्ध्वभागगं मध्यं स्थूलोपलशिलाचितम् ।
कुर्यात् प्राकारमुद्दामं यद्वा पक्वेष्टकामयम् ॥ २५ ॥
ज्यायान् करद्वादशभिर्दशभिर्मध्यमः स्थितः ।
कनीयानष्टभिर्हस्तैर्विस्तारः स्यात् त्रिधेत्यसौ ॥ २६ ॥
उच्छ्रायः सप्तदशभिः करैर्ज्यायान् प्रशस्यते ।
मध्यमः पञ्चदशभिस्त्रयोदशभिरन्तिमः ॥ २७ ॥
ऊर्ध्वं न सप्तदशकान्न त्रयोदशकादधः ।
प्राकारोच्छ्रयमिच्छन्ति नापि युग्मकरोन्मितम् ॥ २८ ॥
हस्तैर्हस्तेऽङ्गुलद्वन्द्वमायतः सम्यगुच्छ्रयात् ।
यस्य वा द्वादशकरा मूले भवति विस्तृतिः ॥ २९ ॥
चतु(रस्रो[1]हस्तो)च्छ्रितिस्तस्य शिरः स्याद् दशविस्तृतम् ।
हस्तोच्चं कपिशीर्षं स्याद् द्विहस्ता काण्डवारिणी ॥ ३० ॥
कार्याः कर्णाश्रितैर्द्वारकर्णान्तस्थैश्च संयुताः ।
प्राकारेऽट्टालकास्तस्मिन् दिक्षुदिक्षु चतुर्दिशम् ॥ ३१ ॥
द्विभौमांश्चरिकोर्ध्वं च प्राकारोच्छ्रयविस्तृतीन् ।
तदर्धं निर्गमान् कुर्यात् ससालाट्टालकानथ ॥ ३२ ॥
शतं शतं स्याद्धस्तानां मिथश्चाट्टालकान्तरम् ।
इत्थं पुरमगम्यं स्यात् पत्त्यश्वरथदन्तिनाम् ॥ ३३ ॥
चरिकां संचरद्द्वारां सुखारोहां सवेदिकाम् ।
ससोपानां सनिर्यूहां कुर्यात् सकपिशीर्षकाम् ॥ ३४ ॥
राजमार्गमहारथ्यासंश्रितानि चतुर्दिशम् ।
त्रीणि त्रीणि विधेयानि पुरे द्वाराणि तद्विदा ॥ ३५ ॥
राजमार्गमहाद्वारचतुष्कं विस्तराच्च ।
अष्टौ सप्त करानोर्ध्वा द्विगुणं विकरोज्झितम्(?) ॥ ३६ ॥
महारथ्याश्रयं द्वारं सत् षट्पञ्चचतुष्करम् ।
उच्छ्रयात् सार्धसार्धैकहस्तोनं विस्तरेण तत् ॥ ३७ ॥

१. 'उमेतः क' क. पाठः । २. 'तत् स्यात्,' ३. 'हस्ता', ४. 'करोज्झितम्' ख. ग. पाठः ।

कुर्यात् प्रतोलीः सर्वेषु महाद्वारेष्वथो दृढाः ।
दृढार्गलाश्चेन्द्रकीलाः कपाटपरिघान्विताः ॥ ३८ ॥
राजमार्गसमा शाला स्यात् प्रतोलीविनिर्गमा ।
तदर्धं कोष्ठकान्तः स्याद् व्यासोऽध्यर्धं तयोः स्मृतः ॥ ३९ ॥
चतुरश्रामिति न्यस्य प्रतोलीं यद्नायताम् ।
व्यासनवस्त्र्यंशविन्यस्तमार्गां सूपद्वयान्विताम् ॥ ४० ॥
अन्तर्भित्तौ चतुर्द्वारं महाद्वारेण सम्मितम् ।
विकल्पकोष्ठकान्तेषु दारुभिस्तद् विभूषयेत् ॥ ४१ ॥
द्वारे चोभयतःशाले द्वे द्वे द्वारे च सूपयोः ।
ते कार्ये सम्मुखे [illegible] द्विगुणोच्छ्रिते ॥ ४२ ॥
(पीत)दारुसूपयोः [illegible] [illegible]च्छ्रितम् ।
तद्वत् कार्या द्वितीया भूः[illegible]पादोच्छ्रिता ॥ ४३ ॥
बहिर्द्वारविनिर्मुक्तां पूर्ववत् तां प्रकल्पयेत् ।
पुरःसंरोधनसद्गर्भवार्क्ष[illegible] युताम् ॥ ४४ ॥
तलं ततो महाद्वारस्योर्ध्वे [illegible] तृतीयकम् ।
रोधनद्वारयुग्मपर्यासंयुक्तं सापक्रमम् ॥ ४५ ॥
सन्न्यस्तस्तम्भवेयन्त्रदुर्गं [illegible] तस्योपकल्पयेत् ।
व्यालजालगत[illegible]यन्त्रादिभिर्युतम् ॥ ४६ ॥
शृङ्गशोभाभिमुख्यार्थं पुरस्य परिकल्पयेत् ।
बृहद्द्वाराणि [illegible] प्रतोलिभिः ॥ ४७ ॥
प्रतोल्या दक्षिणाद् भागाद् [illegible] वामतो गतः ।
यावद् द्वितीयं [illegible] बहिः स्थितः ॥ ४८ ॥
द्वितीयो वामभागात् तु [illegible] ।
कार्यः स्यात् [illegible] ॥ ४९ ॥
एतयोरन्तराले [illegible] ।
[illegible] तु [illegible]म् ॥ ५० ॥

१. [illegible] ३. '[illegible]' [illegible]

दृष्ट्वा दृष्टोपभोगार्हान् सरिद्गिरिजलाशयान् ।
पक्षद्वाराणि कुर्वीत स्वेच्छया तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥

जलभ्रमान् पुरे कुर्याच्छिन्नकाष्ठाम्बुतिरोहितान् ।
द्विकरान् करमात्रान् वा सान्धसोऽस्मिन् प्रदक्षिणान् ॥ ५२ ॥

छिन्नकर्णं विकर्णं च यच्च सूचीपुरं तथा ।
वर्तुलं व्यजनाकारं चापाकृतिकं च यत् ॥ ५३ ॥

शकटद्विसमं यत्र विस्ताराद् द्विगुणायतम् ।
विदिक्स्थं सर्पचक्रं च तत् पुरं निन्दितं भवेत् ॥ ५४ ॥

छिन्नकर्णे वसँल्लोकः पुरे नक्तन्तो सयम् ।
व्याधिभ्यो वापरेभ्यो वा प्राप्नोतीति विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥

विद्विट्स्वामिता सर्वलोकगर्धानपत्यता ।
जायते स्वल्पमायुष्यं विकर्णपुरवासिनाम् ॥ ५६ ॥

स्त्रीजयं विषरोगांश्च भेदांश्च विविधांस्तथा ।
जनो वसन्नवाप्नोति यत्राकृतिके पुरे ॥ ५७ ॥

व्रजन्ति प्राणिनो नाशं क्षुद्व्याधिपरिपीडिताः ।
निवसन्तः सदा सूचीमुखाकारके पुरे ॥ ५८ ॥

स्वामिना सह हीयन्ते सर्वतः साश्रयोज्झिताः ।
स्वल्पायुषश्च जायन्ते जना वृत्तपुराश्रयाः ॥ ५९ ॥

असत्यवादिनः स्वल्पायुषः पवनपीडिताः ।
जनाः स्युश्चलचित्ताश्च नगरे व्यजनाकृतौ ॥ ६० ॥

दुश्चरित्राङ्गनापुत्रस्तथा बहुनपुंसकः ।
चापाकारे पुरे लोको निवसन् भवति ध्रुवम् ॥ ६१ ॥

रोगशोकानलस्तेनभयं तत्र प्रजायते ।
शकटद्विसमाकारं पुरं यद् विनिवेश्यते ॥ ६२ ॥

आरम्भासिद्धिदं निःस्वत्वं ज्ञातिनिग्रहम् ।
पौराणां स्वामिनश्च स्यात् तत्पराजितसारकम् ॥ ६३ ॥

१. 'विस्तराद् द्विगुणायतः ।' (?) क. पाठः ।

कुर्यात् प्रतोलीः [illegible] [illegible] दृशः ।
दृशान्[illegible]र्गलाः [illegible] ॥ ३८ ॥
राजमार्गगता [illegible] [illegible] निर्गमाः ।
तदर्धं [illegible] [illegible] [illegible] तयोः स्मृतः ॥ ३९ ॥
चतुरश्राणि [illegible] [illegible] [illegible]नाम् ।
व्यायत[illegible] [illegible] मृगा[illegible]नाम् ॥ ४० ॥
अन्तर्भित्तौ चतुर्द्वारं च [illegible] समितम् ।
विकल्प[illegible] [illegible] विन्यसेत् ॥ ४१ ॥
द्वारं चोभयत[illegible] [illegible] द्वारं च मृगयोः ।
ते कार्ये सम्मुखे [illegible] द्विगुणोच्छ्रिते ॥ ४२ ॥
(पीत)द्वारमृगयोः [illegible] [illegible]च्छ्रितम् ।
तेऽष्टन् कार्या द्विभागा [illegible] [illegible]च्छ्रिता ॥ ४३ ॥
बहिर्द्वारविनिर्मुक्तां पूर्ववत् तां प्रकल्पयेत् ।
पुरःसंशोधनसङ्क्रम[illegible] युगाम् ॥ ४४ ॥
तलं ततो महाद्वारस्योर्ध्वं बद्ध्वा तुर्यायकम् ।
रोधनद्वारयुग्मस्थं संयुक्तं सावभित्तम् ॥ ४५ ॥
सन्न्यस्तस्तम्भवेधनन्यदूर्ध्वं तस्योपकल्पयेत् ।
व्यालजालशतध्वजाक्षस्वस्त्यादिविभूतम् ॥ ४६ ॥
वृद्धिशोभाभिगुप्त्यर्थं पुरस्य प्रविकल्पयेत् ।
बृहद्द्वाराणि पश्चिमोच्छ्रितलाभिः प्रतोलिभिः ॥ ४७ ॥
प्रतोल्या दक्षिणाद् भागादुच्छ्रितो वामतो गतः ।
यावद् द्वितीयं तत्पार्श्वमेकः कार्यो बहिः स्थितः ॥ ४८ ॥
द्वितीयो वामभागात् तु भित्त्यास्यैव वेष्टकः ।
कार्यः स्याद्वा तदुत्थानात् प्राकारस्तस्य बाह्यतः ॥ ४९ ॥
एतयोरन्तरालं च राजमार्गेण सन्मितम् ।
कर्तव्यं स्यादिदं तु बन्नद्वारकमुत्तमम् ॥ ५० ॥

१. 'मः' ख. ग. पाठः । २. 'मः'क, 'मात्' ख. पाठः । ३. 'सोऽर्द्धत' ख. पाठः । ४. 'व्ये यद् द्रा' ख. ग. पाठः । ५. 'र्त्रु मू', ६. 'बद्रा वा' ख. पाठः ।

दृष्ट्वा दृष्ट्वोपभोगादीन् मार्गद्वि[illegible] ।
पक्षद्वाराणि कुर्वीत स्वेच्छया तत्र तत्र च ॥ ५१ ॥

[illegible]भ्रमान् पुरं कुर्यान्नि[illegible] ।
द्विकरान् करमात्रान् वा [illegible] प्रदक्षिणान् ॥ ५२ ॥

छिन्नकर्णं विकर्णं च [illegible] तथा ।
वर्तुलं व्यजनाकारं [illegible] च यत् ॥ ५३ ॥

शकटद्विसमं यच्च विस्तारात् द्विगुणायतम् ।
विदिक्स्थं सर्पवक्रं च [illegible] पुरं [illegible] भवेत् ॥ ५४ ॥

छिन्नकर्णे [illegible] पुं[illegible] भवेत् ।
व्याधिभ्यो [illegible] वा [illegible] विनिर्दिशेत् ॥ ५५ ॥

विदिक्स्थस्वामिना सर्व[illegible] ।
जायते स्वल्पमायुष्यं [illegible] ॥ ५६ ॥

[illegible] विषमेणाथ [illegible] ।
जनो [illegible] पुरे [illegible] ॥ ५७ ॥

व्रजन्ति प्राणिनो नाशं क्षुत्पिपासा[illegible]पीडिताः ।
निवसन्तः सदा सर्पा[illegible] पुरे ॥ ५८ ॥

स्वामिना सह हीयन्ते सततं [illegible]पीडिताः ।
स्वल्पायुषश्च जायन्ते [illegible] ॥ ५९ ॥

भगन्दरादिनः स्वल्पायुषः पवनपीडिताः ।
जनाः स्युर्धनविनाशश्च नगरे व्यजनाकृते ॥ ६० ॥

दुर्भिक्ष[illegible]
[illegible] पुरे [illegible] ॥ ६१ ॥

[illegible]
[illegible] पुरं [illegible] ॥ ६२ ॥

[illegible]
[illegible] ॥ ६३ ॥

१. [illegible]

परैराक्रम्य भुज्येत तत् पुरं बलशालिभिः ।
द्विगुणायतसंस्थानं यत्र क्वचिद् विनिवेश्यते ॥ ६४ ॥

जनक्षयोऽग्निदाहश्च शत्रुकृतानि भयानि च ।
पुरे भवन्ति दिङ्मूढे न च निर्योगमेति तत् ॥ ६५ ॥

ग्रहाग्निव्याधिपिशाचाभिभूतचक्षभयार्दिताः ।
रोगपीडिताश्च नश्यन्ति भुजङ्गकुटिले जनाः ॥ ६६ ॥

पुराणामप्रशस्तानि संस्थानानीदृशानि यत् ।
एकस्मिन्नपि तेनैषां न पुरं विनिवेशयेत् ॥ ६७ ॥

संस्थानमेकमप्येषां प्रमादात् क्रियते यदि ।
तदा राष्ट्रं निपीड्येत क्षुद्व्याधिपरचक्रमृत्युभिः ॥ ६८ ॥

शास्त्रज्ञः स्थपतिस्तस्मात् प्रयत्नपरया धिया ।
यथावत् कथितं चारु नगरं विनिवेशयेत् ॥ ६९ ॥
वेदीनिवेशयात्रायां देवागाराभिचारयोः ।
नदीकर्मणि मन्त्रे च शान्तिं कुर्यात्क्रमेषु च ॥ ७० ॥

यज्ञे पुरनिवेशे च स्थापने प्रयतः सुधीः ।
कुर्यात् तथाभ्युदयिकं यद्वान्यदपि किञ्चन ॥ ७१ ॥

पुरे भीतिकरं शश्वद्नायुष्यमपौष्टिकम् ।
कृतमप्रयत्नैः कर्म नृपतिघ्नं च जायते ॥ ७२ ॥
विहितं यच्छास्त्रज्ञैरपि निर्लक्षणैः कृतम् ।
कृतमप्रयत्नैरपि तदशस्तं फलोज्झितम् ॥ ७३ ॥

शास्त्रज्ञः स्थपतिर्ज्योतिर्विदा तद्वत् पुरोधसा ।
अधिष्ठितः पुरे कर्म विदध्याच्छान्तिकेषु च ॥ ७४ ॥

पुरोहितोऽपि गुरुपाद दद्यान्मौहूर्तिकः स्थिरम् ।
स्थपतिश्च वस्त्रं दद्याद योजयेदिति शान्तिकम् ॥ ७५ ॥

यदा यस्मिन् पुरे शान्तिरेव सर्वोऽप्यिताः गुराः ।
पूर्णपन्ने नगरं पौरधान्यरक्षाधिनस्तथा ॥ ७६ ॥

---

१. 'कर्माण्यद्य: ॥', २. 'बद्धोऽप्यपि' ख. ग. पाठः । ३. 'याम न' क. । ४. 'शां वेदाग्' ग, पाठः । ५. 'पौः कर्म त' क, पाठः । ६. 'सम्' ख, ग, पाठः ।

चतुःप्रकारं स्थापत्यमष्टधा च चिकित्सितम् ।
धनुर्वेदश्च सप्ताङ्गो ज्योतिषं कमलालयात् ॥ ७७ ॥

सामान्यलक्षणोत्पातनिमित्तानि च सर्वशः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्यजन्त्येते न तत् पुरम् ॥ ७८ ॥

नगरस्य विभागोऽयं यथावत् समुदीरितः ।
खेटं तदर्धविष्कम्भमाहुर्ग्रामं तदर्धतः ॥ ७९ ॥

योजनेन पुरात् खेटं खेटाद् ग्रामं प्रचक्षते ।
गव्यूतिपरिमाणेन ग्रामाद् ग्रामं प्रचक्षते ॥ ८० ॥

द्विक्रोशाद् विषये सीमा तदर्धेन पुरस्य सा ।
खेटके पुरसीमार्धं ग्रामे खेटार्धतः स्मृता ॥ ८१ ॥

त्रिंशद्धनूंषि विष्कम्भः पुरे दिग्वर्त्मसु स्मृतः ।
विंशतिः खेटके मार्गो ग्रामे दश च दर्शितः ॥ ८२ ॥

नव ग्रामसहस्राणि नवति(श्चैश्च) प्रचक्षते ।
चतुःषष्टिमपि ग्रामान् ज्यायो राष्ट्रं विदुर्बुधाः ॥ ८३ ॥

देशार्धं च सहस्राणि ग्रामाणां त्रिशती तथा ।
ग्रामाश्चतुरशीतिश्च मध्यमं राष्ट्रमीरितम् ॥ ८४ ॥

सहस्रमेकं ग्रामाणां तद्वच्च शतपञ्चकम् ।
ऊना च ग्रामपञ्चाशत् कनीयो राष्ट्रमुच्यते ॥ ८५ ॥

अभ्यर्थसङ्ख्ययैतेषां ज्येष्ठमध्यकनीयसाम् ।
विधाय नवधैकैकं विभजेद् विधिवत् सुधीः ॥ ८६ ॥

राष्ट्रेष्वेवं विभक्तेषु यथाभागं विधानवित् ।
निवेशयेत् पुराण्येषु सप्त सप्त यथागमम् ॥ ८७ ॥

विभागश्च प्रमाणं च लक्षणं चादिमस्य यत् ।
जातिवर्णाधिवासश्च यथावत् तदिहोच्यते ॥ ८८ ॥

सुवर्णकारानाग्नेय्यां तथा वह्न्युपजीविनः ।
निवेशयेत् कर्मकरानन्यानपि विधानवित् ॥ ८९ ॥

---

१. 'तत्र भा', २. 'दश दे च', ३. 'न्यूनाद्य भा' ख, ग॰ पाठः । ४. 'क्रम' क. पाठः ।

वैश्यानामक्षधूर्तानां चक्रिकाणां च दक्षिणे ।
नटानां नर्त्तकानां च गृहाणि विनिवेशयेत् ॥ ९० ॥

निवेशयेत् सौकरिकान् मे(यी?पी)कारान् मृगच्छिदः ।
कैवर्तान् नैर्ऋताशायां दमनाधिकृतांस्तथा ॥ ९१ ॥

रथेषु कौशलं येषां येषां स्यादायुधेषु च ।
वारुण्यां दिशि तान् सर्वान् पुरस्य विनिवेशयेत् ॥ ९२ ॥

कर्मस्वधिकृता ये च ये चापि परिकर्मिणः ।
शौण्डिका ये च तान् सर्वान् वायोर्दिशि निवेशयेत् ॥ ९३ ॥

यतीनामाश्रयान् ब्रह्मवत्सानां च तथा सभाम् ।
प्रपाश्च पुण्यशालाश्च कुर्याद् दिशि धनेशितुः ॥ ९४ ॥

घृतविक्रयिणो ये च फलविक्रयिणश्च ये ।
निवेशिताः प्रशस्यन्ते पुरस्येशानदिग्गताः ॥ ९५ ॥

पूर्वभागे बलाध्यक्षान् राज्ञो मुख्यांस्तथा बले ।
निवेशयेत् तथाग्नेय्यां बलं नानाविधं सुधीः ॥ ९६ ॥

श्रेष्ठिनो दक्षिणाशायां तथा देशमहत्तरान् ।
याम्येकद्वारान्(?) कुर्वीत तथा ककुभि निर्ऋतेः ॥ ९७ ॥

कोशपालमहामात्यादेशिकान् कारुकानपि ।
नियामकांश्च कुर्वीत सलिलाधिपतेर्दिशि ॥ ९८ ॥

वायोः ककुभि कुर्वीत दण्डनाथान् सनायकान् ।
पुरोहितज्योतिषिकानुत्तरस्यां निवेशयेत् ॥ ९९ ॥

विप्राः सौम्ये दिशो भागे क्षत्रियाः शक्रदिग्गताः ।
वैश्यशूद्रास्तु कर्तव्या दक्षिणापरयोः क्रमात् ॥ १०० ॥

निधेया वणिजो वेश्या मुख्याश्चापि चतुर्दिशम् ।
चतुर्दिशं विशेषेण स्थापयीत पण्यानि च ॥ १०१ ॥

नगरस्य बहिः प्राच्यां लिङ्गस्थानं विनिवेशयेत् ।
श्मशानानि तथा तत्स्थान् याम्यायां स्थपतिः सुधीः ॥ १०२ ॥

१. 'स्व' क. पाठः ।

सर्वतोदिशमुद्दिष्टो विभागो नगरे यथा ।
तथा ग्रामेषु खेटेषु सेनायाश्च निवेशने ॥ १०३ ॥

नगराभिमुखौ कार्यौ संपूर्णाङ्गमहोदयौ ।
द्वारे द्वारे सौम्यमुखौ लक्ष्मीविश्रवणौ शुभौ ॥ १०४ ॥

राष्ट्रं खेटमथ ग्रामं § पश्यन्तेतपुरं महत् (?) ।
तत्रारोग्यार्थसंसिद्धी प्रजाविजयमादिशेत् ॥ १०५ ॥

क्लेशबन्धवधैर्लोकाः स्युर्मिथः सूक्ष्महिंसकाः ।
ग्रामं खेटं पुरं राष्ट्रं यदेतौ नैव पश्यतः ॥ १०६ ॥

स्थाप्यन्ते ये यथा देवा नगरे सर्वतोदिशम् ।
बाह्यान्तरासु भूमीषु ब्रूमहे तानतःपरम् ॥ १०७ ॥

चतुर्दिशं समारभ्य प्राकारपरिखान्ततः ।
बहिः शते शते सार्धे धनुषां द्विशतेऽपि च ॥ १०८ ॥

धनुःशतमितैः शुद्धैरनिन्द्यैर्धरणीतलैः ।
स्वस्वभासादयुक्तानि स्वस्वानुगगृहैः सह ॥ १०९ ॥

निवेशनानि कुर्वीत त्रिदशानां यथाक्रमम् ।
नगराभिमुखं चित्रवनभाञ्जि शुभानि च ॥ ११० ॥

याम्योत्तरायतं वंशं विकल्पपुरमध्यगम् ।
बहिरन्तश्च कुर्वीत देवानां विनिवेशनम् ॥ १११ ॥

प्राच्यां प्रत्यङ्मुखान् कुर्यात् प्राङ्मुखांश्चाम्बुभृद्दिशि ।
याम्योदक्पार्श्वयोस्तस्य मैत्रदाक्षिण्येन वंशगान् ॥ ११२ ॥

दक्षिणस्यां न कुर्वीत त्रिदशानप्युदङ्मुखान् ।
चैत्यशान्तिसभा यक्षमातृप्रथमयान्विताः(?) * ॥ ११३ ॥

इत्यमी कथिताः सम्यग् ये यथादिङ्मुखाः सुराः ।
दिक्षु दिक्षु बहिर्ये स्युस्तानिदानीं प्रचक्ष्महे ॥ ११४ ॥

१, 'सहोदरौ।', २. 'श्यन्त्येते पु', ३. 'प्राग्द' ख. पाठः । ४. 'प्रमथया क, पाठः ।

§ 'पश्यतस्तौ पुरं च यत्' इति पठनीयं भाति ।

* 'प्रमथयान्विताः' इति पठनीयं भाति ।

विष्णोर्दिशाविनायकस्य गणनायकस्य च ।
पर्वतस्य च विशालाक्ष्यै दिशि प्राच्यां निवेशनम् ॥ ११५ ॥
मनस्भूमागाविष्णोर्देव्या प्राकृतस्य च ।
पूर्वोत्तरदिग्भागे विदधीत निवेशनम् ॥ ११६ ॥
गणेशमातृभूतानां याम्ये प्रेतवनेऽपि च ।
भद्रकाल्याः पितृणां स्याद्वेश्म पैत्रे च नैर्ऋते ॥ ११७ ॥
सागरस्य नदीनां च सिन्धुभर्तुः प्रचेतसः ।
निलयं पश्चिमाशायां विदध्याद्वरुणस्य च ॥ ११८ ॥
फणिनां भवनं वायव्यान्तरदिग्गतम् ।
धनेश्वरस्य चाप्येवं कात्यायन्याश्च मन्दिरम् ॥ ११९ ॥
विशालाक्षस्कन्दसोमानां तथा यक्षाधिपस्य च ।
पृथक्पृथग् विशालाक्ष्याः प्रासादाः सौम्यदिग्गताः । ॥ १२० ॥
जगद्गुरोर्महेशस्य श्रियो यक्षेश मन्दिरम् ।
पूर्वोत्तरस्यां ककुभि संनिवेश्यं मनोरमम् ॥ १२१ ॥
नदीनामम्बुधीनां च सपत्नामगरस्य च ।
कान्तारेष्वद्रिषु स्थानं सर्वेषामुमापतेः ॥ १२२ ॥
निवेशयन्ते स्वदिग्भागेष्वेवं यस्मिन् सुरोत्तमाः ।
सम्यक्समृद्धिमासाद्य चिरं नन्दति तत्पुरम् ॥ १२३ ॥
नगरस्य विदूरेऽपि ककुप्सु निखिलास्वपि ।
वाग्रतोऽभिमुखा देवाः शस्यन्ते न पराङ्मुखाः ॥ १२४ ॥
क्रियते यदि भूभागे वंशेन स पराङ्मुखः ।
विधिमेनं तदा तस्मिंस्तज्ज्ञः शास्त्रोक्तमाचरेत् ॥ १२५ ॥
तद्वेषवर्णभूषास्त्रवाहनैरन्वितं सुरम् ।
तद्भित्तौ मकटाकारं नगराभिमुखं लिखेत् ॥ १२६ ॥
वैकङ्कतशमीविल्वैः क्षीरकण्टकिभिर्द्रुमैः ।
उदपानान्यगारेषु स्यान्न दोषोऽन्तरस्थितैः । ॥ १२७ ॥
अर्चाश्रितेष्वयं प्रोक्तो विधिर्नालेख्यवर्तिषु ।
[illegible]क्याः सर्वतोवक्त्रास्तत्समाश्रितगताः सुराः ॥ १२८ ॥

विधानं यद् यथा प्रोक्तं सुरधाम्नां पुराद् बहिः ।
तत् तथाभ्यन्तरेऽपि स्यात् कार्यं स्वस्वादिगाश्रयम् ॥ १२९ ॥

मध्ये पुरस्य कर्तव्यं गृहमम्भोजजन्मनः ।
निवेशनं तथेन्द्रस्य तथैव हलिकृष्णयोः ॥ १३० ॥

मातृयक्षगणाधीशान् शिवकान् भूतसंज्ञकान् ।
विनापि वेश्मभिः कुर्यात् पुरे चत्वरमार्गगान् ॥ १३१ ॥

राज्ञा वर्णाश्रमकलापण्यशिल्पोपजीविनः ।
स्वदिक्पदस्थाः कर्तव्यास्ते देवाश्चेच्छता श्रियम् ॥ १३२ ॥

प्रासादे सति भर्त्रीच्छाशक्तियुक्तो यदापरम् ।
प्रासादं कारयेत् पूर्वं न तदा पीडयेत् सुधीः ॥ १३३ ॥

प्रतिवेश्म प्रतिग्रामं प्रतिदेवकुलं तथा ।
कुर्यात् प्रतिपुरं चापि न प्राङ्मानगुणाधिकम् ॥ १३४ ॥

पूर्वप्रासादतो रुद्रसोमयोर्ब्रह्मणोऽथवा ।
प्रासादे विहितेऽन्यस्मिन् भवेत् पीडाग्रजन्मनाम् ॥ १३५ ॥

कृते धाम्न्यधिकेऽन्यस्मिन् वह्नेर्वाचस्पतेरुत ।
पुरोधसां भयं विद्याद् ध्रुवं ज्योतिर्विदां तथा ॥ १३६ ।

धनाधिपामराधीशयमानां वरुणस्य वा ।
अधिके विहिते धाम्नि भयं विद्यान्महीपतेः ॥ १३७ ॥

स्कन्दधाम्नोऽधिकेऽन्यस्मिन् विहिते तस्य वेश्मनि ।
सेनापतेर्बलानां च पीडा सञ्जायते ध्रुवम् ॥ १३८ ॥

प्रजापतेरभ्यधिकं हरेर्वान्यत् कृतं गृहम् ।
कर्तुः कारयितुश्च स्याद् धनायं च विनश्यं ॥ १३९ ॥

गणेशयक्षफणिनामधिकोऽन्यः कृतो यदि ।
प्रासादः स्यात् तदा नित्यं सेनाग्रानां महद्भयम् ॥ १४० ॥

स्त्रीनाम्न्यो देवतास्तासां पीड्यन्ते यदि वेश्मभिः ।
मुख्यानां पुरनारीणां तदा कुर्वन्त्युपद्रवम् ॥ १४१ ॥

1. 'भूतकान्', 2. 'म्प रि' ग. स्त्रः ।

पूर्वामरेषु सर्वेषु पीडितेष्वमरालयः ।
अन्यैस्तच्छिन्निनां पीडा चैत्यैर्वा चैत्यपीडितैः ॥ १४२ ॥

हीनाधिकप्रमाणेषु दुर्निविष्टेषु धामसु ।
कर्तुः कारयितुः पीडा स्यान्न पूजा तथास्य च ॥ १४३ ॥

नैवातिसंभृतं कुर्यात् स्वल्पमल्पामरालयम् ।
पुरं चानाश्रितं कुर्याद् वेधभागाश्रितं नच ॥ १४४ ॥

ज्येष्ठमध्यकनिष्ठानि नवपदत्रिपदान्तरे ।
सुरवेश्मानि कुर्वीत दोषायापरथा पुनः ॥ १४५ ॥

कथितोऽयं विधिः स्वैः स्वैस्त्रिदशानां निवेशने ।
बहिर्निवेशनात् स्वेच्छं विदध्यादमरालयम् ॥ १४६ ॥

नगरेषु समग्रेषु ग्रामेषु निखिलेषु च ।
खेटकेषु च सर्वेषु सामान्योऽयं विधिः स्मृतः ॥ १४७ ॥

इत्युक्त एष नगरोपगतः सुराणां
स्वस्वप्रभागविहितः पदसन्निवेशः ।
ब्रूमो विभागमधुना गृहदेवतानां
सम्यक् शुभाशुभफलप्रविभागयुक्तम् ॥ १४८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
पुरनिवेशो दशमोऽध्यायः ॥

अथ वास्तुत्रयविभागो नामैकादशोऽध्यायः ।

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे विभक्ते नवधा ततः ।
मध्ये महायुतिर्ब्रह्मा विधेयो नवभिः पदैः ॥ १ ॥

तस्मादनन्तरं प्राच्यां षट्पदः कीर्तितोऽर्यमा ।
आग्नेयकर्णे सवितृसावित्रौ पदिकावुभौ ॥ २ ॥

ब्रह्मणोऽनन्तरं याम्ये विवस्वान् षट्पदाश्रितः ।
नैर्ऋते पदिकौ कर्णे जयेन्द्रौ कथितावुभौ ॥ ३ ॥

षट्पदः स्यात् ततो मित्रः काष्ठायां पत्युरम्भसः ।
कर्णेऽपरोत्तरे यक्ष्मा रुद्रश्च पदिकावुभौ ॥ ४ ॥

षड्भिः पदैस्ततः सौम्ये निश्चलः पृथिवीधरः ।
आपस्तथापवत्सश्च पदिकावीशदिग्गतौ ॥ ५ ॥

इत्यन्तःसंश्रया देवाः प्रोक्ता ब्रूमो बहिःस्थितान् ।
ज्ञेयं प्रदक्षिणं तेषां स्थानं पूर्वोत्तरादितः ॥ ६ ॥

अग्निस्तदनु पर्जन्यो जयन्तश्चेन्द्र एव च ।
रविः सत्यो भृशश्चेति नभस्तस्मात् ततोऽनिलः ॥ ७ ॥

पूषाख्यो वितथाख्यश्च गृहक्षतयमावथ ।
गन्धर्वो भृङ्गराजश्च मृगः पितृगणस्ततः ॥ ८ ॥

दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलेश्वरः ।
असुरः शोषनामा च पापयक्ष्मा ततः परम् ॥ ९ ॥

रोगो नागश्च मुख्यश्च भल्लाटः सोम एव च ।
चरकोऽथादितिर्दित्यमानीति पददेवताः ॥ १० ॥

चेरर्यायाः पितृणां च स्थाप्याश्चैव क्रमाद् बहिः ।
चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ॥ ११ ॥

पदभोगोऽस्ति नैतासां स्थानमेव हि केवलम् ।
पदभोगमयं ब्रूमो बहिःस्थानां नभःसदाम् ॥ १२ ॥

भवाद्यौ द्विपदाधीशा जयन्तो भृश एव च ।
वितथो भृङ्गसुग्रीवशोषमुख्यास्तथादितिः ॥ १३ ॥

एभ्यः शेषा बहिर्ये तु ते स्युः पदभुजः सुराः ।
एकाशीतिपदे प्रोक्तो देवतानां पदक्रमः ॥ १४ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशधा प्रविभाजिते ।
भवेत्पदशतं वास्तुस्तत्राप्यपरविधिमिदम् ॥ १५ ॥

१. 'देवा' ख. पाठः । २. '([illegible]) [illegible]' ख. पाठः ।

द्विगुणितं मध्ये पदानां पितामहः ।
शुद्धं समस्तं भागो मनुष्यादिमार्गिता ॥ १६ ॥

विवस्वतोऽथ मित्रस्य सदृश पृथिवीधृतः ।
भोगमिच्छन्ति वै तेषामर्धेन इव सूर्यः ॥ १७ ॥

सवित्राद्यापवत्सान्ता ये च कोणगाः सुरोत्तमाः ।
सर्वकामीतिकं सदन तेषां भागः पदात्मकम् ॥ १८ ॥

अन्त्यन्तशिखवत्सा मृगश्च दितिरित्यपि ।
रोगोऽदितिश्चतथाऽप्यर्धपदभाजो बहिः स्थिताः ॥ १९ ॥

चतुर्विंशतिरुक्ता ये पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
अदित्यन्ता द्विपदिकास्ते तेषां प्राक् समाश्रितम् ॥ २० ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे पूर्ववद् भाजितेऽग्निभिः ।
चतुःषष्टिपदो वास्तुश्चतुःषष्ट्या पदैर्भवेत् ॥ २१ ॥

अस्मिन् पदानि चत्वारि भुनक्त्यन्तः पितामहः ।
अर्यमाद्याः सुराश्चात्र द्वे द्वे मध्यगताः पदे ॥ २२ ॥

मध्येऽष्टौ बाह्यतोऽष्टौ ये स्थिताः कर्णेषु चाष्टसु ।
ये देवाः सर्व एवात्र ते पदार्धभुजः स्मृताः ॥ २३ ॥

पर्जन्योऽथ भृशः पूषा भृङ्गदौवारिकौ तथा ।
शोषनागादितिप्रान्ताः स्युरध्यर्धपदस्पृशः २४ ॥

जयन्तादिषु § बाह्येषु चरकान्तेषु कीर्तिता ।
प्रत्येकं षोडशस्त्वत्र सुरेषु द्विपदस्थितिः ॥ २५ ॥

सिरां वह्निपदादूर्ध्वं नयेत् पितृपदान्ततः ।
वाय्वाशानिर्गतां चैनां रोगनामानमानयेत् ॥ २६ ॥

द्विनाम्नः प्रापयेद् भृङ्गं भृङ्गात् सुग्रीवमानयेत् ।
ततोऽदितिं तां गमयेद् द्विनामानं प्रवेशयेत् ॥ २७ ॥

---

१. 'रः क्षयः ।', २. 'स्तैः' क. पाठः । ३. 'द्विनामादि' ख. पाठः ।

---

§ 'द्विनामादिष्वि'ति पाठे द्विनामशब्दो जयन्तपर्यायः ।

सौराद् याम्यं पदं नीत्वा वारुणं मापयेत् ततः ।
नयेत् पदं ततः सौम्यं तत आदित्यमानयेत् ॥ २८ ॥

भृशादानीय वितथं शोपाख्यं वितथादथ ।
शोपान्मुख्यं समानीय नयेत् तस्मात् पुनर्भृशम् ॥ २९ ॥

ये विभागाः समुद्दिष्टा यथासङ्ख्येन तैरिह ।
यज्ञामरनृणां वास्तुं समस्तं विभजेत् सुधीः ॥ ३० ॥

देवैः सर्वैरप्यमीभिर्विशोकः प्रीत्युत्कर्षादित्थमालोक्यतेऽसौ ।
कृत्स्नानेपोऽप्यब्जपत्रायताक्षः पश्यत्येतान् स्फारितेनेक्षणेन ॥ ३१ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

वास्तुत्रयविभागो नाम एकादशोऽध्यायः ॥

अथ नाड्यादिसिरादिविकल्पो नाम द्वादशोऽध्यायः।

अथाभिधीयते वास्तुः कनीयान् षोडशास्पदः ।
पदैः षोडशभिः स स्यात् तत्र देवान् प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥

भुङ्क्ते मध्ये स्थितो मुख्यः पदमेकं सुरोत्तमः ।
वत्सं पदचतुर्भागैश्चतुर्भिश्चतुराननः ॥ २ ॥

पदार्धभागभोक्तारश्चत्वारोऽमी सुरोत्तमाः ।
अर्यमा च विवस्वांश्च मित्रश्च क्ष्माधरोऽपि च ॥ ३ ॥

सवित्राद्यापवत्सान्ता येऽष्टौ कोणेषु वेधसः ।
चतुर्भागभुजस्ते स्युस्त्रिदशास्तपनत्विषः ॥ ४ ॥

चतु(र्थी?र्वी)शादिकोणेषु ये स्थिताः क्रमशः सुराः ।
अष्टभागभुजस्तेऽष्टौ विनिर्दिष्टा मनीषिभिः ॥ ५ ॥

ये तथादितिपर्यन्ताः पर्जन्याद्याः सुरोत्तमाः ।
तेऽष्टौ चतुर्भागभुजो विद्वद्भिरिह कीर्तिताः ॥ ६ ॥

---

१ 'रुण्यां' क. पाठः । २ 'श्चो विभी', ३. 'तुरष्टीशादि' (?)ख. पाठः ।

चरकान्ता जयन्ताद्या ये बाह्यस्थितयोऽमराः ।
भोगोऽर्धपदिकस्तेषां षोडशानामपि स्मृतः ॥ ७ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे त्रयस्त्रिंशद्विभाजिते ।
अन्त्यपङ्क्तिद्वयं सार्धं चरकयाद्यर्थमुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

अन्तरे वीथिकामर्धपदिकामुत्सृजेत् ततः ।
मध्ये तु सप्तविंशत्या भागैर्वास्तु विभाजयेत् ॥ ९ ॥

एकोनत्रिंशता युक्तं पदानां शतसप्तकम् ।
यद् भवेत् तत्र गर्भे स्यादेकाशीतिपदः स्वभूः ॥ १० ॥

अष्टादशपदाश्चाष्टौ चापप्रभृतयः पृथक् ।
अर्यमाद्यं चतुःपञ्चाशत्पदं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ११ ॥

ईशादयस्त्वदित्यन्ता बाह्या नवपदाः सुराः ।
देशानां सन्निवेशेऽसौ साहस्रो वास्तुरुच्यते ॥ १२ ॥

अथोच्यते वृत्तवास्तुर्वृत्तप्रासादहेतवे ।
एकश्चतुःषष्टिपद्भागः शतपदोऽपरः ॥ १३ ॥

अष्टधा भाजिते वृत्तविष्कम्भे भागिकान्तरान् ।
चतुरः परिधीन् कुर्यान्मध्यवृत्तं द्विभागिकम् ॥ १४ ॥

स्याद् बहिर्वृत्तवलयमष्टाविंशतिभागिकम् ।
तदन्तर्वृत्तवलयमष्टाष्टांशोज्झितं क्रमात् ॥ १५ ॥

एवं कृते भवेन्मध्ये ब्रह्मणस्तच्चतुष्पदम् ।
इत्थं चतुःषष्टिपदो वृत्तवास्तुरुदाहृतः ॥ १६ ॥

दशधा भाजिते वृत्तविष्कम्भे भागिकान्तरान् ।
कार्याः परिधयः पञ्च मध्ये वृत्तं द्विभागिकम् ॥ १७ ॥

बहिस्थं वलयं तस्य भजेत् षट्त्रिंशता ततः ।
शेषं चतुःषष्टिपदस्थित्या स्याच्छतवास्तुनि ॥ १८ ॥

देवतापदसङ्क्षिप्तिरनयोश्चतुरश्रवत् ।
एवं कार्यवशात् कार्या वास्तवोऽन्येऽपि धीमता ॥ १९ ॥

१. 'न्ते पङ्क्तिद्वयं' क. पाठः । २. 'त्ययोः प' ३. 'सरः' ख. पाठः ।
४. 'वृत्तविष्कम्भे विभक्ते भा' ५. 'पद्', ६. 'स्यादुच्यते' क. पाठः ।

त्र्यश्रे षडश्रे चाष्टाश्रे षोडशाश्रे च वृत्तवत् ।
वृत्तायतेऽर्धचन्द्रे च वास्तौ पदविभाजनम् ॥ २० ॥

एक एव पुमानेषु बहुधा परिकल्पितः ।
सर्वस्मिन्नपि संस्थाने विभक्ते लक्षयेत् ततः ॥ २१ ॥

शरीरं वास्तुपुंसोऽस्य गुणदोषा भवन्ति यत् ।
मुखं मूर्धा ततः श्रोत्रे दृक्ताल्वोष्ठरदाः क्रमात् ॥ २२ ॥

वक्षः कण्ठः स्तनौ नाभिर्मेढ्रमुष्कावथो गुदम् ।
बाहू प्रबाहू पाणी स्फिगूरुजङ्घं पदद्वयम् ॥ २३ ॥

कल्पयेदेवमेतेन स भवेत् पुरुषाकृतिः ।
सिरावंशानुवंशाश्च सन्धयः सानुसन्धयः ॥ २४ ॥

मर्माण्यथ महावंशा लक्ष्या वास्तुशरीरगाः ।
सिराः कर्णगता याः स्युस्ता नाड्यः परिकीर्तिताः ॥ २५ ॥

पदस्य षोडशो भागस्तत्प्रमाणं प्रकीर्तितम् ।
महावंशौ प्राक्प्रतीच्यौ याम्योदीच्यौ च मध्यगौ ॥ २६ ॥

प्रमाणं पञ्चमो भागः पदस्योदाहृतं तयोः ।
वंशास्तेऽस्मिन् समुद्दिष्टा रेखा याः स्युर्मुखायताः ॥ २७ ॥

यास्तिर्यगायता रेखास्तेऽनुवंशाः प्रकीर्तिताः ।
सम्पाता ये स्युरेतेषां मर्म तत् संप्रचक्षते ॥ २८ ॥

उपमर्माणि तान्याहुः पदमध्यानि यानि हि ।
भागोऽष्टमोऽथ दशमो द्वादशः षोडशोऽपि च ॥ २९ ॥

पदतो मानमिष्टं स्याद् वंशादीनामनुक्रमात् ।
वंशाष्टकस्य यः सन्धिः स सन्धिरिति कीर्तितः ॥ ३० ॥

ये पुनः स्युस्तदन्तानां प्रोक्तास्ते चानुसन्धयः ।
बालाग्रतुल्यं सन्धीनां प्रमाणं परिचक्षते ॥ ३१ ॥

तदर्धमनुसन्धीनां प्रमाणं समुदीरितम् ।
पर्वैतानि सन्त्यज्य वास्तुविद्याविशारदः ॥ ३२ ॥

द्रव्याणि प्रयतो नित्यं स्थपतिर्विनिवेशयेत् ।
महावंशस्य नाक्रान्तिं कुर्याद् द्रव्येण केनचित् ॥ ३३ ॥

इतरेषु पुनर्द्रव्यं मध्यवंशेषु सन्त्यजेत् ।
महावंशसमाक्रान्तौ भवेत् स्वामिवधो ध्रुवम् ॥ ३४ ॥

वर्षेण तपनाद् भीतिं वंशानां पीडनाद् विदुः ।
उपमर्माणि रोगाय मर्माणि कुलहानये ॥ ३५ ॥

उद्वेगायार्थनाशाय सिराश्च स्युः प्रपीडिताः ।
कलिः स्यात् सन्धिविद्धेषु पीडितेष्वनुसन्धिषु ॥ ३६ ॥

तस्मादेतानि सर्वाणि पीडितान्युपलक्षयेत् ॥ ३६$\frac{1}{2}$ ॥

ज्ञात्वा सिराः सानुसिराश्च नाडीर्वंशानुवंशानपि वास्तुदेहे ।
यत्नेन मर्माणि फलानि चैषां वेधं त्यजेद् यस्तमुपैति नापत् ॥ ३७$\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

नाडीवंशानुवंशानां सिरानुसिरामर्मानुमर्मवेधविकल्पो नाम

द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ मर्मवेधस्त्रयोदशोऽध्यायः ।

एकाशीतिपदो यः स्यात् तथा शतपदश्च यः ।
चतुःषष्टिपदो यश्च वास्तुरत्र त्रिधोदितः ॥ १ ॥

यद् येन विभजेत् तेषु तदिदानीं प्रचक्ष्महे ।
यानि मर्माणि चैतेषां कथ्यन्त इह तान्यपि ॥ २ ॥

वर्णिनां भवनादीनि निवेशा राजवेश्मनाम् ।
एकाशीतिपदेनेन्द्रस्थानं च विभजेत् सुधीः ॥ ३ ॥

प्रासादा विविधास्तद्वद् विविधाश्चाथ मण्डपाः ।
तान् भाजयेच्छतपदप्रविभागेन बुद्धिमान् ॥ ४ ॥

यः पुनः स्याच्चतुःषष्टिपदस्तेन विभाजयेत् ।
नरेन्द्रशिबिरग्रामखेटादि नगरादि च ॥ ५ ॥

अन्तस्त्रयोदश सुरा द्वात्रिंशद् बाह्यतश्च ये ।
तेषां स्थानानि मर्माणि सिरा वंशाश्च तेषु तु ॥ ६ ॥

मुखे हृदि च नाभौ च मूर्ध्नि च स्तनयोस्तथा ।
मर्माणि वास्तुपुंसोऽस्य षण्महान्ति प्रचक्षते ॥ ७ ॥

वंशानुवंशसम्पाताः पदमध्यानि यानि च ।
देवस्थानानि तान्याद्ये पदषोडशकान्विते ॥ ८ ॥

देवस्थानानि सम्पाताश्चतुःषष्टिपदे पुनः ।
तथैकाशीतिपदिके पदान्तशतिकेऽपि च ॥ ९ ॥

चतुर्ष्वपि विभागेषु सिरा याः स्युश्चतुर्दिशम् ।
मर्माणि तानि चोक्तानि द्वारमध्यानि यानि च ॥ १० ॥

भित्तिविस्तृतमध्येन यद्वा मध्येन दारुणः ।
मर्म यत् पीड्यते येन गृहे तत्रोच्यते फलम् ॥ ११ ॥

द्वारैर्वा भित्तिभिर्वापि मर्मणां परिपीडनात् ।
दौर्गत्यं गृहिणः प्राहुः कुलहानिमथापि वा ॥ १२ ॥

भवेत् स्वामिक्षयः स्तम्भैस्तुलाभिः स्त्रीपरिक्षयः ।
स्नुषावधो जयन्तीभिर्बन्धुनाशश्च सङ्ग्रहैः ॥ १३ ॥

मर्मस्थानगतैः कीलैर्भर्तुः कायो निपीड्यते ।
सुहृद्विश्लेषमिच्छन्ति सन्धिपालैश्च तद्विदः ॥ १४ ॥

नागपाशैर्धनोच्छेदो नागदन्तैः सुहृत्क्षयः ।
कपिच्छैश्च मर्मस्थैः प्रेष्याणां क्षयमादिशेत् ॥ १५ ॥

पट्टदारुकाण्यनुसिरागवाक्षालोकनानि च ।
मर्ममध्योपगान्येतान्यावहन्ति धनक्षयम् ॥ १६ ॥

द्वारद्रव्यतुलास्तम्भनागदन्तगवाक्षकैः ।
द्वारमध्यार्दितै रोगकुलपीडाधनक्षया(ःैन्) ॥ १७ ॥

---

१. 'कारंभ' क. पाठः ।

द्व्याभ्यां प्रगता [illegible] स्पर्शासिरिति निर्दिशेत् ।
पादार्धस्य भागार्धेन द्वयाद् द्व्यंशेन वर्जयेत् ॥ ३३ ॥

स्वांशेन पुनरंशं प्रत्यंशं गमयेत् ।
पदार्धभागभागाभ्यां भवेत् स्यादिति तौ ध्रुवम् ॥ ३४ ॥

वंशेन सानाद् [illegible] वंशानां पीडनाद् [illegible] ।
वर्जयानि तानि मर्माणि कुलशानवं ॥ ३५ ॥

उर्ध्वगापार्श्वनालाश्च सिराश्च स्युः प्रकीर्तिताः ।
कर्णिः स्यात् [illegible] पीडितेऽनुगमितेत् ॥ ३६ ॥

मध्यार्धानि मर्माणि पीडितान्यपुत्रं [illegible] ॥ ३६½ ॥

ज्ञात्वा सिराः सानुसिराश्च नाडीवंशानुवंशानपि वास्तुदेहे ।
यत्नेन मर्माणि फलानि चैषां वेधं त्यजेद् यस्त्वसुखेऽपि नासौ ॥ ३७½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
नाडीवंशानुवंशानां सिरानुसिरामर्मानुमर्मवेधविकल्पो नाम
द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ मर्मवेधस्त्रयोदशोऽध्यायः ।

एकाशीतिपदो यः स्यात् तथा शतपदश्च यः ।
चतुःषष्टिपदो यश्च वास्तुरत्र प्रियोदितः ॥ १ ॥

यद् येन विभजेत् तेषु तदिदानीं प्रचक्ष्महे ।
यानि मर्माणि चैतेषां कथ्यन्त इह तान्यपि ॥ २ ॥

वर्णिनां भवनादीनि निवेशा राजवेश्मनाम् ।
एकाशीतिपदेनेन्द्रस्थानं च विभजेत् सुधीः ॥ ३ ॥

प्रासादा विविधास्तद्वद् विचित्राश्चात्र मण्डपाः ।
तान् मापयेच्छतपदप्रविभागेन

अर्कः स्याद् दक्षिणे वामे भुजे सोमः प्रतिष्ठितः ।
महेन्द्रवरुणौ चापवत्सावस्योरसि स्थितौ ॥ ३ ॥

स्तनेऽर्यमा दक्षिणे स्याद् वामे च पृथिवीधरः ।
यक्ष्मा रोगश्च नागश्च मुख्यो भल्लाट इत्यमी ॥ ४ ॥

दक्षिणेतरमेतस्य बाहुं देवाः समाश्रिताः ।
सत्यो भृशो नभो वायुः पूषा चेन्द्रश्च दक्षिणम् ॥ ५ ॥

पञ्चापि बाहुमेतस्य संश्रितास्त्रिदिवौकसः ।
सावित्रसवितारौ च रुद्रशक्तिजयावपि ॥ ६ ॥

चत्वारोऽमी स(सविपाणि)स्थाः करयोर्हृदि च स्वभूः ।
वितथकःक्षतौ पार्श्वे दक्षिणेऽस्य व्यवस्थितौ ॥ ७ ॥

वामे पुनः स्थितावस्य देवौ शोषासुराभिधौ ।
मित्राभिधो विवस्वांश्च ऊरुयुग्मसमाश्रितौ ॥ ८ ॥

मेढ्रमध्यस्थितावस्य पुनरिन्द्रजयाभिधौ ।
यमश्च वरुणश्चोर्वोः क्रमाद् दक्षिणवामयोः ॥ ९ ॥

गन्धर्वभृङ्गौ समृगौ जङ्घां सव्यामथेतराम् ।
द्वारपसुग्रीवपुष्पाख्याः संश्रिताः पितरोऽङ्घ्रिगाः ॥ १० ॥

एकाशीतिपदस्येशशिखिभागाधिपं शिरः ।
माहेन्द्रीसंश्रितं विद्याच्चतुःषष्टिपदस्य तु ॥ ११ ॥

एकाशीतिपदात्मानो वास्तुः शतपदाभिधः ।
यः षोडशपदः स स्याच्चतुःषष्टिपदोऽपरः ॥ १२ ॥

मध्ये च एव देवानां स्थितो ब्रह्मा जगन्मयः ।
स परमात्मा सोऽचिन्त्यविभवो जगतां प्रभुः ॥ १३ ॥

योऽसौ सर्वशरीराख्यः स सर्वभूतगो हरः ।
पर्जन्यनामा यथार्थं हविर्मानसपूर्णो हरः ॥ १४ ॥

जयन्तस्तु दिनाधीशः करदो भगवान् रविः ।
महेन्द्रस्तु सुराधीशो हनुमान् विश्रुतः ॥ १५ ॥

आदित्यं पुरुषोऽस्मादि विश्वकर्मस्वरूपवद् ।

... ... च प्रनष्टम ।
द्वारमध्येषु यद्द्वारमध्येष्वपि च मूरयः ॥ १८ ॥

कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेव फलं विदुः ।
शय्यानुवंशविहिता गृहिणां कुलनाशिनी ॥ १९ ॥

क्षयावहा नागदन्ता भर्तुः शय्याविताननगाः ।
वातायनैरथ स्तम्भैर्यं विद्धा नागदन्तकाः ॥ २० ॥

ते शस्त्रभीतिदा भर्तुर्यद्वा चौरभयप्रदाः ।
द्रव्यधान्यविनाशाय शोकाय कलहाय च ॥ २१ ॥

गृहमध्यगतं द्वारं भवेत् स्त्रीदूषणाय च ।
द्रव्येणान्यतरेणापि महामर्म निपीडितम् ॥ २२ ॥

भवेत् सर्वस्वनाशाय गृहिणो मरणाय च ।
अंशुकाश्चोर्ध्ववंशाश्च तुम्बिकाः सेन्द्रकीलकाः ॥

पुरप्रासादगेहानां वेधेऽप्येते न दोषदाः ॥ २३

इत्थं सुरक्षितिपवर्णगृहाश्रितोऽयं
भेदः पदेष्वखिलमर्मगतो व्यधश्च ।
उक्तः पृथक्पृथगमुष्य फलं च सम्यग्
ब्रूमोऽथ वास्तुपुरुषाङ्गविभागमत्र ॥ २४

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गण

मर्मवेधो नाम त्रयोदशो॰

मित्रो हलधरो माली रुद्रस्तूक्तो महेश्वरः ।
राजयक्ष्मा गुहः प्रोक्तः क्षितिध्रोऽनन्त उच्यते ॥ ३० ॥

चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ।
रक्षोयोनिभवा ह्येता देवतानुचरीर्विदुः ॥ ॥ ३१ ॥

इत्येष वास्तुदेवानां निघण्टुः परिकीर्तितः ।
क्षों मूर्ध्नि ह्रां दशोर्मध्ये सो घ्राणे चिबुके तु पः ॥ ३२ ॥

शः कण्ठे हृदये वः स्याल्लकारो नाभिदेशगः ।
रेफो वस्तौ यकारस्तु मेढ्रे मः * (पुष्पीमुष्क)कावुभौ ॥ ३३ ॥

नकार ऊरुणो जानु भकारः [1]पिण्डिकाश्रितः ।
(डीङ)कारो गुल्फयोरन्ते पकारोऽङ्घ्रितले स्मृतः ॥ ३४ ॥

उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्थमङ्गानि वास्तुपददैवतनामभेदाः ।
वर्णाश्च वास्त्वत्रयवेष्विह षोडशैव ब्रूमोऽथ दैवतवशेन पुरे [2]निवेशम् ॥ ३५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

पुरुषाङ्गदेवतानिघण्ट्वक्षराङ्गनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

कृते पुरनिवेशेऽथ चतुःषष्टिपदाश्रये ।
नियुक्तपरिखासालगोपुराट्टालकेऽपि च ॥ १ ॥

विभक्तरथ्ये परितः प्रविभाजितचत्वरे ।
क्रमादन्तर्बहिःक्लृप्तदेवतायतनस्थितौ ॥ २ ॥

प्रागुदक्प्रवणे देशे प्राग्द्वाराभ्युन्नतेऽथवा ।
यशःश्रीविजयाधायि मैत्रे पदमधिष्ठितम् ॥ ३ ॥

यथा[4]वर्णक्रमायातं चतुरश्रं समं शुभम् ।
पुरमध्यादपरतोदिक्स्थं कुर्यान्नृपालयम् ॥ ४ ॥

---

१. 'म' क. पाठः । २. 'डगुल्फगष्ठकारोड्ढोः पिकारोऽङ्घ्रि (?)' ख. पाठः ।
३. 'निवासम्' क. पाठः । ४. 'नर्णे' ख. पाठः ।

सोऽन्त्याख्यः स्मृतो दैत्यश्चापः समुदाहृतम् ।
मारुतो वायुरुद्दिष्टः पूषा मातृगणः स्मृतः ॥ १७ ॥
अधर्मो वितथाख्यः स्यात् चन्द्रप्रतिमः सुतः ।
गृहक्षतः पुनर्योऽत्र स चन्द्रतनयो बुधः ॥ १८ ॥
प्रेताधिपो यमः श्रीमान् यमो वैवस्वतश्च सः ।
गन्धर्वो भगवान् देवो नारदः परिकीर्तितः ॥ १९ ॥
भृङ्गराजमिहेच्छन्ति राक्षसं निर्ऋतेः सुतम् ।
यो मृगोऽस्मिन्ननन्तः स स्वर्गभूपश्च इत्यपि ॥ २० ॥
पितरस्तु स्मृता देवाः पितृलोकनिवासिनः ।
स्मृतो दौवारिको नन्दी प्रमथानामधीश्वरः ॥ २१ ॥
आदिः प्रजापतिः स्रष्टा मनुः सुग्रीव ईरितः ।
पुष्पदन्तस्तु विनतातनयः स्यान्महाजवः ॥ २२ ॥
वरुणः पाशभृन्नाथो लोकपालः स कीर्तितः ।
असुरो राहुरर्केन्दुमर्दनः सिंहिकात्मजः ॥ २३ ॥
शोषस्तु भगवानेष सूर्यपुत्रः शनैश्चरः ।
पापयक्ष्मा क्षयः प्रोक्तो रोगस्तु कथितो ज्वरः ॥ २४ ॥
भुजङ्गमानामधिपः श्रीमान् नागस्तु वासुकिः ।
त्वष्टा स्यान्मुख्यसंज्ञोऽत्र विश्वकर्माभिधश्च सः ॥ २५ ॥
चन्द्रो भल्लाट § इत्युक्तः कुबेरः सोमसंज्ञितः ।
नरको व्यवसायाख्यः श्रीरिहादितिसंज्ञिका ॥ २६ ॥
दितिरत्रोच्यते शर्वः शूलभृद् वृषभध्वजः ।
हिमवानाप इत्युक्त आपवत्स उमा स्मृता ॥ २७ ॥
आदित्यस्त्वर्यमा वेदमाता सावित्र उच्यते ।
* देवी गङ्गात्र विद्वद्भिः सवितेति प्रकीर्तिता ॥ २८ ॥
मृत्युः शरीरहर्तासौ विवस्वानिति स स्मृतः ।
जयाभिधस्तु वज्रीति स्यादिन्द्रो बलवान् हरिः ॥ २९ ॥

---

१. 'ब्रह्मा स' क. पाठः ।

§ 'भल्लाट' इति प्राक् पाठः ।

* इत आरभ्यार्धपञ्चकं ख. पुस्तके न पठ्यते ।

मित्रो हलधरो माली रुद्रस्तूक्तो महेश्वरः ।
राजयक्ष्मा गुहः प्रोक्तः क्षितिध्रोऽनन्त उच्यते ॥ ३० ॥

चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ।
रक्षोयोनिभवा ह्येता देवतानुचरीर्विदुः ॥ ॥ ३१ ॥

इत्येष वास्तुदेवानां निघण्टुः परिकीर्तितः ।
क्षो मूर्ध्नि हो दशोर्मध्ये सो घ्राणे चिबुके तु पः ॥ ३२ ॥

शः कण्ठे हृदये वः स्याल्लकारो नाभिदेशगः ।
रेफो वस्तौ यकारस्तु मेढ्रे मः * (पुष्प?मुष्क)कावुभौ ॥

नकार ऊरुणो¹र्जानु ञकारः पिण्डिकाश्रितः ।
(ङ?ङ)कारो गुल्फयोरन्ते णकारोऽङ्घ्रितले स्मृतः ॥ ३४

उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्थमङ्गानि वास्तुपददैवतनामभेदा
वर्णाश्च वास्त्ववयवेष्विह षोडशैव ब्रूमोऽथ दैवतवशेन पुरे ³निवेशम्

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तु
पुरुषाङ्गदेवतानिघण्ट्वक्षराङ्गनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

कृते पुरनिवेशेऽथ चतुःषष्टिपदाश्रये ।
नियुक्तपरिखासालगोपुराट्टालकेऽपि च ॥ १ ॥

विभक्तरथ्ये परितः प्रविभाजितचत्वरे ।
क्रमादन्तर्बहिःकॢप्तदेवतायतनस्थितौ ॥ २ ॥

प्रागुदक्प्रवणे देशे प्राग्द्वाराभ्युन्नतेऽथवा ।
पत्नःश्रीविजयाधापि मैत्रं पदमधिष्ठितम् ॥ ३ ॥

यथा⁴वर्णक्रमायातं चतुरश्रं समं शुभम् ।
पुरमध्यादपरतोदिक्स्थं कुर्यान्नृपालयम् ॥ ४ ॥

---

१. 'म' क. पाठः । २. 'ङगुल्फयोरन्तेण्णकारोऽङ्घ्रि (?)' ख. पाठः ।
३. 'निवासम्' क. पाठः । ४. 'वर्णे' ख. पाठः ।

* [illegible]

याऽन्तरिक्षः स्मृता देवस्तत्प्रभः समुदाहृतम् ।
मारुतो वायुरुद्दिष्टः पूषा मातृगणः स्मृतः ॥ १७ ॥
अधर्मो वितथाख्यः स्यात् कलेरप्रतिमः सुतः ।
गृहक्षतः पुनर्योऽत्र स चन्द्रतनयो बुधः ॥ १८ ॥
प्रेताधिपो मतः श्रीमान् यमो वैवस्वतश्च सः ।
गन्धर्वो भगवान् देवो नारदः परिकीर्तितः ॥ १९ ॥
भृङ्गराजमिहेच्छन्ति राक्षसं निर्ऋतेः सुतम् ।
यो मृगोऽस्मिन्ननन्तः स स्वयंभूर्धर्म इत्यपि ॥ २० ॥
पितरस्तु स्मृता देवाः पितृलोकनिवासिनः ।
स्मृतो दौवारिको नन्दी प्रमथानामधीश्वरः ॥ २१ ॥
आदिः प्रजापतिः स्रष्टा मनुः सुग्रीव ईरितः ।
पुष्पदन्तस्तु विनतातनयः स्यान्महाजवः ॥ २२ ॥
वरुणः पाथसां नाथो लोकपालः स कीर्तितः ।
असुरो राहुरर्केन्दुमर्दनः सिंहिकात्मजः ॥ २३ ॥
शोषस्तु भगवानेष सूर्यपुत्रः शनैश्चरः ।
पापयक्ष्मा क्षयः प्रोक्तो रोगस्तु कथितो ज्वरः ॥ २४ ॥
भुजङ्गमानामधिपः श्रीमान् नागस्तु वासुकिः ।
त्वष्टा स्यान्मुख्यसंज्ञोऽत्र विश्वकर्माभिधश्च सः ॥ २५ ॥
चन्द्रो भल्लाट § इत्युक्तः कुबेरः सोमसंज्ञितः ।
नरको व्यवसायाख्यः श्रीरिहादितिसंज्ञिका ॥ २६ ॥
दितिरत्रोच्यते शर्वः शूलभृद् वृषभध्वजः ।
हिमवानापि इत्युक्त आपवत्स उमा स्मृता ॥ २७ ॥
आदित्यस्त्वर्यमा वेदमाता सावित्र उच्यते ।
* देवी गङ्गाव विद्वद्भिः सवितेति प्रकीर्तिता ॥ २८ ॥
मृत्युः शरीरहर्तासौ विवस्वानिति स स्मृतः ।
जयाभिधस्तु वज्रीति स्यादिन्द्रो बलवान् हरिः ॥ २९ ॥

---

१. 'प्रहा म' क. पाठः ।

§ 'भल्लाट' इति प्राक् पाठः ।

* इत आरभ्यार्धश्लोकं ख. पुस्तके न पठ्यते ।

मित्रो हलधरो माली रुद्रस्तूक्तो महेश्वरः ।
राजयक्ष्मा गुहः प्रोक्तः क्षितिधोऽनन्त उच्यते ॥ ३० ॥

चरकी च विदारी च पूतना पापराक्षसी ।
रक्षोयोनिभवा ह्येता देवतानुचरीर्विदुः ॥ ॥ ३१ ॥

इत्येष वास्तुदेवानां निघण्टुः परिकीर्तितः ।
क्षो मूर्ध्नि हो दृशोर्मध्ये सो घ्राणे चिबुके तु पः ॥ ३२ ॥

शः कण्ठे हृदये वः स्याल्लकारो नाभिदेशगः ।
रेफो बस्तौ यकारस्तु मेढ्रे मः * (पुष्य?मुष्क)कावुभौ ॥ ३३

नकार ऊरुणो[1] जानु ञकारः पिण्डिकाश्रितः ।
(ङ?ङ)कारो गुल्फयोरन्ते णकारोऽङ्घ्रितले स्मृतः ॥ ३४ ।

उक्तानि वास्तुपुरुषस्य यथावदित्थमङ्गानि वास्तुपददैवतनामभेदाः
वर्णाश्च वास्त्ववयवेष्विह षोडशैव ब्रूमोऽथ दैवतवशेन पुरे [2]निवेशम् ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशा
पुरुषाङ्गदेवतानिघण्ट्वक्षराङ्गनिर्णयो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

कृते पुरनिवेशेऽथ चतुःषष्टिपदाश्रये ।
नियुक्तपरिखासालगोपुराट्टालकेऽपि च ॥ १ ॥

विभक्तरथ्ये परितः प्रविभाजितचत्वरे ।
क्रमादन्तर्बहिःक्लृप्तदेवतायतनस्थितौ ॥ २ ॥

प्रागुदक्प्रवणे देशे प्राग्द्वाराभ्युन्नतेऽथवा ।
यशःश्रीविजयाधायि मैत्रं पदमधिष्ठितम् ॥ ३ ॥

यथा[3]वर्णक्रमायातं चतुरश्रं [4]समं शुभम् ।
पुरमध्यादपरतोदिक्स्थं कुर्यान्नृपालयम् ॥ ४ ॥

---

१. 'म' क. पाठः । २. 'डगुल्फाग्रहकारोद्धोः सिकारोऽङ्घ्रि (?)' ख.
३. 'निवासम्' क. पाठः । ४. 'वर्णे' ख. पाठः ।

* 'पुष्पकाविति' क. पाठः ...

दुर्गेषु भवनात् कार्यं मध्ये शिरःपदान्यपि ।
विस्तारतृभागेनांशेना कार्यमन्यतमं परैः ॥ ५ ॥

त्रिनवातिशता पूर्वं ज्येष्ठं स्याद् द्वे धनुःशते ।
मध्यं शतं तु साशीतिः शतं साष्टकमन्तिमम् ॥ ६ ॥

ज्येष्ठे पुरे विधातव्यं ज्येष्ठं राजनिवेशनम् ।
मध्यमे मध्यमं कार्यं कनिष्ठं च कनीयसि ॥ ७ ॥

प्राकारपरिखागुप्तं नाकशान्ति समन्ततः ।
तमकभ्रमनिर्यूहगुहद्वाराग्रकान्तिनम् ॥ ८ ॥

एकाशीत्या पदैर्भक्तं विधेयं नृपमन्दिरम् ।
मध्यमार्गं समाश्रित्य वास्तुद्वारमुदङ्मुखम् ॥ ९ ॥

मुख्यस्थानगेन कर्तव्यमन्यादितमर्थगेऽपि च ।
भल्लाटपदवर्गस्य गोपुरद्वारमिष्यते ॥ १० ॥

तत्पुरद्वारविस्तारेऽन्त्यायामसम्मितमिष्टदम् ।
महेन्द्रं द्वारमिच्छन्ति निविष्टस्य महीपतेः ॥ ११ ॥

वैवस्वते पुष्पदन्तमर्यम्णि च गृहक्षतम् ।
अन्येष्वेषामपश्नः प्रदक्षिणपदेष्वथ ॥ १२ ॥

अन्यान्यपि स्वासु दिक्षु द्वाराण्येवं प्रकल्पयेत् ।
आभिमुख्ये च सर्वेषां शस्यन्ते गोपुराणि च ॥ १३ ॥

तदीयनगरद्वाराद् विशल्यैशोज्झितानि वा ।
पक्षद्वाराणि सुग्रीवे जयन्ते मुख्यनाम्नि च ॥ १४ ॥

वितथेऽथ भ्रमांस्तद्वद् विदधीत प्रदक्षिणान् ।
वास्तौ विभक्ते पुरवत् कल्पेऽमरपदैर्ज्जैः ॥ १५ ॥

तत्र मैत्रपदस्थाने निवेशायावनीपतेः ।
प्रासादः प्राङ्मुखः कार्यो यथावत् पृथिवीञ्जयः ॥ १६ ॥

श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रं मुक्तकोणमथापरम् ।
यमिच्छेन्नृपतिः कुर्यात् प्रासादं शुभलक्षणम् ॥ १७ ॥

1. 'वर्जेत् ।' ख. पाठः । २. 'वीजयः' क. पाठः ।

शालापरिक्रमोपेतकर्मान्तैरपिचान्वितम् ।
तत्र प्राच्यां भवेद् गेहमादित्यपदसंश्रितम् ॥ १८ ॥

धर्माधिकरणं सत्ये व्यवहारेक्षणाय च ।
भृंशे च कोष्ठागारं स्यादम्बरे मृगपक्षिणाम् ॥ १९ ॥

अग्नेः ककुभमाश्रित्य कार्यं वायोर्महानसम् ।
सभाजनार्थयं पूष्णि विदध्याद् भोजनास्पदम् ॥ २० ॥

सावित्रे वाद्यशाला स्यात् सवितृस्थाश्च वन्दिनः ।
घर्माणि वितथे कुर्यात् तद्योग्यान्यायुधानि च ॥ २१ ॥

स्वर्णरूप्यादिकर्मान्तान् विदधीत गृहक्षते ।
याम्ये दक्षिणतो गुप्तिं कोष्ठागारं च कल्पयेत् ॥ २२ ॥

प्रेक्षासङ्गीतकानि स्युर्गन्धर्वे वासवेश्म च ।
कार्या वैवस्वते शाला रथानां दन्तिनां तथा ॥ २३ ॥

पश्चिमोत्तरभागस्थां वापीमपिच कारयेत् ।
वा(र्यो?यु)सुग्रीवपदयोर्गन्धर्वस्य च वाद्यतः ॥ २४ ॥

कुर्यादन्तःपुरस्थानं प्राकारवलयावृतम् ।
कुर्यात् तद्गोपुरद्वारमुदगास्यं जयाभिधे ॥ २५ ॥

कार्यः स्थपतिना चैत्र प्रासादश्चैपराङ्मुखः ।
क्रीडादोलालयान् भृङ्गे कुमारीभवनं तथा ॥ २६ ॥

नृपान्तःपुरमिच्छन्ति मृगे पित्र्ये त्वयस्करम् ।
नृपस्त्रीणामुपस्थानगृहमिन्द्रपदे विदुः ॥ २७ ॥

सुग्रीवपदसंसक्तमरिष्टागारमिष्टदम् ।
प्रास्थसुग्रीवपि(र्यो?र्या)गपश्चाद्भागे मनोहरा ॥ २८ ॥

विधेयाशोकवनिका स्नानधारागृहाणि च ।
लतामण्डपसंयुक्ताः स्युरत्रैव लतागृहाः ॥ २९ ॥

दारुशैलाश्च वाप्यश्च पुष्पवीथ्यः सुकान्तिताः ।
पुष्पदन्ते भवेद् प(त्नीन्व)कर्मान्तः पुष्पवेश्म च ॥ ३० ॥

[illegible]

वरुणस्य पदे कुर्याद् वापीपानगृहाणि च ।
स्यात् कोष्ठागारमसुरे शोषे त्वायुधमन्दिरम् ॥ ३१ ॥

भाण्डागारं तु रौद्राग्नेयं विदध्यात् स्थपतिः श्रियं ।
उलूखलशिलायन्त्रभवनं पापयक्ष्मणि ॥ ३२ ॥

दारुकर्मान्तमप्याहुः श्रेयसे राजयक्ष्मणि ।
स्यादोषधेरधिष्ठानं रोगे दिशि नभस्वतः ॥ ३३ ॥

नागानां शस्यते स्थानं पदे नागस्य सूरिभिः ।
भवन्ति मुख्ये व्यायामनाट्यचित्रगृहाणि च ॥ ३४ ॥

गवां स्थानं तथा क्षीरगृहं भल्लाटनामनि ।
उदक्प्रदेशे सौम्यस्य पुरोधःस्थानमिष्यते ॥ ३५ ॥

राज्ञोऽभिषेचनं चात्र दानाध्ययनशान्तयः ।
चामरच्छत्रधाम स्यान्मन्त्रवेश्म च भूधरे ॥ ३६ ॥

कार्यिणां चात्र कार्याणि स्थितः पश्येन्नराधिपः ।
विधेया मन्दुराश्वानामुत्तरं पार्श्वमाश्रिता ॥ ३७ ॥

महीधरपदस्यैव यथावद् दक्षिणामुखी ।
कार्या सर्वत चाश्वानां शाला राज्ञो यथागृहम् ॥ ३८ ॥

विशतो दक्षिणेन स्याद् वामेन च विपाणिनाम् ।
वेश्मानि राजपुत्राणां विदध्याच्चरकाभिधे ॥ ३९ ॥

अत्रैव विद्याधिगमशालार्थिषां निवेशयेत् ।
नृपस्य मातुरदितिस्थाने कुर्यान्निवेशनम् ॥ ४० ॥

पृथगत्रैव शिविकाशय्यासनगृहं विदुः ।
नृपद्विपानां शस्ता स्यादापे सदनकल्पना ॥ ४१ ॥

अभिषेचनकं स्थानमिहैव स्याद् विपाणिनाम् ।
आपवत्सपदे हंसक्रौञ्चसारसनादिताः ॥ ४२ ॥

स्युः फुल्लाब्जवनाः स्वच्छसलिलाः सलिलाशयाः ।
पितृव्यमातुलादीनां कार्यं दितिपदे गृहम् ॥ ४३ ॥

---

१. 'राजाभि' क. पाठः । २. 'नि' ख. पाठः । ३. 'नमिद प' क. पाठः ।

अन्येषामपि चात्रैव सामन्तानां महीपतेः ।
ऐशान्यामनलस्थाने वोच्छ्रितस्तम्भवेदिकम् ॥ ४४ ॥

कार्यं देवकुलं चारु सुश्लिष्टमणिकुट्टिमम् ।
पर्जन्यस्य पदे होराज्योतिर्विद्गृहमिष्यते ॥ ४५ ॥

जये सेनापतेर्वेश्म विधेयं विजयप्रदम् ।
द्वारं प्राकारमाश्रित्य पदेऽर्यम्णः प्रशस्यते ॥ ४६ ॥

प्रागुदक्षिणाश्रितं शस्त्रकर्मान्तं शस्त्रमत्र च ।
विमृश्वेद् ब्रह्मणः स्थानमिन्द्रध्वजयुतं नृणाम् ॥ ४७ ॥

तत्राशुभानि वेश्मानि निवेशाश्चासुखावहाः ।
गवाक्षस्तम्भशोभिन्यो विधेयाश्चानुकामतः ॥ ४८ ॥

सभा यथादिक्प्रभवा नृपवेश्माभिगुप्तये ।
सर्वत्र नृपतेः सौधान् नृपसौधस्य सम्मुखा ॥ ४९ ॥

पश्चाद्भागाश्रिता यद्वा शाला कार्या विपाणिनाम् ।
इत्यास्पदं सुरपदास्पदकल्पमाद्य-
मेतद् यथावदनुतिष्ठति यः सदैव ।
स क्ष्मामिमां भुजबलक्षपितारिपक्षः
सप्ताम्बुराशिरशनां नृपतिः प्रशास्ति ॥ ५०½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
राजनिवेशो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

अथ वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ।

भाग्योदग्वापि गेहार्थे द्रव्यं विधिवदानयेत् ।
गन्तव्यमेव धिष्ण्येषु* मृदुक्षिप्रचरेषु च ॥ १ ॥

---

१. 'त्र धु' क. पाठः ।

---

* धिष्ण्येषु नक्षत्रेषु ।

अकाले पुष्पफलिनो रोगैरपि च पीडितान् ।
वासभूतानुलूकानां त्यजेदन्यानपीदृशान् ॥ १५ ॥

खदिरो धन्वनः साल्मो मधूकः शाकशिंश(पीपि) ।
सर्जार्जुनाञ्जनाशोकाः कदरो रोहिणीतकः ॥ १६ ॥

विकङ्कतो देवदारुः श्रीपर्णीपादपस्तथा ।
कुटुम्बिनामभी प्रोक्ताः पुष्टिदा जीवदास्तथा ॥ १७ ॥

वृक्षाणां लक्ष्यते येषां भास्वारिमहिष्णुता ।
ते यथायोग्यमन्येऽपि शस्यन्ते गृहकर्मणि ॥ १८ ॥

कर्णिकारधवप्लक्षकपित्थविषमन्डकाः ।
शिरीषोदुम्बराश्वत्थजम्बुन्यग्रोधचम्पकाः ॥ १९ ॥

निम्बाम्रकोविदारांश्चश्याधिपानाश्च गर्हिताः ।
गृहकर्मणि नेष्टास्ते वनस्थेऽनिष्टदायिनः ॥ २० ॥

नेष्टाः कण्टकिनः स्वादुफलाः क्षीरद्रुमाश्च ये ।
गुल्मवर्धाश्च ये तद्वद् ध्रुवं तेषु पशुक्षयः ॥ २१ ॥

रुच्यमाणच्छाया तु नियतं दृश्यते यदा ।
द्रुमच्छाया मता प्राज्ञा तन्यमानन्तु स द्रुमः ॥ २२ ॥

नक्षत्रे स्पर्शयेद् वृक्षे पूर्वस्यां दिशि शस्त्रितः ।
एवाद् मरणापातं यस्य यत्र जातं तदादिशेत् ॥ २३ ॥

क्षेम्यं ये स्थापितो वृक्षो भग्ना गात्रकर्म च ।
अप्रतिचोदितं स्निग्धमूलं मानसमन्वितम् ॥ २४ ॥

पीतवर्णं हरिद्वर्णं कृष्णं मांसवर्णं पाटलम् ।
हिमान् गन्धर्वं च स्थाने वायव्यं च स्पर्शनिश्चयः ॥ २५ ॥

पक्षावर्तादिभिस्तद्वद् भूतलैः शुभागमैः ।
गर्भस्थ पुष्पादैव धृति दत्वाभिजानते ॥ २६ ॥

अस्मादन्यानि भूतानि यानि वृक्षाधिपानि हि ।
बलार्थं वर्णशिल्पादि त्रिदशैः वास्तुवेदः ॥ २७ ॥

[illegible]

धन्यः शिवः पुष्टिकरः प्रजावृद्धिकरो भव ।
स्वस्ति (तेऽत्र)न्द्रानिलयमाः सूर्यरुद्रानलास्तथा ॥ २८ ॥
दिशो नद्यस्तथा शैलाः पान्तु त्वामृषिभिः सह ।
जल्पेद् यो मानुषगिरा कम्पते वाभिमन्त्रितः ॥ २९ ॥
स त्याज्यः स्यात् तथा म्लानमवालकुसुमश्च यः ।
ततो भास्करमालोक्य वृक्षं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥ ३० ॥
स्वस्तिवाक्येन विप्राणां छेत्ता स्थित्वोदगाननः ।
प्राङ्मुखो वा तरुं छिन्द्याच्छस्त्रैः क्षौद्रार्द्रिताननैः ॥ ३१ ॥
शाखिनश्छिद्यमानस्य जायते यद्यसृक्स्रुतिः ।
कम्पनं वा ध्वनिर्वापि मृत्युः स्याद् गृहिणस्तदा ॥ ३२ ॥
यद्वा दधिमधुक्षीरघृतानि स्रवति द्रुमः ।
छिद्यमानस्तदा विद्याद् बन्धव्याधीन् कुटुम्बिनः ॥ ३३ ॥
अतीव यस्य स्रवति श्यामः स्नेहान्वितो रसः ।
सुगन्धिः स्वल्पमधुरः कषायः स प्रशस्यते ॥ ३४ ॥
प्राच्यां शुभस्तरोः पात उदीच्यां कर्मसाधकः ।
याम्यप्रत्यङ्निपाते तु शान्तिं कृत्वा द्रुमं त्यजेत् ॥ ३५ ॥
ज्ञातितः स्यात् तदा भीतिर्यदान्यं मर्दयेत् पतन् ।
दूरं दलति यो मू(लेऽले) छिन्नो वा धरणीरुहः ॥ ३६ ॥
कूजत्यतीव वायुश्च स्मृतः सोऽथ शुभप्रदः ।
खरोष्ट्रयोः शृगालानां दर्शनं भुजगस्य वा ॥ ३७ ॥
छेदे स्यात् कर्मविघ्नाय निगडैर्बन्धनाय वा ।
हलचक्रपताकाब्जध्वजच्छत्रादिदर्शनम् ॥ ३८ ॥
श्रीवृक्षवर्धमानादिदर्शनं वा शुभप्रदम् ।
उत्क्षिप्यते यदिच्छेदात् तदर्द्धिः स्यात् कुटुम्बिनः ॥ ३९ ॥
सर्वतः परिहानिः स्याच्छिन्नश्चाक्षिप्यते यदि ।
एवंद्वये यथोद्दिष्टलक्षणोत्क्षेपदर्शने ॥ ४० ॥
दोषान् दोषविनिर्मुक्तान् पादपानुपलक्षयेद् ।
धीरस्तं कल्पयेत् सम्यगनुलोमार्जवं तरुम् ॥ ४१ ॥

छिन्द्यार्धं शुभभागार्धदशभागाधिकं कृतम् ।
तुङ्गीसाद्यचमध्यश्च(?)सगर्भो धरणीरुहः ॥ ४२ ॥

ज्ञेयानि मण्डलान्यस्य त(त्क्षणोच्छेदीक्षणे छे)दनेऽपि च ।
मञ्जिष्ठाभे विदुर्भेकं कपिलाभे च मूषकम् ॥ ४३ ॥

पीतभासि तथा गोधां सर्पं दीर्घसितायते ।
गुडच्छाये मधु भवेत् कृकलासस्तथारुणे ॥ ४४ ॥

गृहगोधा कपोताभे गोधेरो घृतमण्डभे ।
रसाञ्जनाभे शस्त्राभे कमलोत्पलभासि च ॥ ४५ ॥

धौतासियष्टिवर्णे च मण्डले जलमादिशेत् ।
आकारो यस्य सर्पस्य वर्णो वा संप्रदृश्यते ॥ ४६ ॥

तं सर्पगर्भितं वृक्षमादिशेदविचारयन् ।
तस्करेभ्यो भयं स्रांद्रे सलिले सलिलाद् भयम् ॥ ४७ ॥

विद्यात् सर्पे विषाद् भीतिं पाषाणे भयमाश्रितः ।
अजाविगोमहिष्युष्ट्ररासभादिनिपीडितम् ॥ ४८ ॥

गोधागोधेरमण्डूककृकलासैश्च गर्भिते ।
मूषके पुनरिच्छन्ति मरणं वास्तुवेदिनः ॥ ४९ ॥

अमुनैव वदन्त्यन्ये गृहपीडां मनीषिणः ।
क्षेमेण यद्यविघ्नः स्यादस्मत्रागमो यदि ॥ ५० ॥

वनान्तरे तदा क्षेमं सुभिक्षं च समादिशेत् ॥ ५० १/२ ॥

अर्घदानविधिना विधानविद् द्रव्यमागतमिहार्चयेद् गृही ।
प्रत्युपेतकुलिशायुधध्वजं द्रव्यमुज्ज्वलमनुनावनीपतिः ॥ ५१ १/२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

वनप्रवेशो नाम षोडशोऽध्यायः ॥

---

१. 'शु' क. पाठः। २. 'स्नाने', ३. 'तुङ्गी स्यदयम(?)', ४. 'रस' ख. पाठः।

अथ इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

सुराणामर्थसिद्ध्यर्थं यथा स च पुरन्दरम् ।
यथा प्रकल्पतोऽन्वानं प्राह ब्रह्मा नगोत्तमं ॥ १ ॥
भगवन्नमराभ्यासगंभवं नवमागतिः ।
प्रोवाच कमलजेन्द्रेण तेनाभ्यासितमद्रिणा ॥ २ ॥
गोऽभ्यर्वान सर्वास्तानां ध्वजं कुरु महत्तमः ।
सं चाभिवाञ्छितमन्नेन्द्रदत्तोऽभिमन्त्रितम् ॥ ३ ॥
स्थितं चोपरि यन्त्रस्य सम्यक् पथिमतान्वितम् ।
अग्रतो देवसैन्यस्य नयन्तो जेष्यथ द्विषः ॥ ४ ॥
गहमधारमणोत्तमन्यं रिपुकुलान्तकम् ।
दिव्यरूपमयं मादाद् ध्वजमिन्द्राय दुर्गम् ॥ ५ ॥
वीर्यसमर्थनी चेष्टितस्य विधीयते ।
कर्मणानेन निःशेषान् शक्रः शत्रून् जयेदिति ॥ ६ ॥
जयषी तमय क्षिप्रमग्रजयेनमा ध्वजम् ।
यन्त्रस्थितं स येनाजावमोदयदरीन् हरिः ॥ ७ ॥
आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनौ ।
अलञ्चक्रुस्तमालोक्य मरुतश्च विभूषणैः ॥ ८ ॥
तेजो वीर्यं वपुश्चेष्टां बलमप्येष पश्यताम् ।
अहरच्छत्रुसैन्यानां तेजस्वी तरसा ध्वजः ॥ ९ ॥
तमभ्यर्च्य सुराधीशः शत्रून् बलवतोऽप्यसौ ।
त्रिरात्रेणाजयद् युद्धे कुलिशेन बलाद् बली ॥ १० ॥
ततः प्रीतस्तमूचेऽसौ वैष्णवे द्वादशे तिथौ ।
त्रैलोक्यराज्यं प्राप्याभ्यपिञ्चद् बलनिषूदनः ॥ ११ ॥
स सर्वलोकमभ्यर्च्य सर्वलोकाभिपूजितः ।
ध्वजमभ्यर्च्य तुष्टाव वाक्यैर्वृत्रनिषूदनः ॥ १२ ॥

ततस्तमन्तिके वीक्ष्य ध्वजं प्रोवाच वासवः ।
इन्द्रध्वजोऽसया लोकाः करिष्यन्ति तदार्चनम् ॥ १३ ॥

वीक्षमाणा निमित्तानि भूमिपालाश्च शासनः ।
ततः प्रभृत्यसौ लोके सर्वलक्षणसंभृतः ॥ १४ ॥

वरप्रदानादिन्द्रस्य नृपैः शक्रध्वजोऽर्च्यते ॥
दुर्गमायतनं वह्निशरणं वेदिकाः कृताः ॥ १५ ॥

विविधाः स्थालिकापाका भक्ष्यपानानि यानि च ।
एतान्यायतनात् प्राक् स्युर्यज्ञान्यानि प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥

विजेतुं यदि वाञ्छास्ति दुर्धर्षान् द्वेषिणो रणे ।
तेजो बलं यशश्चाप्तुं महेन्द्रं कारयेद् ध्वजम् ॥ १७ ॥

सेनायां वा पुरे वापि प्रतिष्ठाप्य पुरन्दरम् ।
विजयार्थं महीपालैरभिवर्धनाय च ॥ १८ ॥

यथा शक्रध्वजोत्थानविधानं नगनीसुतः ।
करिष्यन्ति तथा सम्यक् कार्त्स्न्येन प्रतिपादये ॥ १९ ॥

वनादुपाहृतं द्रुममथ शान्तिविधिना गुरोः ।
पाद्यार्घ्यादिभिरभ्यर्च्य गन्धमाल्यैरलङ्कृतम् ॥ २० ॥

दिनान् संपूज्य च पुरो देवो [illegible] ।
पूर्वाह्णमुपगम्यं वा मध्याह्ने नाययेत् ॥ २१ ॥

प्रागुदग् वा पुरस्याथ स्थपतिः सर्ववास्तवि ।
कारयेत् सर्वयन्त्राणि ध्वजपूर्वाणि शिल्पिभिः ॥ २२ ॥

[illegible] पुत्रवाहनैः ।
मासे भाद्रपदे [illegible] ॥ २३ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ २४ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ २५ ॥

[illegible]

ध्वजविस्तारबहलं साङ्घ्रिबाहल्यविस्तृतम् ।
भ्रमपीठं विधातव्यं सार्धायामं शुभावहम् ॥ २६ ॥

सम्मितो ध्वजकुण्येन वेधः स्याद् भ्रमपीठगः ।
कुण्यकोट्यधिकौवृत्तावर्षौ कोटिद्वियायतौ ॥ २७ ॥

कार्यावङ्घ्री भ्रमस्थूलौ भ्रमविस्तृतिविस्तृतौ ।
तद्युक्तिवेधे तावेत(वि?द्वि)स्तृतेर्द्विगुणोच्छ्रितौ ॥ २८ ॥

ध्वजायतिचतुर्भागात् पीठमत्र प्रकल्पयेत् ।
मल्लप्रतिष्ठितं मध्ये प्रान्तयोः स्तम्भधारितम् ॥ २९ ॥

तत्पीठस्तम्भनीयाभ्यां द्वाराभ्यामन्वितं दृढम् ।
याम्योत्तरप्रतिशोभं प्राङ्मुखं सुदृढार्गलम् ॥ ३० ॥

केतुव्यासार्धविस्तारं तद्दैर्घ्याष्टांशकोच्छ्रितम् ।
विस्तारसदृशायामं मध्ये स्याद् वज्रिणो गृहम् ॥ ३१ ॥

मल्लश्च पीठिकाङ्घ्री च बाहू स्तम्भविनिर्गतौ ।
शक्रमाता कुमार्यथ ध्वजविस्तृतिविस्तृताः ॥ ३२ ॥

निम्नभागाश्च सर्वेषां स्वविस्तृतिचतुर्गुणाः ।
कार्या वा पञ्चगुणिताः सप्त (का?वा) मूलदेश(कै?तः) ॥ ३३ ॥

कन्यानामुदयः प्रोक्तो यः प(ष्टयो?)ष्टांशत्रिसंगुणः ।
इन्द्रमाता तु सर्वाभ्यः स्यात् तदष्टांशतोऽधिका ॥ ३४ ॥

वेधः स्वविस्तरैः सप्तभागे स्यात् कन्यकोदयात् ।
निर्वेधश्चतुरश्रः स्याल्लकटस्य समाहितः ॥ ३५ ॥

निर्वेधावस्य चोर्ध्वाधः सप्तांशान्तरवर्तिनौ ।
कार्यौ सूचीव्यधावन्यौ सूचीमानप्रमाणतः ३६ ॥

कन्याव्यासत्रिभागेन सूची विस्तारतो भवेत् ।
पादोनबहला चारुदारुजा दृढसंहिता ॥ ३७ ॥

कुमारीव्याससंयुक्ता द्विगुणा लकटायतिः ।
एतद्व्यासान्तरं ज्ञात्वा यन्त्रं संयोजयेत् ततः ॥ ३८ ॥

---

१. 'कौ वृत्ता कर्षौ', २. 'त्वा सा' ख. पाठः ।

तयोरधस्तदर्धेन मृणाल्यौ सूचिविस्तृतौ ।
क्षेत्रस्य लेखितं कार्यं सम्बन्धे सूचिकन्ययोः ॥ ३९ ॥

साङ्घ्रिकेतनमूलार्थं लकुटे विस्तृतायती ।
अक्षाभ्यां योजयेत् सम्यग् दृढं बाह्यक्षेत्रयोः ॥ ४० ॥

पञ्चानामपि तुल्यैव कन्यानां स्यात् प्रकल्पना ।
कृत्वानुपूर्व्या यन्त्राणि स्थापयेदखिलान्यपि ॥ ४१ ॥

आश्विने मासि पक्षे च धवले प्रतिपत्तिथौ ।
स्थिरोदयैर्ग्रहैः सौम्यैर्वीक्षिते त्वाष्ट्र[1]भेऽपिच ॥ ४२ ॥

पौरजानपदैः सर्ववादित्रध्वनितेन च ।
यन्त्राण्युत्क्षिप्य यष्टिं च कर्मस्थानान्नयेज्जलम् ॥ ४३ ॥

चित्रप्रतिसराकीर्णां यष्टिं तत्राज्यलेपिताम् ।
चूर्णैः सर्वौषधीभिश्च स्थपतिः स्नापयेत् स्वयम् ॥ ४४ ॥

जलाशयात् समुत्तार्य नृणां कलकलस्वनैः ।
मागग्रां स्थापयेद् दारुहस्तिन्योः मावसमुन्नताम् ॥ ४५ ॥

अहतैस्सितवासोभिराच्छाद्याच्र्य स्रगादिभिः ।
विक्षिप्य च बलिं दिक्षु द्विजातीन् स्वस्ति वाचयेत् ॥ ४६ ॥

त्रिसन्ध्यं पूजितां तत्र सर्वप्रकृतिभिस्ततः ।
पञ्चाहं वासयेद् यष्टिं गुप्तां चापरैर्नरैः ॥ ४७ ॥

तस्मिन्नेवाह्नि यन्त्राणि सर्वाण्यपिच यष्टिवत् ।
स्नातान्याच्छादितानीन्द्रस्थानदेशं प्रवेशयेत् ॥ ४८ ॥

मृत्तितेऽथ ध्वजस्थाने यष्टेरष्टांशदैर्घ्यतः ।
तदर्धविस्तृते दिक्स्थे समे भागायते शुभे ॥ ४९ ॥

विभक्तेऽत्र विभागानामेकाशीत्या ततः क्रमात् ।
विन्यस्तास्त्वथ सर्वासु देवतासु यथातथम् ॥ ५० ॥

प्राचि मध्ये मैत्रपदे तन्मध्यान्मरुतो दिशि ।
मल्लं निम्नप्रमाणेन पादकोणे निवेशयेत् ॥ ५१ ॥

---

1. 'श्वि' ख. पाठः ।

[illegible]ः ।
न्यस्येद् द्वारन्यौ [illegible] पीठी [illegible] न विनिवेशयेत् ॥ ५२ ॥
पीठिका निवेश [illegible] [illegible] योगतः ।
स्वाम्भिन्यौ [illegible] [illegible] [illegible]युगं श्रिते ॥ ५३ ॥
प्रतिशोभादिह [illegible] [illegible]स्वनाश्रितौ ।
यावतः [illegible]विनिवेशयेत् ॥ ५४ ॥
प्राच्यां महाद्वारे ज्ञात्वा [illegible]र्गानि क्रमात् ।
योजयेद् [illegible] [illegible]गुरौ ॥ ५५ ॥
महान् पश्चिमदिग्भागे [illegible] पदम् ।
भद्रां निवेशयेत्[illegible] [illegible]रम् ॥ ५६ ॥
स्युः पर्जन्यान्तरिक्षार्य[illegible] पदमाश्रिताः ।
क्रमानन्दोपनन्द[illegible]भिधाः ॥ ५७ ॥
विन्यस्तास्तत्र सर्वासु कुमारीषु विभागशः ।
तपस्तपः प्रतिशोभा योज्या द्वार्यावदावतः ॥ ५८ ॥
निक्षिपन्नखिलं द्रव्यं भोजयेद् [illegible]ताः ।
प्राप्नोति [illegible] तद्द्रव्ये पूजां च [illegible]ताम् ॥ ५९ ॥
पीठीपृष्ठसमं कन्यापार्श्वयोरुभयोरपि ।
कुर्यादनुसरद्वन्द्वं [illegible]मापयेः ॥ ६० ॥
संश्रित्यानुसरद्वन्द्वं पीठी चोपरि सद्ग्रहात् ।
[illegible] [illegible]निधन[illegible] ॥ ६१ ॥
मन्त्रकर्माणि निर्दिष्ट इति शास्त्रविधानतः ।
[illegible] [illegible] [illegible] ॥ ६२ ॥
स्नानस्य विधिवद् [illegible] च ।
[illegible]ः गुरुभिः [illegible] च ॥ ६३ ॥
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]ः ।
[illegible] [illegible] [illegible] च ॥ ६४ ॥

१. [illegible] २. '[illegible]', ३. '[illegible]', ४ '[illegible]', ५. '[illegible]' [illegible] ६. '[illegible]' [illegible] ७. '[illegible]' [illegible] ८. '[illegible]' [illegible]

स्थपतिर्वा पुरोधा वा शुचिः स्नातः समाहितः ।
गन्धमाल्यार्चितान् विप्रांस्तर्पयेद् दक्षिणादिभिः ॥ ६५ ॥

ततो मङ्गलघोषेण वादित्रनिनदेन च ।
पुण्याहजयशब्दैस्तमुत्क्षिपेयुः समाहिताः ॥ ६६ ॥

अलङ्कारभृतः पौराः प्रहृष्टमनसोऽखिलाः ।
नीरुजो बलिनः शक्ताः प्रकृत्यभिमताश्च ये ॥ ६७ ॥

स्तुवीरन् पुण्यमनसः स्तुतिभिः सूतमागधाः ।
वन्देरन् वन्दिनश्चैनं सेवेरन् गणिका अपि ॥ ६८ ॥

प्रविशन्तं निजं स्थानमनुगच्छेन्नराधिपः ।
सुराधिपं बन्ध्वमात्यपौरजानपदान्वितः ॥ ६९ ॥

प्रोत्पतत्कलकलारावसुस्वराः पुरुषा यदि ।
उत्क्षिपेयुः प्रहृष्टा वा वहेयुर्वा सुराधिपम् ॥ ७० ॥

तदा भवति भूपालो जयी नन्दन्ति च प्रजाः ।
राष्ट्रे सुखं पुरे हर्षो भवेन्नश्यन्ति चेतयः ॥ ७१ ॥

सुश्वत्युत्थापितः कृच्छ्राद् यदि गच्छेत् स गौरवात् ।
तदा नृपतिरभ्येति महतीं विमनस्कताम् ॥ ७२ ॥

स्खलन्तो दुःखिता दीना निःश्वसन्तः पदे पदे ।
वहिष्यमाणा गच्छेयुर्देशहानिस्तदा ध्रुवम् ॥ ७३ ॥

भूमौ यदैकदेशेन लगितः(१)पतति ध्वजः ।
न सुभिक्षं न च क्षेमो न राज्ञो विजयस्तदा ॥ ७४ ॥

दीर्णे मेधेऽस्य पतिते कुम्भे चास्मिन् समुत्थिते ।
स्यान्नृपस्थावनिर्णादः शुभश्चेन्नोऽन्यथा मतिः ॥ ७५ ॥

वस्त्रास्तरणनिर्माल्यानां हरणात् पतनादिव ।
नारस्तस्पर्शिभिः पौरगणो भवति ध्रुवम् ॥ ७६ ॥

पुरं भवति निःशब्दं विभ्रमं वा प्रवेशने ।
मनुष्ये वा शस्त्रस्य भया समाप्नुयाति ॥ ७७ ॥

---

१. 'ध' क. पाठः।

शक्रं स्वस्थानमानीतं शीघ्रं सुखमविघ्नतः ।
प्राग्वत् प्रदक्षिणं न्यस्येत् प्रागग्रं शयने निजे ॥ ७८ ॥
कुर्यात् तत्रैव नक्षत्रे शय्यास्थस्यामरेशितुः ।
भ्रमे कुप्ये च संयोगं यथाभागविकल्पितम् ॥ ७९ ॥
कुप्ये संयोज्यमानश्चेद् ध्वजो निपतति क्षितौ ।
तदा नरपतेः स्थानभ्रंशो भवति निश्चितः ॥ ८० ॥
कुप्ययोगे यदा शक्रो वामतः परिवर्तते ।
तदा स्यात् स्थपतेर्मृत्युर्भवेद् भङ्गश्च दक्षिणे ॥ ८१ ॥
स्ववेधं प्रतिपद्येत तद्यष्टिर्यदि कृच्छ्रतः ।
प्रमादिनस्तदा राज्ञो जायते व्यसनं महत् ॥ ८२ ॥
निष्कुष्य योजितः शक्रध्वजो विघटते यदि ।
विश्लिष्यति तदा सन्धिः सामन्तैः सह भूपतेः ॥ ८३ ॥
स्फुटेद् भज्येत वा कुप्ये योज्यमानोऽथ सर्वतः ।
तदा भङ्गे नृपव्याधिः स्फुटनादङ्गनावधः ॥ ८४ ॥
अविदीर्णमपर्यस्तमव्यङ्गमविलम्बितम् ।
यथावन्न्यासमायाति योगं चेद् वासवध्वजः ॥ ८५ ॥
धनभृत्याङ्गनापत्यैः सामन्तैश्चान्वितोऽनुगैः ।
निरातङ्को बलाढ्यश्च वृद्धिमेति तदा नृपः ॥ ८६ ॥
यत्नतो रक्ष्यमाणस्य शय्यास्थस्यैव वज्रिणः ।
तस्याङ्गान्यखिलान्येव कुटन्यादीनि योजयेत् ॥ ८७ ॥
ऐन्द्रं बलाकं यक्षेशं सर्पमादं दिगाह्वयम् ।
मयूरं चेन्द्रशीर्षं च पिटकाष्टकमित्यदः ॥ ८८ ॥
स्वप्रमाणेन कर्तव्यं स्पष्टरूपसमन्वितम् ।
तदाख्याश्चान्तरेष्वेषां सन्धयो वस्त्रनिर्मिताः ॥ ८९ ॥
मूलादन्यप्रमापातैः स्ववंशविदलैर्दृढैः ।
गुणैश्च वेष्टयेदेनं घनैरशिथिलैर्ध्वजम् ॥ ९० ॥

---

१. 'कुप्ये' ख. पाठः । २. 'कुप्यतो', ३. 'मवङ्ग' क. पाठः । ४. 'कु' ख. पाठः । ५. 'जा', ६. 'स्वेष्ट', ७. 'दाश्चाश्चा' क. पाठः । ८. 'शैस्तं वं' ख. पाठः ।

गाढग्रिणा ध्वजनाहेन गव्यंशेनाथ विस्तृतिः ।
विधेया मकरिटकस्योऽरयस्तु तदर्धतः ॥ ९१ ॥

अभिमन्त्र्य दिशः कृत्वा वंशस्यादिने ततः ।
न्यसेद् दिगीशांश्चतुरस्त्र्योऽपि यथाक्रमम् ॥ ९२ ॥

पञ्चमांशगते कुर्याद् गोपुरः स्थिते कृते ।
द्विपात्त्रयचतुर्भागोत्तानर्थस्थितान् न्यसेद् यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥

पश्चात्कादीनि विस्तृत्य पञ्चांगानि धांचित्रौ ।
स्थापयन्ति कृतानि यथर्थापयन्ति च ॥ ९४ ॥

भद्रयानाविशर्षा मौलि मिठयः शिरोरुहाः ।
पीठादिमृत्स्वंशस्यार्धर्दिकश्च प्रतीर्तिताः ॥ ९५ ॥

गुह्यान्तामात्यविधाना चन्द्र चतमोऽपि च ।
वसुमन्याथ धात्रौ च नृपं गाढं [illegible] च ॥ ९६ ॥

वेणुपदमागविन्याग कल्याणी मुख्यनिताः ।
विधेयाः स्पृष्टनानामाविगुणायतनो रसाः ॥ ९७ ॥

तादिनं च त्रिदिं भिः पूर्वं कृद्गीतादि सुखम् ।
यथेनामधादिवंधे विरुद्धमागसवसम् ॥ ९८ ॥

अथेन्द्रध्वजारं वेणुमुखेन्द्रमीरयम् ।
गाढस्यापूर्णं सत्यधारणाभिवं शुभम् ॥ ९९ ॥

ममापयतान्तूष्णा शुभमयमन्द्रम् ।
दरमारिमाद्वार्भिः मणामर्भिश्च वज्रभिः ॥ १०० ॥

चतुर्दं विरुद्धाच भिवं मुखिरं तथा ।
निविष्टार्थं च शोभायां [illegible] च ॥ १०१ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १०२ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ १०३ ॥

[illegible]

प्रयोगगीतवादित्रनर्तनर्तकसंयुतः ।
गच्छेन्नागरैः सार्धं गमयेत्तामेव तां निशाम् ॥ १०४ ॥

पुरोहितस्ततो भास्वत्युदिते प्रयतेन्द्रियः ।
अग्नेः परिग्रहं कुर्यात्पूर्वस्य प्रागुदग्दिशि ॥ १०५ ॥

कृतोपलेपने तस्मिन्नुल्लेखाभ्युक्षणान्वितः ।
संस्कृत्यास्तीर्य दर्भांश्च ज्वालयेत् तत्र पावकम् ॥ १०६ ॥

तत्राज्यपात्रमाज्यं च गन्धांश्च कुसुमानि च ।
द्रव्याणि पावनीयानि समिधश्च पलाशजाः ॥ १०७ ॥

सौवर्णौ स्रुक्स्रुवाविन्द्रभक्तं च यत्नतोऽपि च ।
इत्येतत्सर्वमाहृत्य जुहुयात् पावकं ततः ॥ १०८ ॥

पुत्रदारपशुद्रव्यधनयुक्तस्य भूपतेः ।
विजयायाभिजनकैर्मन्त्रैः शान्तिविधायिभिः ॥ १०९ ॥

सुस्वनः सुमहार्चिश्च स्निग्धश्चैवोऽपि च स्वयम् ।
कान्तिमान् सुरभिर्जिघ्रन् होतारं शस्यतेऽनलः ॥ ११० ॥

तप्तकाञ्चनसच्छायो लाक्षाभः किंशुकच्छविः ।
प्रवालविद्रुमाशोकसुरगोपसमद्युतिः ॥ १११ ॥

ध्वजाङ्कुशगृहच्छत्रयूपमाकारतोरणैः ।
सदृशार्चिः प्रशस्तोऽग्निर्माङ्गल्यैरपरैस्तथा ॥ ११२ ॥

स्निग्धः प्रदक्षिणशिखो विधूमो विपुलोऽनलः ।
सुभिक्षक्षेमदः प्रोक्तो दीप्यमानश्चिरं तथा ॥ ११३ ॥

धूम्रो विवर्णः परुषः पीतो वा नीलकोऽथवा ।
विच्छिन्नो भैरवरवो वामावर्तशिखोऽल्पकः ॥ ११४ ॥

मन्दार्चिर्द्युतिमुक्तोऽसृग्वसागन्धः स्फुलिङ्गवान् ।
धूमावृतः सफेनश्च हुतभुग् न जयावहः ॥ ११५ ॥

दर्भाणां संस्तरं वह्निर्होमाङ्गान्यपराणि वा ।
हूयमानो दहति चेद्दानिस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ ११६ ॥

---

1. 'न्धिः' ख. पाठः ।

होमे वीतसर्षपेत् पीठं दह्यमानो(?)यदाग्निना ।
भूम्येकदेशनाशः स्याल्लाभः स्यादुपकर्षणात् ॥ ॥ ११७ ॥

सर्वतो वाप्यगाधो यः स वर्धयति पार्थिवान् ।
यां दिशं यान्ति च ज्वालास्तस्यां विजयमादिशेत् ॥ ११८ ॥

दुर्वर्णाशुचि दुर्गन्धि मक्षिकाखुविडम्बितम् ।
आज्यं राज्यच्छिदे प्राहुर्हूयते यच्च भस्मनि ॥ ११९ ॥

हीनाधिकप्रमाणाश्च विदीर्णा घुणभक्षिताः ।
वातरुग्णद्रुमोत्थाश्च समिधोऽर्थक्षयावहाः ॥ १२० ॥

सगर्भाश्च सपुष्पाश्च विच्छिन्नाग्रास्तृणान्विताः ।
कुर्वन्त्युपद्रवं दर्भा दुष्प्रलूनाश्च ये तथा ॥ १२१ ॥

दुष्टानि पांसुकीर्णानि कीटजर्जरितानि च ।
बीजानि बीजनाशाय स्युरपुष्टानि यानि च ॥ १२२ ॥

माल्यं विगन्धि प्रम्लानं न पीतं न सितं च यत् ।
कीटैः खण्डितपीतं च न जयाय न वृद्धये ॥ १२३ ॥

विस्रावीण्युद्धतान्युग्रखण्डितस्फुटितानि च ।
दुर्भिक्षरोगकारीणि प्राहुः पात्राणि सर्पिषः ॥ १२४ ॥

अशुचौ पतिते च स्यान्मक्षिकाकीटदूषिते ।
वल्मौ च शक्रमक्ते च क्षुन्मारः केशभाजि च ॥ १२५ ॥

यथोदितान्यरूपाणि सर्पिरादीन्यनुक्रमात् ।
भवन्ति राष्ट्रपुरयोर्भयाय निखिलान्यपि ॥ १२६ ॥

वितीर्य गन्धमाल्यादीन् देवताभ्यो यथादिशम् ।
पुरोधाः स्थपतिर्वाथ प्रीतचित्तः क्षिपेद् बलिम् ॥ १२७ ॥

ध्वजनैर्ऋतदिग्भागे द्विजमुख्यानुपस्थितान् ।
शीलवृत्तयुतान् भूरिगन्धमाल्यैः[२] स्वलङ्कृतान् ॥ १२८ ॥

वृद्धान् षट्कर्मनिरतान् सुहृदो वेदपारगान् ।
मनःप्रियान् पूर्णगात्रान् समर्थान् सर्वतः शुचीन् ॥ १२९ ॥

---

१. 'केशैर्भेव विदूषिते', २. 'स्वैरल' क. पाठः ।

शुक्लाम्बरान् दर्शनीयान् गौरप्रायान् बलान्वितान् ।
अमुण्डाजटिलांश्चैवा(न्?)दीक्षितान् व्याधिताकृशान् ॥ १३० ॥

यथेष्टं दक्षिणाभिस्तान् संयोज्याष्टशतेन वा ।
साक्षतैः प्रीतमनसः कुसुमैः स्वस्ति वाचयेत् ॥ १३१ ॥

शक्रं ते चाष्टभिः कुम्भैः सुदृढैर्वारिपूरितैः ।
स्वर्चितैरभिषिञ्चेयुर्मूले चौकृष्टमण्डलैः ॥ १३२ ॥

स्तुतैर्वजयिकैर्मन्त्रैः स्तुतिभिश्च द्विजोत्तमैः ।
राज्यमारोपयेदेतैरात्मना च महीपतिः ॥ १३३ ॥

कुर्वीत सर्वबन्धानां मोक्षं हिंसां समुत्सृजेत् ।
दोषान् जनपदस्यापि दशाहं विपहेत वै ॥ १३४ ॥

सुवासा भूपितः स्नातः सदाचारप्रयत्नवान् ।
ध्वजोच्छ्रायं शुचिर्भूपः सबलः प्रतिपालयेत् ॥ १३५ ॥

सोपवासः शुचिः स्नातः प्रयतो विजितेन्द्रियः ।
कृताञ्जलिपुटश्चेमं मन्त्रं स्थपतिरुच्चरेत् ॥ १३६ ॥

ओं नमो भगवति वागुले सर्वविघ्नप्रमर्दनि स्वाहा ।

सुरासुराणां सङ्ग्रामे प्रवृत्ते त्वं यथोत्थितः ।
तथा नृपस्य देवेन्द्र ! जयायोत्तिष्ठ पूजितः ॥ १३७ ॥

स्तुत्वेति स्थपतिस्तस्य कृत्वा चानुप्रदक्षिणम् ।
कारयेद् देवराजस्य ध्वजदण्डसमुच्छ्रयम् ॥ १३८ ॥

स्वलङ्कृतैः सितस्वच्छमाल्याम्बरविलेपनैः ।
पौरैर्जानपदैस्तद्वत् प्रयतैः परिचारकैः ॥ १३९ ॥

साल्लिझल्लरीशङ्खनन्दिडिण्डिमगोमुखैः ।
हृष्टैरन्यैश्च वादित्रैर्वाद्यमानैर्महास्वनैः ॥ १४०

गायद्भिश्च नटद्भिश्च गायनैर्नटनर्तकैः ।
हृष्टोत्कृष्टोद्धतस्वानैर्गजस्यन्दनवाजिभिः ॥ १४१ ॥

१, 'दान् अ', २. 'वान् श्री', ३. 'वा', ४. 'अ' स, पञ्च ।

गेयवादित्रनिर्घोषैश्च पुण्याहनिस्वनैः ।
स्तवस्तुतिभिराढ्यं धवलं ध्वजमुच्छ्रयेत् ॥ १४२ ॥

यत्नेनोत्थाप्यमानस्य महेन्द्रध्वजकस्य च ।
मृगाधिवाहनादीनां निमित्तान्यवलोकयेत् ॥ १४३ ॥

कुन्दनीलिलोमांगं पताकादर्पणोज्ज्वलम् ।
सितच्छत्रकुठारोपमवैदूर्यगुणभूषणम् ॥ १४४ ॥

अमृतपानपात्रद्वारपर्णार्णवरत्नमस्तकम् ।
अकम्पितमदीर्णाग्रमदिग्भ्रष्टं सुरेश्वरम् ॥ १४५ ॥

सममूर्ध्वमपश्चिमध्वमनवरतमद्भुतम् ।
अविलम्बितविभ्रान्तैर्मृदुपाणिगमुद्गतम् ॥ १४६ ॥

इत्थं शक्रध्वजोत्थानं कृत्वा राज्ञो जयावहम् ।
पौरजानपदानां च शिवारोग्यसुभिक्षकृत् ॥ १४७ ॥

यदा शक्रध्वजः मार्गाच्च्युतः प्रतिपद्यते ।
तदा मन्त्रिगणस्यनृपस्याश्वानिरुद्धिदः ॥ १४८ ॥

आग्नेयीं ककुभं याते यदन्ते वहिनीविनः ।
मारकत्वापनिर्णाभिरत्नापोशजायते ॥ १४९ ॥

दक्षिणां दिशमायाते केतने नृपविद्विषः ।
तदा स्युर्वैश्यवर्गस्य पूजाधान्यधनर्द्धयः ॥ १५० ॥

सर्वाङ्गसंपदः श्रेष्ठा जायन्ते नैर्ऋताश्रिते ।
न स्याद् गर्भो वृथा तद्वद् वधबन्धभयं न च ॥ १५१ ॥

श्रिते प्राचेतसीमाशामस्मिन् शुद्धजयो भवेत् ।
क्षुत्तृष्णादिभयं न स्याद् वृष्टिरिष्टा च जायते ॥ १५२ ॥

द्रुमशस्यफलर्द्धिः स्यात् केतौ वायोः श्रिते दिशम् ।
चतुष्पदविवृद्धिश्च रोगोच्छित्तिश्च जायते ॥ १५३ ॥

चतुर्णामपि वर्णानां सम्पत् स्यात् सौम्यदिग्गते ।
विशेषात् सा द्विजेन्द्राणां तथा सिध्यन्ति चाध्वराः ॥ १५४ ॥

---

१. 'सुमध्यिमनवरतमद्भुतम्' ख. पाठः । २. 'स्तं दृश्यमा' क. पाठः ।

मान्यैर्विभूषणैर्यानैः सम्यक्सम्भारसाधनैः ।
यान्ति केतुस्पृशैर्येन नगरस्यान्तिकं ध्वजम् ॥ १६८ ॥

शीर्षेण सकलिङ्कं कृत्वैनं सारवेश्म वा ।
यस्यां ककुभि नवाट्टालानि पूर्वे रिपवः ॥ १६९ ॥

मध्ये मृगाश्चान्तरस्थास्तस्यानामनुक्रमात् ।
पीडा सञ्जायते वैश्यानृपनिर्धनपक्षिणाम् ॥ १७० ॥

यदा भ्रमरसंघातो मत्स्यानुत्पारिप्लवाः ।
मधुं इन्दुकेतौ कुर्युस्तस्य विनाशानृपसुतात् भयात् ॥ १७१ ॥

निर्घातोऽशनिरुल्का वा ध्वजे यदि पतेत् तदा ।
अनावृष्टिभयं राज्ञः परचक्रभयं दिशेत् ॥ १७२ ॥

कुर्वन्ति मक्षिकाः चक्रे मधुच्छत्रं समुच्छ्रिते ।
यस्मिंस्तत्र द्विषद्रोधं कल्याणगणादिशेत् पुरं ॥ १७३ ॥

पक्षिणो वा खगा वा येन भ्रमेयुः पार्श्वतो हरेः ।
प्रदक्षिणा यदि स्थानेमाणागाहूस्तदा मुनिम् ॥ १७४ ॥

गृध्रश्येनकपोताभिर्ह्रीयन्ते नवपर्वाणि ।
तदा कुर्वन्ति दुर्भिक्षविग्रहव्याधिसंश्रयात् ॥ १७५ ॥

यदि केतौ निलीयन्ते क्रूराः सत्त्वागमाः ।
राज्ञः प्रयात् तदा स्वपूर्णास्त्रिपुत्रपुरोगमः ॥ १७६ ॥

मयूरो यदि वा हंसः समाश्रयति चाग्रकम् ।
समस्तलक्षणैर्युक्तस्तदा स्यान्नृपतेः सुतः ॥ १७७ ॥

चक्री बलाका हंसी वा यदि केतौ निलीयते ।
तदा नरपतिर्भार्यामवाप्नोत्यतिसुन्दरीम् ॥ १७८ ॥

खगैः सुदृष्टिभिर्निर्जैः सुभिक्षं स्यात् फलाशिभिः ।
विष्ठाशिभिश्च[2] दुर्भिक्षं भीतिः स्यात् पिशिताशिभिः ॥ १७९ ॥

यदि चित्रपतन्यस्ताः सुरपक्षोरगोत्तमाः ।
विचित्राकृतिनिर्युक्ता वाहनायुधभूषणैः ॥ १८० ॥

---

१. 'नमसमाहूसदिविशा सु' (?) ख. पाठः। २. 'श्च' क. पाठः।

छिन्नैश्चतुर्भिः पार्श्वैर्यत् तच्चतुश्शालमुच्यते ।
त्रिभिस्त्रिशालं तत् प्राग्द्वाभ्यां तत् स्याद् द्विशालकम् ॥ १८
एकशालकमेकेनच्छन्नेन गृहमुच्यते ।
गृहमेकं तु यच्छन्नं सर्वं शालेति सा स्मृता ॥ १९ ॥
शालानां यत् पुनर्मध्यं वापी पुष्करिणी च सा ।
संछन्ना (चाऽसा)पि यस्य स्यात् तद् गर्भगृहमुच्यते ॥ २० ॥
गृहे महाजनस्थानं त्रिकुड्यं यत् प्रकल्पितम् ।
उपस्थानं तदवाहुः स्याच्चोपस्थानकं लघु ॥ २१ ॥
प्रासादस्तु स एव स्यादल्पा प्रासादिका स्मृता ।
दीर्घप्रासादिका यासां वलभीत्यभिधीयते ॥ २२ ॥
शालाग्रे वलभी या स्यादलिन्देति वदन्ति ताम् ।
शालां विना तु वलभी वलभीति निगद्यते ॥ २३ ॥
अल्पाल्पास्तु चतुष्कुड्या ये तेऽपवरका मताः ।
गृहे चाभ्यन्तरस्थानं शुद्धान्त इति कीर्त्यते ॥ २४ ॥
प्रतोलीं तां विदुर्लोकः सुरङ्गामिव यां वसेत् ।
सा कक्षेत्युदिता तज्ज्ञैर्यदवस्थान्तरं गृहे ॥ २५ ॥
यदुपस्थानकं नाम ये चापवरकास्तथा ।
ते कोष्ठका या तु कण्ठा कुड्यं भित्तिश्चयश्च सा ॥ २६ ॥
भक्तशाला भवेद् या तु तन्महानसमुच्यते ।
यच्छन्नं द्वारदेशे तु तमाहुर्द्वारकोष्ठकम् ॥ २७ ॥
प्रवेशनमिति प्राहुर्द्वारनिर्गमनं तथा ।
जलनिर्गमनस्थानं विज्ञेयमुदकभ्रमः ॥ २८ ॥
भवनस्याङ्गणं यत्तु तदाहुर्भवनाजिरम् ।
वनाजिरं वनमही त्वाश्रमाजिरमाश्रमे ॥ २९ ॥
उत्तरोदुम्बरस्याधः श्लिष्टां मध्ये च कुड्ययोः ।
तज्ज्ञास्तां देहलीत्याहुः कपाटाश्रयमेव च ॥ ३० ॥

१. 'छि', २. 'सर्वशा' क. पाठः । ३. 'भ्येति विधीयते' ख. पाठः । ४. 'रे',
[illegible]

अट्टी च ककुभो मूर्ताः प्रनृत्ताश्चाप्सरोगणाः ।
सग्रहास्तारका मेघाः स्फीता नद्यस्तथाम्बयः ॥ १८१ ॥

वाप्यः पङ्केरुहच्छन्ना हंसयन्ति सरांसि च ।
फलपुष्पावतंसानि वनान्युपवनानि च ॥ १८२ ॥

देवतायतना(न्याग्रैन्यट्ट)गोपुराणि पुराणि च ।
भवनान्यतिशुभ्राणि शयनासनवन्ति च ॥ १८३ ॥

महृष्टाः पार्थिवा भृत्या बलवाहनशालिनः ।
पौरा जानपदा लोकाः क्रीडाभाजः कुमारकाः ॥ १८४ ॥

चत्वारो मुदिता वर्णा नटनर्तकशिल्पिनः ।
सगोग्रजलतागुल्मद्रुमौषधिभृतो नगाः ॥ १८५ ॥

मृगपक्षिगणाः शस्ता मङ्गलान्यखिलानि च ।
विचित्रापानवसुधाः फलभक्षाश्च पक्षिणः ॥ १८६ ॥

यथानिवेशं शोभन्ते तदा देशे पुरेऽपि च ।
क्षेमारोग्यसुभिक्षाणि जयं राज्ञश्च निर्दिशेत् ॥ १८७ ॥

एतेषां कुट्टने पाते छेदे नाशेऽथवा हृतौ ।
क्षोपे वाप्यशुभं वाच्यं यथायोनि यथादिशम् । १८८ ॥

स्थिते वा पतिते वापि चित्रपट्टे भुवस्तले ।
उपप्लवो नरेन्द्रस्य भवेज्जनपदस्य च ॥ १८९ ॥

राजते यद्यलङ्कारः सकलो यावदुत्सवम् ।
अनस्तोऽविप्लुतश्चोर्वी तदा कृत्स्नां जयेन्नृपः ॥ १९० ॥

नटनर्तकसङ्घेषु प्रनृत्यत्सु पठत्सु च ।
शुभे शुभं समादेश्यमितरस्मिन्नशोभनम् ॥ १९१ ॥

ये वर्गाः सम्प्रहृष्यन्ति मङ्गल्या गजवाजिनः ।
सुवेषचेष्टालङ्काराः शुभं तेष्वादिशेद् ध्रुवम् ॥ १९२ ॥

अमङ्गलैषिणो ये स्युर्विकृता दीनचेतसः ।
पुरुषा योषितो वापि निर्दिशेत् तेषु वैशसम् ॥ १९३ ॥

१. 'राज्ये विनि', २. 'स्वपि' क. पाठः । ३. 'ङ्गल्येपि' ख. पाठः ।

प्रभिन्नकरटा नागा बृहन्तस्तोयदा इव ।
अदीनाश्च स्वतन्त्राश्च नृपतेर्विजयावहाः ॥ १९४ ॥
आलिखन्तः खुरैः क्षोणीं दक्षिणैर्हृष्टचेतसः ।
हेषमाणा हयाश्चापि शंसन्ति नृपतेर्जयम् ॥ १९५ ॥
सतडिद्गर्जिताम्भोदा वृष्टिश्चेज्जायते तदा ।
महीपतेर्जयं विद्यात् सुभिक्षं क्षेममेव च ॥ १९६ ॥
अथार्धरात्रे सम्प्राप्ते रोहिण्यां दशमेऽहनि ।
शक्रस्य पातमिच्छन्ति मुनयः प्रतिवत्सरम् ॥ १९७ ॥
ततः समाजे निर्वृत्ते शक्रकेतौ प्रतिष्ठिते ।
गन्धतोयैश्च पुष्पैश्च विदधीताम्बुसेवनम् ॥ १९८ ॥
अमेध्यैर्वस्त्रखण्डैर्वा भस्मकेशास्थिकर्दमैः ।
यदा क्रीडन्ति मनुजा दुर्भिक्षं जायते तदा ॥ १९९ ॥
त्रिभाः प्राच्यां विल(म्पे?म्बे)युः पतन्तं वासवध्वजम् ।
सुभिक्षं क्षेममारोग्यमन्यथा स्याद् विपर्ययः ॥ २०० ॥
अष्टाङ्गोक्तो ध्वजाङ्गे यो विशेषः सोऽथ कथ्यते ।
पुरे ब्रह्मपुरात् प्राच्यामिन्द्रस्थानं विधीयते ॥ २०१ ॥
मात्राशयेन हस्तेन प्रमाणं तस्य कीर्तितम् ।
चतुःषष्टिसमायामं चतुरश्रं समन्ततः ॥ २०२ ॥
एकाशीतिपदेनैव भजेत् क्षेत्रं विभागतः ।
क्षेत्रस्यार्धेन कुर्वीत ध्वजायामं प्रमाणतः ॥ २०३ ॥
ततो वृद्धिर्विधातव्या हस्ते हस्तेऽङ्गुलं बुधैः ।
अर्धाङ्गुलं वा वृद्धिः स्याद् ध्वजस्येन्द्रस्य कुत्रचित् ॥ २०४ ॥
तावद् वृद्धिर्विधातव्या यावत् क्षेत्रसमोऽङ्गुलैः ।
ततः प्रमाणमाद्यं यत् तत् पुनर्विनियोजयेत् ॥ २०५ ॥
प्रमाणमङ्गुलैः केतोः स्याच्चत्वारिंशता मितम् ।
तस्य संवत्सरे वृद्धिः कर्तव्या द्व्यङ्गुलैर्बुधैः ॥ २०६ ॥

---

१. 'यत', २. 'म्बुसेचनम्' ख. पाठः । ३. 'प्राकेर्विल' ख, 'प्राच्यां विद्धे' क. पाठः ।

ब्रह्मस्थाने च कुर्वीत ब्रह्मासनं निराश्रयः।
ब्रह्मणोऽनन्तरं प्राच्यां भवेद् दैवतपर्यणा ॥ २०७ ॥

तत्र यन्त्रस्य पार्श्वौ स्तः सम्प्रयागेण पर्वेर(पौर्वौ)।
तस्यैव पश्चिमे भागे मित्रो भवति दैवता ॥ २०८ ॥

ततः प्रभृति यन्त्रस्य ++ वेधो नतो भवेत्।
पूर्वापरं च निम्नं स्यादेष यन्त्रविधिः स्मृतः ॥ २०९ ॥

यन्त्रस्य पश्चिमे भागे वरुणो दैवतं भवेत्।
वरुणस्य पदान्ते च वंशस्थे द्वे कुमारिके ॥ २१० ॥

खानिले(?)चतुरो हस्तान् दशहस्तोच्छ्रिते च ते।
रुद्रस्थाने च कर्तव्या कुमारी सुप्रतिष्ठिता ॥ २११ ॥

सोमयोगे चतुर्थी स्यादापभागे च पञ्चमी।
षष्ठी च सवितुर्भागे यमभागे च सप्तमी ॥ २१२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

इन्द्रध्वजनिरूपणं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥

अथ नगरादिसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः।

नगरं मन्दिरं दुर्गं पुष्करं साम्परायिकम्।
निवासः सदनं सद्म क्षयः क्षितिलयस्तथा ॥ १ ॥

यत्रास्ते नगरे राजा राजधानीं तु तां विदुः।
शाखानगरसंज्ञानि ततोऽन्यानि प्रचक्षते ॥ २ ॥

शाखानगरमेवाहुः कर्वटं नगरोपमम्।
ऊनं कर्वटमेवेह गुणैर्निगम उच्यते ॥ ३ ॥

ग्रामः स्यान्निगमादूनो ग्रामकल्पो गृहस्त्वसौ।
गोकुलावासमिच्छन्ति गोष्ठमल्पं तु गोष्ठकम् ॥ ४ ॥

. 'त्य', २. 'न्द्रसंपदाभ्यां', ३. 'कल्पगृह' ख, पाठः।

उपस्थानं भवेद् राज्ञां यत्र तत् पत्तनं विदुः ।
बहुस्फीतवणिग्युक्तं तदुक्तं पुटभेदनम् ॥ ५ ॥

विधाय कुटिका यत्र पत्रशाखातृणोपलैः ।
पुलिन्दाः कुर्वते वासं पल्ली स्वल्पा तु पल्लिका ॥ ६ ॥

नगरं वर्जयित्वान्यत् सर्वं जनपदः स्मृतः ।
नगरेण समं कृत्स्नं राष्ट्रं देशोऽथ मण्डलम् ॥ ७ ॥

आवासः सदनं सद्म निकेतो मन्दिरं मतम् ।
संस्थानं निधनं धिष्ण्यं भवनं वसतिः क्षयः ॥ ८ ॥

अगारं संश्रयो नीडं गेहं शरणमालयः ।
निलयो लयनं वेश्म गृहमोकः प्रतिश्रयः ॥ ९ ॥

गृहस्योपरिभूमिर्या हर्म्यं तत् परिकीर्तितम् ।
तस्यारोहणमार्गो यः सोपानं तत् प्रचक्षते ॥ १० ॥

कोष्ठकैर्यत्र रचितं स्थूणयोरधिरोहणम् ।
सा निःश्रेणिरिति प्रोक्ता सोपानैर्विपुलैः पदैः ॥ ११ ॥

स्मृतः काष्ठविटङ्कोऽसौ यत् काष्ठैः संवृतं गृहम् ।
सुधालिप्ततलं हर्म्यं सौधं स्यात् कुट्टिमं च तत् ॥ १२ ॥

वर्षाभयेन या छन्ना तालशाकदलादिभिः ।
स्मृताभिगुप्तिरन्तस्था सर्वोपरि गृहस्य सा ॥ १३ ॥

वातायनं तु भित्तीनामवलोकनमुच्यते ।
लघुर्वातायनो यः स्यादवलोकनकं हि तत् ॥ १४ ॥

हर्म्यस्य मध्ये यच्छिद्रं स उल्लोक इति स्मृतः ।
हर्म्यमाकारकः स स्यात् कण्ठो हर्म्यतलस्य यो ॥ १५ ॥

वितर्दिकाष्ठमाला स्यात् सर्वतश्छेदमूलगा ।
तत्स्तम्भेषु मृगा ये तु ते स्युरीहामृगा इति ॥ १६ ॥

निर्यूहो हर्म्यदेशाद् यः काष्ठानामुपनिर्गमः ।
वलीकमिति विज्ञेयं काष्ठं छेदाद् विनिर्गतम् ॥ १७ ॥

१. 'दकम्', २ 'को', ३. 'शाल्द' क. पाठः । ४. 'हर्म्यः प्रा' ख. पा
५. 'ण्डो', ६. 'यः', ७. 'स्छ्द', ८. 'शायका' क. पाठः ।

छन्नैश्चतुर्भिः पार्श्वैर्यत् तच्चतुश्शालमुच्यते ।
त्रिभिस्त्रिशालं तत् प्राहुर्द्वाभ्यां तत् स्याद् द्विशालकम् ॥ १८ ॥
एकशालकमेकेनच्छन्नेन गृहमुच्यते ।
गृहमेकं तु यच्छन्नं सर्वं शालेति सा स्मृता ॥ १९ ॥
शालानां यत् पुनर्मध्यं वापी पुष्करिणी च सा ।
संछन्ना (न्ना?सा)पि यस्य स्यात् तद् गर्भगृहमुच्यते ॥ २० ॥
गृहे महाजनस्थानं त्रिकुड्यं यत् प्रकल्पितम् ।
उपस्थानं तदलाहुः स्याच्चोपस्थानकं लघु ॥ २१ ॥
प्रासादस्तु स एव स्यादल्पा प्रासादिका स्मृता ।
दीर्घप्रासादिका यासौ वलमीत्यभिधीयते ॥ २२ ॥
शालाग्रे वलभी या स्यादलिन्देति वदन्ति ताम् ।
शालां विना तु वलभी वलभीति निगद्यते ॥ २३ ॥
अल्पाल्पास्तु चतुष्कुड्या ये तेऽपवरका मताः ।
गृहे चाभ्यन्तरंस्थानं शुद्धान्त इति कीर्त्यते ॥ २४ ॥
प्रतोलीं तां विदुर्लोकैः सुरङ्गामिव यां वसेत् ।
सा कक्षेत्युदिता तज्ज्ञैर्यदवस्थान्तरं गृहे ॥ २५ ॥
यदुपस्थानकं नाम ये चापवरकास्तथा ।
ते कोष्ठका या तु कण्ठा कुड्यं भित्तिश्चयश्च सा ॥ २६ ॥
भक्तशाला भवेद् या तु तन्महानसमुच्यते ।
यच्छन्नं द्वारदेशे तु तमाहुर्द्वारकोष्ठकम् ॥ २७ ॥
प्रवेशनमिति प्राहुर्द्वारनिर्गमनं तथा ।
जलनिर्गमनस्थानं विज्ञेयमुदकभ्रमः ॥ २८ ॥
भवनस्याङ्गणं यत्तु तदाहुर्भवनाजिरम् ।
वनाजिरं वनमही त्वाश्रमाजिरमाश्रमे ॥ २९ ॥
उत्तरोदुम्बरस्याधः श्लिष्टां मध्ये च कुड्ययोः ।
तज्ज्ञास्तां देहलीत्याहुः कपाटाश्रयमेव च ॥ ३० ॥

१. 'छि', २. 'सर्वशा' क. पाठः । ३. 'श्येति विधीयते' ख. पाठः । ४. 'रे', ५. 'श्रुक्तिशा' क. पाठः । ६. 'म उद', ७. 'भित्त्ययोः' ख. पाठः ।

कपाटं द्वारपक्षः स्यात् कपाटपुटमेव च ।
पक्षः पिधानो वरणो द्वारसंवरणं तथा ॥ ३१ ॥

कपाटं संपुटस्ते द्वे (?) कपाटयुगलं च तत् ।
कलिका द्वारबन्धार्था या स्यात् तामर्गलां विदुः ॥ ३२ ॥

सा स्यादर्गलसूचीति यदि दीर्घा प्रमाणतः ।
पुराणां सा तु परिघः फलिहो गजवारणम् ॥ ३३ ॥

छिद्रैर्गवाक्षप्रतिमैश्छिद्रितं सर्वतस्तु यत् ।
फलकं तद् गवाक्षः स्याज्जालमित्यपि कथ्यते ॥ ३४ ॥

हर्म्यद्वारे गृहद्वारे तथा हर्म्यावलोकने ।
प्राकारान्तरपृष्ठे तु या च प्रासादिका भवेत् ॥ ३५ ॥

पार्श्वयोरुभयोरेषां फलकद्वयमुच्छ्रितम् ।
उपर्युपरि संक्षिप्तमर्धचन्द्रद्वयाकृति ॥ ३६ ॥

आनने द्वे यथा चास्मिन् श्लिष्टैरग्र्यैर्महार्घैः ।
तयोरुपरि सन्धौ च तारकाकृति मण्डलम् ॥ ३७ ॥

तत् तोरणमिति प्रोक्तं यच्च तेन परिष्कृतम् ।
सुवर्णतोरणं च स्यान्मणितोरणमेव च ॥ ३८ ॥

पुष्पतोरणमप्येतत् क्रियते पुष्पकादिभिः ।
तोरणाग्रे ठकारो यः सिंहकर्णः स उच्यते ॥ ३९ ॥

नाम्ना संयमनानीति गृहसश्चेरभूमयः ।
गृहस्य पार्श्वे यत्रस्मिंस्तत् ततसंयमनं विदुः ॥ ४० ॥

भित्तेर्यद्वाथ दारूणां तरङ्गाग्रवदानतम् ।
मरालपाली सा हर्म्या(न्) प्रणाली निर्गमोऽम्भसः ॥ ४१ ॥

स च प्राकार इत्युक्तः कण्ठः स्याद्व्रणस्य यः ।
द्वारस्यं तु समीपं यत् प्रद्वारं तदिहोच्यते ॥ ४२ ॥

१. 'नावरणे द्वा' क. पाठः । २. 'कपटे', ३. 'द्वा' ख. पाठः । ४. 'यावन', ५. 'दानतम्' क. पाठः । ६. 'भित्तिदामस्यं वाद्य पनिनरो मतः । निम्नगोत्तुरिच्छूतां दशी' (?) ख. पाठः । ७. 'रस च सर्मते यद्' क. पाठः ।

छन्नैश्चतुर्भिः पार्श्वेयत् तगतुश्शा
त्रिभिस्त्रिशालं तत् प्राहुर्द्वाभ्यां
एकशालकमेकेनच्छन्नेन गृहमुच्य
गृहमेकं तु यच्छन्नं सैव शालेति
शालानां यत् पुनर्मध्यं वापी प्रा
संछन्ना (चाऽसा)पि यस्य स्यात्
गृहे महाजनस्थानं त्रिकुड्यं यत्
उपस्थानं तदलाहुः स्याच्चोपस्था
प्रासादस्तु स एव स्यादल्पा प्रा
दीर्घप्रासादिका यासौ वलभील
शालाग्रे वलभी या स्यादलिन्दं
शालां विना तु वलभी वलभीं
अल्पाल्पास्तु चतुष्कुड्या ये ते
गृहे चाभ्यन्तरस्थानं शुद्धान्त
प्रतोलीं तां विदुर्लोकः सुरङ्गा
सा कक्षेत्युदिता तज्ज्ञैर्यदवस्थान
यदुपस्थानकं नाम ये चापवरक
ते कोष्ठका या तु कण्ठा कुड्यं
भक्तशाला भवेद् या तु तन्महान
यच्छन्नं द्वारदेशे तु तमाहुर्द्वारको
प्रवेशनमिति प्राहुर्द्वारनिर्गमनं तथा
जलनिर्गमनस्थानं विज्ञेयमुदकभ्रम
भवनस्याङ्गणं यत्तु तदाहुर्भवना
वनाजिरं वनमही त्वाश्रमाजिरमा
उत्तरोद

क्रीडागृहं यदत्रोक्तं क्रीडागारं तदुच्यते ।
विहारभूमिराक्रीडभूमिरित्यभिधीयते ॥ ५६ ॥

देवधिष्ण्यं सुरस्थानं चैत्यमर्चागृहं च तत् ।
देवतायतनं प्राहुर्विबुधागारमित्यपि ॥ ५७ ॥

छन्नं भवेद् यत्तु महाजनस्य स्थानं सभा सा कथिता च शाला ।
गवां पुनर्मन्दिरमत्र गोष्ठमाचक्षते वास्तुनिवेशविज्ञाः ॥ ५८ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
नगरकर्तृत्वग्रामगृहायतनसंज्ञा नामाष्टादशोऽध्यायः ॥

अथ चतुःशालविधानं नामैकोनविंशोऽध्यायः ।

ब्रूमो नृपचमूनाथवर्णिनां भवनान्यथ ।
प्रशस्तान्यप्रशस्तानि कृत्स्नान्यपि यथाक्रमम् ॥ १ ॥

वेश्मनामेकशालानां शतमष्टाधिकं स्मृतम् ।
द्वापञ्चाशद् द्विशालानां त्रिशालानां द्विसप्ततिः ॥ २ ॥

चतुःशालानि वेश्मानि यानि तेषां शतद्वयम् ।
पञ्चाशच्चाधिका षड्भिर्विज्ञातव्या मनीषिभिः ॥ ३ ॥

सहस्रं पञ्चशालानां स्यात् तथा पञ्चविंशतिः ।
षट्शालानां षण्णवतिः स्यात् सहस्रचतुष्टयम् ॥ ४ ॥

अष्टाङ्के त्वेकशालस्य भेदाः पञ्चाशदीरिताः ।
द्विशालानां तु सर्वेषां प्रभेदाः शतपञ्चकम् ॥ ५ ॥

शतं शतं च प्रत्येकं त्रिशाल्यानामुदाहृतम् ।
द्विचत्वारिंशदधिकं चतुःशालैः शताष्टकम् ॥ ६ ॥

द्विनवत्युत्तराण्येवं शतानि दश सप्त च ।
षोडशैव सहस्राणि षोडशोना चतुःशती ॥ ७ ॥

---

१. 'त्र' ख. पाठः । २. 'मेकमशाधिकं शतम्' क. पाठः । ३. 'ला' ख. पाठः ।

यद्दिष्टकचितं मूले द्वारस्य भवति स्थलम् ।
दीर्घं वा ह्रस्वमथवा तदास्थलकमिष्यते ॥ ४३ ॥

मूत्रभूमिरमेध्येति वर्चस्कोऽवस्करस्तथा ।
गृहाद्य भित्तिसामान्यं यावं परिसरो मतः ॥ ४४ ॥

निस्तीर्णमुच्छ्रितं यत् स्याद् वेश्म सोऽट्ट उदाहृतः ।
संक्षिप्तमेतदेवोक्तं तज्ज्ञैरट्टालकाख्यया ॥ ४५ ॥

तदेवात्यन्तसंक्षिप्तमट्टालीति निगद्यते ।
अट्टाली या तु नात्युच्चा तामत्राट्टालिकां विदुः ॥ ४६ ॥

एकनाडीगतच्छिद्रैः काष्ठनालैः परिश्रितम् ।
यत्र काष्ठप्रणालीति[1] छदपृष्ठेऽम्बु धावति ॥ ४७ ॥

स्तम्भशीर्षकरूपाणि काष्ठमूलाश्रितानि च ।
सुषिराणि प्रयत्नेन काष्ठनाडीमुखान्तरैः(?) ॥ ४८ ॥

रूपाणामथ तेषां तु स्तननासामुखाक्षिभिः ।
नानास्थानस्थितानां च वृषवानरदंष्ट्रिणाम् ॥ ४९ ॥

कृतसूक्ष्मान्तरच्छिद्रैः प्रवर्षति समन्ततः ।
तद् धारागृहमित्युक्तं धारागारादिनामभृत् ॥ ५० ॥

कांस्यैर्लोहैस्तथा पट्टैर्निर्मृष्टादर्शनिर्मलैः ।
निचिता यस्य भित्तिः स्यात् तद् दर्पणगृहं विदुः ॥ ५१ ॥

पक्षद्वारं तदत्राहुर्यन्महाद्वारतोऽपरम् ।
यत् प्राकाराश्रितं द्वारं पुरे तद् गोपुरं विदुः ॥ ५२ ॥

निर्गताश्चोच्छ्रिताश्चैव प्राकारस्यान्तरान्तरा ।
उपका(ल्या?र्या) इति प्रोक्ताः क्षौमाश्चाट्टालका मताः ॥ ५३ ॥

चयप्राकारशालाः स्युः पुरीसंवरणाभिधाः ।
प्राकारादनुपालास्तु प्राकार उपनिष्कलाः(?) ॥ ५४ ॥

क्रीडागृहं यदारामे तदुद्यानं प्रचक्षते ।
तीरेऽम्भसो जलोद्यानं जलवेश्माम्बुमध्यगम् ॥ ५५ ॥

---

१. 'मौत्रभूमिरमी धान्तो ष', २. 'कृतम्' ग. पाठः । ३. 'भिः' क. पाठः ।
४. 'धावति', ५. 'लघुः' ख. पाठः ।

कर्णसूत्राद् बहिः स्तम्भान् न्यसेत् सर्वान् प्रयत्नतः ।
धाम्नां षोडशहस्तानां पक्षानां चतुरुत्तरा ॥ २१ ॥

वृद्धिः शालास्तु तेषां स्युश्चतुरंशेन विस्तृताः ।
शालाव्यासार्धतोऽलिन्दः सर्वेषामपि वेश्मनाम् ॥ २२ ॥

तस्याः षोडशहस्ते स्यात् पञ्चमांशद्वयेन वा ।
सप्तमांशत्रयेण स्याद् द्वयोरपरवेश्मनोः ॥ २३ ॥

अन्त्ययोर्हस्तयोः स स्याच्चतुर्भिर्नवमांशकैः ।
पञ्चभिः षड्भिरेभिश्च सार्धैः सोऽङ्घ्रिनगैः करैः ॥ २४ ॥

दैर्घ्यं स्याद् दशभिः सार्धैः शालायाः षोडशादिषु ।
निवेशदशमांशो यः स युतः सप्तभिः करैः ॥ २५ ॥

शालाया विस्तरः प्रोक्तः श्रेष्ठानामिह वेश्मनाम् ।
अलिन्दमानं प्रागेव प्रोक्तं निखिलवेश्मनाम् ॥ २६ ॥

यच्छालालिन्दयोः शेषं भवेद् गर्भगृहं हि तत् ।
मृषावंशमिच्छन्ति शालादैर्घ्यं विपश्चितः ॥ २७ ॥

शालाव्यासप्रमाणा स्यात् सर्वेषामपकोणिमा ।
दिशासु भवने शाला विदिशाकर्णसामयः(?) ॥ २८ ॥

कर्णशाला (तौ)तु या प्रोक्ता सा च ज्ञेयापकोणिमा ।
अलिन्दशालयोर्मध्ये या स्यान्मृषेति सा स्मृता ॥ २९ ॥

*पूर्वद्वारं नियम्याद्यामादिमृषां तदूनगा ।
मृषा भद्रा इति प्राहुस्तन्त्रेण्यामरपार्श्वेन ॥ ३० ॥

यावन्मृषं भवेद् वेश्म तावद् भद्रं तदुच्यते ।
भद्रार्धं शकटिकास्थे सौम्यापरास्ये यथाश्रिते ॥ ३१ ॥

शालायामान्ते सर्वार्धास्ये सौम्यदिग्गस्ये निरन्तरे ।
अलिन्दा इति येऽन्याहुर्मृषा इत्यपरे विदुः ॥ ३२ ॥

---

१. [illegible] २. [illegible] ३. [illegible] ४. [illegible] ५. [illegible] ६. [illegible] ७. [illegible]

---

* '[illegible]' इति [illegible] ।

वेश्मानि सप्तशालानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ।
पञ्चषष्टिसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ॥ ८ ॥

गृहाणामष्टशालानां षड्विंशदपरा भवेत् ।
लक्षद्वयं सहस्राणि द्विषष्टिः शतमेव च ॥ ९ ॥

गृहाणां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्युता ।
दशलक्षसहस्राणि चत्वारिंशत् तथाष्ट च ॥ १० ॥

शतानि दशशालानां पञ्च षट्सप्ततिस्तथा ।
गृहद्वितययोगेन संयुक्ताख्यानि विंशतिः ॥ ११ ॥

गृहद्वितययोगेन द्वात्रिंशदिह वेश्मनाम् ।
दशपञ्च तथान्यानि भवन्ति हलकान्यपि ॥ १२ ॥

गृहमालाथ सङ्घट्टो गृहनाभिर्गृहाङ्गणम् ।
उद्भिन्नं भिन्नकर्क्षं च निलीनं प्रतिपादितम् ॥ १३ ॥

अन्यानि चाष्टभेदानि भवन्त्युत्तमवर्णिनाम् ।
लक्षणं नाम संस्थानं चै[1]तेषां प्रतिपाद्यते ॥ १४ ॥

वर्णिनां स्याच्चतुःशालं मितं द्वात्रिंशता करैः ।
सेनापतेश्चतुःषष्टिस्तद्वदेव पुरोधसः ॥ १५ ॥

श्रेष्ठमष्टशतं राज्ञामेतानि तु यथाक्रमम् ।
चतुःषडष्टहान्या स्युः पञ्चधं च पृथक् पृथक् ॥ १६ ॥

विशोधयेत् कनीयोभिर्मध्यमानि यथाक्रमम् ।
नरेन्द्रपुरुषाणां स्युर्वेश्मान्येतानि हृद्वये ॥ १७ ॥

गृहाणि शोधयेत् प्राग्वज्ज्यायांस्यपि च मध्यमैः ।
भवन्त्येतानि भूपानां रतिकोशप्रतिश्रयाः ॥ १८ ॥

दशांशयुक्तो विस्तारादायामो विप्रवेश्मनाम् ।
अष्टषट्चतुरंशाढ्यः क्षत्रादित्रयवेश्मनाम् ॥ १९ ॥

यो विस्तारः स एव स्यादायामोऽस्मिन् यथाक्रमम् ।
विट्शूद्रयोः स्यादाधिक्यं मध्ये ज्येष्ठे च सद्मनि ॥ २० ॥

---

1. 'च' क. पाठः ।

कर्णसूत्राद् बहिः स्तम्भान् न्यसेत् सर्वान् प्रयत्नतः ।
धाम्नां षोडशहस्तानां पञ्चानां चतुरुत्तरा ॥ २१ ॥

वृद्धिः शालास्तु तेषां स्युश्चतुरंशेन विस्तृताः ।
शालाव्यासार्धतोऽलिन्दः सर्वेषामपि वेश्मनाम् ॥ २२ ॥

तस्याः षोडशहस्ते स्यात् पञ्चभागद्वयेन वा ।
सप्तमांशत्रयेण स्याद् द्वयोरपरवेश्मनोः ॥ २३ ॥

अन्त्ययोर्हस्तयोः स स्याच्चतुर्भिर्नवमांशकैः ।
पञ्चभिः षड्भिरेभिश्च सार्धैः सोऽङ्घ्रिनवैः करैः ॥ २४ ॥

दैर्घ्यं स्याद् दशभिः सार्धैः शालायाः षोडशादिषु ।
निर्विशद्दशमांशो यः स युतः सप्तभिः करैः ॥ २५ ॥

शालाया विस्तरः प्रोक्तः श्रेष्ठानामिह वेश्मनाम् ।
अलिन्दमानं प्रागेव प्रोक्तं निखिलवेश्मनाम् ॥ २६ ॥

यच्छालालिन्दयोः शेषं भवेद् गर्भगृहं हि तत् ।
मृपार्श्वेऽलिन्दमिच्छन्ति शालादैर्घ्यं विपश्चितः ॥ २७ ॥

शालाव्यासप्रमाणा स्यात् सर्वेषामत्रकोणिमा ।
दिशासु भवने शाला विदिशाकर्णसामयः(?) ॥ २८ ॥

कर्णशाला (तौतु) या प्रोक्ता सा च शैयाग्रकोणिमा ।
अलिन्दशालयोर्मध्ये या स्यान्मृदंति सा स्मृता ॥ २९ ॥

* पूर्वद्वारं नियम्यादावादिमृषा तदुत्तरा ।
मृषा भद्रा इति प्राहुस्तत्संख्यामप्रशाम्यतेन ॥ ३० ॥

यावन्मृषं भवेद् वेश्म तावद् भद्रं मदुत्पत्ते ।
भद्राभद्रं शताद्रिस्थे सौम्याग्नेये यमाश्रिते ॥ ३१ ॥

शालाशाले मतीर्थांशे सौम्यद्विरस्थे निशान्तिके ।
अलिन्दा इति केऽप्याहुर्मृषा इत्यपरे विदुः ॥ ३२ ॥

---

१. [illegible] क. पाठः । २. [illegible] ख. पाठः । ३. [illegible] ४. [illegible]
५. [illegible] ६. [illegible] क. पाठः । ७. [illegible] ख. पाठः ।

* [illegible] इति पाठः स्यात् ।

भद्रा इति जगुः केचिदन्ये परिसरा इति ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चषड्गता(र्णोद्रि)क्रमेण गाः ॥ ३३ ॥
भूपास्नामां प्रत्रहणांसंज्ञाः स्युर्वेश्मनामिह ।
तासामाद्याः प्रशस्ताः स्युरप्रशस्तास्ततः पराः ॥ ३४ ॥
नामतो गुणतश्चैव शुभाशुभफलोदयात् ।
अष्टावादौ गुरून् न्यस्येत् ततश्चाद्यगुरोरधः ॥ ३५ ॥
लघुं न्यस्येत् ततः शेषान् निदधीत यथोपरि ।
गुरुभिः पूरयेदादिं यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३६ ॥
§ आद्यपङ्क्तौ गुरुश्चैको लघुश्चैको यथाक्रमम् ।
अतः परं तु द्विगुणाः प्रतिपङ्क्ति भवन्त्यमी ॥ ३७ ॥
भूपाभेदाश्चतुःशाले पट्पञ्चाशच्छतद्वयम् ।
अलिन्दवीथीमग्रीवनिर्यूहकगवाक्षकैः ॥ ३८ ॥
तमङ्गभद्रविन्यासरचनाभिरनेकधा ।
अपरस्परसंबाधात् संवृत्तैर्विवृतैरपि ॥ ३९ ॥
गृहभेदाः प्रसूयन्ते येषां संख्या न विद्यते ।
यत्संवेद्यचतुश्शालमभूपालिन्दकं हि तत् ॥ ४० ॥
एकभद्रादिगेहानां ब्रूमो नामान्यतः परम् ।
यान्येकलघुलक्ष्माणि प्रस्तारे तानि तद्विदः ॥ ४१ ॥
कथयन्त्येकभद्राणि क्रमसंख्याविभागतः ।
प्राग्गायतं प्राग्विलम्बं जयं संयमनप्रियम् ॥ ४२ ॥
प्रतीच्यं प्रासविन्यासं सुभद्रं कलहोत्तरम् ।
अष्टौ तान्येकभद्राणि द्विभद्राण्यभिदध्महे ॥ ४३ ॥

---

१. 'णाः सं', २. 'यः' क. पाठः । ३. 'अष्टधादौ' ख. पाठः ।
५. 'बद्धं च' क. पाठः ।

---

§ 'आद्यपङ्क्तौ प्रथमायामावलौ एको गुरुः, तस्याधस्तादपरो लघुः कर्तव्यः । एवं यथाक्रमं प्रस्तारस्(?)क्रमितशालिखेत् । तद्यथा — चतुर्गुरुप्रस्तारे षोडश गुरुलघवः । ततस्तदग्रतो द्वौ गुरू द्वौ लघू इति एकैकस्याधो न्यसेत् । तदग्रतोऽपि चत्वारो गुरवश्चत्वारो लघवः । ततोऽपि अष्टौ गुरवः अष्टौ लघवः । एवं प्रतिपङ्क्ति द्विगुणान् गुरुलघून् न्यस्यमपरः प्रस्तारः ।' इति टिप्पणमस्ति ।

पूर्वोत्तरोत्तरं पूर्वाद् भद्रादिह विधानतः ।
स्यातां प्रांग्मेलकाद्यद्वत् पूर्वाद्या दक्षिणा परे(?) ॥ ४४ ॥

ईरं सुनीथमाग्नेयं [3]द्वीपमाप्यं सुसंयमम् ।
अर्धचँमंसं व्याकोशं नैर्ऋतं वृषमं विनम् ॥ ४५ ॥

कॅाव्यं विपासमानीरं कान्तं सौमं विपश्चिमम् ।
गवयं श्रीवहं श्लिष्टं गणं भीममयोगमम् ॥ ४६ ॥

वर्तं चलं शठं क्रान्तमित्यष्टाविंशको गणः ।
द्विभद्राणां समाख्यातस्त्रिभद्राणामतः परम् ॥ ४७ ॥

ऐन्द्रं विलोममायामं वधमेकाक्षमन्तिकम् ।
प्रकाशं पैत्रमायस्तं भद्रं मान्तं प्रसाधकम् ॥ ४८ ॥

क्षेमं विघातमायातं कान्तं चित्रं द्विमन्दिरम् ।
सुदक्षिणं भयं श्लिष्टं प्रमोदं व्यायतं वियत् ॥ ४९ ॥

आर्ष्यं सुनागं नागेन्द्रमीरितं शोभनं घनम् ।
प्रस्तोत्तरं कर्फं कर्णं कुष्टं क्रान्तं क्रमागतम् ॥ ५० ॥

द्विशस्तं द्विभयं प्रोक्तं चक्रं मलवमायतम् ।
वनं भारं सुगाराख्यमागारं वीरमेव च ॥ ५१ ॥

व्यायाममायुतं तद्वद् व्याहृतं च ततः परम् ।
दुर्गमं क्षोभसंज्ञं च कृत्रिमं क्षोभणं तथा ॥ ५२ ॥

चारुरूप्याभिधानं च ध्रुवं कथमिति क्रमात् ।
पञ्चाशत् त्रिभद्राणि चतुर्भद्राण्यतः परम् ॥ ५३ ॥

कृतमर्चायनं पौष्णमुद्वृत्तं मिश्रमुत्सुकम् ।
विघ्नं विपक्षमाहूतं रुचकं वर्धनं पृथुं ॥ ५४ ॥
*फलदं छैलमायास्यं त्रिनाभं स्वस्तिकं स्थिरम् ॥ ५५ ॥

---

१. 'प्राक्षेलिका' ख. पाठः । २. 'तमा' क. पाठः । ३. 'दीप्य वाप्यमु', ४. 'कव्यं त्रिकाशमा', ५ 'तम्', ६. 'मान्तिकम्' ख. पाठः । ७. 'क्षेमं', ८. 'आर्षं', ९. 'मसं', १०. 'ध्रुक्' क. पाठः ।११. 'चल' ख. पाठः ।

---

* वक्ष्यमाणपञ्चपञ्चाशश्लोके तु कलशमिति पठ्यते ।

खरलं द्विगुणं नाद्यं चित्रं भ्रान्तं विधारणम् ।
साधारणं नतं त्र्यंशमूर्पं रोगं विशेषणम् [३] ॥ ५६ ॥
प्रतीच्यं त्रिसमं स्वैरं सुप्रतीकं नलं क्षपम् ।
व्याप्तमाक्रीडनं व्यर्थमीशानं सुखमव्ययम् ॥ ५७ ॥
मगधं क्षिप्रमागस्त्यमेकोजं द्विर्गतं त्रिहम् ।
पर्कं विलोममुद्दण्डं मुण्डं मातङ्गमाखिलम् [४] ॥ ५८ ॥
खर्वं पिनाकमुन्नन्तं विशिखं प्रसभं रजम् ।
(चुरीरुच)कं (सरिसे)फलं वामं वर्धनं धावनं सहम् ॥ ५९ ॥
चयं सेव्यं कल्कं तीर्णं चतुर्भद्राणि सप्ततिः ।
पञ्चभद्राण्यथोच्यन्ते पट्पञ्चाशदनुक्रमात् ॥ ६० ॥
कानलं लोलुपं जिह्मं प्रगाल्पं सालिनं जिनम् ।
सुजयं विजयं यामं जयं ज्ञातं जपं तपम् ॥ ६१ ॥
जमं वरं चरं वैरं [†] विशिपं सुप्रभं प्रभम् ।
प्रनीशं क्षेमिणं युक्तं शान्तं वीतं विनोदनम् ॥ ६२ ॥
सन्दोहं विप्रदोहं च विद्रुतं सततं ततम् ।
व्याकुलं लीनमालीनं विचित्रं लम्बनं स्वरम् ॥ ६३ ॥
शेखरं विपुलं नेत्रं व्यागर्कं संपदं पदम् ।
विशिखं चतुरं प्रातं सुस्थितं दुःस्थितं स्थितम् ॥ ६४ ॥
चक्रं वक्रं स्मरं स्नाप संपर्कं मृत्यमव्ययम् ।
अष्टाविंशतिरन्यानि पदभद्राणि निर्गोपत ॥ ६५ ॥
विधार कौस्तुभ दर्प धार्मिक निषध वसु ।
मार्गांक वामन गोम्ममित्वर कमिणं गंगम् ॥ ६६ ॥
शिखर वांछित धाम त्रिकुट मन्दिरं भरम् ।
अशोक [illegible] [illegible] [illegible] सुन्दरं [illegible] ॥ ६७ ॥

१. [illegible] २. [illegible] ३. [illegible]
४. [illegible]

[illegible]

वाजि नेत्रं भ्रमं घोषं सप्तभद्राण्यतः परम् ।
भाण्डीरं *वैसेहं प्रस्थं मतानं वासुलं कटम् ॥ ६८ ॥
लक्ष्मीवासं सुगन्धान्तमष्टधैतानि नामतः ।
अन्यच्च सर्वतोभद्रमेकं भद्राभिरष्टभिः ॥ ६९ ॥
संप्रकल्प्यं चतुःशालं भूमर्थपां शुभाशुभम् ।
प्रदक्षिणा शुभा मूषा विपरीता विपर्यये ॥ ७० ॥
समवाये यथा भूयो जानीयात् साध्वसाधु च ।
तथाष्टवेकभद्राणि सप्तभद्राणि च क्रमात् ॥ ७१ ॥
द्विभद्राण्यष्टभिर्युक्ता षड्भद्राणि च विंशतिः ।
षट्पञ्चाशत् त्रिभद्राणि पञ्चभद्राणि चोन्नयेत् ॥ ७२ ॥
सप्ततिश्च चतुर्भद्राण्येकं भद्राभिरष्टभिः ।
एवं शतद्वयं पिण्डः षट्पञ्चाशच्च वेश्मनाम् ॥ ७३ ॥
भद्रैः पूर्वविधानेन चतुःशालाक्रियादिषु ।
मूषा स्यात् कुड्यजैस्तेषु चतुश्शालेषु वेश्मसु ॥ ७४ ॥
अनुवंशाश्रिते मूषे स्वस्तिके तत्पराङ्मुखे ।
मुखायते च पुरतो द्वे स्यातामवकोशिमे ॥ ७५ ॥
नोदङ्मुखः स कर्तव्यः कार्यः भाग्जीवसंयुतः (?) ।
वर्धमाने तथा का(र्ये॰र्यो) यथा प्राग्ग्रीवसंयुतः ॥ ७६ ॥
वर्धमाने तथा कार्ये द्वारमूषे मुखायते ।
मूषाया दक्षिणे स्यातां दीर्घवामेऽवकोसिमे ॥ ७७ ॥
नन्द्यावर्तगृहे सर्वा नन्द्यावर्ता भवन्ति ताः ।
द्वे(स्तरु॰मू)षे रुचके स्यातामायते त्ववकोसिमे ॥ ७८ ॥
सर्वद्वारवहा मूषाः सर्वतोभद्रवेश्मनि ।
आदिमूषा भवेदेका गृहं प्रागायतं हि तत् ॥ ७९ ॥
द्वितीयया प्राग्विलग्नमेकया तदनन्तरम् ।
प्रदक्षिणेन वेश्मानि जयादीन्येकयैकया ॥ ८० ॥

---

१. 'सर्भ' क. पाठः ।

---

* लक्षणानुसाराद् वैसनमिति पाठ्यम् ।

मूपया स्युः क्रमादेवं कथ्यन्ते तत्फलान्यथ ।
धनमर्थविनाशश्च जयर्धनाशुभं सदा ॥ ८१ ॥

प्रीतिरुद्वेगकल्याणकलहाश्चाप्यनुक्रमात् ।
यत्र पूर्वे उभे मूपे सद्दीरं परिकीर्तितम् ॥ ८२ ॥

यत्र पूर्वा तृतीया च तत् ; सुनीतं गृहं विदुः ।
आग्नेये द्वितृतीये स्तो द्वीपे चाद्यचतुर्थके ॥ ८३ ॥

द्विचतुर्थ्यौ तथाचाप्ये त्रिचतुर्थ्यौ सुसंयमे ।
अर्धचे स्वाद्यपञ्चम्यौ द्वितीयभे सपञ्चमी ॥ ८४ ॥

व्याकोशे च त्रिपञ्चम्यौ नैर्ऋते द्विशराभिधे ।
वृषभे प्रथमाषष्ठ्यौ द्विषष्ठ्यौ च तथा त्रिने ॥ ८५ ॥

काम्ये तृतीया षष्ठी च त्रिपासेऽश्विरसाभिधे ।
आनीरे पञ्चमीषष्ठ्यौ साद्या कान्ते च सप्तमी ॥ ८६ ॥

सौमे द्वितीयासप्तम्यौ त्रिसप्तम्यौ त्रिपाश्विमे[१] ।
गवये सप्तमीतुर्ये श्रीवहे पञ्चसप्तमी ॥ ८७ ॥

सषष्ठी सप्तमी श्लिष्टे गणे पूर्वाष्टमी तथा ।
भीमेऽष्टमी द्वितीया च त्र्यष्टम्यौ चाप्ययोगमे ॥ ८८ ॥

वर्ते चतुर्थी षष्ठी च पञ्चमी चाष्टमी चले ।
षष्ठ्यष्टम्यौ शठे क्रान्ते सप्तमी चाष्टमीति च ॥ ८९ ॥

इत्यष्टाविंशतिः प्रोक्ता द्विभद्राणामिहौकसाम् ।
अथ मूमात्रिभद्राणि तत्रैन्द्रं पुष्टिवर्धनम् ॥ ९० ॥

स्याद् याम्यपश्चिमद्वारमाद्यमूपात्रयान्वितम् ।
आद्या द्वितीया तुर्या च यस्य द्वारं त्रिपश्चिमम् ॥ ९१ ॥

विलोमं नाम तद् वेश्म शूद्राणां पुष्टिवर्धनम् ।
आद्या तृतीया तुर्या स्यादायामे सर्वतोमुखे ॥ ९२ ॥

यथे द्वित्रिचतुर्थ्यः स्युर्द्वारं च स्यादुदग्दिशि ।
यत्र साद्ये द्विपञ्चम्यावेकाक्षं तदुदाहृतम् ॥ ९३ ॥

१. 'शोभे' क. पाठः । २. 'ते' ख. पाठः ।

*. स्यात्तुशाठन् तु सुनीथमिति पाठ्यम् ।

ाद्ये यत्र द्विपञ्चम्यौ तत् प्रोक्तं गृहमन्तिकम् ।
ात्र स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यः प्रकाशं सर्ववृद्धिकृत् ॥ ९४ ॥
र्वा चतुर्थीपञ्चम्यौ यत्र तत् पैत्रमुच्यते ।
ञ्चमी द्विचतुर्थ्यौ च यत्रापस्तं तदीरितम् ॥ ९५ ॥
चतुःपञ्चमीयुक्तं भद्रमाहुर्मनीषिणः ।
ाद्या द्वितीया षष्ठी च यत्र तत् प्रान्तशब्दितम् ॥ ९६ ॥
ाद्या तृतीया षष्ठी च स्यात् प्रसाधकवेश्मनि ।
् भवेत् सर्वतोद्वारं तथा सर्वार्थसाधकम् ॥ ९७ ॥
तीया च तृतीया च षष्ठी च क्षेमनामनि ।
य प्रत्यग्दिशि द्वारं शूद्रवर्गस्य चेष्टदम् ॥ ९८ ॥
चतुर्थी चाद्या च स्युर्वियाताख्यवेश्मनि ।
द्वितुर्ये यस्मिंस्तदायातं दक्षिणामुखम् ॥ ९९ ॥
तुस्त्रियुतं कान्तं तत् स्यात् सर्वार्थसाधकम् ।
ञ्चाद्यान्वितं चित्रं तच्च स्याद् याम्यदिङ्मुखम् ॥ १०० ॥
ायापञ्चमीषष्ठ्यौ यस्मिन् स्युस्तद् द्विमन्दिरम् ।
त्रिपञ्चमीषष्ठ्यस्तद् वदन्ति सुदक्षिणम् ॥ १०१ ॥
ीपञ्चमीषष्ठ्यौ भवे स्युस्तच्च वृद्धिकृत् ।
द्वितीयासप्तम्यौ यत्र तच्छिष्टसंज्ञितम् ॥ १०२ ॥
ास्यमिदमिच्छन्ति शुभं सर्वार्थदं नृणाम् ।
तृतीयासप्तम्यौ प्रमोदे परिकीर्तिते ॥ १०३ ॥
युर्द्वित्रिसप्तम्यस्तद् वेश्म व्यायतं स्मृतम् ।
ा च चतुर्थी च सप्तम्यपि च तद् वियत् ॥ १०४ ॥
ःसप्तमीभूपपाख्यं स्याद् दक्षिणामुखम् ।
ससप्तमीभिस्तु सुनागं वेश्म कीर्त्यते ॥ १०५ ॥
म्याद्यपरमुखं धनधान्यसुखप्रदम् ।
पञ्चमी पूर्वा भूपा नागेन्द्रसंज्ञिते ॥ १०६ ॥

'', २. 'धे', ३. 'दोष्मिणे' ख. पाठः ।

मृता त्रिपञ्चसप्तम्यो याम्यं च मृत्युपीडिते ।
त्रिपञ्चसप्तमीमृत्यासोऽभितं शोभनं भवेत् ॥ १०७ ॥

चतुर्थी पञ्चमी यत्र सप्तम्यपि न तद् घनम् ।
मृता षष्ठी सप्तमी च स्मृता सन्तोषदं गृहे ॥ १०८ ॥

द्वितीयासप्तमीषष्ठ्यो यस्मिंस्तत् क्रूरसंज्ञितम् ।
द्वारं चाप्यपरस्य दिनं च स्याद् द्विजन्मनाम् ॥ १०९ ॥

कर्णं स्यात् पश्चिमद्वारं त्रिषष्ठीसप्तमीयुतम् ।
चतुर्थीसप्तमीषष्ठ्यो मृताः स्युः क्रूरसंज्ञिते ॥ ११० ॥

सप्तमीपञ्चमीषष्ठीयुक्तं कान्तं यशस्करम् ।
आद्याष्टमी द्वितीया च मृता प्रोक्ता क्रमागते ॥ १११ ॥

आद्याष्टमी तृतीया च द्विशस्ते भवने स्मृताः ।
यत्राष्टमी त्रिद्वितीये द्विभगं तदुदाहृतम् ॥ ११२ ॥

आद्याष्टमी चतुर्थी च यत्र तचक्रसंज्ञितम् ।
तुर्याष्टमी द्वितीया च यत्र तन्मन्दरं विदुः ॥ ११३ ॥

तुर्याष्टमी तृतीया च यत्र तत् प्रोक्तमायनम् ।
आद्याष्टमी पञ्चमी च स्याद् यस्मिंस्तद् वनं स्मृतम् ॥ ११४ ॥

द्वितीया पञ्चमी मृता यत्र स्यादष्टमी तथा ।
तद् भाराख्यमुदग्वक्त्रं शुभं विघ्नकृदन्यथा ॥ ११५ ॥

त्रिपञ्चम्यष्टमीभिस्तु सुगारं परिकीर्तितम् ।
यत्राष्टमी तदागारं चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ ११६ ॥

यस्मिन्नाद्याष्टमीषष्ठ्यो वीरं तदिह कीर्तितम् ।
षष्ठ्यष्टमी द्वितीया च गृहे व्यायामनामनि ॥ ११७ ॥

षष्ठ्यष्टमीतृतीयाभिर्मृताभिः प्रोक्तमायुतम् ।
षष्ठ्यष्टमीचतुर्थ्यः स्युर्यत्र तद् व्याहृतं विदुः ॥ ११८ ॥

षष्ठ्यष्टमीपञ्चमीभिर्दुर्गमं व्याधिकृन्मतम् ।
आद्याष्टमीसप्तमीभिः संयुक्तं क्षोभमुच्यते ॥ ११९ ॥

द्विसप्तम्यष्टमीयुक्तं गृहं कृत्रिमसंज्ञितम् ।
त्रिसप्तम्यष्टमीभिस्तु मृताभिः क्षोभणं भवेत् ॥ १२० ॥

चारुरूच्यं चतुःसप्तम्यष्टमीभिः समन्वितम् ।
सप्तपञ्चम्यष्टमीभिर्युक्तं ध्रुवमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥

षट्सप्तम्यष्टमीयुक्तं कथं सर्वार्थसिद्धिदम् ।
इत्युक्तानि त्रिभद्राणि शस्तान्येतेषु यानि च ॥ १२२ ॥

तानि नित्यं प्रयोज्यानि वर्णानां च मनीषिभिः ।
आद्याश्चतस्रो भूपाः स्युर्यत्र तत् कृतसंज्ञितम् ॥ १२३ ॥

सर्वद्विगुणकृत् पूर्वप्रत्यग्द्वारं नचान्यथा ।
आद्यास्तिस्रः पञ्चमी च यस्मिन्नर्चायनं हि तत् ॥ १२४ ॥

तद् भवेत् पश्चिमद्वारं गृहं सर्वगुणान्वितम् ।
यस्मिन्नाद्या द्वितीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ १२५ ॥

तत् पौष्णं दक्षिणद्वारं सर्ववृद्धिकरं नृणाम् ।
(आ[1]द्या)द्यास्तिस्रस्तथाद्या च यस्मिंस्तद् गृहमुद्गतम् ॥ १२६ ॥

द्वारेण पश्चिमेनैतच्छस्यते दक्षिणेन वा ।
द्व्याद्याश्चतस्रो यत्र स्युस्तन्मिथं प्रीतिवर्धनम् ॥ १२७ ॥

प्रशस्तं क्षत्रियादीनां तस्य द्वाः प्राच्यपाचि वा ।
आद्यास्तिस्रस्तथा षष्ठी यस्मिन् भूपास्तदुत्सुकम् ॥ १२८ ॥

तच्छस्तं पश्चिमद्वारं विप्रादीनां जयावहम् ।
आद्या द्वितीया तुर्या च भूपा षष्ठी च यत्र तत् ॥ १२९ ॥

याम्यामत्यङ्मुखं शस्तं विघ्नं नाम कुलर्द्धिकृत् ।
आद्या तृतीया तुर्या च यस्मिन् षष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३० ॥

विपक्षं नाम धाम स्याद् द्वारमस्य च पश्चिमम् ।
आद्यास्तिस्रो गृहे यस्मिन् भूपा षष्ठी च तच्छुभम् ॥ १३१ ॥

स्याद् याम्यपश्चिमद्वारमाहृतं नाम तद् गृहम् ।
आद्याद्वितीयापञ्चम्यो यत्र षष्ठी च तद् भवेत् ॥ १३२ ॥

रुचकं नाम याम्यभागद्वारं सकलकामदम् ।
एकत्रिपञ्चषष्ठ्यः स्युर्यत्र तद्वर्धमानकम् ॥ १३३ ॥

---

१. 'म्यप' क. पाठः ।

प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चातुर्वर्ण्यस्य वृद्धिदम् ।
यत्र स्युर्द्वित्रिपञ्चम्यो मूषाः षष्ठी च तद्[1] गृहम् ॥ १३४ ॥

स्यात् पूर्वदक्षिणद्वारं प्रथितं पृथुसंज्ञया ।
यस्मिन्नाद्याचतुःपञ्चषष्ठयस्तत् कलभं विदुः ॥ १३५ ॥

गुणैरुपेतं सकलैरुदग्द्वारं निकेतनम् ।
द्विचतुःपञ्चमीषष्ठयो यस्मिंस्तच्छैलमुच्यते ॥ १३६ ॥

दक्षिणं मुखमेतस्य पश्चिमं वा प्रशस्यते ।
चतस्रस्त्र्याद्यो यस्मिन्नायास्यं तदुदीरितम् ॥ १३७ ॥

अप्रशस्तं वदन्त्येतत् तद्विदो भवनाधमम् ।
आद्यास्तिस्रः सप्तमी च मूषाः स्युर्यत्र तद् गृहम् ॥ १३८ ॥

त्रिनाभमुत्तरद्वारं शस्तं सर्वगुणान्वितम् ।
आद्याद्वितुर्यासप्तम्यो यत्र तत् स्वस्तिकं स्मृतम् ॥ १३९ ॥

प्राक्पश्चिमोत्तरद्वारं चातुर्वर्ण्येऽपि शस्यते ।
आद्याचतुर्थीसप्तम्यो मूषाः स्युर्यत्र वेश्मनि ॥ १४० ॥

तदिह स्थिरमित्युक्तं द्वारं चैतस्य दक्षिणम् ।
आद्यास्तिस्रः सप्तमी च यत्र तत् सरलं विदुः ॥ १४१ ॥

तद् भवेत् पश्चिमद्वारं सर्वदोषोज्झितं गृहम् ।
यत्राद्या च द्वितीया च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४२ ॥

द्विगुणं नाम तद् वेश्म द्वारं चास्य यथेप्सितम् ।
आद्यातृतीयापञ्चम्यः सप्तम्यपि च यत्र तत् ॥ १४३ ॥

नाथं नामातिशीलार्य(?)प्रशस्तं सर्वदेहिनाम् ।
द्वितीया च तृतीया च पञ्चमी सप्तमी गृहे ॥ १४४ ॥

यत्र तच्चित्रनामेष्टद्वारं चित्रगुणैर्वृतम् ।
आद्याचतुर्थीपञ्चम्यो यत्र स्युः सप्तमी तथा ॥ १४५ ॥

तद् भ्रान्तं नाम पूर्वदिग्द्वारं भवनवृद्धिकृत् ।
यत्र द्वितीया तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी तथा ॥ १४६ ॥

---

१. 'द्' क. पाठः । २. 'यत्र', ३. 'याचितुर्यास' ख. पाठः ।

विधारणं गृहं तत् स्यात् सर्वकामविवर्धनम् ।
तृतीया यत्र तुर्या च पञ्चमी सप्तमी तथा ॥ १४७ ॥

तत् साधारणमित्याहुः सर्वद्वारं सुखावहम् ।
आद्या द्वितीया षष्ठी च सप्तमी यत्र तन्नतम् ॥ १४८ ॥

आद्या द्वितीया षष्ठी चे न्यंचे स्यात् सप्तमी तथा ।
द्वितीया च तृतीया च ऋपे षष्ठी च सप्तमी ॥ १४९ ॥

आद्या तुर्या च षष्ठी च रांगे स्यात् सप्तमी तथा ।
यत्र द्वितीया तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी च तत् ॥ १५० ॥

विशोषणं नाम गृहं दक्षिणोत्तरदिङ्मुखम् ।
तृतीया यत्र तुर्या च स्यात् षष्ठी सप्तमी गृहे ॥ १५१ ॥

मतीन्यमीप्सितद्वारं तद् गृहं सर्वकामदम् ।
यत्राद्यापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यस्त्रिसमं हि तत् ॥ १५२ ॥

प्रभूतवृद्धिदं वेश्म समस्तैरन्वितं गुणैः ।
द्वितीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यो यत्र वेश्मनि ॥ १५३ ॥

तदिह स्वैरमित्याहुर्धनधान्यसुखावहम् ।
तृतीयापञ्चमीषष्ठीसप्तम्यो द्वारमुत्तरम् ॥ १५४ ॥

पश्चिमं वा भवेद् यत्र सुमतीकं च हृद्विकृत् ।
तुर्याद्यामिश्रनम्रभिर्नत्युत्तरदिङ्मुखम् ॥ १५५ ॥

आद्याद्विषष्ठमीभिः स्यात् सर्वकर्मनिकृत् क्षयम् १ ।
स्याद्ये पूर्वा द्वितीया च स्याच्चतुर्थी तथाष्टमी ॥ १५६ ॥

आद्यातृतीयातुर्याः स्युरार्कीडे गतदृष्टमी ।
आद्यास्त्रिषः पश्चाद् पश्चे मृताः स्यादष्टमी तथा ॥ १५७ ॥

ईशानाख्ये स्युराद्याद्वित्रिचतुर्थ्योऽष्टमी तथा ।
पूर्वाष्टम्यग्निषश्चयो यस्मिंस्तत् सुभगांङ्गितम् ॥ १५८ ॥

तत् पूर्वोदङ्मुखं सद्म सापने दानवेऽन्यथा ।
यत्र स्युरष्टमीद्वित्रिचतुर्थ्यस्तद्दानवम् ॥ १५९ ॥

---

१. '[illegible]' ख. पाठः ।

द्वारं यथेष्टमेतस्य वास्तुविद्याविदो जगुः ।
यस्मिन् पूर्वाष्टमीतुर्यापञ्चम्यो मता हि तत् ॥ १६० ॥

प्रागुदक्पश्चिमद्वारमिदं शंसन्ति सूरयः ।
यत्र द्वितुर्यापञ्चम्यो मूषाः स्युस्तद्वदष्टमी ॥ १६१ ॥

तत् क्षेमं नाम सुखकृद् यथेष्टं द्वारमिष्यते ।
त्रिपञ्चम्यष्टमीतुर्या भागस्यं पश्चिमामुखे ॥ १६२ ॥

द्वितीयाद्याष्टमीषष्ठ्यो यत्रकोत्नं तदुच्यते ।
तृतीयाद्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तद् द्विगतं गृहम् ॥ १६३ ॥

द्वित्रिषष्ठ्योऽष्टमी चापि यस्मिंस्तल्लिङ्गमुच्यते ।
आद्यातुर्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तत् पक्षमुच्यते ॥ १६४ ॥

षष्ठ्यष्टमीद्वितुर्याभिः(?) स्याद् विलोमाभिधं गृहम् ।
षष्ठ्याष्टमीद्वितुर्याभिरुद्दण्डमिति कीर्तितम् ॥ १६५ ॥

यस्मिन्नाद्याष्टमीषष्ठीपञ्चम्यो मुण्डमेव तत् ।
द्विपञ्चम्यष्टमीषष्ठ्यो मूषा मातङ्गसंज्ञिते ॥ १६६ ॥

त्रिपञ्चम्यष्टमीषष्ठ्यो भवन्त्यस्खलनामनि [§] ।
तत् खर्वनाम तुर्याद्यास्तिस्रो यस्मिंस्तथाष्टमी ॥ १६७ ॥

आद्याद्वितीयासप्तम्यः पिनाके स्युस्तथाष्टमी ।
त्रिसप्तम्यष्टमीपूर्वा यत्रोद्यन्तं तदुच्यते ॥ १६८ ॥

अष्टमीद्वित्रिपञ्चम्यो यस्मिंस्तद् विशिखं गृहम् ।
आद्याचतुर्थीसप्तम्यः प्रसभे स्युस्तथाष्टमी ॥ १६९ ॥

रजे द्वितुर्यासप्तम्यो मूषाः स्युस्तद्वदष्टमी ।
त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्या यत्र तद् रुचकं विदुः ॥ १७० ॥

प्राक्प्रत्यग्द्वारमेतस्य शूद्राणामतिवृद्धिदम् ।
सप्तम्याद्याष्टमी मूषा पञ्चम्यपि च सैफले ॥ १७१ ॥

यल । वामे द्विपञ्चसप्तम्यो मूषा ज्ञेयास्तथाष्टमी ।
त्रिपञ्चसप्तम्यष्टम्यो यस्मिंस्तद् वर्धमानकम् ॥ १७२ ॥

§ 'स्ख' क, ... रमभे क. पुस्तके लुप्तम् । लक्षणवाक्यपाठानुसारेण पूर्वत्र लक्षनिर्देश... ...ल्लमिति पा... ...क्षम् ।

विशेषतो वृद्धिकरं वैश्यानामिति तद्विदः ।
चतुःपञ्चाष्टसप्तम्यो यस्मिंस्तद् धावनं भवेत् ॥ १७३ ॥
सप्तम्याद्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तत् सद्ममुच्यते ।
द्विसप्तषष्ठ्यष्टमीभिर्मृणाभिश्रयनं भवेत् ॥ १७४ ॥
षष्ठ्यष्टमीद्विसप्तम्यो (?) यस्मिंस्तत् सेव्यमीरितम् ।
यत्र तुर्याष्टमी षष्ठी सप्तमी चेति तत् कल्पम् ॥ १७५ ॥
तीर्णे षष्ठ्यष्टमीपञ्चसप्तम्यः सर्वकामदे ।
यत्राद्याः पञ्च तत् प्रोक्तं कानलं सर्वकामदम् ॥ १७६ ॥
एकद्वित्रिचतुःषष्ठ्यो यत्र तल्लोलुपं स्मृतम् ।
आद्यास्तिस्रः पञ्चषष्ठ्यौ यस्मिंस्तज्जिह्ममुच्यते ॥ १७७ ॥
मगाले पञ्चमीषष्ठीतुर्यापूर्वाद्वितीयकाः ।
त्रितुर्यापञ्चमीषष्ठ्यः साद्याः स्युः सालिनाभिधे ॥ १७८ ॥
यत्र द्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यस्तज्जिनमुच्यते ।
एकद्वित्रिचतुर्थ्यः स्युः सुजये सप्तमीयुताः ॥ १७९ ॥
पञ्चमीसप्तमीद्वित्रिपूर्वाः स्युर्विजयाभिधे ।
यत्रैकद्विचतुःपञ्चसप्तम्यो यामनाम तत् ॥ १८० ॥
यत्रैकत्रिचतुःपञ्चसप्तम्यस्तज्जयं विदुः ।
रूपा द्वित्रिचतुःपञ्चसप्तम्यो (जाश्चा)नसंज्ञिते ॥ १८१ ॥
आद्यास्तिस्रस्तथा षष्ठीसप्तम्यौ यत्र तज्जपम् ।
आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिः सप्तम्या च तपं विदुः ॥ १८२ ॥
ष्ठीत्रितुर्यासप्तम्यो ज(येमि)पूर्वान्विता मताः ।
द्वित्रितुर्यास्तथा षष्ठीसप्तम्यौ वैरसंज्ञिते ॥ १८३ ॥
रं तद् यत्र पूर्वे द्वे पञ्चषट्सप्तमीयुते ।
वैरये स्यात् सप्तमी षष्ठी पञ्चम्याद्या तृतीयका ॥ १८४ ॥
रोपे द्वित्रिपञ्चम्यः स्यात् षष्ठी सप्तमी तथा ।
तुर्यी पञ्चमी षष्ठी सप्तम्याद्या च सुप्रभे ॥ १८५ ॥

'सुभ', २. 'पर' सं. पाठः ।

१. दुस्तबद्धकरोदेनरोना च 'वैरे' इति पाठम् ।

दुःस्थितं यत्र षष्ठ्याद्या चतुर्थी सप्तमी तथा ।
स्थितेऽष्टमीद्विसप्तम्यस्त्रिषष्ठ्यावपि च स्मृते ॥ २०० ॥

चक्रे षष्ठ्यष्टमीतुर्यासप्तम्याद्याः प्रकीर्तिताः ।
वैक्रे द्वितीयासप्तम्यौ षष्ठ्यष्टम्यौ चतुर्थिका ॥ २०१ ॥

लघेऽष्टमीत्रिसप्तम्यस्तुर्याषष्ठ्यौ च कीर्तिते ।
पञ्चमीसप्तमीषष्ठ्यो लाभे पूर्वाष्टमी तथा ॥ २०२ ॥

द्विपञ्चसप्तम्यष्टम्यः षष्ठी संपर्कसंज्ञिते ।
त्रिपञ्चषष्ठीसप्तम्यो मूलनाम्नि तथाष्टमी ॥ २०३ ॥

स्युरष्टसप्तषट्पञ्चचतुर्थ्यस्त्वन्पयाभिधे ।
पूर्वाद्या यत्र षण्मूपाः किन्नरं नाम तद् गृहम् ॥ २०४ ॥

यत्राद्याः मञ्च सप्तम्या सह तत् कौस्तुभं विदुः ।
पूर्वाद्वित्रिचतुःषष्ठीसप्तम्यो हर्म्यसंज्ञिते ॥ २०५ ॥

सप्तमी पञ्चमी षष्ठी द्वित्रिपूर्वाश्च धार्मिके ।
निषधे द्विचतुःपञ्चषष्ठ्याद्याः सप्तमी तथा ॥ २०६ ॥

त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तम्याद्याः स्युर्यत्र तद् वसु ।
सार्दीके त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २०७ ॥

यत्राद्यापञ्चसप्तम्यो वामनं नाम तद् विदुः ।
आद्याद्वित्रिचतुःषष्ठ्यः साष्टम्यो गौरनामनि ॥ २०८ ॥

आद्याद्विस्पष्टमीषष्ठ्यः पञ्चमी चास्थिराभिधे ।
क्रमिणे त्रिचतुःपञ्चपूर्वाः षष्ठ्यष्टमी तथा ॥ २०९ ॥

खले पूर्वाष्टमीषष्ठीत्रितुर्याः पञ्चमीयुताः ।
विवरे त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २१० ॥

आद्याद्वित्रिचतुःसप्तम्यष्टम्यो वान्दिनाभिधे ।
पूर्वाष्टमीद्वित्रिसप्तपञ्चम्यो यौवनामनि ॥ २११ ॥

त्रिपुष्टे द्विचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ।
मन्दिरे त्रिचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ॥ २१२ ॥

---

१. 'वक्रे' ख. पाठः

प्रभाख्ये द्विचतुःपञ्चषष्ठ्यः स्युः सप्तमी तथा ।
त्रिचतुःपञ्चसप्तम्यः षष्ठी च स्यात् प्रतीक्षके ॥ १८६ ॥

आद्याश्चतस्रो यत्र स्युः साष्टम्यः क्षमिणं हि तत् ।
स(स?)पूर्वा द्वित्रिपञ्चम्यो युक्तनाम्नि तथाष्टमी ॥ १८७ ॥

शान्ते द्वितुर्यपञ्चम्यः पूर्वा स्यादष्टमी तथा ।
पूर्वात्रितुर्यपञ्चम्यः साष्टम्यस्तूतसंज्ञिते ॥ १८८ ॥

विनोदे द्वित्रिपञ्चम्यश्चतुर्थी चाष्टमी तथा ।
सन्दोहे त्वष्टमीषष्ठ्यौ तिस्रः पूर्वादिकास्तथा ॥ १८९ ॥

आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिरष्टम्या विप्रदोहकम् ।
षष्ठ्यष्टमीत्रितुर्याद्या यस्मिंस्तद् विप्लुतं विदुः ॥ १९० ॥

द्वित्रितुर्याष्टमीषष्ठ्यो यत्र तद् सततं मतम् ।
आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यस्ततनाम्नि तथाष्टमी ॥ १९१ ॥

आद्यात्रिपञ्चमीषष्ठ्यो व्याकुले स्युस्तथाष्टमी ।
द्वित्रिपञ्चचतुष्षष्ठ्यो विज्ञेया लीनसंज्ञके ॥ १९२ ॥

तुर्याद्यापञ्चमीषष्ठ्य आलीने स्युस्तथाष्टमी ।
द्वितुर्यपञ्चमीषष्ठ्यो विचित्रे तद्वदष्टमी ॥ १९३ ॥

आद्याश्चतस्रो भूपाः स्युः साष्टम्यो लम्बनाह्वये ।
आद्यास्तिस्रोऽष्टमी तद्वत् सप्तम्यपि भवेत् खरे ॥ १९४ ॥

शेखरे सप्तमीतुर्याद्वितीयाद्यास्तथाष्टमी ।
विबुधे त्वष्टमी तुर्या तृतीयाद्याथ सप्तमी ॥ १९५ ॥

चैत्राख्ये ह्यष्टमीतुर्यासप्तम्यः सतृतीयकाः ।
आद्याद्विपञ्चसप्तम्यो व्यासक्ताख्ये तथाष्टमी ॥ १९६ ॥

आद्यात्रिपञ्चसप्तम्यः साष्टम्यः सम्पदाभिधे ।
यत्र द्विष्यष्टमीपञ्चसप्तम्यस्तत् पदं विदुः ॥ १९७ ॥

तुर्याद्यापञ्चमी(षष्ठी)सप्तम्यावितिरे तथा ।
द्विपञ्चम्यष्टमीतुर्यासप्तम्यश्चतुराभिधे ॥ १९८ ॥

त्रिसप्तम्यष्टमीतुर्यापञ्चम्यः प्रान्तनामनि ।
आद्याद्वितीयासप्तम्यः पञ्चाष्टम्यौ च गुम्फिते ॥ १९९ ॥

दुःस्थितं यत्र पञ्चाद्या चतुर्थी सप्तमी तथा ।
स्थितेऽष्टमीद्विसप्तम्यास्त्रिपञ्चाद्यावपि च स्मृते ॥ २०० ॥

चक्रे षष्ठ्यष्टमीतुर्यासप्तम्याद्याः प्रकीर्तिताः ।
वेके द्वितीयासप्तम्यौ षष्ठ्यष्टम्यौ चतुर्थिका ॥ २०१ ॥

लयेऽष्टमीत्रिसप्तम्यस्तुर्याषष्ठ्यौ च कीर्तिते ।
पञ्चमीसप्तमीषष्ठ्यो लाभे पूर्वाष्टमी तथा ॥ २०२ ॥

द्विपञ्चसप्तम्यष्टम्यः षष्ठी संपर्कसंज्ञिते ।
त्रिपञ्चषष्ठीसप्तम्यो मूलनाम्नि तथाष्टमी ॥ २०३ ॥

स्युरष्टसप्तषट्पञ्चचतुर्थ्यस्त्वपयाभिधे ।
पूर्वाद्या यत्र षण्मूपाः किन्नरं नाम तद् गृहम् ॥ २०४ ॥

षष्ठाद्याः पञ्च सप्तम्या सह तत् कौस्तुभं विदुः ।
पूर्वाद्वित्रिचतुःषष्ठीसप्तम्यो हर्म्यसंज्ञिते ॥ २०५ ॥

सप्तमी पञ्चमी षष्ठी द्वित्रिपूर्वाश्च धार्मिके ।
निषधे द्विचतुःपञ्चषष्ठ्याद्याः सप्तमी तथा ॥ २०६ ॥

त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तम्याद्याः स्युर्यत्र तद् वसु ।
सार्टीके त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २०७ ॥

पञ्चाद्यापञ्चसप्तम्यो वामनं नाम तद् विदुः ।
आद्याद्वित्रिचतुःषष्ठ्यः साष्टम्यो गौरनामनि ॥ २०८ ॥

आद्याद्विसप्तमीषष्ठ्यः पञ्चमी चाम्बिराभिधे ।
क्षमिणे त्रिचतुःपञ्चपूर्वाः षष्ठ्यष्टमी तथा ॥ २०९ ॥

तल्ले पूर्वाष्टमीषष्ठीत्रितुर्याः पञ्चमीयुताः ।
विरटे त्रिचतुःपञ्चद्विषष्ठ्यः स्युस्तथाष्टमी ॥ २१० ॥

आद्याद्वित्रिचतुःसप्तम्यष्टम्यो वासिताभिधे ।
पूर्वाष्टमीद्वित्रिसप्तपञ्चम्यौ पीवनामनि ॥ २११ ॥

त्रिपुटे द्विचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ।
मन्दिरे त्रिचतुःपञ्चसप्तम्याद्यास्तथाष्टमी ॥ २१२ ॥

---

१. 'मे' ख, ग.

भे द्वित्रिचतुःपञ्चमषष्ठ्यः सप्तमी तथा ।
अशोके द्वित्रिषट्सप्तमाष्टम्यः पूर्णा सह ॥ २१३ ॥
शान्ते द्विचतुःषष्ठ्यः सप्तम्याथाष्टमीयुता ।
त्रिसप्तम्यष्टमीषष्ठीनुपोषार्थाप्यसंज्ञिते ॥ २१४ ॥
द्वित्रितुर्याष्टमीषष्ठ्यो व्यालके सप्तमी तथा ।
द्विसप्तम्यष्टमीषष्ठीपञ्चम्यस्ताश्च युग्मके ॥ २१५ ॥
त्रिपञ्चम्यष्टमीषष्ठीसप्तम्यास्तथा मते ।
द्वित्रिसप्ताष्टमीषष्ठीपञ्चम्यो वाजिसंज्ञिते ॥ २१६ ॥
नेत्रे पूर्वाचतुःपञ्चषट्सप्तम्योऽष्टमी तथा ।
भ्रमे स्युर्द्विचतुःपञ्चषट्सप्तम्योऽष्टमी तथा ॥ २१७ ॥
घोषे च त्रिचतुःपञ्चषट्सप्तम्योऽष्टमी तथा ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चषट्सप्तम्यो भवन्ति चेत् ॥ २१८ ॥

मृषास्तदानीं माण्डीरमिति प्राहुर्निवेशनम् ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठ्यो यत्र तथाष्टमी ॥ २१९ ॥
तद् वैसनमिति प्राहुर्वास्तुविद्याविदो गृहम् ।
एकद्वित्रिचतुःपञ्चसप्ताष्टम्यो गृहे यदि ॥ २२० ॥
मृषा भवन्ति तद् विद्यात् प्रस्थमित्यभिधानतः ।
एकद्वित्रिचतुर्थ्यः स्युः षष्ठी सप्तम्यथाष्टमी ॥ २२१ ॥
यस्मिन् मृषास्तदत्राहुः प्रतानमिति मन्दिरम् ।
चतुर्थीवर्जिताभिः स्यान्मृषाभिर्वेश्म वासुलम् ॥ २२२ ॥
कटं तृतीयाहीनाभिर्विज्ञातव्यं निवेशनम् ।
मृषाभिरद्वितीयाभिर्लक्ष्मीवासमुदाहृतम् ॥ २२३ ॥
सुगन्धान्तमनाद्याभिरष्टाभिः सर्वभद्रकम् ।
इत्येकभद्रप्रभृतीनि वेश्मान्युक्तानि यावद्गृहमष्टभद्रम् ।
एतांश्चतुश्शालगृहप्रभेदान् यो वेत्ति पूजां स लभेत लोके ॥ २२४ $\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
चतुश्शालविधानं नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥

अथ निम्नोन्नादिफलानि नाम विंशोऽध्यायः ।

अग्रतःपृष्ठतःशब्दौ[1] द्वारेण नियतौ गृहे ।
यतो द्वारं[2] तदग्रं स्यात् पृष्ठं पृष्ठमुदाहृतम्[3] ॥ १ ॥
द्रव्यायामोदयव्यासैः[4] शाला यत्राधिका भवेत् ।
वामा वा दक्षिणा वापि अग्रतः पृष्ठतोऽपि वा ॥ २ ॥
हन्ति द्रव्याधिका द्रव्यमायामाभ्यधिका कुलम् ।
उच्छ्रायाभ्यधिका पूजां सन्ततिं विस्तराधिका ॥ ३ ॥
यस्य[5] निम्ना भवेद् भूमिर्वामा दक्षिणकास्थला ।
बहुदोषं हि तद् वास्तु पुत्रपौत्रविनाशकम्[6] ॥ ४ ॥
यस्य[7] दक्षिणका निम्ना भूमिर्वामास्थला भवेत् ।
यत्नेनापि कृतं तत् स्याद् भर्तुरल्पफलोदयम् ॥ ५ ॥
पश्चिमेन भवेन्निम्ना भूमिः स्थूलतराग्रतः ।
यत्र तत् सर्ववर्णेषु सर्वकामप्रदं गृहम् ॥ ६ ॥
अग्रतश्च यदा हीनं पृष्ठतश्चोच्छ्रितं[8] भवेत् ।
भवनं स्वामिनो शीघ्रं[9] विरागव्यसनाय तत् ॥ ७ ॥
सच्छत्रं च सकक्षं च तथैव सपरिक्रमम् ।
सभ्रमं च समाख्यातं गृहमत्र चतुर्विधम् ॥ ८ ॥
वापोदकं च सच्छत्रं सकक्षमुभयोदकम् ।
सावष्टम्भं[10] तु यद् वेश्म तद् विद्यात् सपरिक्रमम् ॥ ९ ॥
एकेनाप्यत्र मुखतः पृष्ठतः पार्श्वतोऽपि वा ।
सभ्रमं स्यादलिन्देन लक्षणं तु पृथक्पृथक् ॥ १० ॥
ऐकोऽलिन्दस्तु[11] कर्तव्यो मुखतो दक्षिणेन वा ।
मुखे राजप्रसादाय दक्षिणेऽर्थविवर्धनः ॥ ११ ॥

---

१. 'शा', २. 'द्वारे' ख. पाठः । ३. 'द्व' क. पाठः । ४. 'था' ख. पाठः ।
५. 'प्राचो नि' ख. पाठः । ६. 'स्तु' क. पाठः । ७. 'स्याद्दर्शितका' ख. पाठः ।
८. 'रथ' क. पाठः । ९. 'स्व', १० 'ह्याशु', ११. 'स्याम्' ख. पाठः ।

वामनस्तु न कर्तव्य एकोऽलिन्दो न पृष्ठतः ।
वामनोऽर्थविनाशाय पृष्ठतो म्रियते गृही ॥ १२ ॥

यस्य स्यातामलिन्दौ द्वौ गृहस्योभयपार्श्वयोः ।
धनलाभं विजानीयात् तस्मिन्वेश्मनि कुटुम्बिनः ॥ १३ ॥

यस्य स्यातामलिन्दौ द्वावग्रतः पृष्ठतस्तथा ।
धनधान्यसमाप्नोति सौभाग्यं चापि तद्गृही ॥ १४ ॥

यस्य वा हलकालिन्दो पुरतो दक्षिणेन वा ।
तद्वस्त्वैश्वर्यस्वामी धनधान्यैश्च वर्धते ॥ १५ ॥

वामतो हलकालिन्दो पुरतश्च कृतो यदि ।
तद्वस्तुस्वामिनं हिंस्यात् पत्नी चास्य विनश्यति ॥ १६ ॥

सव्येऽपि हलकालिन्दः पश्चिमश्च कृतो यदि ।
तस्य स्यादपि वृद्धिः स्यात् सौभाग्यं च परं भवेत् ॥ १७ ॥

पृष्ठतो हलकालिन्दो वामतश्च कृतो यदि ।
कलत्रमरणं तत्र भवेद् दुर्भगतापि च ॥ १८ ॥

पृष्ठतो वामतश्चैव पुरतो दक्षिणेन वा ।
अलिन्दस्य कृतस्याथ वक्ष्यामोऽनुक्रमात् फलम् ॥ १९ ॥

पृष्ठतो दारनाशाय धनलाभाय दक्षिणे ।
अग्रे राजप्रसादाय वामतोऽर्थविनाशनः ॥ २० ॥

स्वस्तिरिते तु यद्वास्तु सर्वतः परिशोधितम् ।
स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ २१ ॥

आयुश्च वर्धते तस्य वृद्धिश्च स्याद्गृहस्थिता ।
धर्मकामार्थ वर्धन्ते कीर्तिरायुर्यशो बलम् ॥ २२ ॥

नित्यं प्रक्रीडितजनं नित्यं संनिहितश्रि तत् ।
हृष्टवादित्रगीतैश्च नित्यामोदं निरामयम् ॥ २३ ॥

तत्र चैत्यप्रकाराणि शिवालान्युपकल्पयेत् ।
प्राकारेषु च सर्वेषु निर्व्यूहा पार्श्वगोशिराः ॥ २४ ॥

[illegible] १. ४. 'शिरो' ग. पाठः ।

एकस्मिन् स्वामिनो मृत्युरपरस्मिन् धनक्षयः।
पूर्वोत्तरेऽरिज्झितौ धन्यौ संज्ञार्थैषां प्रकारतः ॥ २५ ॥

स्युरुदक्पूर्वयाम्याप्यशालाहीनान्यनुक्रमात्।
हिरण्यनाभसुक्षेत्रचुल्लीपक्षघ्ननामभिः ॥ २६ ॥

विनियोगो यथालिन्दमलिन्दव्यूहिरिच्छया।
वेश्मान्यथ द्विशालानि कीर्त्यन्ते षड् यथाक्रमम् ॥ २७ ॥

दिक्कर्णेषु द्विशालानि तत्कर्णान्येषु निर्दिशेत्।
संमुखे द्वे समेतानि षडेतान्युपलक्षयेत् ॥ २८ ॥

सिद्धार्थं दक्षिणाप्रत्यग् भवन्त्यत्रार्थसिद्धयः।
यममूर्यमुदक्प्रत्यक् तत्र मृत्युभयं सदा ॥ २९ ॥

प्रागुदीच्योस्तु दण्डः स्याद् दण्डस्तत्र सदा भवेत्।
प्राग्याम्ययोस्तु वाताख्यं वास्तु तत् कलहोत्तरम् ॥ ३० ॥

उदग्दक्षिणसाम्मुख्ये द्विशालं काचवास्त्विति।
तत्र ज्ञातिविरोधः स्यान्न तत् कुर्यात् कदाचन ॥ ३१ ॥

प्राक्प्रतीच्योस्तु साम्मुख्ये चुल्लीवास्तु विनिर्दिशेत्।
तत्र वित्तक्षयो घोरः कदाप्येतन्न कारयेत् ॥ ३२ ॥

चतुश्शालं त्रिशालेन प्रान्तं प्राकारवर्तिना।
पूर्वेण सप्तशालेषु मणिच्छन्द इति स्मृतम् ॥ ३३ ॥

अन्यानि चैवं त्रीण्याहुः प्रान्तमेव प्रदक्षिणम्।
अपरं परिधानं च सपक्षमिति तानि च ॥ ३४ ॥

एकभित्ती तु शाले द्वे गृहसंघट्ट उच्यते।
न तं कुर्यात् स हि सदा वन्धदोषप्रथमदः ॥ ३५ ॥

---

१. 'रिध', २. 'र्षां' ख. पाठः। ३. 'व', ४. 'त' क. पाठः। ५. 'कयवास्तथा', ६. 'व' ख. पाठः। ७. 'ध्रि' क. पाठः।

इत्युक्तानीन्यूनभागफलानि यानि
पांसवभित्तिकृतमप्यनुर्गं शुभं च ।
यः द्विविशालगृहस्य तदागमप्रिन
ग्रामान्तरो द्विजगणोऽपरं न गच्छत् ॥ ३६ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

निम्नोच्चफलप्रश्नादिविंशालिन्दफलपदवास्तुफलद्विशालत्रिशा-
लचतुःशालगृहलक्षणफलानि नाम विंशोऽध्यायः ॥

अथ ग्रामपत्तनित्रिशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ।

अथ ग्रामपत्तेर्भूमित्रिशालानां यथाक्रमम् ।
अभिधानानि कात्स्न्र्येन लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ १ ॥
मुख्यानि तेषु चत्वारि कथ्यन्ते तानि नामतः ।
हिरण्यनाभं सुक्षेत्रं चुल्ली पक्षघ्नमेव च ॥ २ ॥
हिरण्यनाभमुत्क्रष्टं हीनमुत्तरशालया ।
तत् स्याद् धनमदं भर्तुः सुक्षेत्रं पूर्वया विना ॥ ३ ॥
सुक्षेत्रं लक्षणोपेतमृद्धिवृद्धिप्रदं विभोः ।
चुल्ली दक्षिणया हीना शालया वित्तनाशिनी ॥ ४ ॥
पक्षघ्नं पश्चिमाहीनं वैरकृत् कुलनाशनम् ।
अलिन्दयोगादेतेषां लघुप्रस्तारयोगतः ॥ ५ ॥
भूपायोगाच्च भेदाः स्युरष्टादश पृथक्पृथक् ।
जाम्बूनदं हिरण्याख्यं रुक्माख्यं हेमसंज्ञितम् ॥ ६ ॥
कनकं काञ्चनं स्वर्णं सुवर्णं च ततः परम् ।
सन्तापसंज्ञं सारं च तथा चामीकराह्वयम् ॥ ७ ॥
तपनं तापनीयं च शातकुम्भमथापि च ।
हिरण्यनाभं कल्याणं भूषणं भूतिभूषणम् ॥ ८ ॥

---

1. 'भं', 2. 'भूमिभू' ख. पाठः ।

भेदा हिरण्यनाभस्येत्यष्टादश भवन्त्यमी ।
नागं सूर्यप्रभाख्यं च मत्तवारणकं तथा ॥ ९ ॥

चतुर्थं केसरीत्युक्तं वासवं चैन्द्रमेव च ।
हरिद्रं सारमा(ण्डौल्यं) कुञ्जरं तोयदं तथा ॥ १० ॥

मेघमालाभिधानं च धाराधारं महोदरम् ।
कर्दमं नामतश्चान्यत् सुक्षेत्रं मकरं तथा ॥ ११ ॥

सुक्षेत्रानुगतान्याहुस्तथान्यद् धान्यपूरकम् ।
चुल्लीभेदानथ ब्रूमस्तेषामाद्यं सुजम्भमम् ॥ १२ ॥

निर्जीवाख्यं विहङ्गं च नकुलं पद्मगाह्वयम् ।
शतच्छिद्रं च सर्पं च कोपसंज्ञं मगन्दरम् ॥ १३ ॥

उद्वेगनामाख्यं सन्न्यासं निस्तोयं करुणाननम् ।
धारणं दारणं चुल्ली कपुदं चैन्द्रं तथा ॥ १४ ॥

इति चुल्लीप्रभेदेषु मन्दिराणि दशाष्ट च ।
भूयः पक्षाग्रसंबद्धगृहनामानि सम्मति ॥ १५ ॥

राक्षसं *ध्वान्तसंहारं दैवारि सुरदारुणम् ।
पोषणं स्वापसङ्गाद्यं शोषणाख्यं विशोषणम् ॥ १६ ॥

मत्तदं च निरानन्दं शाकुनं विघ्ननिर्घृणं ।
रिपुसंदेपशाङ्ग सुभग्नं परिपूरणम् ॥ १७ ॥

इत्यष्टादश पक्षप्रभेदाः प्रोक्ता यथाक्रमम् ।
हिरण्यनाभभेदेषु धन्यं जाम्बूनदं गृहम् ॥ १८ ॥

भागत्रयाभिधनगाभिर्भूषाभिरुपलक्षितम् ।
पश्चाद्याद्विविरस्यर्यो हिरण्यं नाम नन्दनम् ॥ १९ ॥

पञ्चभ्यायाङ्गिस्तुर्याभिः स्याद् गर्भे स्वन्दं गृहम् ।
आयाङ्गितुर्यास्वयो दद मद्भूसंज्ञिकम् ॥ २० ॥

---

१. 'घ', २. 'भव' ३. 'च', ४. 'त', ५. 'इ', ६. 'इ', ७. 'न्दू र्द' भ. घट: । ८. 'भ' भ. घट: ।

द्वित्रितुर्यापञ्चमीभिः कनकं कनकावहम् ।
साद्याभिर्द्वित्रिषष्ठीभिः काञ्चनं काञ्चनप्रदम् ॥ २१ ॥

आद्याद्वितुर्यापष्ठीभिः स्वर्णं स्वर्णविवृद्धये ।
सुवर्णमाद्यात्रिचतुःषष्ठीभिः स्यात् सुवर्णदम् ॥ २२ ॥

स्याद् द्वित्रितुर्याषष्ठीभिः सन्तापं तापशान्तिकृत् ।
आद्याद्विपञ्चमीषष्ठ्यो यत्र तत् सारमुत्तमम् ॥ २३ ॥

चामीकरं त्रिषष्ठ्याद्यापञ्चमीभिर्गृहोत्तमम् ।
द्वित्रिषट्पञ्चमीभिः स्यात् तपनं नाम मन्दिरम् ॥ २४ ॥

षट्तुर्याद्यापञ्चमीभिस्तापनीयमुदाहृतम् ।
शातकुम्भं द्विषट्पञ्चचतुर्थीभिर्भवेद् गृहम् ॥ २५ ॥

हिरण्यनाभं त्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिरीरितम् ।
कल्याणमाद्यात्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिरुच्यते ॥ २६ ॥

षट्पञ्चद्वित्रितुर्याभिर्भवेद् भूषणसंज्ञितम् ।
आद्याद्वित्रिचतुःपञ्चषष्ठीभि†र्भूतभूषणम् ॥ २७ ॥

अथ सुक्षेत्रभेदानां लक्षणान्यभिदध्महे ।
यत्राद्याद्वित्रितुर्याभिस्तन्नागं नाम मन्दिरम् ॥ २८ ॥

यत्राद्याद्वित्रिपञ्चम्यस्तत् सूर्यप्रभमुच्यते ।
आद्याद्वितुर्यापञ्चम्यो यत्र तन्मत्तवारणम् ॥ २९ ॥

आद्यात्रितुर्यापञ्चम्यो यत्र तत् केसरीं विदुः ।
वासवं पञ्चमीतुर्याद्वितीयाभिस्तदुच्यते ॥ ३० ॥

षष्ठ्याद्यात्रिद्वितीयाभिरिन्द्रमन्दिरमीरितम् ।
आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिर्हरिसंज्ञमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥

आद्यात्रितुर्याषष्ठीभिर्हंससंज्ञं निवेशनम् ।
षष्ठ्याद्वित्रिचतुर्थीभिः सारगं नामतो भवेत् ॥ ३२ ॥

आद्याद्विपञ्चषष्ठीभिः कथयन्तीह कुञ्जरम् ।
आद्यात्रिपञ्चषष्ठीभिर्विज्ञेयं तोयदं गृहम् ॥ ३३ ॥

---

† [illegible] दृश्यते ।

मेघमालं त्रिषट्पञ्चद्वितीयाभिरुदाहृतम् ।
धारासारं चतुःपञ्चषडाद्याभिर्भवेद् गृहम् ॥ ३४ ॥

द्विचतुःपञ्चषष्ठीभिर्महोदरमिति स्मृतम् ।
कर्दमं नाम षट्पञ्चत्रितुर्याभिर्जयावहम् ॥ ३५ ॥

षट्पञ्चतुर्याद्याभिः सुक्षेत्रं स्याद धनप्रदम् ।
द्वित्रिषट्पञ्चतुर्याभिर्भवेन् प्रकरमृद्धिदम् ॥ ३६ ॥

आद्याभिश्च षडेताभि(?)र्विज्ञेयं धान्यपूरकम् ।
अष्टादशैते सुक्षेत्रगृहभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ ३७ ॥

आद्याद्वित्रिचतुर्थीभिर्मृषाभिः स्याद् भुजङ्गमम् ।
निर्जीवमाद्यापञ्चत्रिद्वितीयाभिर्निरेशनम् ॥ ३८ ॥

आद्याद्विपञ्चतुर्याभिर्व(हन्तीभिर्वि[1]द्न्तीह वि)हङ्गमम् ।
पञ्चाद्यात्रिचतुर्थीभिर्मृषाभिर्नकुलं विदुः ॥ ३९ ॥

पञ्चद्वित्रिचतुर्थीभिः पन्नगं नामतो भवेत् ।
शतच्छिद्रं षडाद्यात्रिद्वितीयाभिर्भवेद् गृहम् ॥ ४० ॥

आद्याद्वितुर्याषष्ठीभिः सर्पमित्यभिधीयते ।
आद्यात्रिषट्चतुर्थीभिः कोपमित्यभिशब्दितम् ॥ ४१ ॥

षट्चतुस्त्रिद्वितीयाभिर्भवेद् वेश्म भगन्दरम् ।
आद्याद्विपञ्चषष्ठीभिरुद्वेजनमुदाहृतम् ॥ ४२ ॥

सन्त्यासमाद्यापञ्चत्रिषष्ठीभिर्भवनाधमम् ।
द्वित्रिषट्पञ्चमीभिस्तु [1]निस्तोपममिधीयते ॥ ४३ ॥

तुर्याद्यापञ्चषष्ठीभिः करुणाननमुच्यते ।
द्विचतुःपञ्चषष्ठीभिर्वीर्णं मुखवारणम् ॥ ४४ ॥

त्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिर्दारणं श्रीविदारणम् ।
पुंल्पाद्यात्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिर्विगनाशनम् ॥ ४५ ॥

---

१. 'द विह' ग. पाठः । २. 'भवेद्' क. पाठः । ३. 'र्नामिर्द्दैनी', ४. 'ला', ५. 'दुरमला' ख. पाठः ।

षट्पञ्चद्वित्रितुर्याभिः षकुन्दं नाम मन्दिरम् ॥
कन्दरं षट्चतुःपञ्चत्रिमाद्याभिर्गृहाश्मम् ॥ ४६ ॥

अथाष्टादश कथ्यन्ते भेदाः पक्षघ्नसंश्रयाः ।
तेषु राक्षसमाद्याद्वित्रिचतुर्थीभिरुच्यते ॥ ४७ ॥

पञ्चाद्याद्वितृतीयाभिर्भ्रान्तसंघातमीरितम् ।
पञ्चाद्याद्विचतुर्थीभिर्द्वारीति निगद्यते ॥ ४८ ॥

आद्यात्रिपञ्चतुर्याभिर्विज्ञेयं देवदारुणम् ।
पञ्चत्रिद्विचतुर्थीभिर्दोषणं दुःखदोषणम् ॥ ४९ ॥

षडाद्याद्वितृतीयाभिर्व्याघ्रमित्यभिधीयते ।
आद्याद्वितुर्यषष्ठीभिः शार्दूलं स्यान्निवेशनम् ॥ ५० ॥

आद्यात्रितुर्यषष्ठीभिः शोषणं पुत्रशोषणम् ।
षट्तुर्याद्वितृतीयाभिर्विजानीयाद् विशोषणम् ॥ ५१ ॥

आद्याद्विपञ्चषष्ठीभिर्मत्तदं नाम मन्दिरम् ।
निरानन्दाख्यमाद्यात्रिपञ्चषष्ठीभिरुच्यते ॥ ५२ ॥

पञ्चषड्द्वितृतीयाभिः शाकुनं नामतो भवेत् ।
विघ्नमाद्याचतुःपञ्चषष्ठीभिर्विघ्नवर्धनम् ॥ ५३ ॥

निर्घृणं षट्चतुःपञ्चद्वितीयाभिरसौख्यकृत् ।
त्रिचतुःपञ्चषष्ठीभिर्वदन्ति रिपुसंहदम् ॥ ५४ ॥

षट्पञ्चतुर्यात्त्या(द्या)भिः पक्षघ्नं सुतनाशनम् ।
षट्पञ्चद्वित्रितुर्याभिः सुतघ्नं सुतसूदनम् ॥ ५५ ॥

षट्पञ्चद्वित्रितुर्याद्या यत्र तद् वैरिपूरणम् ।
पक्षघ्नस्यानुगान्येवं गृहाण्यष्टादश क्रमात् ॥ ५६ ॥

चतुराद्यास्त्रिशालेषु मुषा वाद्या न चान्तरा ।
स्याद् विनाद्यां द्वितीयां च त्रिशालं पञ्चभद्रकम् ॥ ५७ ॥

बाह्यतः क्रममुत्सृज्य त्रिशालविधिरीरितः ।

---

१. 'षो' क. पाठः । २. 'के', ३. 'त्रिशाले त्रि' ख. पाठः ।

हिरण्यनाभादिनिकेतनानां चतुष्टयस्यैवममी प्रकाराः ।
द्विसप्ततिः कृत्स्नतयोपदिष्टाः प्रत्येकमष्टादशभेदक्लृप्ताः ॥ ५८½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वासप्ततित्रिशाललक्षणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥

अथ द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ।

द्विशालानि द्विपञ्चाशत् स्युः शुभान्यशुभानि च ।
लक्षणानि क्रमात् तेषामिदानीं सम्प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥

सिद्धार्थं यमसूर्यं च दण्डाख्यं वातसंज्ञितम् ।
चुल्ली काचं च मुख्यानि द्विशालानि षडेव हि ॥ २ ॥

अनेकभेदभिन्नानि लघुप्रस्तारयोगतः ।
भूपाभेदक्रमेण स्युर्भेदाभेदक्रमेण तु ॥ ३ ॥

तथा निलीनकरणाद् वीथिकालिन्दमार्गतः ।
प्राग्ग्रीवादिविधानेन द्विशाल्यादिविपर्ययात् ॥ ४ ॥

यथासम्भवमेतानि कथयामः समासतः ।
निर्व्यूहतश्च भूपानामनिर्व्यूहाच्च नामतः ॥ ५ ॥

छन्दतो गुणतो रूपादशुभानि शुभानि च ।
हितार्थाय नरेन्द्राणां वर्णिनां शिल्पिनामपि ॥ ६ ॥

हस्तिनी महिषी चेति द्वे शाले यत्र वेश्मनि ।
तत् सिद्धार्थमिति ज्ञेयं वित्तसम्पत्तिकारकम् ॥ ७ ॥

मृत्युदं महिषीगावीभ्यां भवेद् यमसूर्यकम् ।
दण्डं स्याच्छगलीगावीशालाभ्यां दण्डभीतिदम् ॥ ८ ॥

वातं करेणुच्छगलीयुक्तमुद्वेगकारकम् ।

कार्णं कर्णगतोर्ध्वाभ्यां सुदर्शातिरिनाननम् ।
एकपूरमपूर्वं च न द्विशालेषु कारयेत् ॥ १० ॥

स्वस्तिकात् कालनुल्गोत्र गर्वाभिनिगृभिस्तथा ।
सत्तावोथानि भिद्यन्ते स्वपुरुषाख्योनतः ॥ ११ ॥

प्रत्येकमेकाद्वारा पश्चिमान्याभिधानतः ।
अन्ये चतुर्धा भिद्यन्ते प्रत्येकं तु निवर्तने ॥ १२ ॥

एवं भूपा भिदाभेदान् नृणामानादिहेतुकाः ।
सगुणारं भवेत् तेषामाद्यं सिद्धार्थकं ततः ॥ १३ ॥

कल्याणकं शोभनं च शिवं कामप्रदं तथा ।
श्रीदं शान्तं निष्कलङ्कं धनाधीशं कुबेरकम् ॥ १४ ॥

सिद्धार्थमनुनान्यंयमेनान्यंकादश क्रमात् ।
संहारं यमसूर्यं च कालं वैवस्वतं यमम् ॥ १५ ॥

करालं विकरालं च कबन्धं मृतकं शैवम् ।
यमसूर्यस्य भेदाः स्युः समनो महिषं तथा ॥ १६ ॥

प्रचण्डचण्डे दण्डाख्यमुद्दण्डं काण्डकोटरे ।
विग्रहं निग्रहं धूम्रं निर्धूमं दन्तिदारुणम् ॥ १७ ॥

एकादशामी दण्डस्य भेदा दण्डभयप्रदाः ।
मरुत्पवनवाताख्यान्यनिलं सप्रभञ्जनम् ॥ १८ ॥

घनौघमम्बुदविध्वंसि * प्रलयं कलहं कलिः ।
कलिचुल्ली च वातस्य भेदा उद्वेगदायकाः ॥ १९ ॥

रोगं चुल्ल्यनलं भस्म चुल्ल्या भेदचतुष्टयम् ।
काचस्य तु च्छलं काचं कुलघ्नं † च विरोधि च ॥ २० ॥

द्वापञ्चाशद् द्विशालानाममी भेदाः प्रकीर्तिताः ।
ब्रूमः साम्प्रतमेतेषां लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥

---

१. 'दत', २. 'कः।', ३. 'शिवम्', ४. 'सं', ५. 'नार्या' क. पाठः ।
६. 'लं' ख. पाठः ।

---

* लक्षणश्लोके एतत्स्थाने रोगमिति पठ्यते । † लक्षणपाठरीत्या तु कुलहमिति पाठ्यम् ।

आद्याद्वितीये वहतो यत्र मूपे धनप्रदे ।
वसुधाराभिधानं तद् गृहं सर्वार्थकानुगम् ॥ २२ ॥
आद्यातृतीये वहतो यत्र सिद्धार्थकं हि तत् ।
सर्वोपद्रवनिर्मुक्तं सिद्धिकृच्चिन्तितार्थकृत् ॥ २३ ॥
द्वितृतीयं वहन्मूपं भवेत् कल्याणमृद्धिकृत् ।
वहदाद्यचतुर्थीकं शाश्वतं गृहमुत्तमम् ॥ २४ ॥
शिवं द्वितीयातुर्याभ्यां वहन्तीभ्यां सुखप्रदम् ।
कामदं त्रिचतुर्थीभ्यां भवेच्चिन्तितकामदम् ॥ २५ ॥
आद्याद्याभि(सुरैस्तु) तिसृभिः श्रीप्रदं संप्रदं(?) प्रभोः ।
आद्याद्वितीयातुर्याभिः शान्तं शान्तिप्रदायकम् ॥ २६ ॥
आद्यातृतीयातुर्याभिर्निष्कलङ्कं समृद्धिकृत् ।
द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्धनेशं धनवर्द्धनम् ॥ २७ ॥
आद्याद्याभिश्चतसृभिः कुबेरं वित्तवृद्धिकृत् ।
यममूर्यप्रभेदेषु ब्रूमो लक्ष्म फलानि च ॥ २८ ॥
आद्याद्वितीयामूपाभ्यां संहारं स्वामिनाशनम् ।
गृहमाद्यातृतीयाभ्यां मृत्युदं यममूर्यकम् ॥ २९ ॥
द्वितृतीयं वहन्मूपं कालं योषिद्विनाशनम् ।
वैवस्वतं वहत्तुर्यप्रथमं रोगकारकम् ॥ ३० ॥
यमालयं द्वितुर्याभ्यां स्वामिनो यमदर्शनम् ।
करालं त्रिचतुर्थीभ्यां भर्तुः प्राणविनाशनम् ॥ ३१ ॥
आद्याभिस्तिसृभिः स्वामिनाशनं विकरालकम् ।
आद्याद्वितीयातुर्याभिः कबन्धं भर्तृनाशनम् ॥ ३२ ॥
आद्यातृतीयातुर्याभिर्भर्तृघ्नं मृतकालयम् ।
शवं द्वित्रिचतुर्थीभिः स्वामिनो मरणप्रदम् ॥ ३३ ॥
आद्याद्याभिश्चतसृभिः स्वामिघ्नं महिषं विदुः ।
प्रचण्डं दण्डभेदेषु पूर्वेषा सद्वितीयया ॥ ३४ ॥

---

१. 'सिद्धार्थं' क. पाठः । २. 'दम्', ३. 'भितिसृ', ४. 'कृ' ख. पाठः । ५. 'द्वि' क. पाठः । ६. 'ग्रामं', ७. 'तुर्याभिः' ख. पाठः ।

गृहमादौ विजानीयाद् भर्तुर्नृपभयप्रदम् ।
खण्डमाद्यातृतीयाभ्यां खण्डदण्डभयप्रदम् ॥ ३५ ॥

दण्डं स्याद् द्वितृतीयाभ्यां राजदण्डाय दारुणम् ।
उद्दण्डमाद्यातुर्याभ्यां स्वामिनो दण्डभीतिदम् ॥ ३६ ॥

काण्डं द्वितीयातुर्याभ्यां काण्डवर्जदकारकम् ।
कोटरं त्रितुर्याभ्यां स्वामिनो विग्रहावहम् ॥ ३७ ॥

प्रथमा(द्वि)तृतीयाभिर्विग्रहं वधबन्धकृत् ।
आद्याद्वितीयातुर्याभिर्निग्रहं विग्रहावहम् ॥ ३८ ॥

आद्यातृतीयातुर्याभिर्धूम्रं सर्वधनापहम् ।
द्वितृतीयाचतुर्थीभिर्निर्धूमं धननाशनम् ॥ ६९ ॥

आद्याद्याभिश्चतसृभिर्दन्तिदारुणमर्थहृत् ।
आद्याद्वितीयामूपाभ्यां वातभेदेषु मन्दिरम् ॥ ४० ॥

मरुत्संज्ञं भवेत् तत्र वसतां कलहः सदा ।
उद्वेगकारि पवनं तृतीयाद्योपलक्षितम् ॥ ४१ ॥

वाताख्यं द्वितृतीयाभ्यां सदा सन्तापकारकम् ।
सन्तापोद्वासकार्याद्यातुर्याभ्यामनिलं भवेत् ॥ ४२ ॥

प्रभञ्जनं द्वितुर्याभ्यां शोकसन्तापकारकम् ।
तृतीयया चतुर्थ्या च धनार्युद्वेगकारकम् ॥ ४३ ॥

आद्यया द्वितृतीयाभ्यां रोगं कार्यार्थनाशनम् ।
आद्याद्वितीयातुर्याभिः मलयं चित्ततापकृत् ॥ ४४ ॥

आद्याद्वितीयातुर्याभिः कलहं कलहावहम् ।
द्वितृतीयाचतुर्थीभिः कलि[4]ः सन्तापकारकम् ॥ ४५ ॥

आद्याद्याभिश्चतसृभिः कलिचुल्ली धनापहा ।
रोगमाद्याद्द्वितीयाभ्यां चुल्लीभेदेषु शोकदम् ॥ ४६ ॥

---

१. 'वाव' ख. पाठः । २. 'ध(न)ध्र' क. पाठः । ३. 'मूपाभिः' ख. पाठः ।
४. 'लिख' क. पाठः ।

स्याद् द्वितीयातृतीयाभ्यां चुल्ली वित्तविनाशनी।
वसुन्नप्नेलं नाम त्रितुर्याभ्यां निवेशनम् ॥ ४७ ॥

वित्तममाद्यातुर्याभ्यां भस्मारव्यं स्वामिनः सदा।
उदङ्मुखाभ्यां मूषाभ्यां काचभेदेषु मन्दिरम् ॥ ४८ ॥

छलं नाम भवेन्नित्यं बन्धुवर्गापमानकृत्।
दक्षिणोत्तरमूषाणां पौरस्त्ये वहतो यदि ॥ ४९ ॥

† काञ्चं नाम तदा वेश्म सज्जनानन्दकारकम्।
मूषाभ्यां दक्षिणाभ्यां स्यात् कुलैहं त्रिकुलक्षयम् ॥ ५० ॥

दक्षिणोत्तरमूषाणां पाश्चात्ये वहतो यदि।
‡ विरोधं नाम तद्वेश्म सर्वलोकविरोधकृत् ॥ ५१ ॥

उक्तान्येवं द्विपञ्चाशद् द्विशालानां समासतः।
एतानि मूषावहनप्रभेदात् फलप्रभेदाच्च निदर्शितानि।
द्विशालवेश्मान्यधुनैकशालान्युदाहियन्ते भवनानि सम्यक् ॥५२½॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

द्विशालगृहलक्षणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

अथ एकशाललक्षणफलादि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः।

गृहाणामेकशालानां वक्ष्यामो लक्षणान्यथ।
शस्तानां निन्दितानां च यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥

विन्यसेच्चतुरः पूर्वं गुरून् वर्णान् यथाविधि।
एभ्य एव प्रसूयन्ते भेदाः षोडश वेश्मनाम् ॥ २ ॥

---

१. 'नि', २. 'री' क. पाठः। ३. 'लं हन्ति कु' ख. पाठः। ४. 'स्व' क. पाठः।

---

† लक्षणपाठानुरोधात् काचमिति पाठ्यम्। ‡ लक्ष्ये विरोधीति पठ्यते।

गुरोरधो लघुं न्यसयेत् पूर्वं शेषं यथोपरि ।
गुरुभिः पूरयेत् पश्चाद् यावत् स्युर्लघवोऽखिलाः ॥ ३ ॥

विधादलिन्दान् सर्वेषु लघुस्थानेषु पण्डितः ।
सव्यावर्तं गृहमुखादेतांश्च विनियोजयेत् ॥ ४ ॥

एषामलिन्दसंयोगाद् भवनानां पृथक् पृथक् ।
नामानि गुणदोषाश्च वक्ष्यन्तेऽनुक्रमादतः ॥ ५ ॥

ध्रुवं धन्यं जयं नन्दं खरं कान्तं मनोरमम् ।
सुमुखं दुर्मुखं क्रूरं सुपक्षं धनदं क्षयम् ॥ ६ ॥

आक्रन्दं विपुलं चैव विजयं गृहमुत्तमम् ।
ध्रुवे जयमवाप्नोति धन्ये धान्यागमो भवेत् ॥ ७ ॥

जये सपत्नाञ् जयति नन्दे सर्वाः समृद्धयः ।
खरमायासदं वेश्म कान्ते च लभते श्रियम् ॥ ८ ॥

आयुरारोग्यमैश्वर्यं तथा वित्तस्य सम्पदः ।
मनोरमे मनस्तुष्टिर्गृहभर्तुः प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥

सुमुखे राज्यसन्मानं दुर्मुखे कलहः सदा ।
क्रूरव्याधिभयं क्रूरे सुपक्षे गोत्रवृद्धिकृत् ॥ १० ॥

धनदे हेमरत्नादि गाश्चैव लभते पुमान् ।
क्षयं सर्वक्षयं गेहमाक्रन्दं ज्ञातिमृत्युदम् ॥ ११ ॥

आरोग्यं विपुले ख्यातिर्विजये सर्वसम्पदः ।
यदि धन्ये द्वितीयोऽपि मुखालिन्दः प्रयुज्यते ॥ १२ ॥

तद् गृहं रम्यनामेह भर्तुः सौभाग्यकारकम् ।
मुखालिन्देन नन्दाख्यं द्वितीयेन युयोजितम् ॥ १३ ॥

सच्छ्रीधरमिति ख्यातं तस्मिन् श्रीर्नित्यमाविशेत् ।
अलिन्दश्चेद् द्वितीयोऽपि कान्तस्यास्ये निवेश्यते ॥ १४ ॥

सुदिनं तद् भवेद् भर्तुर्भूतिकृद् भवनोत्तमम् ।
सुमुखस्य यदालिन्दो यत्रेऽन्यो विनिवेश्यते ॥ १५ ॥

---

१. 'घ', २. 'मुख' ख. पाठः ।

वर्धमानं तदा तत् स्यात् स्वामिलक्ष्मीविवर्धनम् ।
क्रूरं युक्तं द्वितीयेन मुखालिन्देन मन्दिरम् ॥ १६ ॥
करालं तद् विजानीयाद् भर्ता तस्य विनश्यति ।
अलिन्देन द्वितीयेन धनदं योजितं पुनः ॥ १७ ॥
सुनाभं तद् भवेत् तस्मिन् पञ्च पुत्रानवाप्नुयात् ।
आक्रन्दस्य पुरोभागे यद्यलिन्दः कृतोऽपरः ॥ १८ ॥
ध्वाङ्क्षसंज्ञं गृहं तज्ज्ञा निन्दितं प्रवदन्ति तत् ।
द्वितीयालिन्दघटना विजयस्य मुखे यदि ॥ १९ ॥
तत् समृद्धमिति ख्यातं गृहं स्यात् पुण्यकर्मणाम् ।
यान्युक्तानि ध्रुवादीनि पूर्ववेश्मानि षोडश ॥ २० ॥
शालाविभागं ज्ञात्वैषां तिर्यक् षड् दारु विन्यसेत् ।
षोडशान्ये च भेदाः स्युः संज्ञा्श्चैषामनुक्रमात् ॥ २१ ॥
सुन्दरं वरदं भद्रं प्रमोदं विमुखं शिवम् ।
सर्वलाभं विशालं च विलक्षमशुभं ध्वजम् ॥ २२ ॥
उद्द्योतं भीषणं शून्यमजितं कुलनन्दनम् ।
नामभिर्वेश्मनामेषां गुणदोषान् प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
यथार्थनामान्येतानि यस्मात् प्रोक्तान्यविस्तरात् ।
एभ्य एवापराणि स्युर्वेश्मान्यन्यानि षोडश ॥ २४ ॥
शालापुरोविनिर्युक्तातिर्यक्षड्दारुकारणात् ।
हंसं सुलक्षणं सौम्यं जयन्तं भव्यमुत्तमम् ॥ २५ ॥
रुचिरं सम्भृतं क्षेममाक्षेमं सुकृतं वृषम् ।
उच्छ्रयं व्ययमानन्दं सुनन्दं चेति कीर्तितम् ॥ २६ ॥
एषामपि यथार्थत्वाद् गुणदोषान् निरूपयेत् ।
शालामध्ये च निर्यक्स्थं षड्दारु विनिवेशयेत् ॥ २७ ॥
विहाय मर्मणां वेधानर्थापायैर्वेश्मनाम् ।
षोडशैव परेऽपि स्युर्भेदास्तांश्च यथाक्रमम् ॥ २८ ॥

---

१. 'हैम प', २. 'बहून्' ख. पाठः । ३. 'द्वि' क. ख. पाठः । ४. 'सुमद
[illegible]

इत्येकशालभवनान्युदितान्यलिन्द-
पट्टदारुकापवरकावरणादिभेदैः ।
संज्ञा च लक्षणफलैः करिणीमुखाभिः
शालाभिरेवमपराणि च युग्मजानि ॥ ४१ १/२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
एकशाललक्षणफलद्विहंसकादिलक्षणफलानि नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ।

अथ द्वारपीठभित्तिमानादिकं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ।

कर्णशालानिबद्धानि मण्डपैरन्तरस्थितैः ।
असम्बाधाजिराणि स्युर्हलानि दश पञ्च च ॥ १ ॥
ईश्वरं वृषभं चन्द्रं रोगं पापं भयप्रदम् ।
नन्दनं खादकं ध्वाङ्क्षं विकृतं विलयं क्षयम् ॥ २ ॥
याम्यं च विपरीतं च भद्रकं चेति नामतः ।
एतानि हलकाख्यानि विद्याद् गेहानि यत्नतः ॥ ३ ॥
अग्निरक्षोनिलेशानकोणगानां यथाक्रमम् ।
एकद्वित्रिचतुर्थाख्या हलकानां प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥
अनेन क्रमयोगेन च्छन्दोभेदा भवन्ति च ।
तत्राद्येनेश्वरं नाम हलकेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥
सर्वलक्षणसंयुक्तं सर्ववृद्धिफलप्रदम् ।
वृषभं तु द्वितीयेन पुत्रदारविवर्धनम् ॥ ६ ॥
प्रथमं च द्वितीयं च गृहे तु हलकं यदि ।
चन्द्रं वृद्धिकरं नृणां सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ७ ॥
वापच्यं हलकं यत्र रोगं रोगविवर्धनम् ।
प्रथमं च तृतीयं च गृहे तु हलकं यदि ॥ ८ ॥

---

१. 'मलाभिः' क, 'मितानि', ख. पाठः । २. 'णे भागो य',
३. 'यादिव', ४. 'भयप्रदम्' ख. पाठः ।

द्वात्रिंशतोऽपरथेति † पञ्च वर्गाधिपा मताः।
शालाचतुर्थभागेन भित्तिविस्तार इष्यते ॥ २२ ॥

वर्गेषु भित्तिलक्ष्मोक्तं षोडशादिषु पञ्चसु।
मर्मपीडा भवेद् यत्र भित्तिस्तम्भतुलादिभिः ॥ २३ ॥

कुर्वीत ह्रासं वृद्धिं वा तत्र मर्मव्यथां त्यजेत्।
अतिसंवृत्तविस्तारं कार्यमुद्दिश्य बुद्धिमान् ॥ २४ ॥

शालाप्रविष्टं कुर्वीत ‡ हीनवास्त्वथालिन्दकम्।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भूमिभागे समीकृते ॥ २५ ॥

उपरिष्टाद् भवेत् पीठं * तलादर्धसमुच्छ्रितम्।
नियुक्ते तु ततः पीठे वास्तुविस्तारतोऽङ्गुलम् ॥ २६ ॥

प्रतिहस्तं समुद्धृत्य सप्तत्या सह योजयेत्।
द्वारोच्छ्रायः समाख्याता वर्गेषूक्तेषु पञ्चसु ॥ २७ ॥

उच्छ्रायार्धेन वैपुल्यमष्टांशेन विवर्जितम्।
द्वारविस्तारपादांशे पट्टविस्तार इष्यते ॥ २८ ॥

विस्तारार्धेन बाहुल्यं सार्धं वेद्या(त?स्त)लोपरि।
उत्तरोत्तरवैपुल्यं कुर्याच्छाखावशाद् बुधः ॥ २९ ॥

वेद्या विस्तारबाहुल्ये विधेये शाखयोरपि।
द्वारविस्तारपादेन मूले स्तम्भस्य विस्तृतिः ॥ ३० ॥

दशभागविहीनाग्रे पट्टः स्तम्भेन सम्मितः।
स्तम्भाग्रस्य त्रिभागेन पट्टकोटिर्विधीयते ॥ ३१ ॥

हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् तु चतुर्गुणम्।
पट्टान्योन्युद्भवेत् (?) तत्र व्यासबाहल्ययोस्तथा ॥ ३२ ॥

---

१. 'द्वाव', २. 'जेत्', ३. 'त्त' क. पाठः। ४. 'धैर्यातलोऽन्तरे' (?)
५. 'गोना' ख. पाठः। ६. 'दा' क. पाठः। ७. 'चान्याद्ध' ख. पाठः।

---

† 'ते पञ्चसमुदायाः विप्रादीनां व्युत्क्रमेण यथा (यथं) योज्याः। व्यासस्येदं चिह्नम्' इति, ‡ 'पञ्च+ + + +हीनवास्तुप्रमाणं तद्गृहं शालाख्यं तदन्तर्गतं पट्टदारकं कुर्यात्' इति, * 'तलशब्देन प्रथमभूम्युच्छ्रायः' इति च टिप्पणानि सन्ति।

पट्टकोऽष्टार्धमुत्सेधादुत्सेधार्धेन निर्गमम् ।
गन्धकस्य प्रमाणं स्यादिति शास्त्रविदो विदुः ॥ ३३ ॥

द्रव्याण्युपर्युपर्यस्य पदापरविभागतः ।
पट्टकोऽस्याधस्तुर्येण प्रतिभागेन कारयेत् ॥ ३४ ॥

पूर्वामुखं गृहं यत्र द्वारं माहेन्द्रसंयुतम् ।
हस्तिनी च भवेच्छाला तद् गृहं भद्रसंज्ञितम् ॥ ३५ ॥

भद्रं भद्रकरं भर्तुर्यशोवंशविवर्धनम् ।
सिध्यन्ति चास्य कार्याणि भद्राख्ये वसतो गृहे ॥ ३६ ॥

दक्षिणाभिमुखं वेश्म द्वारं चास्य गृहक्षतम् ।
महिषी चे भवेच्छाला तद् गृहं नन्दपीठकम् ॥ ३७ ॥

नन्दपीठगृहं पुंसां नित्यानन्दकरं स्मृतम् ।
सर्वसम्पद्गुणोपेतं धनधान्यविवर्धनम् ॥ ३८ ॥

वारुण्यभिमुखं सद्म द्वारं च कुसुमाढ्यम् ।
गावी चैव भवेच्छाला सौरभं तद्विदुर्बुधाः ॥ ३९ ॥

सौरभे नित्यहृष्टत्वं वसतां गृहमेधिनाम् ।
सफलं कृषिवाणिज्यं पुत्राश्च वशवर्तिनः ॥ ४० ॥

उत्तराभिमुखं धिष्ण्यं द्वारं भल्लाटसंयुतम् ।
छागली च भवेच्छाला पुष्कराख्यं तदुच्यते ॥ ४१ ॥

शीलवान् नित्यसन्तुष्टः सुहृत्सुजनवत्सलः ।
सुभगः पुष्कराख्ये चे बहुपुत्रधनान्वितः ॥ ४२ ॥

भद्रं च नन्दपीठं च सौरभं पुष्करं तथा ।
प्रथमार्धे तु वर्गस्य प्रथमस्य प्रयोजयेत् ॥ ४३ ॥

सर्वभद्रादिकाः सर्वे निवेशा ये प्रकीर्तिताः ।
उत्पन्नास्ते विमानेभ्यः पञ्चभ्यः पञ्चपञ्चके ॥ ४४ ॥

१. 'मुखम्', २. 'चेद्भवे वा', ३. 'संहृष्टसुहृत्स्वज', ४. 'तु' ख. पाठः ।

द्वारस्य पीठस्य च भित्तिषु भित्तेश्च मानं कथितं क्रमेण ।
तथोदिता दारुकल्पास्तु सम्यक् मर्हाणवास्तोः सकलं च लक्ष्म ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वारपीठभित्तिमानदारुकल्पादिनवाम्बुलक्षणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ।

वेश्मनां पञ्चशालानां कथ्यन्ते लक्षणान्यथ ।
चतुर्विंशतिसंयुक्तं सहस्रं तानि सङ्ख्यया ॥ १ ॥

गुरुणो दशसङ्ख्यानां प्रस्तारस्य च कल्पनात् ।
गृहाणां पञ्चशालानां भेदाः स्युर्विभागतः ॥ २ ॥

पञ्चशालं भवेद् योगाद् गृहयोर्द्विशालयोः ।
यद्वा योगाद् भवेदेतच्चतुःशालैकशालयोः ॥ ३ ॥

चतुर्णामपि वर्णानामिदं सम्प्रचक्ष्यते ।
हिरण्यनाभप्रभृति वर्णानामिह वेश्मनाम् ॥ ४ ॥

सिद्धार्थादिसमायोगादित्थमेव गृहाष्टकम् ।
योगाद्धिरण्यनाभस्य सिद्धार्थेन गृहं भवेत् ॥ ५ ॥

हेमकूटाख्यमस्यैव यमेन स्वर्णशेखरम् ।
शुचिवस्य च सिद्धार्थसंयोगेन श्रियावहम् ॥ ६ ॥

तस्यैव यमसूर्येण भवेद् वेश्म महानिधिः ।
पुत्रदाम्नु यमसूर्येण सदादीर्घ प्रजायते ॥ ७ ॥

दण्डसंयोगतस्तस्य विभ्रमान्तमिदं भवेत् ।
पथ्यस्य तु दण्डेन सदोदीर्घं विनिर्दिशेत् ॥ ८ ॥

चाताख्यस्य यमेन योगार्धीर्विभ्रमुच्यते ।
न वायपूर्णसंयोगसिद्धार्थादिषु दृश्यते ॥ ९ ॥

---

१. 'स[illegible]', २. '[illegible]', ३. '[illegible]', ४. '[illegible]',
५. '[illegible]' क, ख[illegible]

अन्योन्यवीथ्यपायानां भेदास्त्वेवं च कीर्तिताः ।
एकशाल्यु(लि)भेदाः स्युश्चतुःशाल्येऽमनि ॥ १० ॥

चत्वारः पञ्चशालानां सूपभेदाश्च विंशतिः ।
यदा भवन्त्यजा शाला सर्वेषामग्रतोऽमनाम् ॥ ११ ॥

सुदर्शनमिति प्राहुः पञ्चशालं तदा गृहम् ।
तदेव कर्णियोगात् सुरूपमिति कथ्यते ॥ १२ ॥

सुन्दरं महिषीयोगाद् गार्गीयोगात्तु शोभनम् ।
वर्धमानस्य चैतासां शालानां योगतः क्रमात् ॥ १३ ॥

सुनाभं सुप्रभं योग्यं विनोदं च भवेद् गृहम् ।
नन्द्यावर्तेऽप्यनेनैव शालायोगेन जायते ॥ १४ ॥

सुखेदं नन्दनं नन्दं पुण्डरीकं च मन्दिरम् ।
रुचकस्याप्यनादीनां योगेन स्युरनुक्रमात् ॥ १५ ॥

नामतो भद्रकनिरसोचिष्णनि प्रहर्षणम् ।
स्वस्तिकेऽप्यनया युक्त्या भवेद् गृहचतुष्टयम् ॥ १६ ॥

घोषं सुघोषणं निन्दिघोषं श्रीघ्रममेव च ।
विंशतिः सर्वतोभद्रप्रभृत्यालययोगतः ॥ १७ ॥

जातानि पञ्चशालानि योग्यानि पृथिवीभुजाम् ।
पूर्वोक्तैरष्टभिः सार्धं स्यादष्टाविंशतिर्गृहैः ॥ १८ ॥

+ कथ्यते पञ्चशालानां सूपाभेदक्रमोऽधुना ।
त्रिभद्रमेकं तत्रैकभद्राणि दशसङ्ख्यया ॥ १९ ॥

द्विभद्राणि पुनः पञ्चचत्वारिंशत् प्रचक्षते ।
त्रिभद्राणां शतं विंशत्युत्तरं द्वे दशोत्तरे ॥ २० ॥

चतुर्भद्रगृहाणां तु द्विपञ्चाशच्छतद्वयम् ।
गृहाणां पञ्चभद्राणां षड्भद्राणां दशोत्तरे ॥ २१ ॥

---

१. 'नाम्', २. 'नन्दं', ३. 'न्ते' ख. पाठः । ४. 'व' क. पाठः ।

---

† 'अभीषामष्टाविंशतीनां(?)मध्ये एकतमस्य सूपाभेदे कृते एतावन्ति रूपाणि भवन्ति' इति टिप्पणमस्ति ।

द्वे शते सप्तभद्राणां स्याद् विंशत्युत्तरं शतम् ।
गृहाणामष्टभद्राणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ २२ ॥

दश स्युर्नवभद्राणि तथैकं दशभद्रकम् ।
एवं सहस्रमेकं स्याद् विंशतिश्च चतुर्युता ॥ २३ ॥

गृहाणां पञ्चशालानां नृपावहनसङ्ख्यया ।
अथ लक्ष्म च संख्यां च ब्रूमः षट्शालवेश्मनाम् ॥ २४ ॥

एकद्वित्रिचतुश्शालगृहाणां योजनान्मिथः ।
द्विशाल्स्यैकशालस्य त्रिशालस्य च योगतः ॥ २५ ॥

षट्शालं जायते वेश्म भेदास्तस्य तु षोडश ।
पक्षघ्नवातयोर्योगादेकशालगृहस्य च ॥ २६ ॥

स्यात् पङ्कजाङ्कुरं नाम गृहं षट्शालमुत्तमम् ।
हिरण्यनाभं सिद्धार्थं चैकशालेन वेश्मना ॥ २७ ॥

संयोज्यं तु यदा गेहं तदा स्याच्छ्रीगृहं शुभम् ।
संयोगादेकशालेन सुक्षेत्रयमसूर्ययोः ॥ २८ ॥

धनेश्वरं नाम गृहं जायते धनवृद्धये ।
दण्डाख्यचुल्ल्योः संयोगादेकशालगृहस्य च ॥ २९ ॥

प्रभूतकाञ्चनकरं गृहं स्यात् काञ्चनप्रभम् ।
द्वादशान्यानि जानीयाद् भवनान्यनया दिशा ॥ ३० ॥

एतेषामेव भेदेषु शुभान्यखिलवर्णिनाम् ।
तुल्यात् त्रिशाल्द्वितयात् षट्शालकचतुष्टयम् ॥ ३१ ॥

स्याद् द्विशालचतुःशालयोगादन्यचतुष्टयम् ।
सिद्धार्थेन चतुःशालं वेश्म(नोनो)संयु(तिर्यतैवं य)दा ॥ ३२ ॥

गृहं तदा स्यात् षट्शालं श्रीनीरयानन्दकं शुभम् ।
यमसूर्येण संयुक्तं त्रिलाभत्वयमुच्यते ॥ ३३ ॥

दण्डयुक्तं चतुःशालं सुखदं नामतो भवेत् ।
वातेन च चतुःशालं संयुक्तं श्रीप्रदं भवेत् ॥ ३४ ॥

---

१. 'लै द्वयैसंड्म् । ए', २. 'ब', ३. 'इन्दु द्वि' ध. पट्टः ।

चतुर्विंशतिरन्यानि षट्शालान्यन्ययोगतः ।
पञ्च यानि चतुःशालान्युदितानि महीभृताम् ॥ ३५ ॥

तेषां द्विशालयोगेन षट्शालान्यभिदध्महे ।
सिद्धार्थे सर्वतोभद्रयुक्ते स्याच्छ्रीपुरं गृहम् ॥ ३६ ॥

श्रीवासं सर्वतोभद्रे यमसूर्यान्विते भवेत् ।
दण्डाख्ये भद्रयुक्ते श्रीभूषणं जायते गृहम् ॥ ३७ ॥

वाताख्यं सर्वतोभद्रयोगाच्छ्रीभाजनं विदुः ।
सिद्धार्थे वर्धमानेन युक्ते स्याद् भूतिमण्डनम् ॥ ३८ ॥

यमसूर्ये तु तेनैव संयुक्ते भूतिभाजनम् ।
भूतिमानं तु दण्डाख्ये वाताख्ये भूतिभूषणम् ॥ ३९ ॥

नन्द्यावर्तस्य योगेन सिद्धार्थादिचतुष्टयम् ।
श्रीमुखं श्रीधरं श्रीकुच्छ्री(धरैक)रं चेति जायते ॥ ४० ॥

सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेद् रुचकयोगतः ।
श्रियाकारं श्रियोवासं श्रीयानं श्रीमुखं तथा ॥ ४१ ॥

सिद्धार्थादिचतुष्कस्य भवेत् स्वस्तिकयोगतः ।
धनपालधनानन्तधनप्रदधनाढ्यम् ॥ ४२ ॥

भवन्त्येवं राजवेश्मयोगतो विंशतिर्गृहाः ।
प्राक् चतुर्विंशतिश्चेति चत्वारिंशच्चतुर्युता ॥ ४३ ॥

भूषाव्यूढिवशादेकभद्रादीन्यभिदध्महे ।
भिद्राभिरेकं(?)भूषाभिरभद्रं द्वादशैकया ॥ ४४ ॥

द्वाभ्यां षट्षष्टिरुद्दिष्टा विंशे द्वे तिसृभिः श(तैःरैते) ।
स्याद् व्युढाभिश्चतसृभिः पञ्चोनं शतपञ्चकम् ॥ ४५ ॥

शतानि पञ्चभद्राणां सप्त द्वानवतिस्तथा ।
चतुर्विंशा नवशती षड्भद्राणामुदाहृता ॥ ४६ ॥

जानीयात् सप्तभद्राणि संख्यया पञ्चभद्रवत् ।
गृहाणामष्टभद्राणां पञ्चोनं शतपञ्चकम् ॥ ४७ ॥

---

१. 'रेतानि', २. 'स्त्री'; ३. 'न संयुक्ते भू', ४. 'स्वस्तिकाख्ययो', ५. 'भद्राभिरेकम्', ६. 'तैः' क. पाठः ।

द्वे विंशे नवभद्राणां भवनानां शते विदुः
पद्षाष्टिर्दशभद्राणि तथा द्वादशसङ्ख्यया ॥ ४८ ।

स्युरेकादशभद्राख्यान्येकं द्वादशभद्रकम् ।
एवं पट्शालगेहानां स्यात् साहस्रचतुष्टयम् ॥ ४९ ॥

षण्णवत्यधिकं ब्रूमः सप्तशालानि साम्प्रतम् ।
तुल्यं त्रिशालद्वितयमेकशालेन युज्यते ॥ ५० ॥

यदा स्युः सप्तशालानि तदा द्वादशसङ्ख्यया ।
एकशालं द्विशालं च चतुःशालेन युज्यते ॥ ५१ ॥

यदा तदा सप्तशालमपरं वेश्म जायते ।
सैकशालं चतुःशालं यमसूर्येण संयुतम् ॥ ५२ ॥

तदा भवेद् त्रिभेदः (?) स्यात् तद्गृहं श्रीप्रदायकम् ।
वातेन श्रीपदं तद्वद् दण्डेन श्रीप्रदं भवेत् ॥ ५३ ॥

सिद्धार्थेकेन श्रीमालं तद्वदेव प्रजायते ।
पञ्चानां राजयोग्यानां स्युश्चतुश्शालवेश्मनाम् ॥ ५४ ॥

सप्तशालानि संयोगादेकशालद्विशालयोः ।
युज्यते सर्वतोभद्रं सिद्धार्थं च यदा गृहम् ॥ ५५ ॥

एकशालेन जायेत श्रीपदं श्रीपदं त(थाऽदा) ।
सर्वतोभद्रगेहस्य यमसूर्यैकशालयोः ॥ ५६ ॥

योगेन श्रीफलं नाम स्याद् गृहं श्रीफलावहम् ।
सर्वतोभद्रदण्डाभ्यामेकशालं युतं यदा ॥ ५७ ॥

श्रीस्थलं नाम भवनं तदा स्यादास्पदं श्रियः ।
स्यादेकशाले मिलिते सर्वतोभद्रवातयोः ॥ ५८ ॥

लक्ष्मीनिवासभवनं गृहं श्रीतनुसंज्ञितम् ।
यदैकशालं सिद्धार्थं वर्धमानं च युज्यते ॥ ५९ ॥

श्रीपर्वताभिधानं स्यात् तदानीं भवनोत्तमम्
यमसूर्यस्य योगेन वर्धमानैकशालयोः ॥ ६० ॥

---

१. 'श्रा', २. 'ष', ३, ४, ५. 'प्र' ख. पाठः ।

श्रीवर्धनं नाम गृहं श्रीयो वृद्धिकरं भवेत् ।
दण्डं च वर्धमानं च एकशालं यदा भवेत् ॥ ६१ ॥

तदा श्रीसद्मं नाम भवेद् भवनमुत्तमम् ।
यदैकशालं वाताख्यं वर्धमानं च युज्यते ॥ ६२ ॥

भवनं श्रीप्रसन्नाख्यं नृपयोग्यं तदा भवेत् ।
सिद्धार्थमेकशालेन नन्द्यावर्तेन चान्वितम् ॥ ६३ ॥

श्रीभारं नाम भवनं भवेद् भूपालसेवितम् ।
नन्द्यावर्तस्य योगेन यमसूर्यैकशलयोः ॥ ६४ ॥

राज्ञां सुखावहं वेश्म श्रीभारमिति च स्मृतम् ।
श्रीशैलमेकशालेन स्यान्नन्द्यावर्तदण्डयोः ॥ ६५ ॥

योगाद् भोगावहं राज्ञां सप्तशालं गृहोत्तमम् ।
एकशालस्य योगेन स्यान्नन्द्यावर्तवातयोः ॥ ६६ ॥

श्रीखण्डं नाम भवनं भूभृतां भूतिकृद् भवेत् ।
सिद्धार्थस्यैकशालेन संयोगाद् रुचकस्य च ॥ ६७ ॥

श्रीपेण्डं नामतो वेश्म भवेद् योग्यं महीभृताम् ।
रुचकस्यैव योगेन यमसूर्यैकशालयोः ॥ ६८ ॥

स्याच्छ्रीनिधानं श्रीकुण्डं तस्य दण्डैकशालयोः ।
वातैकशालरुचकैर्युक्तैः श्रीनाभमुच्यते ॥ ६९ ॥

भवनं भूमिपालानां तद् भवेद् भूतिदायकम् ।
एकशालेन युज्येते सिद्धार्थस्वस्तिके यदा ॥ ७० ॥

श्रीप्रियं स्यात् तदा वेश्म सन्ततं वल्लभं श्रियः ।
यमसूर्यैकशालाभ्यां स्वस्तिकं युज्यते यदा ॥ ७१ ॥

तदा श्रीकान्तमित्याहुर्भवनं भूभृतां हितम् ।
एकशालेन संयोगो दण्डस्वस्तिकयोर्यदा ॥ ७२ ॥

श्रीमतं नामतो वेश्म तदा स्याद् विजयावहम् ।
वातस्वस्तिकसंयोगमेकशालं यदा व्रजेत् ॥ ७३ ॥

---

१. 'वृ', २, ३. 'श्री'; ४. 'घा(?)', ५. 'घण्टं ना', ६. 'स्व' क. पाठः ।

श्रीप्रदत्तमिति प्राहुस्तदा वेश्म महीभृताम् ।
एकैकस्य द्विभेदत्वाच्चत्वारिंशादियं भवेत् ॥ ७४ ॥

एवमत्र प्रकाराः स्युश्चत्वारिंशद् युताष्टभिः ।
यदा त्रिशालं भवनं चतुश्शालेन युज्यते ॥ ७५ ॥

तदापि सप्तशालं स्याच्चतुर्भेदं समासतः ।
पञ्चानां राजगेहानां मिलत्येकतमस्य चेत् ॥ ७६ ॥

त्रिशालं स्यात् तदा सप्तशालं विंशतिभेदवत् ।
हिरण्यनाभ(भौ[1]यो)गेन सर्वतोभद्रमन्दिरम् ॥ ७७ ॥

श्रीवत्सं जनयेद् वेश्म नरेन्द्राणां हितावहम् ।
श्रीवृक्षं सर्वतोभद्रे सुक्षेत्रे मिलिते भवेत् ॥ ७८ ॥

चुल्लीयुक्ते पुनस्तस्मिन् श्रीपालं नाम जायते ।
पक्षघ्ने सर्वतोभद्रयुक्ते श्रीकण्ठमुच्यते ॥ ७९ ॥

हिरण्यनाभे श्रीवासं वर्धमानयुते भवेत् ।
श्रीनिवासं तु सुक्षेत्रे वर्धमानेन मिश्रिते ॥ ८० ॥

वर्धमानेन चुल्ल्या च गृहं श्रीभूषणं विदुः ।
पक्षघ्नं वर्धमानेन यदा संयोगमृच्छति ॥ ८१ ॥

तदा श्रीमण्डनं नाम जायते भवनोत्तमम् ।
जाते हिरण्यनाभस्य नन्द्यावर्तेन सङ्गमे ॥ ८२ ॥

स्याद् वेश्म श्रीकुलं नाम श्रियः कुलनिकेतनम् ।
नन्द्यावर्तेन सुक्षेत्रे युक्ते श्रीगोकुलं भवेत् ॥ ८३ ॥

नन्द्यावर्तस्य चुल्ल्याश्च योगे श्रीस्थावरं गृहम् ।
नन्द्यावर्तस्य पक्षघ्नयोगे कुम्भं प्रजायते ॥ ८४ ॥

हिरण्यनाभरुचकयोगे स्याच्छ्रीसमुद्गकम् ।
श्रीनन्दं नाम सुक्षेत्रे रुचकाख्येन संयुते ॥ ८५ ॥

चुल्ल्यां रुचकयुक्तायां श्रीहृदं नाम जायते ।
श्रीधरं नाम पक्षघ्ने भवेद् रुचकसंयुते ॥ ८६ ॥

---

1. 'भा' क. ख. पाठः ।

यच्चतुर्दशभिर्भद्रैरेकमेव हि वेश्म तत् ।
इत्येषां सप्तशालानां सहस्राण्यत्र षोडश ॥ ९९ ॥
ऐकोनत्रिंशती तद्वदशीतिश्चतुरुत्तरा ।
इदानीमष्टशालानि भवनान्यभिदध्महे ॥ १०० ॥
बहिरन्तश्चतुःशालद्वयादेकं समासतः ।
अन्यानि सर्वभद्रादिद्वयसंयोगतो दश ॥ १०१ ॥
एकोनत्रिंशता क्षेत्रं चतुरश्रं विभाजयेत् ।
भागद्वयेन सूपा स्याच्छाला भागचतुष्टयात् ॥ १०२ ॥
कुर्वीत पञ्चभिर्भागैस्तन्मध्येऽङ्गणवापिकाम् ।
चतस्रश्च प्रतिदिशं सूपाः स्युस्तत्र वास्तुनि ॥ १०३ ॥
शालयोर्नं सप्तशालं पद्शालं द्वितयोज्झितम् ।
त्रिहीनं पञ्चशालं स्यादष्टशालमिदं क्वचित् ॥ १०४ ॥
तुल्यत्रिशालद्वितयं द्विशालेन युतं यदा ।
अष्टौ तदाष्टशालानि गृहाण्यन्यानि निर्दिशेत् ॥ १०५ ॥
सूपाव्यूढिवशादष्टशालानामथ कथ्यते ।
सङ्ख्या तत्र विभद्रे स्यादवद्न्सूपसंज्ञितम् ॥ १०६ ॥
षोडशैवैकभद्राणि द्विभद्राणां शतं विदुः ।
विंशं षष्ट्या त्रिभद्राणां विज्ञेयं शतपञ्चकम् ॥ १०७ ॥
अष्टादशाहुर्विंशानि चतुर्भद्रशतानि च ।
पञ्चभद्रसहस्राणि चत्वारि स्युः शतत्रयम् ॥ १०८ ॥
अष्टषष्टिश्च गेहानि तानि सम्यग् विभावयेत् ।
सहस्राष्टकमष्टौ च षड्भद्राणि प्रचक्षते ॥ १०९ ॥
एकादशसहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ।
जानीयात् सप्तभद्राणि चत्वारिंशद् गृहाणि च ॥ ११० ॥
द्वादशैवाष्टभद्राणां सहस्राणि शताष्टकम् ।
सप्तत्याभ्यधिकं प्राहुर्वास्तुविद्याविशारदाः ॥ १११ ॥

---

१. 'एकान्न त्रि', २. 'भ्र चतु' क. पाठः । ३. 'ष्टयं' क, 'ष्टं' ख. पाठः । ४. 'द्र' ख. पाठः ।

एकादशसहस्राणि तथा शतचतुष्टयम् ।
चत्वारिंशच गेहानि नवभद्राणि सङ्ख्यया ॥ ११२ ॥
अष्टौ स्युर्दशभद्राणां सहस्राण्यष्टभिः सह ।
तथैकादशभद्राणां सङ्ख्या स्यात् पञ्चभद्रवत् ॥ ११३ ॥
अष्टादशशतानि स्युर्विंशतिर्भवनानि च ।
इति द्वादशभद्राणां सङ्ख्या भवति वेश्मनाम् ॥ ११४ ॥
स्यात् त्रयोदशभद्राणां षष्टचग्रं शतपञ्चकम् ।
स्याचतुर्दशभद्राणां विंशत्यभ्यधिकं शतम् ॥ ११५ ॥
वेश्मानि स्युस्तथा पञ्चदशभद्राणि षोडश ।
एकमेव हि विज्ञेयं गृहं षोडशभद्रकम् ॥ ११६ ॥
† पञ्चषष्टिसहस्राणि षट्त्रिंशं शतपञ्चकम् ।
गृहाणामष्टशालानां भवत्येकत्र सङ्ख्यया ॥ ११७ ॥
स्यात् समानचतुश्शालद्वययोगात् समासतः ।
एकैकशालयोगाच नवशालचतुष्टयम् ॥ ११८ ॥
सर्वतोभद्रमुख्यानां मिथो द्वितययोगतः ।
एकैकशालयोगाच चत्वारिंशत् तथापरा ॥ ११९ ॥
तुल्यत्रिशालत्रितययोगेन च चतुष्टयम् ।
गृहाणां नवशालानामन्यदुक्तं पुरातनैः ॥ १२० ॥
संस्थानमुक्तं गेहानां नवशालात्मनामिदम् ।
मूषावहनभेदेन तत्सङ्ख्या कथ्यतेऽधुना ॥ १२१ ॥
अवहन्मूषमेकं स्याद् वहन्त्यौष्टादशैकया ।
द्वाभ्यां शतं त्रिपञ्चाशदधिकं वेश्मनां भवेत् ॥ १२२ ॥

1. 'सहस्राणि विंश', २. भद्राणां भ', ३.'शल' ख. पाठः ।

† अष्टशालदर्शी- नामेवं ६५५३६ षोडशगुरूणां प्रस्तारे	गृह १	१६	१२०	५६०	१८२०	४३६८	८००८	११४४०	१२८७०
	भद्र ०	१	२	३	४	५	६	७ भद्र	८
	भद्र १६	१५	१४	१३	१२	११	१०	९ भद्र	०

इति [illegible] ।

तिसृभिः स्युः शतान्यष्टौ सह षोडशभिर्गृहैः ।
षष्ट्यां सहस्रत्रितयं ताभिश्चतसृभिर्भवेत् ॥ १२३ ॥

पञ्चाशीतिशतान्यष्टषष्टियुक्तानि पञ्चभिः ।
षडन्तीभिः प्रजायन्ते मूषाभिरिह वेश्मनाम् ॥ १२४ ॥

अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
चतुःषष्टिं च गेहानि मूषाभिः षड्भिरादिशेत् ॥ १२५ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि सहितान्यष्टभिः शतैः ।
चतुर्विंशतियुक्तानि मूषाभिः सप्तभिर्विदुः ॥ १२६ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि त्रिसहस्री च वेश्मनाम् ।
शतानि चाष्टपञ्चाशत् सप्त मूषाभिरष्टभिः ॥ १२७ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्राण्यष्ट षट्शती ।
विंशतिं चैव मूषाभिर्गृहाणां नवभिर्विदुः ॥ १२८ ॥

चत्वारिंशत्सहस्राणि सहस्रत्रयमोकसाम् ।
मूषाभिर्दशभिः साष्टपञ्चाशच्छतसप्तकम् ॥ १२९ ॥

एकत्रिंशत्सहस्राणि चतुर्विंशच्छताष्टकम् ।
मूषाभिरेकादशभिर्गृहाणां मुनयो जगुः ॥ १३० ॥

अष्टादशसहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
धाम्नां द्वादशमूषाणां चतुःषष्टिश्च जायते ॥ १३१ ॥

भवन्त्यष्टौ सहस्राणि तथा पञ्चशतानि च ।
स्यात् त्रयोदशमूषाणामष्टषष्टिश्च वेश्मनाम् ॥ १३२ ॥

स्याच्चतुर्दशमूषाणां त्रिसहस्री सषष्टिका ।
मूषाभिः पञ्चदशभिः षोडशाष्टशती तथा ॥ १३३ ॥

धाम्नां षोडशमूषाणां त्रिपञ्चाशच्छतं भवेत् ।
स्युः सप्तदशमूषाणि वेश्मान्यष्टादश स्फुटम् ॥ १३४ ॥

मूषाभिरष्टादशभिर्वेश्मैकं तद्विदो विदुः ।
लक्षद्वयं सहस्राणि द्वाषष्टिश्च शतान्विता ॥ १३५ ॥

---

१. 'ष्टं' ख. पाठः ।

वेश्मनां नवशालानां चत्वारिंशच्चतुर्गुणा ।
स्यात् समानचतुःशालद्वयसंयोगात् समागतः ॥ १३६ ॥
एकेन च द्विशालेन दशशालचतुष्टयम् ।
सर्वतोभद्रमुख्यानां मिश्रो द्विकसंयोगतः ॥ १३७ ॥
एकद्विशालयोगाच्च चत्वारिंशत् तथापरा ।
तुल्यत्रिशालत्रितयैकशालयुग्मं यदा ॥ १३८ ॥
साधारणं तदान्यत् स्याद् दशशालचतुष्टयम् ।
तुल्ये त्रिशाले युज्येते सर्वभद्रादिभिर्यदा ॥ १३९ ॥
तदान्या दशशालानां समुत्पद्येत विंशतिः ।
नेष्वेकमवहन्मूपं विंशतिर्भूपर्वकया ॥ १४० ॥
वहन्त्या स्यादुभाभ्यां तु नवत्यभ्यधिकं शतम् ।
चत्वारिंशानि तिसृभिः शतान्येकादश ध्रुवम् ॥ १४१ ॥
चत्वारि स्युश्चतसृभिः सहस्राणि शताष्टकम् ।
चत्वारिंशच्च गेहानि जायन्ते पञ्चभिः सह ॥ १४२ ॥
पञ्चभिस्तु सहस्राणि भूपाभिर्दशपञ्च च ।
जायन्ते सचतुष्काणि तथा पञ्चशतानि च ॥ १४३ ॥
अष्टात्रिंशत्सहस्राणि षड्भिः सप्त शतानि च ।
षष्ट्युत्तराणि जायन्ते वेश्मनां परिसङ्ख्यया ॥ १४४ ॥
गृहाणां स्युः सहस्राणि सप्तभिः सप्तसप्ततिः ।
शतपञ्चकमन्यच्च भवेद् विंशतिसंयुतम् ॥ १४५ ॥
लक्षमेकं सहस्राणि पञ्चविंशतिरष्टभिः ।
शतानि नव जायन्ते सप्तत्यभ्यधिकानि च ॥ १४६ ॥
लक्षमेकं सहस्राणि सप्तषष्टिः शतानि च ।
नव स्युः षष्टियुक्तानि नवभूपाप्रचारतः ॥ १४७ ॥
लक्षं चतुरशीतिश्च सहस्राणि शतानि च ।
सप्त स्युर्दशभिस्तद्वत् पञ्चाशच्च षडुत्तरा ॥ १४८ ॥
लक्षमेकं सहस्राणि सप्तषष्टिश्च वेश्मनाम् ।
शतानि चैकादशभिः षष्ट्यानि नव निर्दिशेत् ॥ १४९ ॥

लक्षं तथा सहस्राणि जायन्ते पञ्चविंशतिः ।
शतानि च द्वादशभिर्नव तद्वच्च सप्ततिः ॥ १५० ॥

सहस्राणि निकेतानां सङ्ख्यया सप्तसप्ततिः ।
सविंशतिः पञ्चशती त्रयोदशभिरीरिता ॥ १५१ ॥

अष्टात्रिंशत्सहस्राणि तथा सप्तशतानि च ।
स्युश्चतुर्दशभिः षष्ट्या वेश्मनामन्वितानि च ॥ १५२ ॥

स्यात् पञ्चदशसाहस्री शतैः पञ्चभिरन्विता
भूषाभिः पञ्चदशभिश्चत्वारि भवनानि च ॥ १५३ ॥

स्युः सहस्राणि चत्वारि तद्वदष्टौ शतानि च ।
तथा षोडशभूषाणां चत्वारिंशच्च पञ्च च ॥ १५४ ॥

सहस्रं सप्तदशभिः शतमेकं च वेश्मनाम् ।
चत्वारिंशच्च वेश्मानि भवन्ति परिसङ्ख्यया ॥ १५५ ॥

शतं नवत्यभ्यधिकमष्टादशभिरुच्यते ।
भवत्येकोनविंशत्या भूषाणां वेश्मविंशतिः ॥ १५६ ॥

एकमेव गृहं भूषाविंशतेर्वहनाद् भवेत् ।
सङ्ख्येयं दशशालानां भूषाभेदप्रचारतः ॥ १५७ ॥

प्रयुतं चत्वार्ययुतान्यष्टसहस्राणि पञ्च च शतानि ।
षट्सप्ततिर्गृहाणि च दशशालेष्वेकसङ्ख्येयम् ॥ १५८ ॥

चतुःशालादिगेहानि यावन्त्यादशशालतः ।
चतुर्गुणानि प्रत्याशं तान्यलिन्देन निर्दिशेत् ॥ १५९ ॥

एकद्वित्रिचतुःशालवेश्मनां सङ्क्रमान्मिथः ।
गृहाणि दशशालान्तान्येवमुक्तानि विस्तरात् ॥ १६० ॥

समारभ्य चतुःशा(लेभ्यो) दशशालान्तवेश्मनाम् ।
सङ्ख्यामिदानीमिरयेन सर्वेषामभिदध्महे ॥ १६१ ॥

भूषाभेदेन लक्षाणि स्युस्त्रयोदश वेश्मनाम् ।
सहस्राण्यष्टनवतिस्तथा वेश्मानि षोडश ॥ १६२ ॥

भूषासंस्थानभेदेन भिन्नानां वेश्मनां पुनः ।
जायन्ते कोटिशो भेदा यस्मात्सोऽनन्तानि तान्यतः ॥ १६३ ॥

इत्थं चतुःशालमुख्यानि वेश्मान्युक्तानि नामतः ।
शालाभेदेन भिन्नाभिन्नान् सङ्ख्या च सैषामुदिता यथावत् ॥ १६४ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
समस्तगृहाणां सङ्ख्याकथनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ आयादिनिर्णयो नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः सूत्रपातविधेः[1] क्रमम् ।
शस्ते मासि सिते पक्षे विदध्यात् तं शुभेऽहनि ॥ १ ॥

चैत्रे शोकाकुलो भर्ता वैशाखे च धनान्वितः ।
ज्येष्ठे गृही विपद्येत नश्यन्ति पशवः शुचौ ॥ २ ॥

श्रावणे धनवृद्धिः स्याद्नभस्ये न वसेद् गृहे ।
कलहश्चाश्विने मासि भृत्या नश्यन्ति कार्त्तिके ॥ ३ ॥

मार्गशीर्षे धनप्राप्तिः सहस्ये कामसम्पदः ।
माघे वह्निभयं चैव फाल्गुने श्रीरनुत्तमा ॥ ४ ॥

द्वितीया पञ्चमी मुख्या सप्तमी नवमी तथा ।
एकादशीत्रयोद(श्यस्तिथ्यो ति)थयः स्युः शुभावहाः ॥ ५ ॥

चन्द्रताराबलं भर्तुरनुकूलं च शस्यते ।
इयं हि सूत्रपाताख्या क्रिया प्रासादकर्मणि ॥ ६ ॥

कार्या पुरनिवेशे च प्रारम्भे भवनस्य च ।
शिलानिवेशने द्वारस्तम्भोच्छ्रायादिकेषु च ॥ ७ ॥

आद्रियेत सिते पक्षे शोभने लग्न एव हि ।
रवौ कन्यातुलालिस्थे गृहं वरुणदिङ्मुखम् ॥ ८ ॥

---

१. 'धिक्'; २. 'तो स्याद् वैशाखे ध'; ३. 'भयं विद्यात्' ग, ख, पाठः ।

न कुर्यात् तद्धि शून्यं स्यान्न च वृद्धिर्भवेत् प्रभोः ।
न दक्षिणमुखं कुम्भमृगधन्विस्थिते रवौ ॥ ९ ॥

कुर्वीत निष्फलं तत् स्यान्नृपदण्डवधादिकृत् ।
न मीनवृषमेषस्थे कुर्वीत प्राङ्मुखं रवौ ॥ १० ॥

तद् धनघ्नं कलिक्षुद्राजचौरार्तिकृद् यतः ।
रवौ मिथुनसिंहस्थे न कर्किस्थेऽप्युदङ्मुखम् ॥ ११ ॥

कुर्यात् तद्धि दरिद्रत्वं दद्याच्चरणदासताम् ।
आयव्ययांशकर्माणि प्रवक्ष्यामोऽथ वेश्मनाम् ॥ १२ ॥

गृहमानवशात् सम्यक् कर्तुः स्थानबलावहम् ।
नगरे वा पुरादौ वा दण्डैर्मानं विधीयते ॥ १३ ॥

तदलाभे करैः कार्यं सम्यगायविशुद्धये ।
यत्र हस्तैर्मितिः क्षेत्रे तत्रायो हस्तसंश्रितः ॥ १४ ॥

क्षेत्रालाभे तु तत्रैव प्रायः स स्यादिहाङ्गुलैः(?) ।
अङ्गुलैस्तु मिते क्षेत्रे सोऽङ्गुलैस्तदलाभतः ॥ १५ ॥

पादैर्वाथ पर्वभिर्वापि प्रायः क्षेत्रानुसारतः ।
गृहेषु कर्महस्तेन मानं स्वामिकरेण वा ॥ १६ ॥

देवतानां तु धिष्ण्येषु कर्महस्तेन केवलम् ।
दैर्घ्यं हन्यात् पृथुत्वेन हरेद् भागं ततोऽष्टभिः ॥ १७ ॥

यच्छेषमायं तं विद्यात्तत्राष्टौ ध्वजादिकम् ।
ध्वजो धूमोऽथ सिंहश्च श्वा वृषः खरकुञ्जरौ ॥ १८ ॥

ध्वाङ्क्षश्चेति त उद्दिष्टाः प्राच्याद्यासु प्रदक्षिणम् ।
अन्योन्याभिमुखास्ते च कामं स्वच्छन्दचारिणः ॥ १९ ॥

पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टा आयवृद्धिविधायकाः ।
वृषसिंहगजाः शस्ताः प्रासादपुरवेश्मसु ॥ २० ॥

ध्वजेऽर्थलाभः सन्तापो धूमे भोगो मृगाधिपे ।
कलिः शुनि धनं धान्यं वृषे गौरवनं खरे ॥ २१ ॥

---

१. 'दक्षिणाभिमुख', २. 'धन्विष' ख. पाठः । ३. 'दर्भिषु' क. पाठः ।
४. 'च' ख. पाठः ।

गजे भद्राणि दृश्यन्ते ध्वाङ्क्षे तु मरणं ध्रुवम् ।
वृषस्थाने गजं कुर्यात् सिंहं वृषगजस्थितौ ॥ २२ ॥
न कुर्याद् वृषमन्यत्र शस्यते सर्वतो ध्वजः ।
कल्याणं कुरुते सिंहो ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ २३ ॥
क्षत्रियस्य गजः शस्तो वृषभः शस्यते विशः ।
शूद्रस्य ध्वज एवैकः सम्पत्तेर्भद्रदः सदा ॥ २४ ॥
एवमेते गृहादीनामायाः सर्वे प्रकीर्तिताः ।
प्रदद्यादासने सिंहमातपत्रेषु तु ध्वजम् ॥ २५ ॥
सिंहमपि च सर्वेषु चामरव्यजनादिषु ।
सिंहं गजं वा शस्त्रेषु रथेषु कवचेषु च ॥ २६ ॥
सार्वभौमगजपर्याणेष्विभं वृषभमेव च ।
अर्थधारणपात्रेषु शयनेषु मतङ्गजम् ॥ २७ ॥
याने च वाहने चैव मतिमान् योजयेद् गजम् ।
प्रासादप्रतिमालिङ्गपीठमण्डपवेदिषु ॥ २८ ॥
कुण्डेषु च ध्वजं दद्याद् देवोपकरणेषु च ।
आयो गृहवदुद्वाहवेदीमण्डपयोर्भवेत् ॥ २९ ॥
महानसे वृषं दद्याज्जलाधारे जलाशये ।
स्थाल्यां भोजनपात्रे च कोष्ठागारेऽन्नधारणे ॥ ३० ॥
एतद्गृहे तथा दद्याद् गृहोपकरणेषु च ।
वृषभं गजशालायां प्रदद्याद् गजमेव वा ॥ ३१ ॥
वृषं तुरगशालासु गोशालागोकुलेषु च ।
गजाश्ववृषशालासु सिंहं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ३२ ॥
अधमानां खरध्वाङ्क्षधूमश्वानः शुभावहाः ।
धूमोऽग्निजीविनां शस्तो ध्वाङ्क्षः सन्न्यासिनां हितः ॥ ३३ ॥
श्वगणानां श्वपाकानां स्ववेश्मानां खरः शुभः ।
नटनर्तकवेश्मेषु पण्यस्त्रीणां खरः शुभः ॥ ३४ ॥
कुलालरजकादीनां तथा गर्दभजीविनाम् ।
गृहादिषु क्षेत्रफलं गैणयेदष्टभिर्भजेत् ॥ ३५ ॥

१. 'ग्राम्', २. 'स्व' क. पाठः । ३. 'गु' ख. पाठः ।

त्रिघनेन भजेच्छेषं नक्षत्रेऽष्टहृते व्ययः ।
पिशाचो राक्षसो यक्ष इति त्रेधा व्ययो मतः ॥ ३६ ॥

साम्याधिक्यन्यूनताभिरायतः स्याद् यथाक्रमम् ।
व्ययं क्षेत्रफले क्षिप्त्वा गृहनामाक्षराणि च ॥ ३७ ॥

भागं त्रिभिर्हरेत् तत्र यच्छेषं सोंऽशको भवेत् ।
चतुरङ्गो यथा मन्त्रो मुख्यो लग्ने नवांशकः ॥ ३८ ॥

तथा गृहादिषु प्रोक्तं मुख्यत्वेनांशकत्रयम् ।
इन्द्रो यमश्च राजा च त्रयो नामभिरंशकाः ॥ ३९ ॥

स्वनामतुल्यफलदा विज्ञातव्यास्त्रयोऽपि च ।
गणयेत् स्वामिनक्षत्राद् यावत् स्याद् भवनस्य भम् ॥ ४० ॥

नवभिर्भाजिते तस्मिन् शेषं तारा प्रकीर्तिता ।
जन्मसम्पद्विपत्क्षेमप्रत्यक्साधकनैधनीः ॥ ४१ ॥

मैत्रीपरमैत्र्यौ च प्राहुः संज्ञाः समाः फले ।
त्रिसप्तपञ्चमीर्भर्तुर्गृहतारा विवर्जयेत् ४२ ॥

आयाद्वितीयाष्टम्यस्तु ताराः स्युरिह मध्यमाः ।
तथा ऋक्षेऽपि चानिष्टे चन्द्रेऽष्टमगतेऽपि च ॥ ४३ ॥

नयते दुरितं तारा चतुःपण्णवती(?)नृणाम् ।
सुरराक्षसमर्त्याख्या ऋक्षाणां स्युर्गणास्त्रयः ॥ ४४ ॥

यद्गणर्क्षो भवेद् भर्ता तद्गणर्क्षं गृहं शुभम् ।
मृगाश्विरेवतीस्वात्यो मैत्रं पुष्यपुनर्वसू ॥ ४५ ॥

हस्तः श्रवण इत्येष देवाख्यो नवको गणः ।
विशाखा कृत्तिकाश्लेषा नैर्ऋतं वारुणं मघा ॥ ४६ ॥

चित्रा ज्येष्ठा धनिष्ठेति नवको राक्षसो गणः ।
आर्द्राभरण्यौ रोहि(ण्यौ?ण्या) तिस्रः पूर्वास्तथोत्तराः ॥ ४७ ॥

इति नक्षत्रनवकं विज्ञेयं मानुषे गणे ।
गणसाम्यं शुभा तारा यस्यापा(तुऽ?श)व्ययोऽल्पकः ॥ ४८ ॥

---

१. 'स्माच्छेषं', २. 'तत्वानृरेऽपि', ३. 'व्यादिशः' ख, पाठः ।

गजे भद्राणि दृश्यन्ते ध्वाङ्क्षे तु मरणं ध्रुवम् ।
वृषस्थाने गजं कुर्यात् सिंहं वृषभहस्तिनोः ॥ २२ ॥
न कुर्याद् वृषमन्यत्र शस्यते सर्वतो ध्वजः ।
कल्याणं कुरुते सिंहो ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ २३ ॥
क्षत्रियस्य गजः शस्तो वृषभः शस्यते विशः ।
शूद्रस्य ध्वज एवैकः शस्यतेऽर्थप्रदः सदा ॥ २४ ॥
एवमेते गृहादीनामायाः सर्वे प्रकीर्तिताः ।
प्रदद्यादासने सिंहमातपत्रेषु तु ध्वजम् ॥ २५ ॥
चिह्नेष्वपि च सर्वेषु चामरव्यजनादिषु ।
सिंहं गजं वा शस्त्रेषु रथेषु कवचेषु च ॥ २६ ॥
सार्यश्वगजपर्याणेष्विभं वृषभमेव च ।
अर्थधारणपात्रेषु शयनेषु मतङ्गजम् ॥ २७ ॥
याने च वाहने चैव मतिमान् योजयेद् गजम् ।
प्रासादप्रतिमालिङ्गपीठमण्डपवेदिषु ॥ २८ ॥
कुण्डेषु च ध्वजं दद्याद् देवोपकरणेषु च ।
आयो गृहवदुद्वाहवेदीमण्डपयोर्भवेत् ॥ २९ ॥
महानसे वृषं दद्याज्जलाधारे जलाशये ।
स्थाल्यां भोजनपात्रे च कोष्ठागारेऽन्नधारणे ॥ ३० ॥
एतद्गृहे तथा दद्याद् गृहोपकरणेषु च ।
वृषभं गजशालायां प्रदद्याद् गजमेव वा ॥ ३१ ॥
वृषं तुरगशालासु गोशालागोकुलेषु च ।
गजाश्ववृषशालासु सिंहं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ३२ ॥
अश्वमानां खरध्वाङ्क्षधूम्रश्वानः शुभावहाः ।
धूम्रोऽग्निजीविनां शस्तो ध्वाङ्क्षः सन्न्यासिनां हितः ॥ ३३ ॥
रङ्गगानां श्वपाकानां स्ववेश्मानां खरः शुभः ।
नटनर्तकवेश्मेषु पण्यस्त्रीणां स्वरः शुभः ॥ ३४ ॥
कुम्भालरजकादीनां तथा गर्दभजीविनाम् ।
गृहादिषु क्षेमफलं गणयेदष्टभिर्भजेत् ॥ ३५ ॥

१. 'हाम्', २. 'स्व' क. पाठः ।

त्रिघनेन भजेच्छेषं नक्षत्रेऽष्टहृते व्ययः ।
पिशाचो राक्षसो यक्ष इति त्रेधा व्ययो मतः ॥ ३६ ॥

साम्याधिक्यन्यूनताभिरायतः स्याद् यथाक्रमम् ।
व्ययं क्षेत्रफले क्षिप्त्वा गृहनामाक्षराणि च ॥ ३७ ॥

भागं त्रिभिर्हरेत् तत्र यच्छेषं सोंऽशको भवेत् ।
चतुरङ्गो यथा मन्त्री मुख्यो लग्ने नवांशकः ॥ ३८ ॥

तथा गृहादिषु प्रोक्तं मुख्यत्वेनांशकत्रयम् ।
इन्द्रो यमश्च राजा च त्रयो नामभिरंशकाः ॥ ३९ ॥

स्वनामतुल्यफलदा विज्ञातव्यास्त्रयोऽपि च ।
गणयेत् स्वामिनक्षत्राद् यावत् स्याद् भवनस्य भम् ॥ ४० ॥

नवभिर्भाजिते तस्मिन् शेषं तारा प्रकीर्तिता ।
जन्मसम्पद्विपत्क्षेमपापसाधकनैधनीः ॥ ४१ ॥

मैत्रीपरममैत्र्यौ च प्राहुः संज्ञाः समाः फले ।
त्रिसप्तपञ्चमीर्भर्तुर्गृहतारा विवर्जयेत् ४२ ॥

आद्याद्वितीयाष्टम्यस्तु ताराः स्युरिह मध्यमाः ।
तथा ऋक्षेऽपि चानिष्टे चन्द्रेऽष्टमगतेऽपि च ॥ ४३ ॥

नयते दुरितं तारा चतुःषण्णवती(?)नृणाम् ।
सुरराक्षसमर्त्याख्या ऋक्षाणां स्युर्गणास्त्रयः ॥ ४४ ॥

यद्गणर्क्षो भवेद् भर्ता तद्गणर्क्षं गृहं शुभम् ।
मृगाश्विरेवतीस्वात्यो मैत्रं पुष्यपुनर्वसू ॥ ४५ ॥

हस्तः श्रवण इत्येष देवाख्यो नवको गणः ।
विशाखा कृत्तिकाश्लेषा नैर्ऋतं वारुणं मघा ॥ ४६ ॥

चित्रा ज्येष्ठा धनिष्ठेति नवको राक्षसो गणः ।
आर्द्राभरण्यौ रोहि(ण्यौ[1]ण्या) तिस्रः पूर्वास्तथोत्तराः ॥ ४७ ॥

इति नक्षत्रनवकं विज्ञेयं मानुषे गणे ।
गणसाम्यं शुभा तारा यस्याया(तु[2]च)व्ययोऽल्पकः ॥ ४८ ॥

---

१. 'स्माच्छेषं', २. 'तत्वानुपेऽपि', ३. 'व्यस्तिहाः' ख, पाठः ।

हिनोऽस्मकश्च तद्वेश्म भर्तुः शुभफलप्रदम् ।
आयो व्ययश्च योनिर्न ताराश्च भवनांशकाः ॥ ४९ ॥

षडनामेति नित्यानि करणानि गृहस्य षट् ।
त्रिभिः शुभैः शुभं वेश्म द्वाभ्यामेकेन नाशुभम् ॥ ५० ॥

करणैश्चतुराद्यैस्तु शुभैरतिशुभं भवेत् ।
न समायव्ययं वेश्म नाव्ययं नाधिकव्ययम् ॥ ५१ ॥

न द्वितीयांशमसदृशांनिर्मं न न कारयेत् ।
भर्तृतुल्याभिधानं च गृहं दूरात् परित्यजेत् ॥ ५२ ॥

समसप्तकमेकर्क्षं तृतीयैकादशं तथा ।
चतुर्थदशकं चेति कर्तव्यं मन्दिरं सदा ॥ ५३ ॥

षट्कोष्ठकं त्रिकोणं च वर्ज्यं द्विर्द्वादशं तथा ।
षट्कोष्ठके मृतिर्दैन्यं वियोगश्च भवेद् गृहे ॥ ५४ ॥

त्रिकोणे वसतां दुःखं वैधव्यं च प्रजायते ।
द्विर्द्वादशे पुत्रपौत्रगुरुबन्धुधनक्षयः ॥ ५५ ॥

हृतेऽष्टभिः क्षेत्रफले खनेत्रशशिभाजिते ।
शेषं जीवितमेतस्मिन् पञ्चभक्ते भवेन्मृतिः ॥ ५६ ॥

सभुजं सहपट्टदारु मुखमण्डपसंयुतम् ।
आयामतः पृथुत्वाच्च मानं कृत्वा विभाजयेत् ॥ ५७ ॥

सर्वतः शोधितं वास्तु यच्च सम्यङ्मितं भवेत् ।
स्वामिनस्तद् भवेद् धन्यं स्थपतेश्च यशस्करम् ॥ ५८ ॥

अर्चितं वर्धते वास्तु नारीभिः पशुभिर्नरैः ।
कीर्त्यायुर्धनधान्यैश्च प्रमोदैस्तु महोत्सवैः ॥ ५९ ॥

मेरुश्च खण्डमेरुश्च पताका सूचिका तथा ।
उद्दिष्टं नष्टमिति षट् छन्दांसीह प्रचक्षते ॥ ६० ॥

एकाद्येकोत्तरान् कोष्ठान् विन्यसेदिच्छयात्मनः ।
आद्यादारभ्य तद्वृद्धिर्यथा स्यात् पार्श्वयोः समम् ॥ ६१ ॥

---

१. 'नव्यांश', २. 'तू', ३. 'थे', ४. 'यैदशोत्स' ख. पाठः ।

मेरोरेकाधिका सङ्ख्या शरावस्येव चाकृतिः ।
प्रथमे कोष्ठके रूपमन्तं यावच्च पार्श्वयोः ॥ ६२ ॥

आसनोर्ध्वस्थयोर्न्यस्येन्मध्ये सङ्कलितं पृथक् ।
तस्मिन्निष्टविकल्पानां सङ्ख्या स्यादन्त्यपङ्क्तिगा ॥ ६३ ॥

खण्डमेरुं तु विन्यस्येत् तद्वदेवैकपार्श्वतः ।
मध्यर्द्धैः कोष्ठकैस्तत्राप्यङ्काः प्राग्वत् फलं तथा ॥ ६४ ॥

अथापरः खण्डमेरुः कोष्ठांस्तत्रेष्टसङ्ख्यया ।
कृत्वैकापचितान् चामविभगापचितानधः ॥ ६५ ॥

एकाद्येकोत्तरानङ्कानाद्यपङ्क्तौ निवेशयेत् ।
अन्यासु पङ्क्तिष्वामान्तं शून्या(न्या?ना)द्येषु कल्पयेत् ॥ ६६ ॥

द्वितीयेषु च कोष्ठेषु तासामेकैकमावयेत् (?) ।
द्वितीयायां तृतीयादिकोष्ठकेषु यथाक्रमम् ॥ ६७ ॥

विकर्णयोगजानन्यानूर्ध्वाधोयोगसंभवान् ।
फलं विकर्णयोगोत्थमेकस्मिन् परिकल्पयेत् ॥ ६८ ॥

एकाधिकानभीष्टायाः सङ्ख्यायास्तिर्यगालिखेत् ।
कोष्ठाने(कांच?तांश्च) रूपादींस्तन्मध्ये द्विगुणोत्तरान् ॥ ६९ ॥

एकोनं पृष्ठतस्तेषामेकं द्विगुणमग्रतः ।
नातिक्रामेत् परां सङ्ख्यां पताकाछन्द उच्यते ॥ ७० ॥

तद्विनेष्टाद्यगा सङ्ख्येत्येकाद्यैस्तैस्ततो भूहे ।
न्यस्ताङ्कसङ्ख्याः सङ्ख्याः स्युरलिन्दाद्यैः प्रकल्पिताः ॥ ७१ ॥

एकैकमिष्टस्थानेषु लिखेत् सैकेष्वतः परम् ।
अन्त्या(दै?द)ते पूर्वपूर्वयुक्तेनायोजयेत् परम् ॥ ७२ ॥

अन्त्यादारभ्य तद्धनावेकाद्येषु(?) च पर्ययात् ।
अलिन्दादिषु यत्र स्यात् सङ्ख्या सूचीं तु तां विदुः ॥

उद्दिष्टे स्थापयेत् सङ्ख्यामुद्दिष्टां सम्भ(वे?जे)च्च ताम् ।
दलयेद् रूपयुक्तां तु दलयेन्नाम सम्भवेत्(?) ॥ ७४ ॥

निष्टष्टसौर्धपैर्वा(?) स्यादेकस्यां वा यदा दिशि ।
नन्दा भद्रा जया पूर्णा क्रमेण स्युः सभास्तदा ॥ ४ ॥

षड्भागभाजिते क्षेत्रे कर्णभित्तिं निवेशयेत् ।
सभा स्याद् भाविता नाम सप्राग्ग्रीवात्र पञ्चमी ॥ ५ ॥

स्तम्भान् षट्त्रिंशदेतासु पञ्चस्वपि निवेशयेत् ।
स्तम्भान् प्राग्ग्रीवसंबद्धान् पृथगेभ्यो विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥

दक्षेति षष्ठी परितस्तृतीयालिन्दवेष्टिता ।
प्रवरा सप्तमी द्वारैर्युक्तैषा परिकीर्तिता ॥ ७ ॥

प्राग्ग्रीवद्वारसंयुक्ता विदुरेत्यष्टमी सभा ।
सभानामिदमष्टानां लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ८ ॥

इत्यष्टानां लक्ष्म सम्यक् सभाना-
मेतत् प्रोक्तं दिग्भवालिन्दभेदात् ।
तद्वद् द्वारालिन्दसंयोगतश्च
ज्ञातेऽत्र स्याद् भूभृतां स्थानयोगः ॥ ९ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधाराभिधाने वास्तुशास्त्रे
सभाष्टकं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहद्रव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ।

उपादेयानि यान्यत्र परित्याज्यानि यानि च ।
गृहद्रव्यप्रमाणानि तानीदानीं प्रचक्ष्महे ॥ १ ॥

द्वारस्य गृहविस्तारहस्ततुल्याङ्गुलैर्भवेत् ।
उच्छ्रायः सप्तभिर्युक्तैर्विस्तृतिस्तु तदर्धतः ॥ २ ॥

प्रकल्पयेद् गृहद्वारं क्रमेणैव कनीयसा(?) ।

सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षट्करोन्मितः ।
पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ १७ ॥

ज्येष्ठे भवेत् सप्तदशहस्ताच्छाला प्रविस्तृता ।
मध्यमे दशहस्तात् तु पञ्चहस्तात् कनीयसि ॥ १८ ॥

उदुम्बं(रा?रस्य) बाहु(त्य?ल्यात्) तलन्यासं तु कारयेत् ।
तलन्याससमं पट्टमलिन्दस्य परिग्रहे ॥ १९ ॥

द्वारविस्तारपादेन स्तम्भकोटिर्विधीयते ।
साष्टांशेनाधिकेनाथ सत्रिभागेन वा पुनः ॥ २० ॥

कुर्यादेकादशांशेन तथास्यैव म(या?णा)लिनीम् ।
स्तम्भान् कुर्यादतेऽष्टांशास्त्र द्वादशधाथवा ॥ २१ ॥

भागैस्ततः स्वार्धसमैरर्धभागसमन्वितैः ।
अधस्तादष्टभागा स्यात् स्तम्भस्य प्रतिपालना ॥ २२ ॥

स्तम्भमूलस्य विस्तारादर्धेन स्थलनिर्गमः ।
तदर्धेन विधातव्यो मसूरकविनिर्गमः ॥ २३ ॥

उत्कालकसमुच्छ्रायः स्तम्भपिण्डसमः शुभः ।
कुम्भिकोत्कालवत् पिण्डे विस्तारेऽष्टांशसम्मिता ॥ २४ ॥

प्रागुक्तस्तम्भभागेन सपादेन विधीयते ।
दीर्घत्वमाद्यपत्राणां शेषाणां पादहानितः ॥ २५ ॥

पादः पादो भवेन्न्यूनः पत्राणां रसनोच्छ्रयात् ।
सार्धभागोच्छ्रिता कार्या रसना कण्टकोपमा ॥ २६ ॥

सार्धपादोच्छ्रिता पद्मा जङ्घा शेषं यथोदितम् ।
इत्थं स्यात् पद्मकस्तम्भो युक्त्या युक्तस्वरूपकैः ॥ २७ ॥

अष्टाश्रो वा विधातव्यः स्तम्भसूत्रपरिक्रमात् ।
तद्विस्तारसमं त्यक्तोत्सेधं भागान् विभाजयेत् ॥ २८ ॥

अष्टाश्रच्छेदमानेन बाह्यसूत्रानुपल्लवान् ।
विदध्यान्मध्यभागे तु कोणांश्च पट्टिकाकुल्यान्(?) ॥ २९ ॥

---

१. 'ब+ +पादर्म्य ठ'(?), २. 'नर' ख. पाठः ।

इत्युच्छ्रितिस्तदर्धेन सर्वेषामपि विस्तरः ।
उच्छ्रायमूलमानां तु कुर्याद्दशांशवर्जितम् ॥ ४ ॥

विस्ताराङ्गुलसंयु(क्तै)कुर्याद्विनिर्गमसमाम् ।
चतुःषष्टिगृहद्वारमुद्गेनार्धविनिम्नतम् ॥ ५ ॥

विस्तारहस्ततुल्यानि षष्ट्या पञ्चाशताथवा ।
संयुतान्यङ्गुलानि स्यादुच्छ्रायोऽर्धेन विस्तृतिः ॥ ६ ॥

गृहोत्सेधेन वा त्र्यंशहीनेन स्यात् समुच्छ्रितिः ।
तदर्धेन तु विस्तारो द्वारस्यैत्यपरो विधिः ॥ ७ ॥

द्वारोच्छ्रायकरैस्तुल्येष्वङ्गुलेषु विनिक्षिपेत् ।
चत्वारि पेद्यापिण्डः स्यात् सपादं विदधीत तम् ॥ ८ ॥

सार्धं वा सत्रिभागं वा द्विगुणं चाधिकं न तु ।
एवं कृते भवेद् द्वारपेद्याया विस्तृतिः स्फुटा ॥ ९ ॥

सार्धेन पेद्यापिण्डेन पि(ण्डं स्यात्ण्डस्यो)दुम्बरो भवेत् ।
सार्धस्तु पेद्याविस्तारः स्यादुदुम्बरविस्तृतिः ॥ १० ॥

पेद्यापिण्डेन तुल्या स्याच्छाखाया विस्तृतिः शुभा ।
सार्धया चैतया रूपशाखाया अपि विस्तृतिः ॥ ११ ॥

विस्तारार्धेन पेद्यायाः खल्वशाखा विधीयते ।
रूपशाखासमा वा स्यात् सार्धा वा बाह्यमण्डला ॥ १२ ॥

पादोना त्र्यंशहीना वा विस्तारादर्धमेव वा ।
प्रासादेषु च तुल्यः स्याद् भारशाखाविनिर्गमः ॥ १३ ॥

आद्या शाखा भवेद् देवी द्वितीया नन्दिनीति च ।
तृतीया सुन्दरी नाम चतुर्थी स्यात् प्रियानना ॥ १४ ॥

भद्रेति पञ्चमी शाखा प्रशस्ताः पञ्च वेश्मनि ।
अतोऽधिकास्तु याः शाखा गृहद्वारि न ताः शुभाः ॥ १५ ॥

विस्तारात् षोडशो भागश्चतुर्हस्तसमन्वितः ।
तलोच्छ्रयः प्रशस्तोऽयं भवेद् विदितवेश्मनाम् ॥ १६ ॥

१. 'ततः', २. 'द्व', ३. 'तेषां कनिष्ठवेश्मना ।' ख. पाठः ।

सप्तहस्तो भवेज्ज्येष्ठे मध्यमे षट्करोन्मितः ।
पञ्चहस्तः कनिष्ठे तु विधातव्यस्तथोदयः ॥ १७ ॥

ज्येष्ठे भवेत् सप्तदशहस्ताच्छाला प्रविस्तृता ।
मध्यमे दशहस्तात् तु पञ्चहस्तात् कनीयसि ॥ १८ ॥

उदुर्म्व(रा?रस्य) वाहु(स्य?ल्यात्) तलन्यासं तु कारयेत् ।
तलन्याससमं पट्टमलिन्दस्य परिग्रहे ॥ १९ ॥

द्वारविस्तारपादेन स्तम्भकोटिर्विधीयते ।
साष्टांशेनाधिकेनाथ सत्रिभागेन वा पुनः ॥ २० ॥

कुर्यादेकादशांशेन तथास्यैव प्र(या?णा)लिनीम् ।
स्तम्भान् कुर्यादतोऽष्टांशान्नव द्वादशधाथवा ॥ २१ ॥

भागैस्ततः स्वार्धसमैरर्धभागसमन्वितैः ।
अधस्तादष्टभागा स्यात् स्तम्भस्य प्रतिपालना ॥ २२ ॥

स्तम्भमूलस्य विस्तारादर्धेन स्थलनिर्गमः ।
तदर्धेन विधातव्यो मसूरकविनिर्गमः ॥ २३ ॥

उत्कालकसमुच्छ्रायः स्तम्भपिण्डसमः शुभः ।
कुम्भिकोत्कालवत् पिण्डे विस्तारेऽष्टांशसम्मिता ॥ २४ ॥

प्रागुक्तस्तम्भभागेन सपादेन विधीयते ।
दीर्घत्वमाद्यपत्राणां शेषाणां पादहानितः ॥ २५ ॥

पादः पादो भवेन्न्यूनः पत्राणां रसनोच्छ्रयात् ।
सार्धभागोच्छ्रिता कार्या रसना कण्टकोपमा ॥ २६ ॥

सार्धपादोच्छ्रिता यद्वा जङ्घा शेषं यथोदितम् ।
इत्थं स्यात् पत्रकस्तम्भो युक्त्या युक्तस्वरूपकैः ॥ २७ ॥

अष्टाश्रो वा विधातव्यः स्तम्भसूत्रपरिक्रमात् ।
तद्विस्तारसमं त्यक्त्वोत्सेधं भागान् विभाजयेत् ॥ २८ ॥

अष्टाश्रच्छेदमानेन वाद्यसूत्रानुपल्लवान् ।
विदध्यान्मध्यभागे तु कोणांश्च पट्टिकाकुलान् (?) ॥ २९ ॥

पट्टिका पुष्पमालाभिः पल्लवैश्चोपशोभिता ।
छिद्रभागः समः कार्यो यदिभागविवर्जितः ॥ ३० ॥
घटपल्लवको नाम स्तम्भोऽयं परिकीर्तितः ।
विहितो वेश्मनाथेन स्वामिनः श्रेयसे भवेत् ॥ ३१ ॥
कुबेरो वा विधातव्यः षोडशाश्रक्रियान्वितः ।
ऊर्ध्वतः पल्लवाकीर्णो जङ्घास्य चतुरश्रिका ॥ ३२ ॥
श्रीधरश्च भवेद् वृत्तः कल्पनास्य कुबेरवत् ।
एवं गृहाणां चत्वारः स्तम्भा लक्ष्मभिरीरिताः ॥ ३३ ॥
स्तम्भमूलस्य विस्तृत्या तल्प(दृष्ट)स्य विस्तृतिः ।
सपादया विधातव्या बाहल्यं पादहीनया ॥ ३४ ॥
स्तम्भेन तुल्यं विस्तारे बाहल्ये पदसम्मितम् ।
हीरग्रहणमायामे स्तम्भाग्रात् त्रिगुणं भवेत् ॥ ३५ ॥
हीरग्रहणविस्तारं भागात् सप्त प्रकल्पयेत्(?) ।
तद् स्यात् सप्तोत्तरं भागं भागेनैष्टं प्रवेशनम् ॥ ३६ ॥
तस्याधस्तात् त्रिकण्ठेन त्रिभागं लम्बितेन च ।
लिखेदुभावर्धचन्द्रौ पार्श्वयोरुभयोरपि ॥ ३७ ॥
खल्वं कृत्वा ततो मध्यं भागद्वयमधोगतम् ।
कुर्यात् त्रिकण्टकं कान्तं तुम्बिकामथ लम्बिकाम् ॥ ३८ ॥
द्वयोर्मध्येऽपरं भूयो द्विभागस्थं च कण्टकम् ।
तुम्बिकां लम्बमानां वा पत्रजातिविभूषिताम् ॥ ३९ ॥
तस्याश्चापरतीरं स्यात् पद्मपङ्क्त्या विभूषितम् ।
तलपट्टसमः पेट्टो विस्तारात् पिण्डतोऽपि च ॥ ४० ॥
पट्टत्र्यंशेन तीरे स्यात् पट्टपिण्डार्धनिर्गमः ।
स्तम्भाग्रेण समा कार्या विस्तारस्थौल्यतस्तुला ॥ ४१ ॥
तदर्धेन जयन्तीनां कर्तव्ये पिण्डविस्तृती ।
ताभ्यो विधेयाः पादोनाः सन्धिपाला यदृच्छया ॥ ४२ ॥
निर्यूहेषु च ये पट्टाः पादोनांस्तांस्तु कारयेत् ।
तुलापट्टाश्च पादोनास्तदर्धेन जयन्तिकाः ॥ ४३ ॥

तुलार्धेन विधातव्या प्रतिमोकस्य विस्तृतिः ।
पट्टस्योपरि कण्ठः स्याद् भूषितो रूपकर्मणा ॥ ४४ ॥

वेदिका(जैजा)लरूपाद्या निर्यूहे संप्रशस्यते ।
विधातव्या च सच्छत्रा निबद्धाङ्गणवापिका ॥ ४५ ॥

स्तम्भपट्टां(शुंस्तु) विस्तीर्णान् सपादांस्तत्र कल्पयेत् ।
तुलापिण्डाः समाः कार्याः सङ्ग्रहैः सुदृढैर्युताः ॥ ४६ ॥

वेदिकाजालसम्पन्नं तलं कार्यं मनोरमम् ।
भूमीभूमौ भवेत् तच्च द्वादशांशविवर्जितम् ॥ ४७ ॥

प्रणाल्यः सर्वतः कार्या मूलेग्राह्याग्रनिर्गमाः ।
दण्डच्छाद्यं गृहेषु स्याज्ज्ञेयं तच्च चतुर्विधम् ॥ ४८ ॥

भूताख्यं तिलकं तद्वन्मण्डलं कुमुदं तथा ।
गृहच्छाद्येषु तेषु स्यादुच्छ्रायोऽपि चतुर्विधः ॥ ४९ ॥

क्षेत्रतुर्यांशतः कार्यो दैर्घ्येणच्छाद्यदण्डकः ।
तदर्धं मुष्टिकायामो दण्डत्र्यंशेन लम्बना ॥ ५० ॥

चतुरस्रं समं कान्तं मधुरं सुदृढं घनम् ।
वेश्मनां छाद्यकं कार्यं भूतं नाम्ना सुपूजितम् ॥ ५१ ॥

तस्यैवाष्टादशो भागो यदा स्यादुच्छ्रयेऽधिकः ।
उदयस्तिलको नाम शस्तः स गृहकर्मणि ॥ ५२ ॥

द्वाभ्यामुपर्नरः पूर्वो मण्डलः कुमुदस्त्रिभिः ।
अभित्ति(स्थैस्थं) भवेच्छा(द्यैद्यं) चन्द्ररेखाविभूषितम् ॥ ५३ ॥

गुणरागान्विता भित्तिर्यद्वा घनचयात्मिका ।
तत्रच्छाद्यं भवेद्यान्यद्द्रव्यधारणसंज्ञितम् ॥ ५४ ॥

सिंहकर्णकपोतालीघण्टाकर्णार्धपक्षगाः ।
ध्वजच्छत्रकुमारांश्च गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ ५५ ॥

---

१. 'का' ख. ग. पाठः। २. 'णकवा' ग. पाठः। ३. 'ला' ख. ग. पाठः।
[illegible]

न पक्षराजिध्वजसिंहकर्णकुमारघण्टाः समरालपङ्क्तीः ।
न मस्खलीधानि नैव पत्राण्यायोजयेद् वेश्मसु मङ्गलार्थी ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
गृहद्रव्यप्रमाणानि नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥

अथ शयनासनलक्षणं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः शयनासनलक्षणम् ।
शुभाशुभपरिज्ञानं येन सम्यक् प्रजायते ॥ १ ॥

मैत्रे मुहूर्ते पुष्यस्थे शीतरश्मौ शुभेऽहनि ।
सम्पूज्य देवताः सम्यक् कर्मारम्भं समाचरेत् ॥ २ ॥

वृक्षास्तत्र प्रशस्यन्ते चन्दनस्तिनिशोऽर्जुनः ।
तिन्दुकः [illegible] न शिरीषासनधन्वनाः ॥ ३ ॥

हरिद्रुर्देवदारुश्च स्पन्दनोऽथ [illegible] ।
[illegible] शिंशपाश्च निशान्येऽपि ये शुभाः ॥ ४ ॥

[illegible] ये नेष्टा [illegible] निन्दिताः ।
[illegible] शुभा ॥ ५ ॥

[illegible] ॥ ६ ॥

[illegible] ।
[illegible] वा ॥ ७ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ८ ॥

[illegible]

कर्माङ्गुलं समुद्दिष्टं वितुषैरष्टभिर्यवैः ।
अष्टोत्तरशतं तेषां शय्या ज्येष्ठा महीभुजाम् ॥ ९ ॥

मध्या महीभुजां शय्या शतं स्याच्चतुरुत्तरम् ।
शतं कनीयसी प्रोक्ता नृपाणां विजयावहा ॥ १० ॥

नवतिर्नृपपुत्रस्य मन्त्रिणः सा षडुज्झिता ।
द्वादशोना बलपतेस्त्रिषट्कोना पुरोधसः ॥ ११ ॥

आयामार्धेन विस्तारं सर्वं शय्यासु कल्पयेत् ।
यद्वा निजाष्टभागेन षड्भागेनाथवाधिकम् ॥ १२ ॥

विप्राणां शस्यते शय्या दैर्घ्येणाङ्गुलसप्ततिः ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यामङ्गुलाभ्यां हीना स्याच्छेषवर्णिनाम् ॥ १३ ॥

बाहल्यमुत्पलस्य स्यादुत्तमस्याङ्गुलत्रयम् ।
अङ्गुलद्वितयं सार्धं मध्यस्य द्वे कनीयसः ॥ १४ ॥

बाहल्यमीशादण्डस्य कुर्यादुत्पलसम्मितम् ।
सार्धं सपादं सत्र्यंशं तस्य विस्तारमुत्पलात् ॥ १५ ॥

विस्तारार्धेन शय्यायाः स कुम्भस्य विधीयते ।
तत्पादस्योद(योर्ध्वो) मध्यहीना द्विचतुरुज्झिता ॥ १६ ॥

अर्धेन मध्यविस्तारान्मध्ये बाहल्यमिष्यते ।
त्रिभागहीनमिच्छन्ति पादोनमपि केचन ॥ १७ ॥

स्थौल्येन पादोऽग्रः शीर्षादुत्पलेन समो भवेत् ।
मध्ये सपादः सार्धश्च तले वृद्धिः क्रमेण सा ॥ १८ ॥

षड्भागोऽस्याधिको यद्वा मध्ये त्र्यंशाधिकस्तले ।
तत्कुम्भमुत्पलत्र्यंशो मूले तस्यार्धमग्रतः ॥ १९ ॥

उत्सेधतुल्यो विस्तारः कार्यो वा सद्गुल्फाधिकः ।
सपत्रकलिकापत्रपुष्पमालाविभूषितः ॥ २० ॥

कुर्यात् प्रदक्षिणाग्राणि शय्याङ्गानि प्रयत्नतः ।
ऊर्ध्वाग्रा निखिलाः पादाः स्वामिनो वृद्धिहेतवे ॥ २१ ॥

---

१. [illegible]

शैंशपद्रुमजा शय्या विधवृत्या न शस्यते ।
एकदारुं प्रशंसन्ति द्विदारुमधमात्मकम् ॥ २२ ॥

त्रिदारुघटितानां तु स्वामिनो नियतो वधः ।
शय्यायां मापने यस्मात् तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥

मूलपर्वेण संयुक्तमग्रमग्रं विवर्जितम् ।
मूले मूलेन नो निदध्यादग्रे द्वे च दारुणी ॥ २४ ॥

मध्ये व्रणो मृत्युकरः शिरोभागे व्याधिकारकः ।
क्लेशावहस्तु भागे त्रिगणो द्रव्यहानिकृत् ॥ २५ ॥

निर्दोषगात्रे पर्यङ्के पापसमो न दृश्यते ।
ग्रन्थिकोटरवत् कुर्यात् तस्माच्च शयनासनम् ॥ २६ ॥

आसनं शयनीयं च ग्रन्थिकोटरवर्जितम् ।
बहुपुत्रकरं मार्तुर्धर्मकामार्थसाधनम् ॥ २७ ॥

आरोहणे प्रचलति शयने कम्पते तथा ।
विदेशयानकलहौ ते क्रमेण प्रयच्छतः ॥ २८ ॥

सुश्लिष्टां तामतः कुर्यान्निर्दोषां वर्णशालिनीम् ।
दृढां स्थिरां न स्थपतिः पत्युः कामविवृद्धये ॥ २९ ॥

निष्कुटं कोलदृक् क्रोडनयनं वत्सनाभकम् ।
कालकं बन्धकं चेति छिद्रसंक्षेप ईरितः ॥ ३० ॥

घटवत् सुषिरं मध्ये सङ्कटास्यं च निष्कुटम् ।
कोलाक्षं नीडमिच्छन्ति मापनिष्पावमात्रकम् ॥ ३१ ॥

अध्यर्धपर्वदीर्घं न विवर्णं विषमं तथा ।
तदिह क्रोडनयनं छिद्रमाहुर्महर्षयः ॥ ३२ ॥

भिन्नं पर्वमितं वामावर्तं स्याद् वत्सनाभकम् ।
कालकं कृष्णकान्ति स्याद् विनिर्भिन्नं तु बन्धकम् ॥ ३३ ॥

छिद्रं दारुसवर्णं यत् तच्चो शुभकरं तथा ।
निष्कुटेऽर्थक्षयः कौललोचने कुलविद्रवः ॥ ३४ ॥

---

१. 'मा' क. पाठः । २. 'क', ३. 'स्यायां कम्पतेऽथवा ।', ४. 'न्तु' ख. पाठः ।

शस्त्राद् भीः क्रोडनयने वत्सनाभे रुजो भयम् ।
कालके बन्धकारुये च कीटविद्धे च नो शुभम् ॥ ३५ ॥

सर्वत्र प्रचुरग्रन्थि दारु सर्वमनिष्टदम् ।
शय्यार्थे कथितैः क्लृप्तं दारुभिः शस्तमासनम् ॥ ३६ ॥

उपवेशसुखं मानं प्रशस्ताय प्रकल्पितम् ।
पुष्करः सूदहस्तश्च वृत्तोऽङ्गुलचतुष्टयात् ॥ ३७ ॥

आरभ्य विस्तरात् कार्यस्तावद् यावन्नवाङ्गुलम् ।
पुष्करव्यासतो दण्डस्तस्य कार्यश्चतुर्गुणः ॥ ३८ ॥

फलकः पुष्करार्धेन तत्तुल्यश्चास्य भूलकः ।
स्थूलः स्याच्चतुरंशेन दण्डपुष्करविस्तरात् ॥ ३९ ॥

खातं च पुष्करस्यान्तस्तावद्[1] गाम्भीर्यमिष्यते ।
प्रशस्तसारदारुस्थः कर्तव्योऽस्य प्रयोजनम् (?) ॥ ४० ॥

परिवेपणमन्यच्च पच्यमानानै[3]घट्टकम् (?) ।
कार्यः कर्कतकः श्लक्ष्णः प्रशस्तमृदुदारुजः ॥ ४१ ॥

आरभ्य दैर्घ्यणाष्टभ्यः स्याद् यावद् द्वादशाङ्गुलम् ।
सार्धाङ्गुलं चतुर्भागं विस्तारेण च दैर्घ्यतः ॥ ४२ ॥

मध्ये च तस्य बाहल्यं विस्ताराष्टांशतो भवेत् ।
एकतः स्थूलविस्तारा भवेयुस्तस्य दन्तकाः ॥ ४३ ॥

अन्यतस्तु घनाः सूक्ष्मास्तीक्ष्णाः कार्यास्तथाग्रतः ।
मध्ये त्रिभागमुत्सृज्य दन्तका भागयोर्द्वयोः ॥ ४४ ॥

त्रिभिर्भागैर् हृते तेषां न शेपस्तान् विवर्जयेत् (?) ।
गजदन्तमयः श्रेष्ठस्तथा शाखोटवृक्षजः ॥ ४५ ॥

मध्यमो दारुभिः शेषैर्जघन्योऽसारदारुजः ।
रूपकैः स्वास्तिकाद्यैर्वा स मध्ये स्यादलङ्कृतः ॥ ४६ ॥

यूकापनयने केशविवेके चोपयुज्यते ।
अङ्गुलेनाधिके पादाद् कार्ये दैर्घ्येण पादुके ॥ ४७ ॥

१. 'रः' ख. पाठः । २. 'स्य यावद् गा'. ३. 'घ्रष्ट' क. पाठः

श्रेष्ठैकद्रव्यजा शय्या मिश्रद्रव्या न शस्यते ।
एकदारुं प्रशंसन्ति द्विदारुर्भयमावहेत् ॥ २२ ॥

त्रिदारुघटितायां तु स्वामिनो नियतो वधः ।
शय्यायां जायते यस्मात् तस्मात् तां परिवर्जयेत् ॥ २३ ॥

मूलमग्रेण संयुक्तमपसव्यं विगर्हितम् ।
मूलं मूलेन वा विद्धमेकाग्रे द्वे च दारुणी ॥ २४ ॥

मध्ये व्रणो मृत्युकरस्त्रिभागे व्याधिकारकः ।
क्लेशावहश्चतुर्भागे शिरस्थो द्रव्यहानिकृत् ॥ २५ ॥

निर्दोषगात्रे पर्यङ्के पापस्वप्नो न दृश्यते ।
ग्रन्थिकोटरवत् कुर्यात् तस्माच्च शयनासनम् ॥ २६ ॥

आसनं शयनीयं च ग्रन्थिकोटरवर्जितम् ।
बहुपुत्रकरं प्राहुर्धर्मकामार्थसाधनम् ॥ २७ ॥

आरोहणे प्रचलति शयने कम्पते तथा ।
विदेशयानकलहौ ते क्रमेण प्रयच्छतः ॥ २८ ॥

सुश्लिष्टां तामतः कुर्यान्निर्दोषां वर्णशालिनीम् ।
दृढां स्थिरां च स्थपतिः पत्युः कामविवृद्धये ॥ २९ ॥

निष्कुटं कोलटक्क्रोडनयनं वत्सनाभकम् ।
कालकं बन्धकं चेति छिद्रसंक्षेप ईरितः ॥ ३० ॥

घटवत् सुषिरं मध्ये सङ्कटास्यं च निष्कुटम् ।
कोलाक्षं नीडमिच्छन्ति माषनिष्पावमात्रकम् ॥ ३१ ॥

अध्यर्धपर्वदीर्घं च विवर्णं विषमं तथा ।
तदिह क्रोडनयनं छिद्रमाहुर्महर्षयः ॥ ३२ ॥

भिन्नं पर्वमितं वामावर्तं स्याद् वत्सनाभकम् ।
कालकं कृष्णकान्ति स्याद् विनिर्भिन्नं तु बन्धकम् ॥ ३३ ॥

छिद्रं दारुसवर्णं यत् तच्चाँ शुभकरं तथा ।
निष्कुटेऽर्थक्षयः कोलल्लोचने कुलविद्रवः ॥ ३४ ॥

शस्त्राद् भीः क्रोडनयने वत्सनाभे रुजो भयम् ।
कालके वन्धकाख्ये च कीटविद्धे च नो शुभम् ॥ ३५ ॥

सर्वत्र प्रचुरग्रन्थि दारु सर्वमनिष्टदम् ।
शय्यार्थे कथितैः क्लृप्तं दारुभिः शस्तमासनम् ॥ ३६ ॥

उपवेशसुखं मानं प्रशस्ताय प्रकल्पितम् ।
पुष्करः मृदहस्तश्च वृत्तोऽङ्गुलचतुष्टयात् ॥ ३७ ॥

आरभ्य विस्तरात् कार्यस्तावद् यावन्नवाङ्गुलम् ।
पुष्करव्यासतो दण्डस्तस्य कार्यश्चतुर्गुणः ॥ ३८ ॥

फलकः पुष्करार्धेन तत्तुल्यश्चास्य मूलकः ।
स्थूलः स्याच्चतुरंशेन दण्डपुष्करविस्तरात् ॥ ३९ ॥

खातं च पुष्करस्यान्तस्तावद् गाम्भीर्यमिष्यते ।
प्रशस्तसारदारुस्थः कर्तव्योऽस्य प्रयोजनम् (?) ॥ ४० ॥

परिवेषणमन्यच्च पच्यमानानेघट्टकम् (?) ।
कार्यः कङ्कतकः श्लक्ष्णः प्रशस्तमृदुदारुजः ॥ ४१ ॥

आरभ्य दैर्घ्येणाष्टभ्यः स्याद् यावद् द्वादशाङ्गुलम् ।
सार्धाङ्गुलं चतुर्भागं विस्तारेण च दैर्घ्यतः ॥ ४२ ॥

मध्ये च तस्य बाहल्यं विस्ताराष्टांशतो भवेत् ।
एकतः स्थूलविस्तारा भवेयुस्तस्य दन्तकाः ॥ ४३ ॥

अन्यतस्तु घनाः सूक्ष्मास्तीक्ष्णाः कार्यास्तथाग्रतः ।
मध्ये त्रिभागमुत्सृज्य दन्तका भागयोर्द्वयोः ॥ ४४ ॥

त्रिभिर्भागे कृते तेषां न शेषस्तान् विवर्जयेत् (?) ।
गजदन्तमयः श्रेष्ठस्तथा शाखोटवृक्षजः ॥ ४५ ॥

मध्यमो दारुभिः शेषैर्जघन्योऽसारदारुजः ।
रूपकैः स्वस्तिकाद्यैर्वा स मध्ये स्यादलङ्कृतः ॥ ४६ ॥

यूकापनयने केशविवरे चोपयुज्यते ।
अङ्गुलेनाधिकं पादात् कार्यं दैर्घ्येण पादुकं ॥ ४७ ॥

---
१. 'रः' ग. पाठः । २. '[illegible]' । ३. '[illegible]' क. पाठः

अयमेव विधिः कार्यो मुण्डरेखाप्रसिद्धये ।
श्रीवत्सस्यापि मध्ये स्यात् स्तम्भाद्यं मुक्तकोणवत् ॥ ४४ ॥

सार्धं भागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतम् ।
कर्णप्राग्ग्रीवमेतस्य भागेन च विनिर्गतम् ॥ ४५ ॥

भद्रं तस्यापि कर्तव्यं भागविस्तारनिर्गमम् ।
मुक्तकोणवदस्यापि मध्यभद्रं विधीयते ॥ ४६ ॥

अयं विधिः समग्रासु दिक्षु शेषं तु पूर्ववत् ।
प्रतिभद्रं धरास्त्रिंशद् भवन्त्यस्य दृढाः शुभाः ॥ ४७ ॥

शतं विंशमिदं (सर्व)धराणामिह कीर्तितम् ।
एवं समस्तस्तम्भानां चतुःषष्ठं शतद्वयम् ॥ ४८ ॥

सर्वतोभद्रसंज्ञस्य लक्ष्मेदानीं प्रचक्ष्महे ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्दशविभाजिते ॥ ४९ ॥

भागिकः स्याच्चतुष्कोऽस्य चतुःस्तम्भविभूषितः ।
स्तम्भैर्द्वादशभिर्युक्तः प्रथमः स्यादलिन्दकः ॥ ५० ॥

स्तम्भविंशतिसंयुक्तो द्वितीयः स्यादलिन्दकः ।
स्यादष्टाविंशतिस्तम्भस्तृतीयः स्या(स्यादि)लिन्दकः ॥ ५१ ॥

षट्त्रिंशता चतुर्थः स्यादलिन्दो भूषितो धरैः ।
पञ्चमः स्याच्चतुश्चत्वारिंशता भूषितो धरैः ॥ ५२ ॥

द्वापञ्चाशद्धरः षष्ठः सर्वेऽप्येते[१]ऽस्य भागिकाः ।
भागार्धं शस्यते भित्तिः सर्वतः सुदृढा घना ॥ ५३ ॥

सार्धभागं परित्यज्य भागत्रितयविस्तृतः ।
कर्णप्राग्ग्रीवकश्च स्याद् भागमेकं च निर्गमः ॥ ५४ ॥

भद्रमस्यापि कर्तव्यं भागनिर्गमविस्तृतम् ।
मध्ये भद्रं विधातव्यं भागद्वयविनिर्गतम् ॥ ५५ ॥

... भद्रे[२] मध्ये स्याद् भागत्रितयविस्तृतम् ।
... तदन्तर्भागनिर्गतम् ॥ ५६ ॥

... १. ... २. 'द्र' क. ख. पाठः ।

भागविस्तारसंयुक्तं भद्रमन्यत् प्रकल्पयेत् ।
दिक्षु सर्वास्वयं प्रोक्तो विधिर्भद्रप्रकल्पने ॥ ५७ ॥

स्तम्भानामस्य कर्तव्यं मध्ये षण्णवतं शतम् ।
भद्रेष्वेषु च सर्वेषु भवेत् षष्ट्यधिकं शतम् ॥ ५८ ॥

समेन प्रविभागेन स्तम्भानामेकसङ्ख्यया ।
इत्थं समस्तस्तम्भानां षट्पञ्चाशं शतत्रयम् ॥ ५९ ॥

किन्तु जङ्घा भवेदस्य भूमिकात्रितयोन्मिता ।
शत्रुमर्दनसंज्ञस्य धाम्नो लक्ष्माथ कथ्यते ॥ ६० ॥

पृथ्वीजयसमं मध्ये भित्तिश्चापि तथाविधा ।
सार्धं भागं परित्यज्य भागेनायतविस्तृतम् ॥ ६१ ॥

भद्रं विदध्यात् तन्मध्ये भागत्रितयविस्तृतम् ।
भद्रमेवं विधातव्यं भागत्रितयनिर्गतम् ॥ ६२ ॥

पार्श्वयोर्भागिकं भद्रमाय(त्यां?त्या) विस्तरेण च ।
भागत्रितयविस्तारं भागेनैकेन निर्गमम् ॥ ६३ ॥

मध्यभद्रं ततोऽपि स्याद् भागेनायतविस्तृतम् ।
क्रमोऽयं दिक्षु सर्वासु विधातव्योऽस्य सिद्धये ॥ ६४ ॥

ऊर्ध्वं पृथ्वीजयस्येव कार्यमस्यापरं पुनः ।
प्रतिभद्रं चतुश्चत्वारिंशत्स्तम्भसमन्वितम् ॥ ६५ ॥

मध्ये स्तम्भशतं चास्य विधेयं सुदृढं शुभम् ।
पद्सप्ततिस्तम्भमानद्वयमस्य भवेदिति ॥ ६६ ॥

पञ्चानामपि चैतेषां हस्ताद्धानमुत्तमम् ।
मानमुत्सेधविस्तारात् कर्तव्यं श्रियमिच्छता ॥ ६७ ॥

मध्यमाधमयोर्मानं कीर्तितं पृथिवीजये ।
राज्ञः क्रीडार्थमन्यच्च कथ्यते गृहपञ्चकम् ॥ ६८ ॥

क्षोणीविभूषणं स्याच्च पृथिवीतिलकं परम् ।
प्रतापवर्धनं [illegible] ततोऽपि च ॥ ६९ ॥

लक्ष्मीविलाससंज्ञं च पञ्चमं परिकीर्तितम् ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागैर्विभाजिते ॥ ७० ॥

चतुष्को भागविस्तीर्णो मध्ये कार्यश्चतुर्धरः ।
बहिश्च भागिकोऽलिन्दस्तदन्तेऽन्यत्रयार्यताः ॥ ७१ ॥

कर्णप्रासादकाः कार्या भागत्रितयविस्तृताः ।
तेषां पट्टदारुकं मध्ये भित्तिभागार्धसम्मितौ ॥ ७२ ॥

तद्बहिर्भागनिष्क्रान्तो भद्रे भागं च विस्तृतः ।
प्राग्ग्रीवत्रयसंयुक्तो भागिकालिन्दवेष्टितः ॥ ७३ ॥

अर्धभागिकभित्त्या च चतुष्को वेष्टितो भवेत् ।
प्रासादोऽयं मनोहारी भवेदवनिशेखरः ॥ ७४ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ।
चतुष्को भागिको मध्ये बाह्यालिन्दौ च भागिकौ ॥ ७५ ॥

नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
पट्टदारुकं च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ७६ ॥

ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो बहिः ।
भद्रं भागायतो भागविनिष्क्रान्तश्चतुर्दिशम् ॥ ७७ ॥

चतुष्को भागिकोऽलिन्दवेष्टितश्च विधीयते ।
अस्य भद्रत्रयं कार्यं भागविस्तारनिर्गमम् ॥ ७८ ॥

अर्धभागिकभित्त्या च वेष्टितं तद् विधीयते ।
कर्णकर्णे (स?स्य)विस्तीर्णे द्वे भद्रे भागनिर्गते ॥ ७९ ॥

प्रासादमेवं भुवनतिलकं परिचक्षते ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्वादशभाजिते ॥ ८० ॥

चतुष्को भागिको मध्ये चतुःस्तम्भो विधीयते ।
तद्बहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वितीयोऽपि च भागिकः ॥ ८१ ॥

नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्रासादान् विनिवेशयेत् ।
. . ' च कर्तव्यं तेषामन्तरसंश्रयम् ॥ ८२ ॥

. ९८ः । २ ' ', ३. 'धाः' ख. ४, 'को' क. पाठः ।

ततोऽर्धभागिकी भित्तिः कर्तव्या सर्वतो बहिः ।
भद्रे भागायतो भद्रविनिष्क्रान्तश्चतुर्धरः ॥ ८३ ॥

चतुष्को भागिकालिन्दद्वयेन परिवेष्टितः ।
त्रिभागविस्तृतं भद्रं तद्बहिर्भागनिर्गतम् ॥ ८४ ॥

भागिकं प्रतिभद्रं च कुर्यादुभयतः समम् ।
भागार्धं बाह्यतो भित्तिर्भद्रस्य परितो भवेत् ॥ ८५ ॥

विधिरेष विधातव्यो दिक्ष्वेवं चतसृष्वपि ।
विलासस्तबको नाम प्रासादोऽयं प्रकीर्तितः ॥ ८६ ॥

कर्णप्राग्ग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्ग्रीवकौ यदा ।
स्यातामस्य तदा कीर्तिपताकः परिकीर्तितः ॥ ८७ ॥

अस्यैव पीठे निर्युक्तशालाभिः परितोऽष्टभिः ।
अन्योन्यशालासंबद्धे यदासावेव दीयते ॥ ८८ ॥

कर्णप्रासादकोपेतः कोणैः शालोज्झितैर्युतः ।
प्रासादसुन्दरो ज्ञेयस्तदा भुवनमण्डनः ॥ ८९ ॥

एते प्रोक्तास्तलच्छन्दा जङ्घासंवरणादिकम् ।
भूमिमानादिकं यच्च तत् पृथ्वीजयवद् भवेत् ॥ ९० ॥

इदानीं कथ्यते लक्ष्म क्षोणीभूषणवेश्मनः ।
पञ्चपञ्चाशता हस्तैः कल्पिते चतुरश्रके ॥ ९१ ॥

विभक्ते चाष्टभिर्भागैश्चतुष्को भागिकः स्मृतः ।
चतुर्भिरन्वितः स्तम्भैरलिन्दश्चास्य भागिकः ॥ ९२ ॥

युक्तो द्वादशभिः स्तम्भैर्विंशत्या च द्वितीयकः ।
स्यादष्टाविंशतिधरस्तृतीयश्चाप्यलिन्दकः ॥ ९३ ॥

भित्तेरप्यर्धभागेन सार्धं भागं विमुच्यते ।
भागपञ्चकविस्तीर्णं भद्रं भागेन निर्गतम् ॥ ९४ ॥

तन्मध्यभद्रमन्यच्च भागत्रितयविस्तृतम् ।
भागेन निर्गतं कार्यं भद्रमन्यद् तथोऽपि च ॥ ९५ ॥

लक्ष्मीविलाससंज्ञं च पञ्चमं परिकीर्ति
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे दशभागैर्विभाजिते

चतुष्को भागविस्तीर्णो मध्ये कार्य
वहिश्च भागिकोऽलिन्दस्तदन्तेऽश

कर्णप्रासादकाः कार्या भागत्रित
तेषां षड्दारुकं मध्ये भित्तिभाग

तद्बहिर्भागनिष्क्रान्तो भद्रे भाग
प्राग्ग्रीवत्रयसंयुक्तो भागिका

अर्धभागिकभित्त्या च चतु
प्रासादोऽयं मनोहारी भवे

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे भागद्व
चतुष्को भागिको मध्ये

नवकोष्ठांश्च कर्णेषु प्र
षड्दारुकं च कर्तव

ततोऽर्धभागिकी
भद्रे भागायतो

चतुष्को भा
अस्य म
अर्धभा

प्रतापवर्धनस्याथ लक्ष्म साम्प्रतमुच्यते ।
पञ्चविंशतिहस्ताङ्के सार्धभागत्रयाङ्किते ॥ १०९ ॥

मध्ये चतुष्को भागेन चतुर्भिः सम्भृतो धरैः ।
अलिन्दो भागिकश्चास्य स्तम्भद्वादशकान्वितः ॥ ११० ॥

पादिका भित्तिरेतस्य भद्रं चास्य प्रकल्पयेत् ।
भागनिर्गमविस्तारं चतुःस्तम्भविभूषितम् ॥ १११ ॥

विधिरेष समग्रासु दिक्षु कार्योऽस्य सिद्धये ।
स्तम्भैर्द्वात्रिंशता युक्तो बहिरन्तरयं भवेत् ॥ ११२ ॥

धराणां चैव सर्वेषां चतुःषष्टिः प्रकल्पना ।
अथ लक्ष्मीविलासस्य सम्यग् लक्ष्माधुनोच्यते ॥ ११३ ॥

प्रतापवर्धनस्येव मध्यमस्य प्रकल्पयेत् ।
प्रतापवर्धनसमं सर्वतोऽप्येतदीरितम् ॥ ११४ ॥

किन्त्वस्य पार्श्वभद्राणि भद्राणामेव कारयेत् ।
कोणेष्वपि च भद्राणि पार्श्वयोरुभयोस्तथा ॥ ११५ ॥

भागे(स्याश्च) निर्गमोऽप्येषां विशेषोऽस्मादयं मतः ।
भद्रस्य दशस्तम्भैर्मध्यं षोडशभिर्धरैः ॥ ११६ ॥

चतुर्द्वारं भवेदेतदिच्छया क्षणमध्यगम् ।
द्वारमन्यद् विधातव्यं स्वपदे स्यात् सुशोभितम् ॥ ११७ ॥

भूमिभिः सार्धषष्ठीभिर्विधेयः क्षोणिभूषणः ।
अर्धाष्टमीभिश्च भवेत् पृथ्वीतिलकसंज्ञकः ॥ ११८ ॥

स्यात् सार्धपञ्चमीभिस्तु श्रीनिवासोऽत्र भूमिभिः ।
लक्ष्मीविलाससंज्ञोऽर्धपञ्चमीभिर्विधीयते ॥ ११९ ॥

प्रतापवर्धनाख्योऽर्धचतुर्थीभिर्विधीयते ।
राज्ञां पृथ्वीजयादीनि निवासभवनानि च ॥ १२० ॥

क्षोणीविभूषणादीनि विलासभवनानि च ।
यान्युक्तानि निवासाय विलासाय च [illegible] ॥ १२१ ॥

तेषां पूर्वानगारादीनां द्वारमानमथोच्यते ।
चतुःपञ्चाशदंशो यो विस्तृतः सप्तकत्रयः ॥ १२२ ॥

स द्वारस्योदयः प्रोक्तस्तदर्धेनास्य विस्तृतिः ।
सोदयस्य त्रिभागेन पिण्डः स्तम्भेषु शस्यते ॥ १२३ ॥

स्यात् सप्तविंशतिनिभः सपादः सतनुच्छ्रयः ।
पृष्ठभागो भवेद् भूमिः प्रथमा राजवेश्मनाम् ॥ १२४ ॥

भूच्छ्राये नवधा भक्ते तदंशकचतुष्टयम् ।
निर्गमच्छायकस्यांशद्वयं पादोनमुच्छ्रयः ॥ १२५ ॥

तथान्तरावणी कार्या छाद्यकोच्छ्रायनिर्गता ।
हीरग्रहणपिण्डार्धबाहल्या सा प्रशस्यते ॥ १२६ ॥

तस्याः स्वमेव बाहल्यं पादोनं विस्तृतिः स्मृता ।
अन्तरावणिकातुल्यो मदलाया विनिर्गमः ॥ १२७ ॥

स्वनिर्गमात् तथा चास्याः सपादः स्यात् समुच्छ्रयः ।
भूम्युच्छ्रयनवांशस्य पादोऽस्याः पिण्डमिष्यते ॥ १२८ ॥

भूनवांशत्रिभागोनो मदलायाश्च विस्तृतिः ।
*लुमामूलस्य स्तम्भार्धं विस्तारः परिकीर्तितः ॥ १२९ ॥

तत्र्यंशादग्रविस्तीर्णा मूले साष्टांशयुग् भवेत् ।
तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ १३० ॥

आध्माता चेत्यमूः प्रोक्ता लुमाः सप्त मनीषिभिः ।
ऋजुः सा लम्बिनी तासामाध्माता कर्णगा स्मृता ॥ १३१ ॥

अन्तराले क्रमेण स्युः पञ्चान्याः परिकीर्तिताः ।
स्तम्भे निदध्यान्मदलां छाद्यं धर्तुं दृढां शुभाम् ॥ १३२ ॥

स्तम्भाभावे पुनर्न्यस्येत् कुड्यपट्टेऽपि तां सुधीः ।
सप्त पञ्चाथवा तिस्रो मञ्चच्छाद्ये लुमाः स्मृताः ॥ १३३ ॥

कोणेष्वेता इमाभ्योऽन्याः कर्तव्याः प्राञ्जलाः समाः ।
छाद्ये[3] कर्णात् क्वचित् कार्या मकराननभूषिताः ॥ १३४ ॥

१. 'मतःस' ख. पाठः । २. 'स्यां', ३. 'द्य' ख. पाठः ।

* 'दण' इति शिल्पशास्त्रे प्रसिद्धिः ।

तेऽपि विद्याधरोपेताः क्वचित् समजतुण्डिकाः ।
सकुम्भिकस्य स्तम्भस्य प्रविभज्योदयं त्रिधा ॥ १३५ ॥

तत्र भागद्वयं कुर्याद् भागानर्धचतुर्थकान् ।
तत्र पादोनभागेन राजितासनकं भवेत् ॥ १३६ ॥

ततः सोल्कलका वेदी साङ्घ्रिभागा विधीयते ।
कूटागारसमांशार्धं कार्योऽत्रासनपट्टकः ॥ १३७ ॥

स स्यादभी(द्वौ?)विस्तारो भागोच्चं मत्तवारणम् ।
स्वोदयस्य त्रिभागेन तिर्यक् कार्योऽस्य निर्गमः ॥ १३८ ॥

रूपकैः करणायाभिः(?)सुपत्रैरपि शोभितम् ।
वेदिकादिकमप्यस्य रूपपत्रार्चितं शुभम् ॥ १३९ ॥

आयसीभिः शलाकाभिः कीलकैश्च दृढीकृतम् ।

एतानि पञ्चदशराजनिवेशनानि
पृथ्वीजयप्रभृति यानि निरूपितानि ।
यो लक्षणेन सहितं परिमाणमेषां
जानाति तस्य नृपतिः परितोषमेति ॥ १४०½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
राजगृहं नाम त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ।

भ्राम्यद्दिनेशशशिमण्डलचक्रश(तसी?स्त)-
मेतज्जगत्त्रितयमन्त्रमलक्ष्यमध्यम् ।
भूतानि बीजमखिलान्यपि सम्प्रकल्प्य
यः सन्ततं भ्रमयति स्मरजित् स वोऽव्यात् ॥ १ ॥

यन्त्राध्यायमथ ब्रूमो यथावत् प्रक्रमागतम् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां यदेकमिह कारणम् ॥ २ ॥

यदृच्छया प्रवृत्तानि भूतानि स्वेन वर्त्मना ।
नियम्यास्मिन् नयति यत् तद् यन्त्रमिति कीर्तितम् ॥ ३ ॥
स्वरसेन प्रवृत्तानि भूतानि स्वमनीषया ।
कृतं यस्माद् यमयति तद्वा यन्त्रमिति स्मृतम् ॥ ४ ॥
तस्य बीजं चतुर्धा स्यात् क्षितिरापोऽनलोऽनिलः ।
आश्रयत्वेन चैतेषां वियदप्युपयुज्यते ॥ ५ ॥
भिन्नः सूतश्च (कैर्थि)स्तकम्ने च सम्यङ्क न जानते ।
§प्रकृत्या पार्थिवः सूत(स्वाद्वि)यात् † तत्र क्रिया भवेत् ॥ ६
पार्थिवत्वादयमतो न कदाचिद् विभिद्यते ।
द्रव्यत्वादग्निजत्वं हि यद्यस्य परिकल्प्यते ॥ ७ ॥
तदा विरोधो नैवास्य पावकेनोपपद्यते ।
गन्धाद् वह्नेर्विरोधाच्च स्थिता पार्थिवता बलात् ॥ ८ ॥
आत्मैव बीजं सर्वेषां प्रत्येकमपराण्यपि ।
एवं भेदा भवन्त्येषां भूयांसः सङ्करान्मिथः ॥ ९ ॥
स्वयंवाहकमेकं स्यात् सकृत्प्रेर्यं तथापरम् ।
अन्यदन्तरितं वाह्यं वाह्यमन्यत् त्वदूरतः ॥ १० ॥
स्वयंवाह्यमिहोत्कृष्टं हीनं स्यादितरत् त्रयम् ।
तेषु शंसन्ति दूरस्थमलक्ष्यं निकटस्थितम् ॥ ११ ॥
य(द्युद्दि)त्पन्नमलक्ष्यं यदेकं बहुषु साधकम् ।
तदन्यदपि शंसन्ति यस्माद् विस्मयकृन्नृणाम् ॥ १२ ॥
एका स्वीया गतिश्चित्रे वाह्येऽन्या वाहकाश्रिता ।
अरघट्टाश्रिते कीटे दृश्यते द्वयमप्यदः ॥ १३ ॥
इत्थं गतिद्वयवशाद् वैचित्र्यं कल्पयेत् स्वयम् ।
अलक्षता विचित्रत्वं यस्माद् यन्त्रेषु शस्यते ॥ १४ ॥

१. 'ते' क. पाठः । २. 'श्च' क. ग. पाठः । ३. 'य' ख. पाठः । ४. 'वस्त श्चापां च तत्र', ५. 'भज्यते' क. पाठः । ६., ७. 'वा', ८. त्र दू ख. ग. पाठः ९. 'क्षे' क. पाठः ।

§ 'प्रकृत्या स्वभावेन पार्थिवो भागः बहुलः' इति, † 'तत्र उदकतेजोवायूनां क्रिया कार्यं भवेत्' इति च टिप्पणमस्ति ।

अन्यत् स्यादन्तरा(रेऽमि)यं द्वितीयं मध्यमं त्विदम् ।
द्व्यन्त्रयादियोगेन चतुर्णामपि योगतः ॥ १५ ॥

अंशांशिभावाद् भूतानां सङ्ख्यैषामतिरिच्यते ।
यः सम्यगेतज्जानाति स पुमान् भवति प्रियः ॥ १६ ॥

प्रमदानां नृपाणां च प्रज्ञानां च मतस्य च ।
लाभं ख्यातिं च पूजां च यशो मानं धनानि च ॥ १७ ॥

प्राप्नोति किं किं न पुमान् य इदं वेत्ति तत्त्वतः ।
गृहमेकं विलासानामाश्चर्यस्य परं पदम् ॥ १८ ॥

रतेरावासभवनं विस्मयस्यैकमास्पदम् ।
यथावद् देवतादीनां रूपचेष्टादिदर्शनात् ॥ १९ ॥

तास्तुष्यन्त्यथ तत्तुष्टेः पूर्वैर्धर्मः प्रकीर्तितः ।
नृपादितोषादर्थः स्यादर्थे कामः प्रतिष्ठितः ॥ २० ॥

वित्तव्ययादस्य निष्पत्तिर्मोक्षश्चास्मान्न दुर्लभः ।
पार्थिवं पार्थिवैर्बीजैः पार्थिवं जलजन्मभिः ॥ २१ ॥

तदेव तेजोजनितैस्तदेव मरुदुद्भवैः ।
आप्यमाप्यैस्तथा बीजैरानलैरानिलैरपि ॥ २२ ॥

वह्निजैश्च मरुज्जातैः पार्थिवैर्वारुणैरपि ।
मारुतं मारुतैराप्यैः पार्थिवैरानलैस्तथा ॥ २३ ॥

वह्निजातेऽपि बीजे स्यात् सुतः सोऽपि च वा(न?ति)ले ।
पार्थिवानां भवेद् बीजमाप्यानामपि वा(रुणे?क्षणम्) ॥ २४ ॥

इति बीजानि सर्वेषां कीर्तितान्यखिलान्यपि ।
कुड्यंकरणमुद्राणि भारगोलकपीडनम् ॥ २५ ॥

लम्बनं लम्बकारे च चक्राणि विविधान्यपि ।
अयस्ताम्रं च तारं च त्रपु संवित्प्रमर्दने ॥ २६ ॥

काष्ठं च चर्म वस्त्रं च स्वयंजिषु प्रयुज्यते ।
उर्दकः कर्तरी यष्टिश्चक्रं भ्रमरकस्तथा ॥ २७ ॥

भ्रमावली च नाराचः स्वबीजान्यम्बरे विदुः ।
ताप उत्तेजनं स्तोमः क्षोभश्च जलराशिजः ॥ २८ ॥

एवमाद्यग्निबीजानि पार्थिवस्य प्रचक्षते ।
धारा च जलभारश्च पयसो भ्रमणं तथा ॥ २९ ॥

एवमादीनि भूजस्य जलजानि प्रचक्षते ।
यथोच्छ्रायो यथाधिक्यं यथा नीरन्ध्रतापि च ॥ ३० ॥

अत्यन्तमूर्ध्वगामित्वं स्वबीजान्ययसस्तथा ।
मरुत् स्वभावजो गाढग्राहकश्च प्रतीप्सितः ॥ ३१ ॥

इत्याधर्वीजनाद्यैश्च गजकर्णादिभिः कृतः ।
(छा?चा)णितो गालितश्चायं बीजं भवति भूर्भवे ॥ ३२ ॥

काष्ठं (भृ?क्र)तिश्च लोहं च जलजे पार्थिवं भवेत् ।
अन्यदम्भस्तदप्यस्तु तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ ३३ ॥

बीजं स्वकीयं भवति यन्त्रेषु जलजन्मसु ।
तापाद्यं पूर्वकथितं वह्निजं जलजे भवेत् ॥ ३४ ॥

सङ्गृहीतश्च दत्तश्च पूरितः प्रतिनोदितः ।
मरुद् बीजत्वमायाति यन्त्रेषु जलजन्मसु ॥ ३५ ॥

वह्निजातेषु मृत्ताम्रलोहरुक्मादि तद्गृहे ।
पार्थिवं कथयन्तीह बीजं बीजविचक्षणाः ॥ ३६ ॥

वह्नेर्वह्निर्भवेद् बीजमाप आपस्तथा भवेत् ।
आद्यैरित्यादिभिः प्रोक्तैर्मरुद् गच्छति बीजताम् ॥ ३७ ॥

प्रत्येपकं च जनकं मेरकं ग्राहकं तथा ।
सङ्ग्राहकं च भूजातं बीजं स्यादनिलोद्भवैः ॥ ३८ ॥

प्रेरणं चाभिघातश्च विवर्तो भ्रमणं तथा
जलजं मारुतोत्थेषु बीजं स्यादिति सम्मतम् ॥ ३९ ॥

सङ्गृहीतस्य तापाद्ययोनि पावकजन्मनि ।
प्रकीर्तितानि तान्येव भवन्ति पवनोद्भवैः ॥ ४० ॥

१. 'चं', २. 'स्थिता', क. पाठः । ३. 'तले', ४. 'इ', ५. 'त्सं', ६. 'स्तदपाच ति', ७. 'मा' ख. पाठः । ८. 'द्रु' क. पाठः ।

प्रेरितः सङ्गृहीतश्च जनितश्च समीरणः ।
आत्मनो बीजतां गच्छत्येवमन्यत् प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
भूतमेकमिहोद्रिक्तमन्यद्धीनं ततोऽधिकम् ।
अन्यद्धीनतरं चान्यदेवंप्रायैर्विकल्पितैः ॥ ४२ ॥
नाना भेदा भवन्त्येषां कस्तान् कात्स्न्येंन वक्ष्यति ।
निष्क्रिया भूः क्रिया त्वंशे शेषेषु सहजा त्रिषु ॥ ४३ ॥
अतः प्रायेण सा जन्या क्षितावेवं प्रयत्नतः ।
साध्यस्य रूपवशतः सन्निवेशो यतो भवेत् ॥ ४४ ॥
यन्त्राणामाकृतिस्तेन निर्णेतुं नैव शक्यते ।
यथावद्बीजसंयोगः सौश्लिष्ट्यं श्लक्ष्णतापि च ॥ ४५ ॥
अलक्षता निर्वहणं लघुत्वं शब्दहीनता ।
शब्दे साध्ये तदाधिक्यमशैथिल्यमगाढता ॥ ४६ ॥
वहनीषु समस्तासु सौश्लिष्ट्यं चास्खलद्गति ।
यथाभीष्टार्थकारित्वं लयतालानुगामिता ॥ ४७ ॥
इष्टकालेऽर्थदर्शित्वं पुनः सम्यक्त्वसंवृतिः ।
अनुल्बणत्वं ताद्रूप्यं दार्ढ्यं मसृणता तथा ॥ ४८ ॥
चिरकालसहत्वं च यन्त्रस्यैते गुणाः स्मृताः ।
एकं बहूनि चलयेद् बहुभिश्चाल्यतेऽपरम् ॥ ४९ ॥
सुश्लिष्टत्वमलक्षत्वं यन्त्राणां परमो गुणः ।
अथ कर्माणि यन्त्राणां विचित्राणि यथाविधि ॥ ५० ॥
नविस्तराद्यसङ्क्षेपात् साम्प्रतं संप्रचक्ष्महे ।
कस्यचित् सा क्रिया साध्या कालः कस्यापि कस्यचित् ॥ ५१ ॥
शब्दः कस्यापि चोच्छ्रायो रूपस्पर्शौ च कस्यचित् ।
क्रियास्तु कार्यस्य वशादनन्ताः परिकीर्तिताः ॥ ५२ ॥
तिर्यगूर्ध्वमधः पृष्ठे पुरतः पार्श्वयोरपि ।
गमनं सरणं पात इति भेदाः क्रियोद्भवाः ॥ ५३ ॥

कालो मुहूर्तकाष्ठाद्यैर्मितो भेदैरनेकधा ।
शब्दो विचित्रः सुव्यक्तो रतिकृद् भीषणस्तथा ॥ ५४ ॥

उच्छ्रायस्तु जलस्य स्यात् क्वचिद् भूमेरपि ह्रस्वने ।
गीतं नृत्यं च वाद्यं च पटहो वंश एव च ॥ ५५ ॥

वीणा च कांस्यतालश्च तुमिला करटापि च ।
यत्किञ्चिदन्यदप्यत्र वादित्रादि विभाव्यते ॥ ५६ ॥

समस्तमपि तद् यन्त्राज्जायते कल्पनावशात् ।
नृत्ये तु नाटकं चोक्षेस्ताण्डवं लास्यमेव च ॥ ५७ ॥

राजमार्गश्च देशी च यन्त्रात् सर्वं प्रसिध्यति ।
तथा जात्यनुगाश्चेष्टा विरुद्धा यास्तु जातितः ॥ ५८ ॥

ताः सर्वा अपि सिध्यन्ति सम्यग्यन्त्रस्य साधनात् ।
भूचराणां गतिर्व्योम्नि भूमौ व्योमचरागमः ॥ ५९ ॥

चेष्टितान्यपि मर्त्यानां तथा भूमिस्पृशामिव ।
जायन्ते यन्त्रनिर्माणाद् विविधानीप्सितानि च ॥ ६० ॥

यथासुरा जिता देवैर्यथा निर्मथितोऽम्बुधिः ।
हिरण्यकशिपुर्दैत्यो नृसिंहेन हतो यथा ॥ ६१ ॥

धावनं हस्तियुद्धं च गजानामगडोऽपि च ।
नानाप्रका(र?रा) या चेष्टा नानाधारागृहाणि च ॥ ६२ ॥

दोलाकेल्यो विचित्राश्च तथा रतिगृहाणि च ।
चित्रा से(न?ना) च कुड्यश्च स्वयंवाहकसेवकाः ॥ ६३ ॥

सभाश्च विविधाकाराः सत्या मायाः प्रकल्पिताः ।
एवंमायाणि चान्यानि यन्त्रात् सिध्यन्ति कल्पनात् ॥ ६४ ॥

विधाय भूमिकाः पञ्च शय्यां त्वादिभुवि स्थिताम् ।
प्रतिप्रहरमत्यासु सर्पन्ती याति पञ्चमीम् ॥ ६५ ॥

एवंमायाणि चित्राणि सम्यक् सिध्यन्ति यन्त्रतः ।
क्रमेण त्रिंशतावर्तं स्थाले दन्ता भ्रमन्त्यसौ ॥ ६६ ॥

---

१. 'प्य', क. २. 'क्ष' ख. ग. पाठः । ३. 'यमगा' ख. पाठः । ४. 'साधने प', ५. 'व्याकुला', ६. 'दा दृतं' क. पाठः । ७. 'त्रिपते वर्तीः' ख. ग पाठः ।

तन्मध्ये पुत्रिका क्लृप्ता प्रति नाडिं प्रबोधयेत् ।
वह्नेश्च दर्शनं तोये वह्निमध्याज्जलोद्गतिः ॥ ६७ ॥

अवस्तुतोऽपि वस्तुत्वं वस्तुतोऽपि तथान्यथा ।
निःश्वासेन वियद् याति श्वासेनायाति मेदिनीम् ॥ ६८ ॥

क्षीरोदमध्यगा शय्या मंतीष्टाधः फणाभृता ।
गोलश्च सु(ति?चि)विहितः सूर्यादीनां प्रदक्षिणम् ॥ ६९ ॥

परिभ्राम्यत्यहोरात्रं ग्रहाणां दर्शयन् गतिम् ।
गजादिरूपे रथिकरूपतां गमितः पुमान् ॥ ७० ॥

भ्रान्त्वा नाडिकया तस्याः पर्यन्ते हन्ति (भो?यो)जनम् ।
दीपिकापुत्रिका क्लृप्ता क्षीणं क्षीणं प्रयच्छति ॥ ७१ ॥

दीपे तैलं प्रनृत्यन्ती तालगत्या प्रदक्षिणम् ।
यावत् प्रदीयते वारि तावत् पिबति सन्ततम् ॥ ७२ ॥

यन्त्रेण कल्पितो हस्ती न तद् गच्छत् प्रतीयते ।
शुकाद्याः पक्षिणः क्लृप्तास्तालस्यानुगमान्मुहुः ॥ ७३ ॥

जनस्य विस्मयकृतो नृत्यन्ति च पठन्ति च ।
पुत्रिका वा गजेन्द्रो वा तुरगो मर्कटोऽपि वा ॥ ७४ ॥

वलनैर्वर्तनैर्नृत्यंस्तालेन हरते मनः ।
येनैव वर्त्मना क्षेत्रं ध्रियते तेन तत्पयः ॥ ७५ ॥

यात्यायाति पुनस्तद्वद् गर्तात् पुष्करिणीष्वपि ।
फलके कानि (?) तिष्ठन्ति धावन्त्यनुमतानि च ॥ ७६ ॥

घा(तां?तं) ददति युध्यन्ते निर्यान्त्यश्रमनाहृतम् ।
नृत्यन्ति गायन्ति तथा वंशादीन् वादयन्ति च ॥ ७७ ॥

निरुद्धमुक्तस्य वशान्मरुतो यन्त्रभङ्गिभिः ।
पार्श्वेष्टा दिव्यमानुष्यस्ता एवात्र न केवलम् ॥ ७८ ॥

दुष्करं यद्यदन्यच्च तत्तद् यन्त्रात् प्रसिध्यति ।
यन्त्राणां घटना नोक्ता गुप्त्यर्थं नाज्ञतावशात् ॥ ७९ ॥

१., २. 'ति' क. पाठः । ३. 'ठे' ख. ग. पाठः ४. 'भ्रमन्ती',
५. 'नै' क. पाठः ।

तत्र हेतुरयं प्रोक्तो व्यक्ता नैते फलप्रदाः ।
कथितान्यत्र बीजानि यन्त्राणां घटना न यत् ॥ ८० ॥

तस्माद् व्यक्तीकृतेष्वेषु न स्यात् स्वार्थो न कौतुकम् ।
वस्तुतः कथितं सर्वं बीजानामिह कीर्तनात् ॥ ८१ ॥

अभ्यूह्यं स्वधिया मार्गैर्यन्त्राणां कर्म यद् यथा ।
यन्त्राणि यानि दृष्टानि कीर्तितान्यत्र तान्यपि ॥ ८२ ॥

नन्यानि यस्मात् तान्यातो विज्ञेयान्युपदेशतः ।
एतत् स्वबुद्धयैवास्माभिः समग्रमपि कल्पितम् ॥ ८३ ॥

अग्रतश्च पुनर्भूमः कथितं यत् पुरातनैः ।

बीजं चतुर्विधमिह प्रवदन्ति यन्त्रे-
ष्वम्भोऽग्निभूमिपवनैर्निहितैर्यथावत् ।
प्रत्येकतो बहुविधं हि विभागतः स्या-
न्मिश्रैर्गुणैः पुनरिदं गणनामपास्येत् ॥ ८४ ॥

किमेतस्मादन्यद् भवति भुवने चित्रमपरं
किमन्यद् वा तुष्टयै भवति किमु वा कौतुककरम् ।
किमन्यद् वा कीर्तेर्भवनमपरं कामसदनं
किमस्मात् पुण्यं वा किमिव च परीतापशमनम् ॥ ८५ ॥

एतेऽत्यर्थं प्रीतिदा बीजयोगाः संजायन्ते योजिताः सूत्रधारैः ।
भ्रान्त्या नान्यश्चित्रकृद् दारुवल्लरं चक्रं दोलाद्यं पुनः पञ्चमं तत् ॥ ८६ ॥

पारम्पर्यं कौशलं सोपदेशं शास्त्राभ्यासो वास्तुकर्मोद्यमो धीः ।
सामग्रीयं निर्मला यस्य सोऽस्मिंश्चित्राण्येवं वेत्ति यन्त्राणि कर्तुम् ॥ ८७ ॥

चित्रैर्युक्तं ये गुणैः पञ्चरूपं जानन्त्येनं यन्त्रशास्त्राधिकारम् ।
ये वा कृत्स्नं योजयन्तेऽत्र सम्यक् तेषां कीर्तिर्या ध्रुवं चाप्नोति ॥ ८८ ॥

अङ्गुलेन मितमङ्गुलपादेनोच्छ्रितं द्विपुटकं तनुवृत्तम् ।
संविधेयमृजु मध्यगरन्ध्रं श्लिष्टसन्धि दृढताम्रमयं तत् ॥ ८९ ॥

---

१. 'मुं' क. ख. पाठः । २. 'द्विसोऽस्मा', ३. 'ह', ४. 'कृ' क. पाठः ।

दारवेषु विहगेषु तदन्तः क्षिप्तमुद्धतसमीरवशेन ।
आतनोति विचलन्मृदुशब्दं शृण्वतां भवति चित्रकरं च ॥ ९० ॥

सुश्लिष्टखण्डद्वितयेन कृत्वा सरन्ध्रमन्तर्मुरजानुकारम् ।
ग्रस्तं तथा कुण्डलयोर्युगेन मध्ये पुटं तस्य मृदु मर्दयेम् ॥ ९१ ॥

पूर्वोक्तयन्त्रे विधिनोदरेऽस्य क्षिप्तेऽथ शय्यातलसंस्थमेतत् ।
ध्वनिं ततः सञ्चलनादनङ्गक्रीडारसोल्लासकरं करोति ॥ ९२ ॥

अस्मिन् शय्यातलविनिहिते मुञ्चति व्यक्तरागं
चित्रान् शब्दान् मृगशिशुदृशां या(न्ति?ति) भीत्येव मानः ।
किञ्चैतासां दयितमभितो निर्भरप्रेमभाजां
प्रौढिं गच्छन्त्यधिकमधिकं मन्मथक्रीडितानि ॥ ९३ ॥

पटहमुरजे वेणुः शङ्खो विपञ्च्यथ काहला
डमरुटिविले वाद्यातोद्यान्यमून्यखिलान्यपि ।
मधुरमधिकं यच्चित्रं च ध्वनिं विदधात्यलं
तदिह विधिना रुद्धोन्मुक्तानिलस्य विजृम्भितम् ॥ ९४ ॥

लघुदारुमयं महाविहङ्गं दृढसुश्लिष्टतनुं विधाय तस्य ।
उदरे रसयन्त्रमादधीत ज्वलनाधारमधोऽस्य चा(ति?ग्नि)पूर्णम् ॥

तत्रारूढः पूरुषस्तस्य पक्षद्वन्द्वोच्चालप्रोज्झितेनानिलेन ।
सुप्तस्यान्तः पारदस्यास्य शक्त्या चित्रं कुर्वन्नम्बरे याति दूरम् ॥

इत्थमेव सुरमन्दिरतुल्यं सञ्चलत्यलघु दारुविमानम् ।
आदधीत विधिना चतुरोऽन्तस्तस्य पारदभृतान् दृढकुम्भान् ॥ ९७ ॥

अयःकपालाहितमन्दवह्निप्रतप्ततत्कुम्भभुवा गुणेन ।
व्योम्नो झगित्याभरणत्वमेति सन्तप्तगर्जद्रसराजशक्त्या ॥ ९८ ॥

दृढसन्धितमथायसयन्त्रं तद् विधाय रसपूरितमन्तः ।
उच्चदेशविनिधापिततप्तं सिंहनादमुरजं विदधाति ॥ ९९ ॥

---

१. 'म', २. 'सिद्धि' ख. ग. पाठः । ३. 'रुङ्', ४. 'मे' क. पाठः ।
५. 'न्वि' ख. पाठः । ६. 'म' ख. ग. पाठः ।

स कोऽप्यस्य स्फारः स्फुरति नरसिंहस्य महिमा
पुरस्तात् गर्जता मदजलमुचोऽपि द्विपघटाः ।
मुहुः श्रुत्वा श्रुत्वा निनदमपि गम्भीरविषमं
पलायन्ते भीतास्त्वरितमवधूयाङ्कुशमपि ॥ १०० ॥

दृग्ग्रीवातलहस्तप्रकोष्ठबाहूरुहस्तशाखादि ।
सच्छिद्रं वपुरखिलं तत्सन्धिषु खण्डशो[1] घटयेत् ॥ १०१ ॥

श्लिष्टं कीलकविधिना दारुमयं सृष्टचर्मणा गुप्तम् ।
पुंसोऽथवा युवत्या रूपं कृत्वातिरमणीयम् ॥ १०२ ॥

रन्ध्रगतैः प्रत्यङ्गं विधिना नाराचसङ्गतैः सूत्रैः ।
ग्रीवाचलनप्रसरणविकुञ्चनादीनि विदधाति ॥ १०३ ॥

करग्रहणताम्बूलप्रदानजलसेचनप्र(माणा?णामा)दि[4] ।
आदर्शप्रतिलोकनवीणावाद्यादि च करोति ॥ १०४ ॥

एवमन्यदपि चेदृशमेतत् कर्म विस्मयविधायि विधत्ते ।
जृम्भितेन विधिना निजबुद्धेः कृष्टसूत्रगुणचक्रवशेन ॥ १०५ ॥

पुंसो दारुजमूर्ध्वं रूपं कृत्वा निकेतनद्वारि ।
तत्करयोजितदण्डं निरुणद्धि प्रविशतां वर्त्म ॥ १०६ ॥

खड्गहस्तमथ मुद्गरहस्तं कुन्तहस्तमथवा यदि तत् स्यात् ।
तन्निहन्ति विशतो निशि चौरान् द्वारि संवृतमुखं प्रसभेन ॥ १०७ ॥

ये चापाद्या ये[7] शतघ्न्यादयोऽसिमुष्ठग्रीवाद्याश्च दुर्गस्य गुप्त्यै ।
ये क्रीडाद्याः क्रीडनार्थं च राज्ञां सर्वेऽपि स्युर्योगतस्ते गुणानाम् ॥

इदानीं प्रक्रमायातं वारियन्त्रं प्रचक्ष्महे ।
क्रीडार्थं कार्यसिद्ध्यै च चतुर्धा तद्गतिं विदुः ॥ १०९ ॥

निम्नगं भवति द्रोणीदेशादूर्ध्वस्थिताज्जलम् ।
यत्र तत् पातयन्त्रं स्याद् वाटिकादिप्रयोजनम् ॥ ११० ॥

---

१. 'य' क. पाठः । २. 'वाहुवा' ख. ग. पाठः । ३. 'शोऽद्य घ', ४. 'नि', ५. 'ध', ६. 'मूर्धे' क. पाठः । ७. 'ये च शतघ्न्याद', ८. 'रुणाम्', ९. 'ष्या' ख. पाठः । १०. 'द' क. पाठः । ११. 'पा' ख. ग. पाठः ।

उच्छ्रायसमपाताख्यं यत्रोर्ध्वा नाडिका पयः ।
जलाधारगुणान्मुञ्चेदधस्तात् समनाडि(का?कम्) ॥ १११ ॥

यत्रे पातसमुच्छ्रायं पतित्वोच्छ्रायतो जलम् ।
तिर्यग् गत्वा प्रयात्यूर्ध्वं सच्छिद्रस्तम्भयोगतः ॥ ११२ ॥

पतित्वोच्छ्रायतस्तोयं तिर्यगूर्ध्वोर्ध्वमेत्यथ ।
सच्छिद्रस्तम्भयोगेन तत् स्यात् पातसमोच्छ्रयम् ॥ ११३ ॥

वाप्यां वापि च कूपे विधानतो दीर्घिकादिका विहिता ।
यत्रोर्ध्वमम्बु गमयति तदिहोच्छ्रयसंज्ञितं कथितम् ॥ ११४ ॥

दारुजमिभस्य रूपं यत् सलिलं पात्रसंस्थितं पिबति ।
तन्माहात्म्यं निगदितमेतस्योच्छ्रायतुल्यस्य ॥ ११५ ॥

सलिलं सुरङ्गदेशानीतं निम्नेन वर्त्मना दूरे ।
अद्भुतमम्भस्थानं तदिह समोच्छ्रायतः कुरुते ॥ ११६ ॥

धारागृहमेकं[1] स्यात् प्रवर्षणाख्यं ततो द्वितीयं च ।
प्रणालं जलमग्नं नन्द्यावर्तं तथान्यदपि ॥ ११७ ॥

प्राकृतजनार्थमेतन्न विधेयं योग्यमेतदवनिभुजाम् ।
मङ्गल्यानां सदनं दिव्यमिदं तुष्टिपुष्टिकरम् ॥ ११८ ॥

सलिलाशयस्य सविधे कस्याप्याश्रित्य शोभनं देशम् ।
यन्त्रोत्सेधाद् द्विगुणा त्रिगुणा वा नाडिका कार्या ॥ ११९ ॥

जलनिर्वाहसहासावन्तर्मसृणा बहिश्च नीरन्ध्रा ।
निर्व्यूढाम्भसि तस्यां शुभे मुहूर्ते गृहं कार्यम् ॥ १२० ॥

सर्वाभिरोषधीभिर्युक्तं सहिरण्यपूर्णकुम्भैश्च ।
सुविचित्रगन्धमाल्यं विनादितं ब्रह्मघोषेण ॥ १२१ ॥

रत्नोद्भवैर्विचित्रैः स्तम्भैर्युक्तं हिरण्यघटितैर्वा ।
रजतोद्भवैः कदाचित् सुरदारुसमुद्भवैरथवा ॥ १२२ ॥

श्रीखण्डोत्थैरथवा सालकमुख्यप्रशस्ततरुसोत्थैः ।
शतसङ्ख्यैर्द्वात्रिंशत्सङ्ख्यैर्यदि वापि षोडशभिः ॥ १२३ ॥

---

१. 'न्त्र' ख. ग. पाठः । २. 'तं', ३. 'वं', ४. 'लनिमग्नं' क. पाठः । ५. 'घपात्य' ख. ग. पाठः । ६. 'र्गू' क. पाठः ।

अथवा चतुस्समन्वितविंशतिसङ्ख्यैर्द्विनैशसङ्ख्यैर्वा ।
भूपितमतिरमणीयैश्चतुर्भिरपि वा विधातव्यम् ॥ १२४ ॥

प्राग्ग्रीवैरतिचित्रैः शालैर्जालैर्विभूषितं विविधैः ।
वेदीभिः परिष्कृतं कपोतपालीभिरभिरामम् ॥ १२५ ॥

रमणीयसालभञ्जिकमनेकविधयन्त्रशकुनिकृतशोभम् ।
मिथुनैश्च वानराणां जम्भकनिर्वहैश्च नैकविधैः ॥ १२६ ॥

विद्याधरसिद्धभुजङ्गकिन्नरैश्चारणैश्च रमणीयम् ।
नृत्यद्भिः परम(गौगु)णैः शिखण्डिभिर्मण्डितोद्देशम् ॥ १२७ ॥

कल्पतरुभिर्विचित्रैश्चित्रलतावल्लिगुल्मसंछन्नम् ।
परपुष्टपट्पदालीमरालमालामनोहारि ॥ १२८ ॥

प्रवहत्सकलस्रोतःसुश्लिष्टनिविष्टनाडिकं मध्ये ।
सच्छिद्रनाडिकयुतं नानाविधरूपरमणीयम् ॥ १२९ ॥

सुश्लिष्टनाडिकाग्रे स्तम्भतुलाभित्तिसंश्रिते परितः ।
सम्यक् कृत्वा दृढतरविलेपनं वज्रलेपाद्यैः ॥ १३० ॥

लाक्षासर्जरसद्दपन्मेषविषाणोत्थचूर्णसंमिश्रम् ।
अतसीकरञ्जतैलप्रविगाढो वज्रलेपः स्यात् ॥ १३१ ॥

दृढसन्धिबन्धहेतोः स तत्र देयो द्विशः कदाचिद् वा ।
शणवल्कश्लेष्मातकसिक्थकतैलैः प्रलेपश्च ॥ १३२ ॥

उच्छ्रयन्त्रेणैतद् भ्रान्तजलेनाथ तदभितः कृत्वा ।
चित्रानुपातयुक्तं प्रदर्शयेन्नृपतये स्थपतिः ॥ १३३ ॥

कार्याण्यस्मिन् करिणां मिथुनान्यभितोऽम्बुकेलियुक्तानि ।
अन्योन्यपुष्करोन्झितसीकरभयविहितनयनानि ॥ १३४ ॥

यथानुकृतं चास्मिन् प्रीतिमति प्रतिमतज्ज्ञो वीक्ष्य ।
द्रकटमेद्दनहस्तैर्मदमिव मुञ्चन् जलं कार्यः ॥ १३५ ॥

---

१. 'मगल्मरा' ख. ग. पाठः । २. 'घम्' क. पाठः । ३. 'गूढदृढतरतस्यरसपि' ख, पाठः । ४. 'एकः' क. ख. पाठः । ५. 'सतङ्क्ष्याद्र्यशतमयनिग्रण' (?) क. पाठः । ६. 'च्छ्रि' क, 'द्रि' ख. ग. पाठः ।

स्तनयोर्युगेन सृजती जलधारे तत्र कापि कार्या स्त्री ।
आनन्दाश्रुलवानिव सलिलकणान् पक्ष्मभिः काचित् ॥ १३६ ॥
नाभिह्रदनदिकामिव विनिर्गतां कापि बिभ्रती धाराम् ।
काप्यङ्गुलीनखांशुभिरिव योषित् सिञ्चती कार्या ॥ १३७ ॥
एवम्प्रायैश्चित्रान् स्वभावचेष्टान् बहूंश्च रमणीयान् ।
क्षोभान् विधाय कुर्यादाश्चर्यं नरपतेः स्थपतिः ॥ १३८ ॥
मध्ये तस्य विधेयं सिंहासनममलहेममणिखचितम् ।
तत्रासीदीश्वरपतिरवनिपतिः श्रीपतिर्देवः ॥ १३९ ॥
स्नायात् कदाचिदस्मिन् मङ्गलगीतैर्विवर्धितानन्दः ।
वादित्रनाट्यनिपुणैर्निषेव्यमाणः सुरेन्द्र इव ॥ १४० ॥
य एतस्मिन् गाढग्लपितघनघर्मव्यतिकरे
शुचौ धाराधाम्नि स्फुटसलिलधारे नरपतिः ।
सुखेनास्ते पश्यन् विविधजलशिल्पानि स भवे-
न्न मर्त्यः किन्त्वेष क्षितिकृतनिवासः सुरपतिः ॥ १४१ ॥
जलदकुलाष्टकयुक्तं पूर्ववदन्यद् गृहं समारचयेत् ।
वर्षद्धारानिकरैः प्रवर्षणाख्यं तदाप्नोति ॥ १४२ ॥
प्रतिकूलमस्मिन् कार्या दिव्यालङ्कारधारिणः पुरुषाः ।
विधिना त्रयः सुरूपाश्चत्वारः सप्त वा सुदृढाः ॥ १४३ ॥
यन्त्रेण समोच्छ्रायेण तांश्चतुर्थेन वा ततः पुरुषान् ।
कृत्वा सवक्रनालानम्भोभिः पूरयेद् विमलैः ॥ १४४ ॥
सलिलप्रवेशरन्ध्राण्यखिलानि पिधाय तत्र पुरुषाणाम् ।
अङ्गानि वारिमोक्षाण्यखिलान्यथ मोचयेत् तेषाम् ॥ १४५ ॥
सलिलं सवक्रनालं द्वारप्रतिरोधमोचनैः पुरुषाः ।
मुञ्चन्ति स्वेच्छममी विचित्रपातेन चित्रकरम् ॥ १४६ ॥
इत्थमिमान् वारिधरान् साम(स्त्यास्त्या)द् व्यन्तरेण वा सलिलम् ।
व्यन्तरतो वा स्वेच्छं प्रवर्षयेदतिमहच्चित्रम् ॥ १४७ ॥

१. 'यक्षिपात्', २. 'ङ्गा बहूश्च', ३. 'त्', ४. 'न', ५. 'र्षधा' क. पाठः ।

इदं नानाकारं कुसुमवनमार्गं गनिपंत-
निकामभिप्राणापनुकरणपंकैः मन्वगुनाम ।
पयःपातैर्ग्रीष्मे गनिकरपर्गनावनमनं
न केषामस्थयं भवति नयनानन्दजननम् ॥ १४८ ॥

एकेनाथ चतुर्भिः स्तम्भैरष्टाभिरथार्कसङ्ख्यैर्वा ।
षोडशभिर्वा कुर्यान्मनोहरं गृहमिदं द्विनवम् ॥ १४९ ॥

भद्रैर्युतं चतुर्भिश्चतुरस्रं सर्वभित्तिसंयुक्तम् ।
ईलीतोरणयुक्तं कर्णेषु पुष्पकाकारम् ॥ १५० ॥

तस्योपरि मध्यगता प्राङ्गणवापी दृढा विधातव्या ।
शतपत्रविहितभूषा तन्मध्ये कर्णिका कार्या ॥ १५१ ॥

तत्कोणेषु चतुर्ष्वपि रमणीया दारुदारिकाः कार्याः ।
मध्याम्बुजनिहितदृशः सालङ्काराः सशृङ्गाराः ॥ १५२ ॥

पूर्वोक्तयन्त्रयोगात् पद्मासीनि वसुन्धराधिपतौ ।
भृङ्गारामलवारिभिरङ्गणवापीं[1] श्रियाच ततः ॥ १५३ ॥

तामिति भृत्वा वापीं ततसलिलं तदनुपट्टगर्भगतम् ।
छायस्तु गन्धरोध्रेष्वति रोहति(?)सर्वतो नियतम् ॥ १५४ ॥

मुखपट्टसमुत्कीर्णं रूपैश्चित्रैर्मनोरमैरखिलैः ।
अङ्गवारि विमुञ्चति नासास्यश्रवणनेत्राद्यैः ॥ १५५ ॥

प्रणालाख्यं धाराभवनमिदमत्यद्भुततरं
स्थितिं धत्ते यस्य क्षितिपतिलकस्याङ्गणभुवि ।
करोत्येतद् वेत्थं स्थपतिरपि बुध्या चतुरया
जगत्येतौ द्वावप्यधिकमहनीयौ कृतधियाम् ॥१५६ ॥

चतुरश्रातिगभीरा वापी कार्या मनोरमा सुदृढा ।
गर्भगतं गृहमस्याः कर्तव्यं लिप्तसन्धि ततः ॥ १५७ ॥

विहितप्रवेशनिर्गति सुरङ्गयाधो निवेशितद्वारम् ।
विदधीत चारुरूपैः मत्र्यकैर्व्याप्तमुपरिष्टात् ॥ १५८ ॥

1. 'है' । 2. 'पी भूयेथ' ख. पाठः । 3. 'म' क. पाठः ।

चित्राध्यायोदितवर्त्मना ततोऽलङ्कृतं च चित्रेण ।
तस्य विधेयं मध्यं सलिलाधिपवाससङ्काशम् ॥ १५९ ॥

ऊर्ध्वविनिर्गमिताब्जैर्नालैस्तत्पट्टकन्दकोद्भूतैः ।
सच्छिद्रकर्णिकागतदिनकरकरनिर्मितोद्द्योतम् ॥ १६० ॥

आपूरयेत् ततोऽनु च पाताम्बुभिरमलकमलपर्यन्तम् ।
विधिनामुनैव सम्यक् प्रविधाय मनोरमं भवनम् ॥ १६१ ॥

नानारूपकयुक्त्या (उ[1]व्यु)परचिततमङ्गतोरणद्वारम् ।
शालाभिरायताभिश्चतसृष्वपि दिक्षु कृतशोभम् ॥ १६२ ॥

कृत्रिमशफरीमकरीपक्षिभिरपि चाम्बुसम्भवैर्युक्ताम् ।
कुर्यादम्भोजवतीं वापीमाहार्ययोगेन ॥ १६३ ॥

सामन्तमुख्यपुरुषा राजाज्ञालब्धसंश्रयास्तत्र ।
परराष्ट्रागतदूतास्तिष्ठेयुर्निहितमिह निभृताः ॥ १६४ ॥

अथ स यथाविधि सलिलक्रीडां पूर्वोक्तमार्गरूपाणाम् ।
दृष्ट्वा मुदितः कुर्यात् पर्यङ्कारोहणं नृपतिः ॥ १६५ ॥

तत्र स्थितस्य नृपतेः परिवारितस्य
वाराङ्गनाभिरभितो जलमग्नधाम्नि ।
पातालसद्मनि यथा भुजगेश्वरस्य
निस्सीमसम्भृतरतिर्भवति प्रमोदः ॥ १६६ ॥

पूर्वोक्तवापिकायां मध्ये स्तम्भैश्चतुर्भिरुपरचितम् ।
मुक्ताप्रवालयुक्तं पुष्पकमथ कारयेल्लष्टभम् ॥ १६७ ॥

वाप्यां परितः पुष्पकमापूर्य सुनिर्गमाभिरथ सुदृढम् ।
गर्भस्वस्तिकभित्तिभिरुपहितशोभं समन्ततः कुर्यात् ॥ १६८ ॥

पूर्वोक्तवारियोगात् पूर्णामाकर्णतो विधार्यताम् ।
जलकेलिषु सोत्कण्ठो महीपतिः पुष्पकं यायात् ॥ १६९ ॥

कुर्वीत नर्मसचिवैर्विलासिनीभिश्च सार्धमवनिपतिः ।
तद्भित्त्यन्तरवर्ती निमज्जनोन्मज्जनैः क्रीडाम् ॥ १७० ॥

---

१. 'ई' ग. पाठः । २. 'द्य भित्य' क. पाठः ।

एकत्र पक्षिगणत्र हर्षेणत्र हंसा मन्मिश्रेन नद्रैः ।
क्रीडनार्थं केलिगृहैः महावेश्म्याः सुखं मज्जनतूर्यकारिणाम् ॥१७१॥

मार्गान्तरविगतपथ ज्ञातान्तस-
पाण्डुरितस्तनमपरं कणपतुरेन ।
गाढावगाढनगनं मन्दरांगमुक्ता-
वालोकने प्रणयिनीजनमत्र यन्त्रः ॥ १७२ ॥

रणदोलादिविधाने दारवमयमिदस्परं यंत्रं सम्यक् ।
यन्त्रभ्रमणस्वरूपं समीरितं पञ्चमं यत् तत् ॥ १७३ ॥

अथ वसन्तः प्रथमो मदनतिलको वसन्ततिलकश्च ।
विभ्रमकत्रिपुराख्यः षडेते दोलकाः कथिताः ॥ १७४ ॥

निरवनैषचतुरः स्तम्भान् समैकयूपोपगान् ऋजून् सुदृढान् ।
सदृशान्तरान् धरित्रीविदानः सुषिर(श्लिष्ट)पीठगतान् ॥ १७५ ॥

प्रासादस्योक्तदिशि प्रविदध्याद् विरचिताष्टकरदैर्घ्यम् ।
भूमिगृहं रमणीयं तद्गर्भतो विहितगाम्भीर्यम् ॥ १७६ ॥

तद्गर्भतले स्तम्भौ लोहमयाधारसंस्थितः कार्यः ।
भ्रमसहितः पीठयुतो ग्रस्तश्चच्छादकतुलाभिः ॥ १७७ ॥

संस्थाप्योपरि पीठस्य कुम्भिकामतिदृढां विभक्तां च ।
धनुरुच्छ्रितैस्ततोऽमूमष्टभिरावेष्टयेद् भद्रैः ॥ १७८ ॥

स्वेच्छमथ भूमिकोच्छ्रयमस्योर्ध्वे कल्पयेन्मितान्तमृजुम् ।
निदधीत वेष्टनोर्ध्वे पट्टयुतं स्तम्भशीर्षं च ॥ १७९ ॥

हीरग्रह(णे?)पर्यन्तं मेदला गजशीर्षिका विधातव्या ।
सुदृढा प्रयत्नरचिता मनोभिरामा यथाशोभम् ॥ १८० ॥

पट्टस्योपरि कार्या चतुष्किका क्षेत्रमानतोऽभीष्टात् ।
तस्यामुपरि विधेयस्तलबन्धो दृढतरन्यासः ॥ १८१ ॥

स्तम्भैर्द्वादशभिरथ क्षेत्रे युक्त्या समुच्छ्रितैर्भव्यैः ।
रूपवतीकोणस्थितिरधिका भूः प्रथमिका कार्या ॥ १८२ ॥

---

१. 'थ सुषिभि' क. पाठः । २. 'स', ३. 'चरिता', ४. 'थि' क. पाठः ।
'तद्भूमि' ख. ग. पाठः ।

मध्ये भ्रमश्च तस्या गर्भस्तम्भप्रतिष्ठितः कार्यः ।
क्षेत्रप्रमाणवशतस्तां पश्चाच्छादयेत् पट्टैः ॥ १८३ ॥

रथिकाशिखाग्रकेषु च फलकौ(मीव)रणस्य तद्वदुपरिष्टात् ।
भ्रमचक्राणि न्यस्येन्मध्ये स्तम्भे च पञ्चैव ॥ १८४ ॥

अत उपरि यथाशोभं हि भूमिका पुष्पकाकृतिः कार्या ।
मध्यस्तम्भाधारा कृतकलशविभूषणा शिरसि ॥ १८५ ॥

स्तम्भेऽ(वीध)स्माद् भ्रमिते भृशं भ्रमत्यर्धभूमिका तत्र ।
रथिकाभ्रमरकयुक्ता परस्परं चक्रयन्त्रेण ॥ १८६ ॥

वसन्तरथिकाभ्रमे समधिरूढवाराङ्गना-
परिभ्रमणसम्भृताभ्यधिकविभ्रमं भूपतिः ।
करोति नयनोत्स(वस्त्रिवं त्रि)दशधाम्नि यत्कीर्तनं
वसन्तसमये भवत्यमलकीर्त्तिधामैव सः ॥ १८७ ॥

आरोप्य स्थिरमेकं स्तम्भं भूमीगृहादिरहितमथ ।
हस्तचतुष्कोच्छ्राया कार्योपरि भूमिका चास्य ॥ १८८ ॥

मध्ये भ्रमरकयुक्तं शेषं पूर्ववदिहाचरेदखिलम् ।
पुष्पकमपि च स्तम्भे शिथिलं कलशोच्छ्रितं कुर्यात् ॥ १८९ ॥

तस्योपरि च ग्रीवा चतुरासनसंयुता विधातव्या ।
घण्टास्तम्भौ कार्यौ स्तम्भेन सहावली तत्र ॥ १९० ॥

एवं पुष्पकभूमिकान्तरतलस्थायी निगूढो जनो
यावद् भ्रामकयन्त्रचक्रनिकरं सम्यक् क्रमाच्चालयेत् ।
तावत् ता रथिकासना मृगदृशस्तत्र स्थिताः पुष्पके
कामावासकुतूहलार्पितदृशो भ्राम्यन्ति सर्वा अपि ॥ १९१ ॥

अथ कोणगतान् स्तम्भांश्चतुरो विनिवेशयेद् ऋजून् सुदृढान् ।
सुश्लिष्टपीठसंस्थान् समान्तरान् मेदिनीवशतः ॥ १९२ ॥

तेषामुपरि (लताऽतिदा)न्तरसंयुक्ता भूमिका विधातव्या ।
रथिकास्तत्र चतस्रो जायन्ते पूर्ववद् दिक्स्थाः ॥ १९३ ॥

---

१. 'भ्रमः', २. 'कां तर' क. पाठः । ३. 'मगं च' ग. पाठः । ४. 'लङ्गणी' क. पाठः । ५. 'पूर्वमुक्ताभिः ।' क, 'वद्दिक्संस्थाः' ग. पाठः ।

सदृशौ समांशभूमिः कार्या सुधियात्र मन्दमानाना ।
मध्यमपादकतुल्या समन्तात् सर्वतोऽन्यतुल्या च ॥ १९४ ॥

§ नानाविधरूपाणां भ्रमन्तीनां पार्श्वगा स्यात् ।

अन्योन्यसन्ततिस्फुरदर्शनप्रदान-
निःशेषमानसहितायमनाभिरामम् ।
दृष्ट्वा जगत्तिलकं सुरमन्दिराणां
भूपालमानसमुपयाति न विस्म(य)पात्रीर्न कः)॥ १९५ ॥

प्रविभाग रङ्गभूमिं प्रथमां नागान्तरस्वर्गां(?) ।
चतुरश्रा त्र्यश्रा सवर्तुला त्रिविधा भूः ॥ १९६ ॥

प्रतिकोणमाग नीता(?)स्या मन्द्रे भवन्ति संयता भ्रमराः ।
अत उपरिष्टाद् भूम्या भ्रमराश्चाष्टगतयः कार्याः ॥ १९७ ॥

रेखाः शुद्धाः कार्या वहिरन्तर्धिष्ठिताशान्ताः ।
पीठेषु मध्य(गतैः)स्तम्भैस्तेऽन्तर भूमिकाः कार्याः ॥ १९८ ॥

पीठस्य मध्यगर्भस्थैरन्योन्यपातालिवेशनिर्भरैः ।
सर्वे वेगाद् भ्राम्यन्ति सान्त(नोऽग) विभ्रमे भ्रमराः ॥ १९९ ॥

दोलागतो विहितचारुवधू(कुटैभू)तानि-
चित्रेण यस्त्रिदशधामसु विभ्रमेण ।
पृथ्वीपतिर्मुदमुपैति समुल्लसन्ती
कीर्त्तिर्न भाति भुवनत्रितयेऽपि तस्य ॥ २०० ॥

चतुरश्रमथ क्षेत्रं कृत्वांशभाजितं ततोऽष्टाभिः ।
कोणैः शेषैस्तस्मिंश्चतुरश्रं कल्पयेद् भद्रम् ॥ २०१ ॥

तद्द्विगुणमूर्ध्वमितस्य भूमिकाभागमङ्गसंख्यया कार्यम् ।
तत्राद्यंशचतुष्केण भूमिका स्यात् समुच्छ्रयतः ॥ २०२ ॥

तत्राष्टपद्चतुर्भागवर्जिता भूमिका उपर्युपरि ।
क्रमशो भवन्त्यथैवं ताः स्युस्तिस्रोऽर्धसंयुक्ताः ॥ २०३ ॥

---

१. 'रिम्य भू' क. पाठः । २. 'सातनाविनमेभ्रम(?)' ख. पाठः । ३. 'नाविभे भ्रम' ग. पाठः । ४. 'धू+तानि चि' क. पाठः ।

---

§ इह किञ्चिदर्धं मातृकासु गलितमिव भाति ।

शेषांशोच्छ्रययुक्ता घण्टा चतुरश्रकायता कार्या ।
त्रिचतुर्भूम्यां कार्ये सपद्चतुर्भागविस्तारे ॥ २०४ ॥

रङ्गः स्यादाद्यभुवि द्वितीयभुवि कोणगास्तथा रथिकाः ।
स्युर्भद्राकृतियुक्ता दोला अपि तत्र रमणीयाः ॥ २०५ ॥

रथिकास्तृतीयभूमौ कार्या भद्रेषु चातिरमणीयाः ।
कोणेष्वथासनान्यर्धवास्तुकेऽपि भ्रमः कार्यः ॥ २०६ ॥

दोलारथिके चतुरासने भ्रमोऽष्टासनो भवेत् तत्र ।
आसनमिह तत् कथितं युवतेः स्थानं यदेकं स्यात् ॥ २०७ ॥

निखिलान्यपि भ्रमणसंमुखं तानि बिभ्रति भ्रमणम्(?) ।
यत्रासनानि स इह भ्रम इत्युक्तोऽपराधिका(?) ॥ २०८ ॥

यष्टेरूर्ध्वमधस्ताद् भ्रमस्य चक्रं (नि)योजयेदेकम् ।
लघुचक्राणि च तद्वन्नियोजयेदासनेष्वत्र ॥ २०९ ॥

लघुचक्रारकवृत्ते संलग्नाः कीलका दृढाः कार्याः ।
तुल्यान्तराः समस्ताः प्रलघु(क)चक्रारवृन्तर्गताः ॥ २१० ॥

रथिकाशिखाग्रचक्रे भ्रमचक्रारक(वि?)नियोजितं कार्यम् ।
यष्टिचतुष्टयमस्मिंस्तिर्यक् चक्रद्वयोपेतम् ॥ २११ ॥

ऊर्ध्वं द्वितीयभूमेस्तृतीयभूमेरथान्तरे कुर्यात् ।
नियतं रथिकायष्टिभ्रमसंलग्नानि यन्त्राणि ॥ २१२ ॥

आसनाधारयष्टीनां रथिकाचक्रयोजितान् ।
अधः सर्मान्तरान् कुर्याच्चतुरः परिवर्तकान् ॥ २१३ ॥

त(द्व)द् द्वितीयभूमीदोलागर्भे समान्तरे यष्टी ।
लग्ने तथैकचक्रे याम्योत्तरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१४ ॥

तद्वदधो भूकोणगरथिकावृ(?)दोग्रचक्रसंसक्ताः ।
यष्टीस्ततस्तसो द्विचक्रका इतरचक्रयोर्न्यस्येत् ॥ २१५ ॥

प्रान्तचक्रद्वयं कोणरथिकाचक्रयोजिता ।
दोल्यागर्भगता यष्टिस्तिर्यक् कार्यापरापरा ॥ २१६ ॥

---

१. 'पु' ग. पाठः । २. 'चक्रभ्रमरन्त्र' ख. पाठः । ३. 'क्रम' ग. पाठः । ४. 'म' ख. ग. पाठः । ५. 'ल' ग. पाठः ।

पूर्वे भद्रे द्वारं कुर्यात् सोपानराजितमधस्तात् ।
गर्भात् पश्चिमभागे निवेशयेद् देवतादोलाम् ॥ २१७ ॥

अन्योन्यं चक्रभ्रममिच्छामुक्ति विधानतः सम्यक् ।
ज्ञात्वा प्रयोजनीयं शीघ्रवहं मन्दवहनं वा ॥ २१८ ॥

एष समासेन यथा भ्रममार्गः कीर्तितः स्फुटोऽस्माभिः ।
अन्येष्वपि कर्तव्यः सम्यग् भ्रमहेतवे तद्वत् ॥ २१९ ॥

स्तम्भादिद्रव्याणां विन्यासैः कल्पितं दृढैः श्लक्ष्णैः ।
सुश्लिष्टसन्धिबन्धं धृतं तथा दीर्घमुख्यधरैः ॥ २२० ॥

परिवारितमथ तिलकैः समन्ततः सिंहकर्णसंयुक्तम् ।
त्रिपुरं सम्यक् कुर्याद् विचित्ररूपं (स्व)कैश्चित्रैः ॥ २२१ ॥

बुद्ध्या क्लृप्तैः पूर्वयन्त्रैश्च युक्तं यन्त्राध्यायं वेत्ति यः सम्यगेतम् ।
प्राप्नोत्यर्थान् वाञ्छितान् कीर्तियुक्तान् स क्ष्मापालैरन्वहं पूज्यते च॥

एतद् द्वादशराजचक्रमखिलं क्ष्मापालचूडामणे-
र्दोःस्तम्भप्रतिबद्धवृत्ति परितो यस्येच्छया भ्राम्यति ।
स श्रीमान् भुवनैकरामनृपतिर्देवो व्यधत्त द्रुतं
यन्त्राध्यायमिमं स्वबुद्धिरचितैर्यन्त्रैःप्रपञ्चैः सह ॥ २२३$\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
यन्त्रविधानं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ।

लक्षणं गजशालानामिदानीमभिदध्महे ।
चतुरश्रीकृते क्षेत्रे मार्गभक्ते ततोऽष्टभिः ॥ १ ॥

मध्ये द्विभागविस्तारं स्थानं कुर्वीत हस्तिनः ।
शाल्याः प्रासादवद् भागा ज्येष्ठमध्याधमाः क्रमात् ॥ २ ॥

१. 'न्त्रैः' क, 'न्त्र' ग. पाठः ।

तद्बहिर्भागिसोऽलिन्दो बहिस्तस्यापि चापरः ।
भागेनैकेन भित्तिः स्याद् द्वितीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ३ ॥

तस्या द्वारप्रदेशे तु कर्तव्यौ कर्णशायुभौ ।
कर्णप्रासादिका कार्या द्वितीयालिन्दसंश्रिता ॥ ४ ॥

द्वे द्वे वातायने कुर्याद् भित्तौ दिक्षु तिसृष्वपि ।
[१]प्राग्ग्रीवोऽग्रे भवेच्छाला सुभद्रेयमुदाहृता ॥ ५ ॥

अस्या एव यदा पक्षे प्राग्ग्रीवौ भवतो मुखे ।
नन्दिनी नामतः शाला तदा स्याद् गजवृद्धये ॥ ६ ॥

अस्या एव यदा स्यातां प्राग्ग्रीवौ पार्श्वयोर्द्वयोः ।
तदा शुभोगदा नाम तृतीया परिकीर्तिता ॥ ७ ॥

अस्या एव यदा पृष्ठे प्राग्ग्रीवः क्रियतेऽपरः ।
भद्रिका नाम शाला स्यात् तदा द्विरदपुष्टिदा ॥ ८ ॥

पञ्चमी चतुरश्रा स्याद् वर्षणी नाम पूजिता ।
प्राग्ग्रीवालिन्दनिर्यूहहीना षष्ठी तथापरा ॥ ९ ॥

शाला प्रमारिका धान्यधनजीवितहारिणी ।
तदेतां वर्जयेद् कुर्यादन्याः सर्वार्थसिद्धये ॥ १० ॥

प्रमारिकेति मथितेह शाला सा मारणस्यद्रविणच्छिदे स्यात् ।
कुर्यादतस्तां न यथोदितास्तु कार्याः परा जीवितवित्तवृद्ध्यै ॥११॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
गजशाला नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

अथाश्वशाला नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ।

अथ लक्ष्माश्वशालायाः प्रोच्यते विस्तरादिह ।
स्ववेश्मवास्तोः कर्तव्यं पदे गन्धर्वसंज्ञके ॥ १ ॥

---

१. 'पु', २. 'स्वः' क. पाठः । ३. 'ते', ४. 'शि' स. पाठः ।

---

[१] इह सर्वत्र 'प्रमीव' इति पाठं भाति ।

अथवा पुष्पदन्ताख्यं स्थानं नागाय वाजिनाम् ।
अरत्निमनमात्रं गजगेहं तत् परिकीर्तितम् ॥ २ ॥
अशीत्यरत्निकं मध्यं षष्ट्यरत्न्यधमं भवेत् ।
स्थलप्रदेशे विपुले शुभे रम्ये शुभा तथा ॥ ३ ॥
समे च चतुरश्रे च स्थि(नीरे) प्रकल्पयेत च ।
स्थानं हयानां कर्तव्यं प्रदेशे गुणशिर्मे ॥ ४ ॥
निम्नगुल्मद्रुमस्थाणुमेरवायतनवेश्मभिः ।
वल्मीकशर्करामिश्र वर्जिते तत् समाचरेत् ॥ ५ ॥
निःसङ्गे शल्यहीने च प्रागुदक्प्रवणे तथा ।
प्रदेशे तद् विधातव्यमालोक्य शुभमाहिभिः ॥ ६ ॥
ब्राह्मणानुमते प्रशस्ते दिने स्थपतिभिः सह ।
भूमेर्विभागमालोक्य शुभगानानयेद् द्रुमान् ॥ ७ ॥
न जाता ये श्मशानेषु देवतायतनेषु वा ।
अन्येष्वपि निषिद्धेषु जातान् वृक्षान् विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
वृक्षान् प्रशस्तानानीय समीपे भर्तृवेश्मनः ।
ततो भूमिं परीक्षेत प्रशस्तामथ निन्दिताम् ॥ ९ ॥
चितायतनवल्मीकग्रामधान्यखलेषु च ।
विहारेषु च कर्तव्यमश्वानां न निवेशनम् ॥ १० ॥
भवन्ति स्वामिनः पीडा ग्रामधान्यखलेषु च ।
श्मशाने वेश्मकरणात्तुराणां मृत्युमादिशेत् ॥ ११ ॥
स्थानं विहारवल्मीकविहितं स्यादनर्थकम् ।
तन्नित्यसन्तापकरं क्षयकृच्च तपस्विनाम् ॥ १२ ॥
दैवोपघातजननं स्त्रीणां च क्षयकारकम् ।
विहितं पादपैश्चैत्यैर्गृहं स्याद् भूतभीतिदम् १३ ॥
भवेद् रोगकरं भर्तुर्विहितं कण्टकिद्रुमैः ।
दीर्णायामुन्नतायां च कृतं भूमौ क्षयावहम् ॥ १४ ॥

---

१. 'रत' क. पाठः । २. 'शुभानानीय सद्ध' क, 'स्तुभागाना' ख. पाठः । ३. 'स्तो शस्य', ४. 'नाखि' ख. पाठः । ५. 'न', ६. 'णात् तुरगाणां', ७. 'क' क. पाठः ।

नतायां क्षुद्रयकरं कृतं भवति मन्दिरम् ।
तस्मात् कार्यं प्रशस्तायां भूमौ तद् वाजिहृद्ये ॥ १५ ॥
मङ्गल्यरमणीये च चतुरश्रे मनोनुगे ।
शुभे च विहितं सद्म भवेत् कल्याणकारकम् ॥ १६ ॥
निर्गच्छतो यथा वामे पार्श्वे भर्तुस्तुरङ्गमाः ।
भवन्ति कुर्यात् स्थपतिस्तथा वाजिनिवेशनम् ॥ १७ ॥
अन्तःपुरप्रदेशस्य कार्यं दक्षिणतश्च तत् ।
प्रवेशे दक्षिणं तेषां हेषितं जायते यथा ॥ १८ ॥
तथा भर्तुर्हितार्थाय कर्तव्यं सद्म वाजिनाम् ।
प्रागुदग् वा मुखं तस्य विधातव्यं सतोरणम् ॥ १९ ॥
प्राग्ग्रीवकेण संयुक्तं चतुःशालमसङ्कटम् ।
दशारत्निसमुच्छ्रायमष्टारत्निप्रविस्तृतम् ॥ २० ॥
नागदन्तकसंशोभि पुरः कुड्यार्धसंयुतम् ।
पृष्ठे समग्रकुड्यं वा तत्र स्थानानि कल्पयेत् ॥ २१ ॥
तानि तु प्राङ्मुखानि स्युस्तथैवोदङ्मुखानि च ।
आयामे किष्कुमात्राणि त्रिकिष्कूणि च विस्तरात् ॥ २२ ॥
प्रांशून्नतोर्ध्वभागानि चतुरश्राणि कारयेत् ।
अग्रोग्रां सुससञ्चारां तेषु भूमिं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
स्थानं मूत्रस्य मध्ये तु हस्तमात्रं समन्ततः ।
आस्तीर्णं च समश्लक्ष्णनीरन्ध्रैः फलकैर्दृढैः ॥ २४ ॥
धातक्यर्जुनपुन्नागककुभादिविनिर्मितैः ।
अष्टाङ्गुलसमुच्छ्रायैरध्यर्धारत्निविस्तृतैः ॥ २५ ॥
अच्छिद्रैः संहतैर्वद्धैरयैसा पार्श्वयोर्द्वयोः ।
अजन्तुसङ्कुलैः काष्ठै रुचकाभि(?)र्भूपक्ष्मनैः ॥ २६ ॥
यवसस्य भवेत् स्थानं निर्यूहैः स्यात्स्तृतं शुभैः ।
किष्कुद्वयोच्छ्रितं तत् स्यादेकान्ते सुसमाहितम् ॥ २७ ॥

---

१. 'हे' क. पाठः । २. 'दे' ग. पाठः । ३. 'ग्रा' क. पाठः । ४. 'ह- हितै' ख. पाठः । ५. 'ज' क. पाठः ।

हस्तद्वयप्रमाणं च कुर्यात् [illegible] ।
[illegible] ॥ २८ ॥

स्थाने स्थाने [illegible] ।
[illegible] ॥ २९ ॥

पश्चात् [illegible] च [illegible] ।
[illegible] ॥ ३० ॥

स्थानेष्वेतेषु [illegible] निवेशयेत् ।
तत्र कुर्यात् [illegible] ॥ ३१ ॥

[illegible] महानसम् ।
[illegible] च [illegible] शुभम् ॥ ३२ ॥

[illegible] ।
[illegible] ॥ ३३ ॥

स्थानं दक्षिणपूर्वस्यां दिशि वह्नेः प्रकल्पयेत् ।
निदध्यादुदकुम्भं च किञ्चिदैन्द्रीसमाश्रितम् ॥ ३४ ॥

प्राच्यां दिशि प्रकर्तव्यं स्थानकं यवसस्य च ।
वायव्यां तु प्रकर्तव्यं स्थानमौदूखलं दिशि ॥ ॥ ३५ ॥

निःश्रेणयः कुशाः कुवाः काथाश्च फलकास्तथा ।
कुद्दालोद्दालगुटकाः मुसलोगाः सुरम्भया ॥ ३६ ॥

कचग्रहण्यः शूर्पं च तथा पञ्चवोऽपि च ।
नाशोः(?) मदीपांश्च भवन्त्यश्चागारोपयोगिनः ॥ ३७ ॥

सङ्ग्रहः सुखसञ्चारवस्तूनां नैर्ऋते भवेत् ।
अग्न्युपद्रवरक्षार्थं वन्यच्छेदोपयोगिनः ॥ ३८ ॥

पदार्थान् सन्निधौ कुर्याज्जलदीपादिकान् बुधः ।
भाण्डानि कुर्याच्च पृथग् जै(न्द्रा?लो)पनयनेच्छया ॥ ३९ ॥

हस्तवासीं शिलां दीपं दर्वीं फालमुपानहौ ।
पिटकानि विचित्राणि वस्तीन् नानाविधानपि ॥ ४० ॥

---

१. 'यच्छाद' क, 'योद्वाद' ख. पाठः । २. 'लु', ३. 'धाम', ४. 'प' क. पाठः । ५. 'जज्व', ६. 'भाण्डापन', ७. 'वि' क. पाठः ।

एवंविधानि चान्यानि संनिदध्यात् प्रयत्नतः ।
पुरःस्तम्भाश्रितं भाण्डं सन्नाहादेर्विधीयते ॥ ४१ ॥

प्राङ्मुखे तुरगं गेहे वारुण्यां स्थापयेद् दिशि ।
पूर्वामुखे पदे वापि मित्रस्य वरुणस्य च ॥ ४२ ॥

भवन्ति तेन बहवः पुष्टिं च प्राप्नुवन्ति ते ।
सा हि दिक् पूजनीया च स्तोतव्या च प्रकीर्तितो ॥ ४३ ॥

होमशान्तिकदानेषु धर्म्या याश्च पराः क्रियाः ।
तासु प्रशस्यते पूर्वा शक्रेणाधिष्ठिता स्वयम् ॥ ४४ ॥

तस्यामुदेति दिनकृदनुलोमं ततः पुनः ।
अश्वानां पृष्ठतो याति स प्रतीचीमनुक्रमात् ॥ ४५ ॥

स्नानाधिवासने पूजा माङ्गल्यानि पराणि च ।
प्राङ्मुखानां तुरङ्गाणां कर्तव्यानि शुभार्थिभिः ॥ ४६ ॥

एवं कृते भूमिबलमित्राणां यशसोऽपि च ।
वृद्धिर्भवति भूपस्य तस्मात् प्राची प्रशस्यते ॥ ४७ ॥

भर्तृवृद्धिप्रदं स्थानमग्रप्रासस्य तद् भवेत् ।
दक्षिणाभिमुखायां तु शालायां वाञ्छितार्थदम् ॥ ४८ ॥

स्थानं भवति वाहानां पदे कलुषं विभावसोः ।
वह्निनाध्यासिता सा दिग् आत्मा वह्निश्च वाजिनाम् ॥ ४९ ॥

अजरो बहुभोक्ता च तत्र बद्धो भवेद्धयः ।
उदङ्मुखेऽपि भवने प्राप्नुवन्ति शुभं हयाः ॥ ५० ॥

तथास्थितानामश्वानां दक्षिणेन दिवाकरः ।
उदेत्यनन्तरं याति तान् विधाय प्रदक्षिणम् ॥ ५१ ॥

प्रयाति वामतोऽ(श्वं चाश्वानां) स्थाप्यास्तेनोत्तरामुखाः ।
चन्द्रार्कौ मति(र्दर्पादिप)न्ते तथा वर्धते वाजिनः ॥ ५२ ॥

नृपतिश्च जयं सिद्धिं पुत्रानायुश्च विन्दति ।
अरोगाश्च भवन्त्यश्वा वर्धयन्ति च सन्ततिम् ॥ ५३ ॥

१. 'लाः' क. ख. पाठः । २. 'पु'; ३. 'श्यशोकरर' क. पाठः । ४. 'गृहीतो वहिस्थ वा', ५. 'आरोग्याश्च' क. पाठः ।

दक्षिणाभिमुखान् कुर्याच्च सन्नाशान् न चाग्रगान् ।
पितृकार्यार्थतोऽन्यत्र दक्षिणा वर्जितैव दिक् ॥ ५४ ॥

अस्यामेव दिशि प्रेता यतः सर्वे प्रतिष्ठिताः ।
उदेति वामतो याति चास्तं दक्षिणतो रविः ॥ ५५ ॥

सोमश्च पृष्ठे भवति तेनाश्वा दैवपीडिताः ।
ग्रहैर्विकारैर्विविधैः पीड्यन्तेऽरातिविह्वलाः ॥ ५६ ॥

भयेन व्याधिभिश्चार्ता ग्रासं नेच्छन्ति खादितुम् ।
पराजयमतुष्टिं च स्वामिनोऽनर्थसङ्गतिम् ॥ ५७ ॥

कुर्वन्त्यतो न बध्नीयात् कथञ्चिद् दक्षिणामुखान् ।
पश्चिमाभिमुखानां च बद्धानां वाजिनां सदा ॥ ५८ ॥

उदेति पृष्ठतो भानुः पुरतोऽस्तं प्रयाति च ।
न भवेद् विजयस्तेन भर्तुस्तत्पृष्ठवर्तिनः ॥ ५९ ॥

शक्रस्य पृष्ठवर्तित्वात् प्रातिलोम्याच्च भास्वतः ।
कुप्यन्ति व्याधयस्तेषां तूर्णं देहविनाशनाः ॥ ६० ॥

तैस्ते ध्यायन्ति वेपन्ते जले त्रासं प्रयान्ति च ।
यवसं नाभिनन्दन्ति क्षमां मुञ्चन्ति सर्वथा ॥ ६१ ॥

दिशोऽभिमुखमाग्नेय्या बध्यन्ते यदि वाजिनः ।
व्यथन्ते रक्तपित्तोत्थैस्तदा रोगैरनेकधा ॥ ६२ ॥

जायन्ते स्वामिनो बन्धवधहृच्छोपदायिनः ।
वाजिनां च भवेत् तत्र वह्निदाहकृतं भयम् ॥ ६३ ॥

भर्तुः पराजयो विघ्नः स्याच्च देहस्य संशयः ।
नैर्ऋत्याः ककुभो वाहा बध्यन्ते संमुखं यदि ॥ ६४ ॥

तदा न तेऽभिनन्दन्ति खादनं पानभोजने ।
यथा यथा क्षितिं पादैर्दारयन्ति पुनः पुनः ॥ ६५ ॥

हेषन्ते वीक्ष्य बहुशो मनुष्यान् पक्षिणः पशून् ।
[illegible]मयन्ति च गात्राणि नैर्ऋतीं चाभिनः स्थिताः ॥ ६६ ॥

पा०टि०
[illegible] क. पाठः । २. 'क' ख. पाठः ।

तथा तथैषां कुपिता नाशं कुर्वन्ति राक्षसाः ।
बध्यन्ते यदि वाज्ञानाद् वायव्याभिमुखं हयाः ॥ ६७ ॥

तदा ते वातिकै रोगैः पीड्यन्ते प्रतिवासरम् ।
चलः कायो भवेद् भर्तुः क्लेशश्चाश्वोपजीविनाम् ॥ ६८ ॥

नराणां च भवेन्मृत्युर्दुर्भिक्षप्रभवं भयम् ।
ऐशान्यभिमुखं बद्धाः प्रणश्यन्ति तुरङ्गमाः ॥ ६९ ॥

सूर्योदयस्याभिमुखं बद्धानां वेदमादिशेत् ।
निबध्यन्ते यदा वाहा ब्राह्मीं दिशमुपाश्रिताः ॥ ७० ॥

बध्यन्ते ते ग्रहैर्दिव्यैर्व्याधिभिश्च त्रिचिन्तनाः ।
कव्यहव्यक्रियास्तत्र भर्तुर्न विजयावहाः ॥ ७१ ॥

द्विजानामुपतापाय जायन्ते तत्र वाजिनः ।
अनुवंशं च शालायां स्थानमश्वस्य नेष्यते ॥ ७२ ॥

स्वामिनस्तदजीर्णाय स्यान्नाशाय च वाजिनाम् ।
स्थाने प्रशस्ते तुरगान् सर्वथा वासयेदतः ॥ ७३ ॥

नच धार्याः क्षणमपि रोगिणः कल्यसन्निधौ ।
कल्यानामपि रोगाः स्युर्यतो रोगिसमाश्रयात् ॥ ७४ ॥

हयागारस्य पूर्वेण कार्यं भेषजमन्दिरम् ।
तस्यैव वामतः सर्वसंभारान् परिकल्पयेत् ॥ ७५ ॥

वाजिनां भेषजार्थाय भाण्डानि च विनिक्षिपेत् ।
अगदानोषधीः स्नेहान् वर्तीश्च लवणानि च ॥ ७६ ॥

भेषजागारसंनिधे कुर्याद्वारिष्टमन्दिरम् ।
भवनं व्याधितानां च कार्यं वासाय वाजिनाम् ॥ ७७ ॥

सुगुप्तं तच्च कर्तव्यं पूर्वनिर्दिष्टवेश्मवत् ।
संवद्धं च विधातव्यमेतद् वेश्मचतुष्टयम् ॥ ७८ ॥

---

१. 'नां' क. पाठः । २. 'गे', ३. 'नि' ख. ग. पाठः ।

उद्यानभूमयः कार्याः कूजत्पिकमधुव्रताः ।
ऋतवः फलपुष्पाद्यैः स्वैः स्वैश्चिह्नैरलङ्कृताः ॥ ३६ ॥
मनोरमैर्विशेषैश्च खगैश्च समयोचितैः ।
कादम्बकुररक्रौञ्चहंससारसमेखलाः ॥ ३७ ॥
तीरान्तोद्गतवानीरकेतकीषण्डमण्डिताः ।
जलान्तलीनमत्स्यैश्च सञ्छन्ना नलिनीवनैः ॥ ३८ ॥
लेख्याश्च गृहभित्तीनामधोभागेषु दीर्घिकाः ।
फलैः समं सैमक्ष्येर्मणिकाञ्चनभाजनाः ॥ ३९ ॥
विन्यस्तपद्मिनीपत्राः सोत्पलाः पानभूमयः ।
विचित्रातोद्यहस्ताश्च नृत्यगीतविचक्षणाः ॥ ४० ॥
मुदिता ललना लेख्याः प्रेक्षासङ्गीतभूमिषु ।
प्रकल्प्याः पञ्जरस्थाश्च चकोरशुकसारिकाः ॥ ४१ ॥
प्रहृष्टाः परपुष्टाश्च मयूराश्च सकुक्कुटाः ।
इति यानि प्रदिष्टानि प्रयोक्तव्यानि वेश्मनि ॥ ४२ ॥
तानि सर्वाणि शस्तानि सर्वोपकरणेष्वपि ।
देवयोनिगणास्तद्वत् पुरुषाश्च विनिन्दिताः ॥ ४३ ॥
साक्रन्दाश्च न शस्यन्ते पीठशय्यासनादिषु ।
पुरस्तात् कीर्तितान्यत्र प्रयोक्तव्यानि यानि च ॥ ४४ ॥
तानि शस्तानि कक्षासु सभादेवकुलेषु च ।
दिव्यमानुषसम्बद्धान्याख्यानाख्यायिकादिषु ॥ ४५ ॥
प्रोक्तानि तानि तावन्ति शुभान्यालेख्यकादिषु ।
इति कथितमयोज्यं योजनीयं च बुध्वा
भवनशयनकक्षादेवधिष्ण्यादिकेषु ।
विरचयति यथोक्तं निन्दितं वर्जयेद् यः
स भवति नृपतीनां शिल्पिनां चार्चनीयः ॥ ४६ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
अप्रयोज्यप्रयोज्यं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

१. 'नी', २. 'त' क. पाठः । ३. 'सु' ख. ग. पाठः । ४. 'षु' क. पाठः ।
५. 'कु', ६. 'ख्यानाख्या' ख. ग. पाठः ।

अथ शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

अथ ब्रूमः शिलान्यासविधिमत्र यथागमम् ।
तत्रोदगयने पुण्ये शुक्लपक्षे शुभेऽहनि ॥ १ ॥

स्थिरग्रहस्य दिवसे करणे च गुणान्विते ।
तिष्येऽश्विनीषु रोहिण्यामुत्तरेष्वपि च त्रिषु ॥ २ ॥

रेवत्यां श्रवणे हस्ते शिलाविन्यासमाचरेत् ।
स्थिरस्य राशेरुदये सौम्यमित्रावलोकिते ॥ ३ ॥

सम्यङ्निमित्तशकुनस्वस्तिपुण्याहवाचिते ।
हर्षोदये च मनसः कुर्याद् वास्तोर्निवेशनम् ॥ ४ ॥

भद्रः प्रकृत्या शास्त्रज्ञः शुचिः स्नातः समाहितः ।
कर्मारभेत स्थपतिः कृतदेवार्चनक्रियः ॥ ५ ॥

पूर्णां समामविकलां चतुरश्रामनिन्दिताम् ।
शिलामाद्यां चये साध्वीं परीक्षेत विचक्षणः ॥ ६ ॥

कुम्भाङ्कुशध्वजच्छत्रमत्स्यचामरतोरणैः ।
दूर्वानागफलोष्णीपपुष्पस्वस्तिकवेदिभिः ॥ ७ ॥

नन्द्यावर्तैः सचमरैः कूर्मपद्मनिशाकरैः ।
वज्रैः प्रशस्तैः प्राकारैर्भूषिताः कर्मणो हिताः ॥ ८ ॥

दीर्घा ह्रस्वाल्पविषमाश्छिन्नाध्मातापरीक्षिताः ।
दिङ्मूढा चाङ्गहीना च सास्थ्यङ्गारा सशर्करा ॥ ९ ॥

खण्डा दुःपक्वनिर्भिन्ना कृष्णा दोषभयावहा ।
नृणां पशुतुरङ्गाणां पदाङ्काः स्वस्तिशुद्धये ॥ १० ॥

क्रव्यान्मृगविहङ्गानां पादैः स्पृष्टास्तु वर्जयेत् ।
नन्दाभद्राजयापूर्णाधनदाः स्युरिमाः शिलाः ॥ ११ ॥

याम्यिष्टी [illegible] तद्वद् भार्गव्याङ्गिरसीति ताः ।
तत्र मानुषके देवे संनिवेशस्य वास्तुनः ॥ १२ ॥

---

१. '[illegible]'(?) क, '[illegible]' ग. पाठः । २. '[illegible]' ख. ग. पाठः ।
३. '[illegible]' क. पाठः । ४. '[illegible]' क, '[illegible]' ग. पाठः । ५. '[illegible]' ख. पाठः ।

नैर्ऋत्यां वा सकुसुमां समां गोचर्मसम्मिताम् ।
वेदीं सगन्धकलशां चतुरश्रां प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

आग्नेय्यामादितो नन्दां स्थापयेत् क्रमशः शिलाम् ।
अकालमूलैरव्यङ्गैः सपद्मोत्पलपल्लवैः ॥ १४ ॥

सर्वौषधिहिरण्याद्यैर्हेमराजतमृन्मयैः ।
कुम्भैस्ताम्रमयैश्चापि मन्त्रैस्तामभिषेचयेत् ॥ १५ ॥

तीर्थप्रस्रवणाम्भोभिः सरत्नाक्षतपङ्कजैः ।
सुगन्धिभिः सपुण्याहमभिषेकं प्रयोजयेत् ॥ १६ ॥

जाह्नवीयमुनारेवासरस्वत्यादिसम्भ(वैः[1]वम्) ।
महानदीजलं शस्तं शुभतीर्थभवं तथा ॥ १७ ॥

तथाद्रिवनवेशान्तदेवायतनजानि च ।
अभिषेकार्थमम्भांसि यथालाभमुपाहरेत् ॥ १८ ॥

मन्त्रेणानेन चैतासामभिषेकं समाचरेत् ।
हिरण्यवर्णाः पर्जन्यः शुचयो दुरितच्छिदः ॥ १९ ॥

पुनन्तु शान्ताःश्रीमत्य आपो युष्मान्मधुच्युतः ।
मन्त्रपूतेन पयसा स्नापयित्वा ततः शिलाम् ॥ २० ॥

स्थपतिर्गन्धकल्केन मङ्गल्येनानुलेपयेत् ।
हिमचन्दनपूर्णेन व्यत्रकीर्य सुगन्धिना ॥ २१ ॥

तरसा छादयेदेनां सलाजैः पुष्पदामभिः ।
धूपमाल्योपहारैश्च दधिमांसाक्षतादिभिः ॥ २२ ॥

पूजयेदिष्टकां देवीं वस्त्रयुग्मैश्च पुष्कलैः ।
निवेशनान्ते नैर्ऋत्यां तदा विमानवस्थितान् ॥ २३ ॥

समसङ्कल्पाञ् शुचीन् प्राज्ञानर्चयेद् दक्षिणाफलैः ।
ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहगीतवादित्रनिस्वनैः ॥ २४ ॥

कर्ता जनितरोमाञ्चस्तेभ्यः कुर्यान्नमस्क्रियाम् ।
निवेद्य वास्तोष्पतये भूतेभ्यश्च ततो बलिम् ॥ २५ ॥

---

१. 'सु' ग. पाठः । २. 'वसान्यः' क. पाठः । ३. 'चन्द्रेण पू' ख. ग. पाठः । ४. 'र' ग. पाठः

तासां चतसृणामन्याः कुर्यादुपशिलाः पृथक् ।
प्राकारैरभिकाङ्कं तं तेषां श्रीवत्सलक्षणा ॥ २६ ॥

नन्द्यावर्तस्तु पूर्णायां मध्ये(देकोऽद्दङ्का) यथाक्रमम् ।
कर्णे प्रागुदक्षिणे नन्दा वास्तुनः स्थापयेद्बुधः ॥ २७ ॥

अन्याः क्रमेण भद्राद्याः कोणेष्वन्येषु च त्रिषु ।
प्रतिष्ठापनमन्त्राश्च तासां चतसृणामपि ॥ २८ ॥

चत्वार ऋषिभिर्गीताः शाश्वतास्म्यदर्शनाः ।
वीर्येणादिवराहस्य वेदार्थैस्ताभिमन्त्रि(ताःऽनाम्) ॥ २९ ॥

वसिष्ठनन्दिनीं नन्दां प्राक् प्रतिष्ठापयाम्यहम् ।
सुमुहूर्ते सुदिवसे सा त्वं नन्दे! निवेशिता ॥ ३० ॥

आयुः कारयितुर्दीर्घं श्रियं चाप्यामिहावह ।
भद्रासि सर्वतोभद्रा भद्रे! भद्रं विधीयताम् ॥ ३१ ॥

कश्यपस्य प्रियसुते! श्रीरस्तु गृहमेधिनः ।
जये! विजयतां स्वामी गृहस्यास्य महात्मनः ॥ ३२ ॥

आचन्द्रार्कं यशश्चास्य भूम्यामिह चिरोहतु ।
त्वयि सम्पूर्णचन्द्राभे! न्यस्तायां वास्तुनस्तले ॥ ३३ ॥

भवत्वेष गृहस्वामी पूर्णे! पूर्णमनोरथः ।
इति मूलर्च(योऽयं) मन्त्रैः कुर्यात् स्वस्तिकवाचनैः ॥ ३४ ॥

ताभिर्हिरण्यवर्णाभिः शिलाभिः सममद्भुतम् ।
प्रागुदक्प्लवना धन्या न प्रत्यग्दक्षिणाप्लवा ॥ ३५ ॥

इष्टकाचैत्यभवनप्राकारपुरकर्मसु ।
विताने चितिविन्यासे चतुर्मुखनिकेतने ॥ ३६ ॥

पुरोधाः शान्तिवेदीषु प्रतिमास्थापनेषु च ।
याज्ञिकेन विधानेन क्रमशः स्थापयेच्छिलाः ॥ ३७ ॥

---

१. 'रं च स्व', २. 'ज्ञेया श्री', ३. 'थ' ग. पाठः । ४. 'ष्ठं', ५. 'स्यां', ६. 'मे' क. पाठः । ७. 'म' ख. ग. पाठः । ८. 'भिः सशिलाभिः समं द्भुतम्', ९. 'के', क. पाठः ।

§त्रैशोकौर्णोसेभा(सं?ल्यं)स्ताः सामभिः से महाव्रतैः ।
गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्भिर्बृहत्या च यथाक्रमम् ॥ ३८ ॥

चयान् समस्तांश्चिनुयाच्चतुरो विरमेत् ततः ।
ज्ञात्वा भित्तिप्रमाणं च चितेश्चयचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥

समाप्यमादिकर्मैवं कनिष्ठं च यथोत्तरम् ।
प्रतिष्ठितास्ताः प्रथमं भूतले सुस्थिताः समाः ॥ ४० ॥

न चालयेच्चालने स्याद् गृहभर्तुर्महद् भयम् ।
कम्पने च भयं विद्यादेतासां स्थिरतां पुनः ॥ ४१ ॥

स्थपतेर्गृहभर्तुश्च मङ्गलं परमं विदुः ।
प्रागद्क्षिणायां चलने गृहभर्तुर्महद् भयम् ॥ ४२ ॥

भार्याविनाशो नैर्ऋत्यां शून्यं(?) भीतिर्मरुद्दिशि ।
गुरोश्च भयमैशान्यामपचारेऽपि तद् भवेत् ॥ ४३ ॥

प्रथमं स्थापि(तेनै?ताने)वं स्तम्भानपि न चालयेत् ।
नोद्धरेत प्रणुद्याच्च विधिस्तुल्यो यतोऽनयोः ॥ ४४ ॥

विन्यासं प्रथमं तस्मात् कुर्यात् सम्यक् समाहितः ।
शिलानां स्थपतिस्तद्वत् स्तम्भानामपि सर्वथा ॥ ४५ ॥

द्वारप्राकारशालानां नगराणां च वेश्मनाम् ।
तत्प्रमाणो विधिर्यस्मात् तस्मात् तत्रादृतो भवेत् ॥ ४६ ॥

एवं शिलान्यासविधानमेतद् यथावदस्माभिरिहोपदिष्टम् ।
अस्मिन् कृते वेश्मसुरालयादि निष्पत्तिमभ्येति विनैव विघ्नम् ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

शिलान्यासविधिर्नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१. 'सु' ख. ग. पाठः । २. 'स्म', ३. 'यथोश्चाल', ४. 'न्यां', ५. 'तत्रास्मात्तत्रा' क. पाठः ।

§ 'त्रैश्चो' इति मातृकासु दृश्यते ।

अथ बलिदानविधिर्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो बलिकर्मविधिं क्रमम् ।
येन येनार्चिता देवास्तुष्यन्ति समरेश्वराः ॥ १ ॥

मण्डलं वास्तुनो मध्ये गोमयेन प्रकल्पयेत् ।
कलशं तत्र विन्यस्येत् समपूर्णं सकाञ्चनम् ॥ २ ॥

वास्तुदेवास्ततः कल्प्या यथास्थाननियोगतः ।
सधूपैर्विविधैर्माल्यैरर्घ्यं पश्चान्निवेदयेत् ॥ ३ ॥

अर्चयेद् विश्वकर्माणं माल्यैर्धूपैर्विलेपनैः ।
भक्ष्यैः फलैर्बहुविधैः पूजयेत् सुसमाहितः ॥ ४ ॥

आज्येन पयसा दध्ना पूजयेच्छिखिनं पुनः ।
शालिगोधूममुद्गाद्यैर्धान्यैः पर्जन्यमर्चयेत् ॥ ५ ॥

जयन्तं पूजयेदाम्रद्राक्षाखर्जूरिकादिभिः ।
मालतीमल्लिकाभिश्च पूजयेत् त्रिदशाधिपम् ॥ ६ ॥

पुष्पै रक्तैस्तथा धूपै रक्तचन्दनलेपनैः ।
ततः सूर्यं जगन्नाथं पूजयेल्लोकचक्षुषम् ॥ ७ ॥

जम्बीरैर्बीजपूरैश्च नारङ्गैः पीतकैः फलैः ।
पूजयेत् सत्यनामानं देवं तेन स तुष्यति ॥ ८ ॥

मत्स्यमांसैश्च तुष्यन्ति सर्वे रक्षःपुरोगमाः ।
सितैः फलैर्नारिकेलैर्भृशश्च परितुष्यति ॥ ९ ॥

गन्धधूपप्रयोगैश्च नभोनामानमर्चयेत् ।
पुष्पैः सुगन्धिभिः शुक्लैर्मारुतः परितुष्यति ॥ १० ॥

कृसरं मधुसंयुक्तं पूष्णे भक्त्या निवेदयेत् ।
वितथं तु शुभैरन्यैर्मद्यमांसविवर्जितैः ॥ ११ ॥

पूजितस्तुष्टिमायाति विवस्वांश्च महामुनिः ।
पुष्पैः सपुष्पकैस्तुष्टिमवाप्नोति गृहक्षतः ॥ १२ ॥

---

१. 'येमांविता', २. 'सर्व' ख. ग. पाठः । ३. 'ध' क. पाठः ।

मत्स्यमांसयुतैर्भक्ष्यैर्यमतुष्टिः सदा भवेत् ।
पुन्नागागरुधूपेन गन्धर्वानर्चयेद् बुधः ॥ १३ ॥
मृगमांसयुतैर्भक्ष्यैर्भृङ्गराजं च तर्पयेत् ।
राजजम्बूफलैर्बिल्वैर्देवमभ्यर्चयेन्मृगम् ॥ १४ ॥
पायसैर्मधुसंयुक्तैर्मांसैर्भक्तैश्च शोभनैः ।
कर्पूरसुरभिद्रव्यगर्भैः संपूजयेत् पितॄन् ॥ १५ ॥
सपुष्पैर्मोदकैर्लाजैः पल्लवैश्च विमिश्रितैः ।
दौवारिकं प्रयत्नेन पूजयेद् विघ्नकारकम् ॥ १६ ॥
अपूपैः शोभनैर्गन्धैर्धूपमाल्यैरनुत्तमैः ।
पुष्पैः कण्टकजातीनां सुग्रीवं पूजयेत् सदा ॥ १७ ॥
सपुष्पैर्लौ(पैरैज)कैर्भक्ष्यैर्दधियुक्तान्नपायसैः ।
अर्चयेत् पुष्पदन्तं तु यशोवीर्यान्वितं सुरम् ॥ १८ ॥
मांसैश्च सूकरादीनां वैनतेयं सदार्चयेत् ।
वरुणं च महासत्त्वं पूजयेद् धूपचन्दनैः ॥ १९ ॥
राहुं च मांससंयुक्तैस्तर्पयेद् मत्स्यभोजनैः ।
रुधिरेण प्रदत्तेन तुष्टिमेति शनैश्चरः ॥ २० ॥
मांसेन तु क्षयस्तुष्टिं रोगाणामधिपो व्रजेत् ।
मेदसा पूजयेद् रोगं सर्वलोकभयङ्करम् ॥ २१ ॥
वासुकिं क्षीरदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
पूर्ववत् पूजयेद् देवं विश्वकर्माणमीश्वरम् ॥ २२ ॥
सितप्रसूनविन्यासैर्भल्लाटं पूजयेद् बुधः ।
दधियुक्तेन चान्नेन सोमं सर्वत्र पूजयेत् ॥ २३ ॥
कुबेरं धूपदानेन पूजयेत् सततं नरः ।
अदितिं च सुवर्णेन पद्मैरपि च पूजयेत् ॥ २४ ॥
अर्कमन्दारमालाभिर्दिष्टपभं च समर्चयेत् ।
अन्येषामपि देवानामर्चनं धूपसाम्प्रतैः(?) ॥ २५ ॥

१. 'पुष्पैर्लोप' ख. ग. पाठः । २. 'च' क. पाठः ।

सर्वपुष्पफलैर्धूपैः कार्यं बुद्धिमता सदा ।
इत्येते बलयः सर्वे शान्त्यर्थं परिकल्पिताः ॥ २६ ॥

शोधने कर्षणे भूमेः साधने रूपकल्पने ।
गृहे प्रवेशने रम्ये तिथिमभ्युदयेषु च(?) ॥ २७ ॥

स्कन्धावारनिवेशेषु पुरग्रामनिवेशने ।

देवालयक्षितिपवेश्मनिवेशनेषु
प्रोक्तान् बलीन् प्रवितरेत् प्रयतः सुरेभ्यः ।
आरम्भमन्यमपि वास्तुगतं चिकीर्षुः
कुर्वन्निमं विधिमभीप्सितभाजनं स्यात् ॥ २८$\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
बलिदानविधिर्नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

अथ कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

वर्णानां यानि दारूणि कीलकार्थं नियोजयेत् ।
इदानीं तानि वक्ष्यामि श्रेयःकीर्तिहिताय च ॥ १ ॥

खदिरोदुम्बराश्वत्थशालशाकधवार्जुनाः ।
अञ्जनः कदराशोकतिनिशारुणचन्दनाः ॥ २ ॥

शिरीषसर्जन्यग्रोधवेणवः कीलकर्मणि ।
पुन्नामानो द्रुमाः शस्ताः स्त्रीनामानो विगर्हिताः ॥ ३ ॥

अश्वत्थः खदिरश्चैतौ विप्राणां वृद्धिकारकौ ।
रक्तचन्दनवेणूत्थकीलौ क्षत्रस्य पूजितौ ॥ ४ ॥

शाकश्च खदिरश्चेति सामन्तानां हिताविमौ ।
कीलौ शालशिरीषोत्थौ वैश्यानां कीर्तितौ शुभौ ॥ ५ ॥

शूद्रजातेस्तु तिनिशधवार्जुनसमुद्भवाः ।
वैश्यवेश्मसु सौभाग्यकार्ये च स्युरशोकजाः ॥ ६ ॥

---

१. 'न' क. पाठः । २. 'राश्च ते', ३. 'लः', ४. 'तः' ख. पाठः ।

न्यग्रोधो वणिजां धाम्नि भूमिकर्मण्युदुम्बरः ।
महामा(त्रीत्रा)र्श्वैवद्यानां कीलाः सर्जार्जुना गृहे ॥ ७ ॥

विप्राणां सर्ववर्णोत्थाः क्षत्रियाणां त्रिवर्णजाः ।
वर्णद्वयोक्ता वैश्यानां शूद्राणां स्वानुलोमतः ॥ ८ ॥

प्रतिलोमा न कर्तव्याः कीलका भूतिमिच्छता ।
प्रमाणान्यथ कीलानां निगद्यन्ते पृथक् पृथक् ॥ ९ ॥

द्वात्रिंशदङ्गुलाः कीला विप्राणां स्युः शुभावहाः ।
क्षत्रियाणां पुनश्चाष्टाविंशत्यङ्गुलसम्मिताः ॥ १० ॥

चतुर्विंशत्यङ्गुलाश्च वैश्यानां शुभदायिनः ।
विंशत्याद्यङ्गुलैः कीलाः शूद्रजातेस्तु ते हिताः ॥ ११ ॥

षडङ्गुलपरीणाहाः सर्वेष्वेते शुभावहाः ।
ब्राह्मणक्षत्रियविशां वेदाष्टाश्वषडश्रयः ॥ १२ ॥

षडश्रयस्तु शूद्रस्य प्रकृतेस्तु यदृच्छया ।
दार्भमौञ्जौर्णकार्पासं विप्रादीनां यथाक्रमम् ॥ १३ ॥

अर्धपर्वपरीणाहं दृढं सूत्रं तु वर्तितम् ।
अलाभे स्वस्य सूत्रस्य प्रोक्तादन्यतमं बुधः ॥ १४ ॥

गृह्णीयात् सूत्रमन्ये तु गृह्णीयुः स्वेच्छयैव ते ।
इत्थं संभृत्य सम्भारान् गृहभर्ता शुभेऽहनि ॥ १५ ॥

शुक्लपक्षे शुचिः स्नातः स्थपतिश्च सिताम्बरः ।
गृहस्थानेनिमित्तात् तु देवस्थानानि लक्षयेत् ॥ १६ ॥

कुसुमाक्षतमर्घ्यैश्च कर्तव्या गृहदेवताः ।
आदौ स्थानानि शङ्कूनां परीक्षेत समन्ततः ॥ १७ ॥

तेषु सर्वेषु कर्तव्यमर्चनं तु यथाविधि ।
गृहस्य मध्ये सिक्त्वा तु निरूप्य ब्रह्मणः पदे ॥ १८ ॥

गोमयेन समालिप्तां कुर्याद् वेदीं सुलक्षणाम् ।
चतुरश्रां चतुर्द्वारामक्षतैः सुप्रतिष्ठिताम् ॥ १९ ॥

---

१. 'रत्नविवियानां' ख., 'स्वैविधानां' ग. पाठः । २. 'दशाश्व', . 'श्रिद्ध',४. 'ना', ५. 'चा तु', ६. 'पक्क' ख. ग. पाठः ।

तस्या मध्ये प्रतिष्ठाप्यः कुम्भो हैमोऽथ राजतः ।
ताम्रको मृन्मयो वापि पूर्वालाभे परः परः ॥ २० ॥

अकालमूलः सोऽव्यङ्गो जलपूर्णः स्वलङ्कृतः ।
मणिरत्नप्रवालैश्च स्वर्णरूप्येण गर्भितः ॥ २१ ॥

प्रतिष्ठा(ष्या?ष्यो)ऽक्षतैः पुष्पफलबीजसमन्वितः ।
श्वेतेन चन्दनेनैनं चर्चयित्वा समन्ततः ॥ २२ ॥

तस्योपरिष्टाद् विन्यस्येत् क्षीरवृक्षस्य पल्लवम् ।
सुगन्धिनार्थे धूपेन धूपयित्वा चतुर्दिशम् ॥ २३ ॥

वेष्टयेदहतेनैनं शुक्लवस्त्रेण सर्वतः ।
वास्तुमध्ये यतो ब्रह्मा कुम्भरू(पी?पः)स तिष्ठति ॥ २४ ॥

कुम्भस्योत्तरभागे तु कीलकान् स्थापयेद् बुधः ।
कीलानष्टौ परीक्षेत स्थापयेच्च यथाविधि ॥ २५ ॥

श्वेतचन्दनलिप्तांस्तान् श्वेतपुष्पैर्विभूषयेत् ।
सालक्तकान् सुरभिणा धूपेन च सुधूपितान् ॥ २६ ॥

ऊर्णामयेन सूत्रेण त्रिवर्णेनाभिवेष्टयेत् ।
मधुसर्पिर्दधिक्षीरैर्मूलभागेषु लेपयेत् ॥ २७ ॥

अर्चयेत् परशुं सूत्रमष्ठीलादीनि सर्वतः ।
अथोपकरणान्यत्र धूपपुष्पाक्षतादिभिः ॥ २८ ॥

ततः पूर्वोत्तरे वास्तोर्भागे सप्तार्चिषः पदे ।
गोमयेन समालिप्ते कुशास्तरणमास्थितः ॥ २९ ॥

अग्निकार्यं प्रकुर्वीत पुरोधाः शान्तिमेव च ।
सांवत्सरैः शुचिः स्नातः कृतस्नानः(?) समाहितः ॥ ३० ॥

शङ्कुना साधयेल्लग्नं सम्यक् तेद्घटिकाथवा(?) ।
रात्रिलग्नं तु नक्षत्रैर्मध्यास्तोदयसंस्थितैः ॥ ३१ ॥

---

१. 'च', २. 'यवीक्षेत'(?) ख. ग. पाठः । ३. 'सास्ते श्चे', ४. 'काः', 'लाः' क. पाठः । ६. 'ष्ठीलादीनि' ख. ग. पाठः । ७. 'रश्मि': 'इतुंतथा', ९. 'तं खाटि' ख. ग. पाठः ।

एवं संसाधयेल्लग्नं यदीच्छेत् सिद्धिमात्मनः ।
पूजया तुष्टिकारिण्या पूजयेच्च पुरोहितम् ॥ ३२ ॥

अभ्यर्चिते यतस्तस्मिन् ब्रह्मा भवति पूजितः ।
सांवत्सरस्य कर्तव्या ततः पूजा यथाविधि ॥ ३३ ॥

सांवत्सरेऽर्चिते यस्मात् पूजितः स्याद् बृहस्पतिः ।
स्थपतिं पूजयेत् पश्चात् त्वष्टृतुष्टिचिकीर्षया ॥ ३४ ॥

तदधीनं यतः कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ।
श्वेतचन्दनदिग्धांस्तान् श्वेतपुष्पैश्च पूजितान् ॥ ३५ ॥

सदशैरहतैर्वस्त्रैरङ्गुलीयैः प्रपूजयेत् ।
परिकर्मकरा ये च तान् यथाशक्ति पूजयेत् ॥ ३६ ॥

हेम्ना वस्त्रादिदानैश्च वाग्भिर्वा परितोषयेत् ।
यथा सुमनसस्ते स्युस्तथा कर्तव्यमादरात् ॥ ३७ ॥

ततः स्थपतिराचम्य बलिकर्म समाचरेत् ।
सूत्रपाते बलिं धीमान् सार्वभौतिकमाचरेत् ॥ ३८ ॥

तस्यालाभे बलिः कार्यो यो भवेत् सोऽभिधीयते ।
विदधीत चरूञ् श्वेतरक्तपीतासितान् पृथक् ॥ ३९ ॥

पायसं कृसरं क्षीरं निष्पावाञ् श्वेतमोदनम् ।
पाविकादैधिरूपांश्च पल्लोल्लापिकार्घृतम् ॥ ४० ॥

दध्योदनं च संमिश्रं देवताभ्यो निवेदयेत् ।
तिलैर्घृतेन सहितैर्देवमग्निं च पूजयेत् ॥ ४१ ॥

ततश्च पायसं दध्ना ब्रह्मस्थाने निवेदयेत् ।
ततश्चानुक्रमेणैव देवताभ्यो बलिं हरेत् ॥ ४२ ॥

बलिकर्म यथान्यायं कृत्वा च द्विजवाचनम् ।
स्वशाखीयाञ् शुचीन् प्राज्ञान् पूजयेद् दक्षिणाफलैः ॥ ४३ ॥

ओङ्कारस्वस्तिपुण्याहगीतवादित्रनिस्वनैः ।
ततो विप्रैः सह स्वामी कुर्यात् तस्य प्रदक्षिणम् ॥ ४४ ॥

---

१. 'यैं' ख. ग. पाठः । २. 'त्रि' ख. पाठः । ३. 'दध्युरू' ख. ग. पाठः ।
४. 'मृ' क. पाठः ।

अक्षतान् प्रथमं कुम्भे दापयित्वा द्विजोत्तमैः ।
ततो दक्षिणपूर्वेण गत्वा पुण्याहवाचकैः ॥ ४५ ॥

अहताम्बरसंवीतः शुचिः स्थपतिरासने ।
निषद्य प्राङ्मुखः शङ्कुं धृत्वा दक्षिणपाणिना ॥ ४६ ॥

पश्चादादाय वामेन प्रतिष्ठाप्य च भूतले ।
मन्त्रानमूञ् जपन् वीरो हन्यात् परशुना ततः ॥ ४७ ॥

विशन्तु ते तलं नागा लोकपालास्तथैव च ।
प्रतिष्ठन्तु गृहे चास्मिन्नायुर्बलकरं भवेत् ॥ ४८ ॥

प्रहारान् सुस्थिरानष्टौ दद्यात् कीलस्य मूर्धनि ।
हन्यमाने ततः कीले निमित्तान्युपलक्षयेत् ॥ ४९ ॥

गोविप्ररथनागाढ्याः कन्या नृपवरस्त्रियः ।
शङ्खदुन्दुभिवंशानां तथा गीतस्य च ध्वनिः ॥ ५० ॥

आविर्भवति यद्यस्मिन् हन्यमाने प्रभुस्तदा ।
सततं सुखमाप्नोति शान्त्यैश्वर्यैश्च वर्धते ॥ ५१ ॥

हतं क्षुतं विपन्नं वा निषेधः सूत्रकीलयोः ।
पाषण्डिनां च सर्वेषां दर्शनं न सुखावहम् ॥ ५२ ॥

दृष्ट्वा शुभनिमित्तानि ततः शङ्कुं निवेशयेत् ।
हन्यमानो यदा कीलो विशेद् भूमौ शनैः शनैः ॥ ५३ ॥

कर्मसिद्धिर्भवेत् तत्र गृहं रत्नपरिच्छदम् ।
हन्यमानोऽपि न विशेद् धरित्रीं कीलको यदा ॥ ५४ ॥

न तत्र कर्मसिद्धिः स्यादनिमित्तं च लक्षयेत् ।
एकेनापि प्रहारेण यत्र कीलो विशेन्महीम् ॥ ५५ ॥

न सिद्धिं याति तत्रौकः कृतं वा नोपभुज्यते ।
आयस्याष्ठीलया हन्यान्न काष्ठेन कथञ्चन ॥ ५६ ॥

काष्ठेन ताडितः कीलो वह्निदोपकरो भवेत् ।
अश्मना यदि ताड्येत तदा व्याधिं प्रयच्छति ॥ ५७ ॥

---

१. 'कुम्भं' क. पाठः । २. 'ज्व' ख., 'श' ग. पाठः । ३. 'रः' क. पाठः ।
'शान्तैश्च' क, शान्त्यर्थैश्च', ख. ग. पाठः । ५. 'स' ख. ग. पाठः ।

ऐन्द्रीं प्रतिनतः कीलो धनसम्मानकारकः ।
आग्नेय्यां मेणते कीले भवत्यग्निभयं महत् ॥ ५८ ॥
याम्यायां मरणं राज्ञां दिशि राक्षसतो भयम् ।
धननाशस्तु वारुण्यां वायव्यां रोगतो भयम् ॥ ५९ ॥
सौम्यं सौम्यानते राजप्रसादायेशतो गतः ।
कीलके कूर्चके जाते पुत्रपौत्रान्वयगृहे ॥ ६० ॥
परमावृद्धिमाप्नोति धनधान्यैश्च वर्धते ।
हन्यमानो यदा यत्नात् कीलः कश्चिदपि स्फुटेत् ॥ ६१ ॥
नाशं विद्यात् तस्य पत्न्या ज्येष्ठस्य तनयस्य वा ।
यदि भज्येत कीलैः स्यात् स्वामिनो जायते वधः ॥ ६२ ॥
यदा कीलः पतेद्धस्ताद् भ्रंशः स्यात् स्थपतेस्तदा ।
हस्तभ्रष्टश्चे(?) स भवेदष्टीले हस्तविच्युते ॥ ६३ ॥
सुखेन हन्यमानश्चेत् कीलः स्वस्थो न जायते ।
अष्टौ प्रहारानपरांस्तस्य दद्यात् तदा पुनः ॥ ६४ ॥
स्रग्गन्धधूपोपहारैः कुर्याच्च परिषेचनम् ।
इदं साम महापुण्यं परिचिन्त्य समासतः ॥ ६५ ॥
ग्रैशोक्तं तु जपेद् विद्वान् यावच्छङ्कभिषेचनम् ।
गत्वाथ नैर्ऋतीमाशां ततः शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६६ ॥
ऊर्णायवेन साम्नास्य सम्यक् स्नपनमाचरेत् ।
वायोर्दिशं ततो गत्वा तत्र शङ्कुं निवेशयेत् ॥ ६७ ॥
अभिषेकं महारत्नसाम्ना तस्य समाचरेत् ।
अथैशानीं दिशं गत्वा शङ्कुं तस्यां निवेशयेत् ॥ ६८ ॥
भाग्रेण साम्ना कुर्वीत प्राग्वत् तस्याभिषेचनम् ।
ततोऽनु सूत्रं बध्नीयात् सव्यं द्विगुणवेष्टितम् ॥ ६९ ॥
प्रदक्षिणं प्रसार्यैतदुक्तः शङ्कुक्रमो यथा ।
(भीव)ध्यमानं यदा सूत्रं शङ्कुः किमपि मुञ्चति ॥ ७० ॥

---

१. 'च गते' ख. ग. पाठः । २. 'च' ख. पाठः । ३. 'लस्यात्', ४. 'स्व', ५. 'स्वस्थो', ६. 'वर्ली स' क. पाठः । ७. 'यचेशान' क, 'यंवेत' ख. पाठः । ८. 'माग्नप्(ण्यं त)मत्त' क. पाठः । ९. 'क्षुः' ग. ग. पाठः ।

... पुरुषे विदारितर्ज रक्तादिषु तत्त्वे ।
ततन्द् मन्त्रः प्रकर्णो यावत् सूत्रं प्रसार्यते ॥ ७१ ॥
कुम्भोदरि शङ्कनां पोलं ।।तिर्यं न दुष्यति ।
दूर्वं प्रसार्य शिरोवमेव पूर्वं प्रकल्पितान् ॥ ७२ ॥
तेषु स्तेषु ततः स्थानेष्वनेन विधिना बुधः ।
शङ्कुस्थानेषु दातव्याः सिताद्याश्चरवः क्रमात् ॥ ७३ ॥
प्राग्दक्षिणस्यां विदिशि मन्त्रं चेमं हृदा जपेत् ।
मारुतानां च सर्वेषां मानवानां नर्थव च ॥ ७४ ॥
बलिं तेषु प्रयच्छामि मन्त्रेण परिमन्त्रितम् ।
रक्तं बलिमुपादाय नैर्ऋत्यभिमुखस्तथा ॥ ७५ ॥
नैर्ऋत्यधिपतिश्चैव नैर्ऋत्यां ये च राक्षसाः ।
बलिं तेषु प्रयच्छामि रक्तमोदनमुत्तमम् ॥ ७६ ॥
कृष्णं बलिमुपादाय गत्वा च दिशमानिलीम् ।
नमस्ते नागराजाय ये चान्ये तं समाश्रिताः ॥ ७७ ॥
बलिं तेषु प्रयच्छामि कृष्णमोदनमुत्तमम् ।
बलिमुद्धृत्य हारिद्रमैशानीमाश्रयेन् दिशम् ॥ ७८ ॥
नमो रुद्रेषु सर्वेषु ये चान्ये तान् समाश्रिताः ।
प्रयच्छामि बलिं तेषां हारिद्रौदनमुत्तमम् ॥ ७९ ॥
एवमेतान् बलीन् सर्वान् यथावत् प्रतिपादयेत् ।
ततः कुम्भोदकं पुण्यं साम्ना दिव्येन मन्त्रयेत् ॥ ८० ॥
वामदेव्येन कुर्वीत मोक्षणं तेन वास्तुनः ।
द्रुमा विप्रादीनामिति निगदिताः शङ्कुवदने
फलं यच्छङ्कोश्च स्फुटमिह निमित्तानि बहुशः ।
तथा सूत्राताने विधिरनु च मन्त्रैः प्रतिदिशं
बलिः कीलैपूक्तस्त्रिदशपरितोषाय विधिवत् ॥ ८१[1,2] ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
कीलकसूत्रपातो नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

---

१. 'रयेत्' क. पाठः। २. 'मू' ख, ग. पाठः । ३. 'र्नि' क. पाठः।
४ 'रि' ख, ग. पाठः।

अथ वास्तुसंस्थानमातृका नामाष्टात्रिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो वास्तुसंस्थानमातृकाम् ।
निवासहेतवे सम्यक् सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ १ ॥

चतुरश्रं समं * साचि दीर्घं वृत्तं च शम्बुकम् ।
शकटाक्षभगादर्शवज्रकन्याकृतीनि च(?) ॥ २ ॥

छिन्नकर्णं विकर्णं च शङ्खाभं क्षुरसन्निभम् ।
शक्याननं कूर्मपृष्ठं सदंशं व्यजनाकृति ॥ ३ ॥

शरावस्वस्तिकाकारं मृदङ्गपणवोपमम् ।
विशर्करं कबन्धाभं यवमध्यसमाकृति ॥ ४ ॥

उत्सङ्ग(रा?ग)नदन्ताभे तथा परशुसन्निभम् ।
विसावितं च श्वभ्रं च †प्रलम्बं च विवाहिकम् ॥ ५ ॥

त्रिकूटं पञ्चकूटं च परिच्छिन्नं तथापरम् ।
द्विस्वस्तिकाभं श्रीवत्सं वर्धमानसमाननम् ॥ ६ ॥

एणीपदं नरपदं चत्वारिंशत् समासतः ।
क्षेत्राण्युक्तान्यथामीषां विनियोगो विधीयते ॥ ७ ॥

चतुरश्रे समे राजा शय्याकारे पुरोहिताः ।
दीर्घे कुमारकाः सेनापतिर्वृत्तायते वसेत् ॥ ८ ॥

वसेयुः शम्बुकाकारे सर्वे वाद्याः सुखार्थिनः ।
अन्तःपुरं साभ समे वाणिजाः शकटाकृतौ ॥ ९ ॥

वेश्यास्तु भगसंस्थाने दर्पणाभे सुवर्णकृत् ।
संस्थानतो वज्रसमे जना नगरगोष्ठिकाः ॥ १० ॥

वसेयुः ‡ शङ्खसंस्थाने क्षेत्रे पुत्राभिलाषिणः ।
छिन्नकर्णे महामात्रा विकर्णे मृगलुब्धकाः ॥ ११ ॥

शङ्खाभे चक्रस्थानो गणाचार्याः क्षुरोपमे ।
प्र(मा?जा)ध्यक्षः शक्तिमुखे कूर्मपृष्ठे तु मान्त्रिकाः ॥ १२ ॥

---

१. 'सकर्ण', २. 'शंखानन', ३. 'व' ग. प्र. पाठः ।

---

* पूर्वोपचारोऽ...मल्ले, ...

कविपोः ... नि

यत्र प्रवेशतो वास्तु(१)गृहं भवति वामतः
तद्धीनबाहुकं वास्तु निन्दितं वास्तुचिन्तकैः ॥ १३ ॥

तस्मिन् वसन्नल्पवित्तः स्वल्पमित्रोऽल्पबान्धवः ।
स्त्रीजितश्च भवेन्नित्यं विविधव्याधिपीडितः ॥ १४ ॥

वास्तुप्रवेशतो यत् तु गृहं दक्षिणतो भवेत् ।
प्रदक्षिणप्रवेशत्वात् तद् विद्यात् पूर्णबाहुकम् ॥ १५ ॥

तत्र पुत्रांश्च पौत्रांश्च धनधान्यसुखानि च ।
प्राप्नुवन्ति नरा नित्यं वसन्तो वास्तुनि ध्रुवम् ॥ १६ ॥

गृहपृष्ठं समाश्रित्य वास्तुद्वारं यदा भवेत् ।
प्रत्यक्षायस्त्वसौ निन्द्यो वामावर्तप्रवेशवत् ॥ १७ ॥

ब्राह्मणो निवसेन्मुख्ये द्विनाम्नि क्षत्रियो वसेत् ।
वितथे निवसेद् वैश्यः शूद्रः सुग्रीवनामनि ॥ १८ ॥

एते वैशेषिकाः सर्वे वर्णानामनुपूर्वशः ।
वास्तुद्वारनिवेशाश्च वासैः सह निरूपिताः ॥ १९ ॥

यथोत्तरमथोच्यन्ते वर्णानां गृहकल्पनाः ।
†शूद्रविट्क्षत्रियाणां च राज्ञां च जयकाङ्क्षिणाम् ॥ २० ॥

सार्धत्रिभूमि शूद्राणां वेश्म कुर्याद् विभूतये ।
अतोऽधिकतरं यत् स्यात् तत् करोति कुलक्षयम् ॥ २१ ॥

वैश्यस्य वर्धयेद् गेहमर्धपञ्चमभूमिकम् ।
अतिप्रमाणे तत्रास्य धनबन्धुपरिक्षयः ॥ २२ ॥

क्षत्रियस्य गृहं कुर्यादर्धषष्ठतलं परम् ।
सम्पद्बलसमृद्ध्यै तदतिरिक्तं तु तच्छिदे ॥ २३ ॥

परं विप्रस्य भवनमर्धसप्तमभूमिकम् ।
स्वाध्यायाचारभोगार्थमत्युच्चं तु भयावहम् ॥ २४ ॥

यजन्ते राजसूयाद्यैः क्रतुभिर्येऽवनीश्वराः ।
तैरर्धाष्टमैस्तेषां कारयेद् भवनोत्तमम् ॥ २५ ॥

---

१. 'त्रि' २. 'धे', ३. 'द्रेण वे' ख. ग. पाठः ।

... 'राज्ञाम्' इति पाठः स्यात् ।

आहर्तानेकयज्ञानां राजा राजाधिपश्च यः।
तस्याप्यधोष्टमतलं भवनं सन्निवेशयेत् ॥ २६ ॥
राजेरयेन वा यत्ता यो द्विजः स्यात् समाहितः।
गवां कोटिप्रदो यो वा सोऽपि तस्मिन् भैवे(शुद्द)भीः ॥ २७ ॥
यथाप्रमाणनिर्दिष्टे वसन्तस्ते नृपादयः।
प्राप्नुवन्ति परामृद्धिमवृद्धिं तु विपर्यये ॥ २८ ॥
सर्वोत्तलकं वेश्म मानतः संप्रकीर्तितम्।
साधारणेन हस्तेन परं शूद्रस्य विंशतिः ॥ २९ ॥
चत्वारिंशद् विशः षष्टिः क्षत्रियस्य प्रशस्यते।
अशीतिर्द्विजमुख्यस्य शतहस्ता महीपतेः ॥ ३० ॥
नातः परं नृणामूर्ध्वप्रमाणं शस्तमुच्यते।
देवदानवदैत्यानां पिशाचोरगरक्षसाम् ॥ ३१ ॥
सिद्धगन्धर्वयक्षाणां विधातव्यमतोऽधिकम्।
एकभौमादृधो नैव गृहं शूद्रस्य विद्यते ॥ ३२ ॥
वैश्यस्य भवनं कार्यमधो ना(न्यदेध्य)र्धभूमिकात्।
द्विभूमिकादधः कार्यं क्षत्रियस्य न मन्दिरम् ॥ ३३ ॥
सार्धद्विभौमाद् विप्रस्य त्रितलादपि भूपतेः।
हीनप्रमाणादप्युतो गृहं यत् कुशिल्पिना स्याद् विहितं कथञ्चित्।
भर्तुर्भये सिद्धिविनाशनं तत् प्रशस्तशीलादिविपर्ययाय ॥ ३४ ॥
गुणदोषान् प्रवक्ष्यामि द्वाराणां सर्ववास्तुषु।
सुश्लिष्टं चतुरश्रं च कान्तं स्वद्रव्ययोजितम् ॥ ३५ ॥
ऋजुं स्वकीयदिग्भागे नह्रस्वं नतथोच्चकैः।
नालं नकुब्जं नाप्यनि(?)पिपिहितं नबहिर्गतम् ॥ ३६ ॥
नाध्मातं नकृशं मध्ये गतं नान्तरकुक्षिषु।
नविद्धं नसंश्लिष्टं यत् तत् स्याद् द्वारमृद्धिदम् ॥ ३७ ॥

---

१. 'दिःप्रदेषा वा', २. 'भवेद्भुधी।', ३. 'निर्दृष्टतु', ४. 'द्विविदि'(?), ५. 'त्रु', ६. 'रो' ख. ग. पाठः।

पदस्य द्वादशे भागे पदमध्यात् प्रदक्षिणम् ।
स्थापितं वृद्धिमायाति द्वारं तुष्टिं करोति च ॥ ३८ ॥

रथ्याचत्वरशृङ्गाटवापीकूपाद्(?)कुम्भकैः ।
कुड्यकोणतरुस्तम्भैर्भवनैस्यन्दनादिभिः ॥ ३९ ॥

यद् विद्धं भवनद्वारं तच्छुभाय न जायते ।
द्वारं द्वारे प्रविष्टं च कर्तव्यं वितनेतन(?) ॥ ४० ॥

पेद्यां प्रवेशयेन्नैकामन्यद्वारे कदाचन ।
द्वारं प्रवेशयेत् पेद्यां नारोहणगवाक्षयोः ॥ ४१ ॥

पक्षद्वारस्य वा नैकां कथञ्चिदपि बुद्धिमान् ।
न वाथवान्तरे द्वारे प्रविष्टं कारयेत् क्वचित् ॥ ४२ ॥

विहितं हि तथा नव् स्याद् बहुदोषकरं सदा ।
तोरणं गोपुरद्वारमट्टो येषां गृहे भवेत् ॥ ४३ ॥

गृहाणां मौलिकद्वारे थोत्रे नैनान् प्रवेशयेत् ।
द्वारं द्वारस्य कर्तव्यमुपर्युपरि भूमिषु ॥ ४४ ॥

प्रदक्षिणेन वा कार्यं कार्यं नान्यथा पुनः ॥ ४५ ॥

उपर्युपरिभूमीनां मुखं कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
नापसव्येन कुर्वीत द्वारमारोहणानि च ॥ ४६ ॥

यस्यां भित्तौ कृतं पूर्वं तस्यामुपरि कारयेत् ।
भित्त्यन्यभित्तौ तद्द्वारं विधातव्यं प्रदक्षिणम् ॥ ४७ ॥

न मध्ये सदनो द्वारं कुर्वीत पदस्य च ।
न [illegible](?) न पदे नापि भित्त्यामपि [illegible] ॥ ४८ ॥

[illegible] ।
[illegible] न [illegible] द्वारेषु [illegible] क्वचित् ॥ ४९ ॥

[illegible] च ।
न [illegible] द्वारे [illegible] ॥ ५० ॥

[illegible]

न प्राकारेण कुड्येन न विटङ्केन वा पुनः।
अन्तर्हितानि दुष्यन्ति द्वारमर्माणि कुत्रचित् ॥ ५१ ॥

अत्युच्चे स्याद् भयं राज्ञो निम्ने तस्करतो भयम्।
कुलपीडा भवेत् कुब्जे बहिर्याते पराभवः ॥ ५२ ॥

आध्मातेऽत्यन्तदारिद्र्यं कृशमध्ये क्षयो नृणाम्।
रथ्याविद्धे भवेद् रोगी मरणं चत्वरेण च ॥ ५३ ॥

शृङ्गाटकेन वैधव्यं दुहितॄणां प्रजायते।
वाप्या कूपेन वा विद्धे स्यादतीसारतो भयम् ॥ ५४ ॥

कोणान्मृत्युभयं दद्याद् वृक्षे रोगभयं भवेत्।
स्तम्भेन म्रियते स्वामी भ्रमेणार्थो न तिष्ठति ॥ ५५ ॥

प्रणालेन महद् दुःखं महाभीतिर्महाकलिः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन द्वारवेधं विवर्जयेत् ॥ ५६ ॥

यस्याग्रतः पृष्ठतश्च द्वारे भित्त्योर्द्वयोरपि।
अन्योन्यं भिद्यते यस्मिन्नेकगत्याश्रिते उभे ॥ ५७ ॥

वास्तु तद् भिन्नदेहाख्यं भिन्नस्वामिविधायकम्।
न तत्र जायते वृद्धिः स्थापितस्य न कस्यचित् ॥ ५८ ॥

गृहकुक्षौ कृतं द्वारं सर्वरोगभयङ्करम्।
पूर्वद्वारं तु माहेन्द्रं प्रशस्तं सर्वकामदम् ॥ ५९ ॥

गृहक्षतं तु विहितं दक्षिणेन शुभावहम्।
गन्धर्वमथवा तत्र कर्तव्यं श्रेयसे (तौस)दा ॥ ६० ॥

पश्चिमेन प्रशस्तं स्यात् पुष्पदन्तं जयावहम्।
भल्लाटमुत्तरे द्वारं प्रशस्तं स्याद् गृहेशितुः ॥ ६१ ॥

एकाशीतिपदे तस्मिंश्चतुरश्रपदेऽपि वा।
द्वारोऽप्य(प)दगास्तासां ब्रूमो वह्न्यादितः फलम् ॥ ६२ ॥

हुताशभीतिः स्त्रीजन्म भूत्यर्थः म्रियतां नृपे।
क्रोधे चानृतता(?) पुंसः क्रौर्यं स्यात् पूर्ववत् क्रमात् ॥ ६३ ॥

---

१. 'रिमन्नेक', २. 'वा' ख. ग. पाठः। ३. 'वा' ख. पाठः।

गुणा(पि?ति)र्मध्यगतानि तस्मै भयप्रदानि गुणद्विरुक्तम् ।
रौद्रं कृतप्रमयतं माध्यतः गुणर्दोषविदन्(?) ॥ ६४ ॥

गुणोपपीडा रिपुवृद्धिरर्थगुणानसानिम्ननगार्थसम्पत् ।
स्वामिनिर्भ्रंशाद् भयमर्थनाश उक्तः क्रमादित्यपरोन्मुखेषु ॥ ६५ ॥

धनक्षयपातने(?) रिपुवृद्धिरर्थगुणाभिरम्या गुणसम्पदश्च ।
गुणार्थलब्धिर्द्विपयान्यमेन दोषाश्रिया नैर्ऋतदिङ्मुखेषु ॥ ६६ ॥

गुणाश्च दोषाश्च यथावदेते निरूपिता द्वारसमाश्रिता ये ।
तान् शिल्पविच्छास्त्रविदां वरिष्ठो विज्ञाय पूज्यत्वमुपैति लोके ॥ ६७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वारगुणदोषो नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ।

देवानां मनुजानां च पीठमानमथोच्यते ।
पीठं कनीयो भागं च सार्धभागं तु मध्यमम् ॥ १ ॥

द्विभागमुत्तमं तत् स्यादेषा पीठसमुच्छ्रितिः ।
महेश्वरस्य विष्णोश्च ब्रह्मणश्चोत्तमं भवेत् ॥ २ ॥

इतरेषां च देवानां कर्तव्यं तत्र धीमता ।
ईश्वरस्य यथाकामं पीठं कार्यं विचक्षणैः ॥ ३ ॥

यस्मिन् स्थाने विधातव्यो ब्रह्मा विष्णुस्तथैव च ।
ईश्वरः सर्वतः कार्यो न दोषस्तत्र विद्यते ॥ ४ ॥

इतरेषां तु देवानां पीठं भागं समुच्छ्रितम् ।
यस्य येन विभागेन वास्तुमानं विधीयते ॥ ५ ॥

तस्य तेनैव भागेन पीठोच्छ्रायो विधीयते ।
मनुजानां च पीठानि वेश्मनां देवपीठकैः ॥ ६ ॥

---

१. 'पा' ग. पाठः । २. 'र्थे', ३. 'र्थि', ४. 'तंभङ्', ५. 'ठके' ख. ग. पाठः ।

तुल्यानि कुर्यादुपरि कृता वृद्धिकराः सुराः।
पुरमध्ये तु कर्तव्यं ब्रह्मणो गृहमुत्तमम् ॥ ७ ॥

चतुर्मुखं च तत् कार्यं यथा पश्यति तत् पुरम्।
अधिकं सर्ववेश्मभ्यस्तथा राजगृहादपि ॥ ८ ॥

राजवेश्माधिकमपि शस्यतेऽन्यसुरालयात्।
पञ्चमो लोकपालानां राजा श्रेष्ठतमो यतः ॥ ९ ॥

एवमेतानि देवानां पीठान्युक्तान्यशेषतः।
चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि ब्रूमो विप्राद्यनुक्रमात् ॥ १० ॥

षट्त्रिंशदङ्गुलोत्सेधं पीठं विप्रस्य शस्यते।
इतरेषां तु वर्णानां ह्रस्वं स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ ११ ॥

चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि भुङ्क्ते विप्रो गृहाणि च।
त्रयाणां क्षत्रियो वैश्यो द्वयोः शूद्रः क्रमात् स्वकम् ॥ १२ ॥

एवं विभागं पीठानां स्थपतिः परिकल्पयेत्।
हितं कारयितुर्वाञ्छन् नृपतेश्च समृद्धये ॥ १३ ॥

प्रमाणे स्थापिता देवाः पूजार्हाश्च भवन्ति हि।
प्रमाणं पीठानामिदमभिहितं ब्रह्मपुरजि-
त्पुरारीणामत्रापरदिविषदां यत्र नियतम्।
ततो विप्रादीनामपि निगदितं यत् तदखिलं
यथावित्त्यापोज्यं श्रियमभिलषद्भिः स्थपतिभिः ॥ १४½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ चयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः।

इदानीमभिधीयन्ते चयस्येह गुणागुणाः।
सुविभक्तः समभागश्चतुरश्रश्चयः शुभः ॥ १ ॥

---

१. 'कांशु पी', २. 'णामन्यमर्दानां पदं प्रवक्ष्याम्यहम्', ३. 'यदो', ४. 'स्यादोत्रं' ख. ग. पाठः। ५. 'स्तम्भमनः।' क. पाठः।

तुल्यानि कुर्यादुपरि कृता वृद्धिकराः सुराः ।
पुरमध्ये तु कर्तव्यं ब्रह्मणो गृहमुत्तमम् ॥ ७ ॥

चतुर्मुखं च तत् कार्यं यथा पश्यति तत् पुरम् ।
अधिकं सर्ववेश्मभ्यस्तथा राजगृहादपि ॥ ८ ॥

राजवेश्माधिकमपि शस्यतेऽन्यसुरालयात् ।
पञ्चमो लोकपालानां राजा श्रेष्ठतमो यतः ॥ ९ ॥

एवमेतानि देवानां पीठान्युक्तान्यशेषतः ।
चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि ब्रूमो विप्राद्यनुक्रमात् ॥ १० ॥

षट्त्रिंशदङ्गुलोत्सेधं पीठं विप्रस्य शस्यते ।
इतरेषां तु वर्णानां ह्रस्वं स्याच्चतुरङ्गुलम् ॥ ११ ॥

चातुर्वर्ण्यस्य पीठानि भुङ्क्ते विप्रो गृहाणि च ।
त्रयाणां क्षत्रियो वैश्यो द्वयोः शूद्रः क्रमात् स्वकम् ॥ १२ ॥

एवं विभागं पीठानां स्थपतिः परिकल्पयेत् ।
हितं कारयितुर्वाञ्छन् नृपतेश्च समृद्धये ॥ १३ ॥

प्रमाणे स्थापिता देवाः पूजार्हाश्च भवन्ति हि ।
प्रमाणं पीठानामिदमभिहितं ब्रह्मसुरजि-
त्सुरारीणामत्रापरदिविषदां यच्च नियतम् ।
ततो विप्रादीनामपि निगदितं यत् तदखिलं
यथौचित्यायोज्यं श्रियमभिलषद्भिः स्थपतिभिः ॥ १४$\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
पीठमानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ चयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधीयन्ते चयस्येह गुणागुणाः ।
सुविभक्तः समश्चारुश्चतुरश्रश्चयः शुभः ॥ १ ॥

---

१. 'र्णांसु पी', २. 'णामन्यजातीनां यदं शूद्रकमात्रकम्', ३. ' ' 'स्यायोग्यं' ख. ग. पाठः । ५. 'द्यमभयः ।' क. पाठः ।

असंभ्रान्तमसन्दिग्धमविनाश्यैन्यवार्हितम् ।
अनुत्तम[2]मनुद्वृत्तमकुब्जं नच पीडितम् ॥ २ ॥
समानखण्डमृज्वन्तमन्तरङ्गं तथैव च ।
सुपार्श्वं सन्धिसु[3]श्लिष्टं सुप्रतिष्ठं सुसन्धि च ॥ ३ ॥
आजिह्मं चेति चेयस्य गुणा विंशतिरित्यमी ।
एतेषां वैपरीत्येन दोषाणामपि विंशतिः ॥ ४ ॥
दक्षिणं तु यदा कुड्यं विचिनोति बहिर्मुखम् ।
तदा व्याधिभयं विद्यान्मृत्युदण्डं च निर्दिशेत् ॥ ५ ॥
पश्चिमं तु यदा कुड्यं विचिन्वन्ति बहिर्मुखम् ।
धनहानिं[4] तदा विद्याद् दस्युभ्यश्च भयं भवेत् ॥ ६ ॥
उत्तरं तु यदा कुड्यं विचिनोति बहिर्मुखम् ।
कर्तारं स्वामिनं वापि व्यसनं प्रापयेत् तदा ॥ ७ ॥
प्राच्यं बहिर्मुखं कुड्यं चिनोति स्थपतिर्यदा ।
राजदण्डभयं तत्र निर्देष्टव्यं विचक्षणैः ॥ ८ ॥
एतदेव फलं ब्रूयात् पतिते दलिते तथा ।
यस्य प्राग्दक्षिणः कर्णः प्रवर्तेत बहिर्मुखः ॥ ९ ॥
स्यात् तत्राग्निभयं घोरं गृहभर्तुश्च संशयः ।
गच्छेद् बहिर्मुखः कर्णो यदा दक्षिणपश्चिमः ॥ १० ॥
कलहोपद्रवस्तत्र स्याद् भार्यायाश्च संशयः ।
पश्चिमोत्तरकर्णे तु सम्प्रयाते बहिर्मुखे ॥ ११ ॥
पशुवाहनपुत्राणां संशयस्तत्र जायते ।
प्रागुत्तरो यदा कर्णः प्रचीयेत बहिर्मुखः ॥ १२ ॥
गुरूणां संशयस्तत्र गोब्राह्मणैश्च जायते ।
विशाले यदि जायेत सर्वबाहुषु निम्नतः ॥ १३ ॥
कर्णिकारामसंस्थानं तद् भवेन्मल्लिकाकृति ।
न तादृशो भवेद्रापस्तत्र यादृग् व्ययो भवेत् ॥ १४ ॥

---

१. 'हं च ग ख, 'ग्रं च ग' ग. पाठः । २. 'अत्तम' ख. ग. पाठः ।
'ष्टु', ४. 'नि', ५. 'नि', ६. 'दा', ७. 'व' क. पाठः ।

चयस्य तस्य दोषेण गृ(हेहि)क्षीर्णः पलायते ।
चिन्वतो यदि संक्षिप्तमत्यर्थं तत्र जायते ॥ १५ ॥

ब्रह्मसंज्ञं तदुद्दिष्टं तत्र राजभयं भवेत् ।
विस्तृतं यदि श्रोत्रेषु संक्षिप्तं चैव मध्यतः ॥ १६ ॥

तनुमध्यं तदुद्दिष्टं तत्र विद्यात् क्षुधो भयम् ।
उच्छ्रितं यदि कर्णेषु परिहीणं च मध्यतः ॥ १७ ॥

निर्णतं नाम तद् विद्यात् तत्र चौरभयं भवेत् ।
कर्णेषु परिहीणं चेदुच्छ्रितं चापि मध्यतः ॥ १८ ॥

कूर्मोन्नतमिति ज्ञेयं सर्वदोषभयावहम् ।
विषमोन्नतकर्णेषु निर्दिशेद् द्रविणक्षयम् ॥ १९ ॥

प्राज्यान्नपानं तद् विद्यात् समेषु विहितेषु च ।
इत्येते चीयमानस्य गुणदोषाः प्रकीर्तिताः ॥ २० ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन चयकर्म प्रयोजयेत् ।
उदकेन समं नीत्वा सम्यङ्निश्चयकारणम् ॥ २१ ॥

त(शरैस्मा)द्दते न चान्यत् स्यान्निश्चयार्थं चयस्य च ।
तस्माज्जलेन वलयं गृह्णीयात् पूर्वमादृतः ॥ २२ ॥

ततः सुताडिते सूत्रे चयं कुर्याद् विचक्षणः ।
द्विगुणां क्षेत्रमानस्य रज्जुं कृत्वा तदन्तयोः ॥ २३ ॥

योऽसौ(?) कार्यौ ततस्तस्यां पादोनक्षेत्रमानतः ।
दद्याच्छिरिञ्छिनं कीलौ क्षेत्रगर्भान्तगामिनौ ॥ २४ ॥

निधाया(र्याःय)सकौ तस्याः प्रान्तयौ योजयेत् तयोः ।
निरञ्छनाभिकृष्टायां पादोनक्षेत्रसंमितम् ॥ २५ ॥

भुजगत्या भवेद् रज्जुस्तस्यामिष्टानुमानतः ।
चिह्नं दद्यात् स कर्णः स्यादेवं दोषान् प्रसाधयेत् ॥ २६ ॥

---

१. 'णे', २. 'षा तेषु', ३. 'नं' क. ख. ग. पाठः । ४. 'या' ग. पाठः । ५. 'र', ६. 'षामकौ', ७. 'ष्णा' क. पाठः । ८. 'तः ९. 'ह्न', १०. 'न' ख. ग. पाठः ।

भूमि गोष्ठाद्यं दृष्ट्वा विन्यस्य यत्र पेटकाः ।
विपदस्थाः कुर्यान्विमिश्रा ताः कन्यायां गताः ॥ २७ ॥

यथा यत्र स्पृशेत् पूर्वं विनिन्दीत यथा स्पृशः ।
कुर्यां च शान्तिमत्यान्ते दैविकं निवेशयेत् ॥ २८ ॥

यदा सर्वाभिवान्तं यत्र गोष्ठादिकं भवेत् ।
तदा मैत्र्य कुर्वीत यथोक्तेन विचक्षणः ॥ २९ ॥

उत्पादने स्थैगणा(?) तु यदन्यतेन शिल्पिमात्मनः ।
तत्र तत्र यथं कुर्यात् यदि संसिद्धकं हितम् ॥ ३० ॥

दुर्बलं हि भवेत् तेन तस्मात् तत् परिवर्जयेत् ।
उपपीठात् समं पार्श्वे भूमं कुर्याद् विचक्षणः ॥ ३१ ॥

समन्तात् स्थानकविष्टमथवा शिलिषु पूजितः ।
तस्मात् प्रयत्नः कर्तव्यस्तत्कर्मणि निश्चयः ॥ ३२ ॥

इति भाषितकल्पितपानरनभयकर्म यथाविधि शिल्पिकृतम् ।
भवतीह यतो भुवने विततं गृहमर्तुरपि प्रचुरो विभवः ॥ ३३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
नयविधिर्नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामो विधानं शान्तिकर्मणः ।
यथावदिष्ट्वा दिक्पालान् हुत्वा शान्तीर्यथाक्रमम् ॥ १ ॥

स्नपयेत् कर्णिकां कुम्भैः सहिरण्यैर्विचक्षणः ।
सर्वगन्धानुलिप्तां च माल्यदामविभूषिताम् ॥ २ ॥

कृतमाल्यानिवसितां(?) मूले च मधुलेपिताम् ।
दोषप्रशमनार्थाय तां मूलेषु निखातयेत् ॥ ३ ॥

---

१. 'सा' ख. पाठः । २. 'द्विष्टमे', ३. 'योजये', ख. ग. पाठः । ४. 'न' ख, 'त' पाठः । ५. 'दुर्बलं हि', ६. 'भयं कु' ख. ग. पाठः । ७. 'दु+क' ह्चक' ग. पाठः । ८. 'का' ख. ग. पाठः । ९. 'स' क. पाठः ।

मधुकुम्भमरिष्टं च शेवालं च विधानवित् ।
वाचयित्वा तु विप्रेन्द्रान् कृतपुण्याहमङ्गलान् ॥ ४ ॥
स्थापयेत् कर्णिकाः सर्वाः स्थपतिः प्रयतः शुचिः ।
एतेन विधिना कर्म चातुर्वर्ण्यस्य कारयेत् ॥ ५ ॥
कर्णिका रोपिता यत्र पुनरुत्पाट्य रोप्यते ।
न तन्निष्पद्यते वेश्म स्वामी चात्र विनश्यति ॥ ६ ॥
निखातं तु यदा दारुश्छिद्यते ताड्यते पुनः ।
तन्नाशो धनधान्यस्य स्वामिनश्चात्र सर्वथा ॥ ७ ॥
वल्लीनिपीडितं दारु प्रवेशे चेन्निखन्यते ।
आशीविषभयं घोरं तस्मिन्नुत्पातलक्षणम् ॥ ८ ॥
उत्थाने कर्णिका रक्ष्या सर्वसत्त्वाभिधर्षणात् ।
नवे कर्मण्यशकुना मृगव्यालसरीसृपाः ॥ ९ ॥
कर्णिकामधिरोहन्ति दोषांस्तत्र वदेदमून् ।
कृतापीडां परिहृतां यद्यारोहन्ति वायसाः ॥ १० ॥
गृहिणस्तन् प्रवासः स्यादन्नं पानं च हीयते ।
मयूरे तद्गृहं राजा हरेत् पश्चाद्धतः परम् ॥ ११ ॥
वराहे जायते व्याधिः कोकिलैर्भेद्यतः परम् ।
काकोलूकीणि वर्षाणि जायते सुमहद् भयम् ॥ १२ ॥
शुके स्युः कलहायोनि नच निष्पद्यते गृहम् ।
कुक्कुटेऽग्निभयं विद्यात् राजतो वा महद् भयम् ॥ १३ ॥
सारिकायां तु दौःशील्यं स्त्रीणां गृहपतेस्तथा ।
सर्परूपे(तौ तु)विघ्नेन गृहं निष्ठां न गच्छति ॥ १४ ॥
स्त्रीपुंसयोः कुलिङ्गे तु जायते पापकारिता ।
पारावते तु जायेते स्त्रीपुंसौ गुरुतल्पगौ ॥ १५ ॥
बिडाले तु कृते दासैः सह रोगैर्निपीड्यते ।
उन्मत्तो वा जनं याति हस्ती वा हन्ति तद्गृहम् ॥ १६ ॥

१. 'च', २. 'टो' ख, ग, पाठः । ३. 'र्णाभ' ख. पाठः । ४. 'रौ',
५. 'च' क. पाठः ।

आरण्यैः शकुनैरेतत् स्यद् वर्षाद् घर्षणे फलम् ।
यूनां च जायते मृत्युर्मध्वासङ्गे धनक्षयः ॥ १७ ॥

दुःस्वप्नदर्शनं घूके बालानां मरणं तथा ।
ग्रस्तभीते निलीने तु राजा शून्यं हरेद् गृहम् ॥ १८ ॥

यदा त्वग्रे प्रदृश्येत धूम्रः कर्णगतोऽपि वा ।
अग्निर्दहति तत् क्षिप्रं विद्युद् वा हन्ति मन्दिरम् ॥ १९ ॥

यत्रारोहति गृध्रस्तद् द्विजाङ्घ्रिसृष्टमाचरेत् ।
कृत्वा हलशतैः कृष्टं ततो बीजानि वापयेत् ॥ २० ॥

गावश्चात्र प्रदुर्बेरञ् शान्तिकानि च कारयेत् ।
मेघेऽभिवृष्टे भूयोऽपि तत्र कुर्वीत मन्दिरम् ॥ २१ ॥

येषु येषु गृहाङ्गेषु मधुनः सञ्चयो भवेत् ।
तस्याङ्गस्य वधं ब्रूयात् प्रेषिण्यां चाप्युपद्रवम् ॥ २२ ॥

तस्माद्धेतोः शिखाग्रेषु मुकुटान् प्रणिधापयेत् ।
यावन्न रोपयेत् सौम्यं तावद् रक्षेत् समन्ततः ॥ २३ ॥

अभिलीनं तु शकुनैर्नहि किञ्चित् प्रशस्यते ।
तस्मात् प्रयत्नतो रक्षेदुत्पातात् प्रागुदीरितात् ॥ २४ ॥

भङ्गे गृहाणां दारूणां शान्तिहोमोऽथ कथ्यते ।
इन्द्रकीलो महाकूटः पृष्ठवंशोत्तरौ धरौ ॥ २५ ॥

प्रग्रहो(?)ऽलिन्दपादौ वा स्वामिनं घ्नन्त्युपद्रवाः ।
तुलास्यपत्यः(?) कूटं वा वेदिका कर्णपालिका ॥ २६ ॥

नेत्रं कपोतपालिश्च हनप्रविष्टं कुर्डुम्बिनी(?) ।
अन्वग्राः पे(क्षि(क्ष)वंशाश्च मल्लकाः सकुमारकाः ॥ २७ ॥

गोपानस्यो मृगाल्यश्च स्थपिताः स्वकुमारिकाः(?) ।
परिघा द्वारपक्षाश्च भ्रातरं घ्नन्त्युपद्रवाः ॥ २८ ॥

---

१. 'नृणां च ग. पाठः । २. 'हि' क. पाठः । ३. 'शेत् प्रतान्', ४. 'दाहृतान् ।' ख. ग. पाठः । ५. 'व', ६. 'काः', ७. 'रि' ख. ग. पाठः । ८. 'ट' क. पाठः । ९. 'यज्ञवं' ख. ग. पाठः ।

संयुक्तं सङ्ग्रहो हन्ति निकृष्टांशाधरो धरः।
स्थौण्यानि प्रतिमोको वा हन्युरिष्टान् परिच्छदान् ॥ २९ ॥

उ(दी?)र्धिर्भगिनीं हन्यादथवा परिचारकान्।
पुंसां पुन्नामभिर्द्रव्यैः स्त्रीणां स्त्रीनभिर्भवेत् ॥ ३० ॥

उपघातो हतैर्नित्यं द्रव्याणां तु नपुंसकैः।
भूलिका स्त्रीविनाशाय गृहनाशाय वेधनम् ॥ ३१ ॥

कीला वा सन्धिपालिर्वा मित्रनाशाय दुष्यति।
नवे गृहे नवं दारु क्रियमाणमथो कृतम् ॥ ३२ ॥

आयोज्यमानं युक्तं वा न्यूनसंवत्सरं स्थितम्।
भज्यते देहनाशाय स्फुटत्यथ विभज्यते ॥ ३३ ॥

गृहं ब्राह्मणसात् कृत्वा रत्नैरालिख्य चापरम्।
नवैर्वस्त्रैः परिच्छाद्यं पुनर्भियानि(?)कारयेत् ॥ ३४ ॥

दग्धे भिन्ने मचलिते विनते विद्युता हते।
विरूढे दलिते सन्ने सर्वत्रौषधिभिः स्मृताः ॥ ३५ ॥

शान्तयो विविधं हुत्वा ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य वा।
स्थूणिका भज्यते यस्य कीर्त्तिस्तस्योपहन्यते ॥ ३६ ॥

चन्द्रसूर्यौ यजेत् तत्र ततः शाम्यति पातकम्।
तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तां प्रति कारयेत् ॥ ३७ ॥

एवं कृते सुखी स स्यात् कीर्त्तिश्चायुर्ध्रुवा भवेत्।
मल्लको भज्यते यस्य पौरुषं तस्य हन्यते ॥ ३८ ॥

इष्टानभसनक्षत्रं(?) प्रायश्चित्तं समाचरेत्।
तद्विधं वृक्षमानीय प्रति कुर्वीत मल्लकम् ॥ ३९ ॥

एवं कृत्वा सुखी स स्याद् बलं चास्याभिवर्धते।
पृष्ठवंशस्य भङ्गेन गृही बन्धमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥

---

१. 'धिर्भगिना' क, 'भग्नि ह' ख. ग. पाठः। २. 'चू', ३. 'स्यान्यू' ख पाठः। ४. 'न्त्य', ५. 'द्य भेद्यतिनु कार', ६. 'कर्मै' ख. ग. पाठः। ७. 'भु' क. पाठः। ८. 'स्य तस्य पुष्टोऽपहन्य', ९. 'घनं चा'ख.

रक्तदानं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
सुखी भवति तत् कृत्वा गोत्रमाभिवर्धते ॥ ४१ ॥

सर्वत्र स्वस्ति भाण्डाश्च धाम्यता दक्षिणापुरैः ।
वैरणं भज्यते यस्तु ज्येष्ठं पुत्रं स (वीरभद्रवान्)ते ॥ ४२ ॥

पृथ्वीपरं यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ४३ ॥

सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ।
संभरी भज्यते यस्तु कुलज्येष्ठं स (नाशीवान्)ते ॥ ४४ ॥

पितॄन् देवान् यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
सुखी भवति कृत्वैवं प्रीयन्ते पितरस्तथा ॥ ४५ ॥

स्थूण्यं तु भज्यते यस्य तनयस्तस्य बाध्यते ।
देवानेव यजेत् तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४६ ॥

तद्विधं वृक्षमानीय तत् स्थौण्यं प्रति कारयेत् ।
सुखी भवति कृत्वैवं पुत्रैश्चापि विवर्धते ॥ ४७ ॥

उपधी व्यथते यत्र तत्रामात्यो विनश्यति ।
यजेत वासवं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ४८ ॥

आनीय तद्विधं वृक्षमुपधिं प्रति कारयेत् ।
एवं कृते भवेत् सौख्यममात्यैश्च विवर्धते ॥ ४९ ॥

कायस्तु व्यथते यस्य प्रेष्यस्तस्योपहन्यते ।
यक्षं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५० ॥

तद्विधं काष्ठमानीय कायं तं प्रति कारयेत् ।
एवं कृते सुखी स स्यात् प्रेष्यैरपि विवर्धते ॥ ५१ ॥

तुला तु व्यथते यस्य व्यथतेऽस्य कुटुम्बिनी ।
यजेत मेदिनीं तत्र प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ॥ ५२ ॥

---

१. 'ता' ख, ग. पाठः । २. 'चाल्यते' ख., 'पाल्यते' ग. पाठः । ३. 'समाच', ४. 'वर्धयेत्' क. पाठः । ५. 'स्याः प्रेष्यस्त' ख, ग. पाठः ।

तद्विधं वृक्षमानीय स्थापयेत् तां स्वलङ्कृताम् ।
ततस्तस्यैन्याः क्रियाः पश्यन् कारयेन्मतिमान् नरः ॥ ५३ ॥

वधूमिव नवैर्वस्त्रैः प्रतिच्छाद्य स्वलङ्कृताम् ।
ब्राह्मणान् वाचयेत् स्वस्ति ततस्तां प्रति कारयेत् ॥ ५४ ॥

सुखी भवति कृत्वैवं धनैर्नित्यं विवर्धते ।
कर्णिकास्वान्तरस्थूणामालापादोऽथ भज्यते ॥ ५५ ॥

तद्गृही दुःखमाप्नोति तस्मिन्नुत्पातलक्षणे ।
आनीय स्थपतिं तत्र प्रज्ञावन्तं बहुश्रुतम् ॥ ५६ ॥

तत्र वास्तुविभागेन यो देवः स्याद् विनिश्चितः ।
तस्मै देवाय जुहुयात् प्रायश्चित्तं च कारयेत् ॥ ५७ ॥

सुखी भवति कृत्वैवं सर्वतश्चाभिवर्धते ।
युगं तु व्यथते यत्र तत्र स्यात् पशुपीडनम् ॥ ५८ ॥

यजेत तस्मिन्नीशानं प्रायश्चित्तं च कारयेत् ।
तद्विधं वृक्षमानीय युगं तत् प्रति कारयेत् ॥ ५९ ॥

एवं कृते सुखं तस्य पशुवृद्धिश्च जायते ।
तुलया अंगयोर्वापि(?) पादो यस्य प्रभज्यते ॥ ६० ॥

आर्यहानिर्भवेत् तत्र बलदेवं प्रपूजयेत् ।
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनस्तं प्रति कारयेत् ॥ ६१ ॥

सुखी भवति कृत्वैवं कुटुम्बी शान्तिकं च तत् ।
द्वाराङ्गं यस्य माहेन्द्रं हिंस्यते नवकर्मणि ॥ ६२ ॥

इन्द्रं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
गृहक्षतस्य द्वाराङ्गे पूजयेद् यममेव त(नुम्) ॥ ६३ ॥

पुष्पदन्तस्य द्वाराङ्गे वरुणं तत्र पूजयेत् ।
द्वाराङ्गं यस्य भल्लाटं हिंस्यते नवकर्मणि ॥ ६४ ॥

---

१. 'स्त्रिमाः क्रि', ख. ग. पाठः । २. 'प्रतिमां न', क. पाठः । ३. 'पांन्यैश्च व' ख. ग. पाठः । ४. 'तथाचरेत' क. ग. पाठः । ५. 'आ' ग. पाठः । ६.
७. 'कर्म तत्' ख. ग. पाठः । ८. 'न्द्रे' क. पाठः ९. 'हा' ख. ग. पा

सोमं तत्र यजेद् देवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
सुखी भवति कर्त्वैवं कुटुम्बी शान्तिकं[1] च तत् ॥ ६५ ॥

स्थूणाराजस्य यस्याग्रं वक्रं दक्षिणतो भवेत् ।
शरीरं व्यथते तत्र प्रतिसंवत्सरं स्थिरम् ॥ ६६ ॥

पृष्ठतो दीर्घशोकः स्यादुत्तरेण धनक्षयः ।
पूर्वतो राजदण्डः स्यात् तस्मात् तद् ऋजु शस्यते ॥ ६७ ॥

चत्वार्यङ्गानि हिंस्यन्ते शरीरा ये च वेश्मनः ।
तुला वा पृष्ठवंशो वा धार(ण्यां?णी)चोत्तराम्बरः ॥ ६८ ॥

उक्तांस्तत्र बलीन् कुर्यात् प्रायश्चित्तं तथाचरेत् ।
एवं धन्यं शिवं पुष्टिप्रजावृद्धिकरं भवेत् ॥ ६९ ॥

इत्थं निमित्तानि गृहाश्रितानि
ज्ञात्वा प्रदृष्टान् शकुनांश्च सर्वान् ।
शान्तिं प्रकुर्वन् पृथगुक्तरूपां
प्राप्नोति कीर्त्तिं सुखमर्थमायुः ॥ ७० ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
शान्तिकर्मविधिर्नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

यदत्र नयकर्मोक्तं तद् यज्ञेषु गृहेषु च ।
ज्ञेयं ग्रामे पुरे वापि नगरे पत्तने तथा ॥ १ ॥

संस्थानमाकृतिर्मानं द्वारमवृद्धी च वाहुषु ।
एकमेव विजानीयात् सर्वत्रैव विचक्षणः ॥ २ ॥

गृहस्यैव निमित्तानि दारुकर्मणि निर्दिशेत् ।
पानं पत्ने विजानीयात् लक्षणं लक्षणेन च ॥ ३ ॥

---

१. 'कर्म त' ख. 'कर्मान्तर' ग. पाठः । २. 'तो' क. पाठः । ३. 'पोश' ख. ग. पाठः । ४. 'ह' क. पाठः । ५. 'श' ख. ग. पाठः ।

यूपोच्छ्रायमिव ब्रूयाद् दारूणामपि चोच्छ्रयम् ।
भङ्गेन भङ्गो नि(र्दि?र्दे)श्यः समाधिश्च समाधिना ॥ ४ ॥

नवकर्मणि यत् स्निग्धं सुगन्धि प्रियदर्शनम् ।
गम्येद्दरं(?) मनुष्याणां धन्यं तदभिनिर्दिशेत् ॥ ५ ॥

पुरं वा यदि वा ग्रामो गृहं वा यदि निष्प्रभम् ।
आयासबहुलं तद्धि तादृशैर्लक्षणैर्भवेत् ॥ ६ ॥

परिध्वस्तोपमं रूक्षं नवकर्मणि यद् भवेत् ।
भ्रमं रोगं च शोकं च तस्मिन् वेश्मनि निर्दिशेत् ॥ ७ ॥

जनेन च यदाकीर्णं निश्छायमिव ल(क्ष?क्ष्य)ते ।
कुटुम्बी तत्र षण्मासान् नात्र जीवेन्न संशयः ॥ ८ ॥

यच्छून्यमप्यशून्याभं वेश्म वा यदि वा पुरम् ।
सर्वकामगुणैर्युक्तं ध(नं?न्यं) तदभिनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥

पूर्वो नगरभागश्चेद् रम्यः स्यात् प्रियदर्शनः ।
प्रियभार्या मनःस्वास्थ्यं धनं धान्यं च भूपतेः ॥ १० ॥

पूर्वदक्षिणभागश्चेत् पुरस्य प्रियदर्शनः ।
महद् यशस्तदाप्नोति राजा हेम च पुष्कलम् ॥ ११ ॥

पुरस्य दक्षिणो भागो यदा रम्यस्तदा भवेत् ।
राज्ञः सेनापतिप्राप्तिर्धनं धान्यं च पुष्कलम् ॥ १२ ॥

रमणीयो यदा भागः पुरदक्षिणपश्चिमः ।
अर्थसंपत् तदा राज्ञः प्रजावृद्धिश्च जायते ॥ १३ ॥

पुरपश्चिमभागेन रमणीयेन पार्थिवः ।
पुत्रवान्धनधान्याढ्यः संप्राप्नोत्युन्नतिं पराम् ॥ १४ ॥

पश्चिमोत्तरभागे तु रमणीये नराधिपः ।
प्रेष्यैः पुत्रैर्वाहनैश्च वृद्धिमेत्युत्तरोत्तराम् ॥ १५ ॥

उत्तरे रमणीये तु पुरभागे नरेश्वरः ।
शत्रून् विजयते सर्वान् वर्धते च पुरोहितः ॥ १६ ॥

---

१. 'य', २. 'वान् धनवानाढ्यः' ख. ग. पाठः । ३. 'ति नरोत्तमः ।' क, 'त्युत्तरोत्तरः' ख. पाठः ।

यदि पूर्वागारे भागः पूर्वस्य विनश्यतः ।
तत्राभ्युदयमानन्दं क्षिप्रं राज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥
निर्गमस्य पुरादेशो मार्गो न स्यात्मनोऽस्य: ।
तस्य तस्यैव भागस्य परिहाणिं विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥
नवे यदि पुरद्वारे कपाटं प्रविशीर्यते ।
सीनापर्णपमन्यद् वा स्त्रीनाशं तद् विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥
देवागारे पुरद्वारे प्राकाराट्टालकेषु च ।
हस्तिशालाश्वशालासु रथशाला(स्तम्भ)यापि वा ॥ २० ॥
कोष्ठागारायुधागारे निमित्तं तु शुभाशुभम् ।
यदि किञ्चित् भवत्येव राज्ञस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ २१ ॥
भग्नो यत्रोर्ध्ववंशस्य तत्र राजा विनश्यति ।
अर्गलापीलिकाकुड्यभित्ते च नवकर्मणि ॥ २२ ॥
ग्रामे नश्यन्ति चैतानि तदा ग्रामो विनश्यति ।
द्विगुणितं तु राष्ट्राणां गृहार्थेषु कुटुम्बिनाम् ॥ २३ ॥
नवकर्मणि यत्किञ्चिद् भज्यते यदि वा नमेत् ।
वि(ध्व)स्ते वा स्फुटे वापि कुटुम्बिमरणं ध्रुवम् ॥ २४ ॥
फलं सर्वनिमित्तेषु शुभं वा यदि वाशुभम् ।
संवत्सरं परं प्राप्तं नवकर्मकृते गृहे ॥ २५ ॥
परिसंवत्सरान्ते च पुराणमिति निर्दिशेत् ।
तुम्बिका भज्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ २६ ॥
श्रेष्ठा तु महिला तत्र षड्भिर्मासैर्विनश्यति ।
एवमेव नवं यस्य सदनं तु विनश्यति ॥ २७ ॥
प्रेष्यदासादिविश्वासात् तद् विनाशयति ध्रुवम् ।
पृष्ठवंशो नवो यस्य नवकर्मणि भिद्यते ॥ २८ ॥

१. 'त् ॥ देवागारे पुरद्वारे पुत्राम यदि भज्यते । तत्र राजा विनश्येत स्त्रीनाम यदि तत् स्त्रियः ॥ देवा', ख. ग. पाठः । २. 'पि' क. ३. 'शुचीम ख, 'शुच्ची' ग. पाठः । ४. 'विध्वस्ते वा' ख. ग. पाठः । ५. 'गुह्यका', ६. 'क्ष' क. पाठः । ७. 'शिविश्वास्यास्तद् विभासय' ख. ग. पाठः । ८. 'तं वि' क. पाठः । ९. 'भज्यते' ख. ग. पाठः ।

कुटुम्बी म्रियते तत्र गृहं संवत्सरात् परम् ।
प्रेष्याश्चात्र विनश्यन्ति दीर्यमाणे विशेषतः ॥ २९ ॥
लुमासु भिद्यमानासु कन्यामरणमादिशेत् ।
मुण्डकेषु विनष्टेषु सुहृदस्य विनश्यति ॥ ३० ॥
अनुपूर्वेषु भिन्नेषु पुत्राणां मरणं ध्रुवम् ।
विपत्तौ मुण्डगोधानां माता तस्य विनश्यति ॥ ३१ ॥
नागपाशकभङ्गे तु भृत्यानां मरणं भवेत् ।
कपाटे भ्रातृमरणमर्गलायां स्त्रिया वधः ॥ ३२ ॥
सुतस्य चार्गलापार्श्वे विनष्टे मरणं भवेत् ।
द्वारबन्धे विनष्टे तु शीघ्रं कुर्यात् कुलक्षयम् ॥ ३३ ॥
इन्द्रकीलो दृढो यस्य भङ्गमायाति मूलतः ।
सपुत्रपशुवर्गस्य तस्य ब्रूयात् कुलक्षतिम् ॥ ३४ ॥
तोरणं भज्यते यस्य द्रव्यं तस्य विनश्यति ।
गृहभर्तुश्च मरणं विद्वाँस्तत्र धारयेत् ॥ ३५ ॥
वास्तुमध्ये विनष्टे तु कुलवृद्धो विनश्यति ।
सोपाने भिद्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ ३६ ॥
तस्य प्रेष्याश्च गावश्च हिरण्यं च विनश्यति ।
वेदिका भज्यते यस्य भार्या तस्य विनश्यति ॥ ३७ ॥
गवाक्षस्तु विनश्येत पट्टस्तम्भोऽपि वा दृढः ।
गजशुण्डाथ भिन्नोऽश्वः कपोताल्यथवा नवा ॥ ३८ ॥
स्थपनीपट्टिकाश्चैव स्त्रीविनाशं तदादिशेत् ।
विटङ्कस्य तुलाया वा भङ्गे जाते कथञ्चन ॥ ३९ ॥
शालास्तम्भस्य वा नाशे भार्या तस्य विनश्यति ।
स्तम्भशीर्षे यदि भ्रश्येत् स्फुटेत् स्तम्भोऽपि वा दृढः ॥ ४० ॥

१. 'वी' ख. ग. पाठः । २. 'ष्यमाणो वि' क. पाठः । ३. 'भज्यमा', ४. 'त्त' ख. ग. पाठः । ५. 'षु', ६. 'ष्य' क. पाठः । ७. 'ब्रूयात्', ८. 'यम्', ९. 'भज्यते', १०. 'पुटस्त' ख. ग. पाठः । ११. 'स्तंद्राश्च' ख, 'स्तंडश्च' ग. पाठः । १२. 'श्च', १३. 'चै' ख. ग. पाठः । १४. 'भवेत्' क. पाठः । १५. 'मा' ख. पाठः । १६. 'र्षे', १७. 'ऽे', ख. ग. पाठः ।

यदि पूर्वोत्तरो भागः पुरस्य प्रियदर्शनः ।
तत्राभ्युत्तरमानन्दं क्षिप्रं राज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥
निष्पन्नस्य पुरादेर्यो भागो न स्यान्मनोरमः ।
तस्य तस्यैव भागस्य परिहाणिं विनिर्दिशेत् ॥ १८ ॥
नवे यदि पुरद्वारे कपाटं प्रविशीर्यते ।
स्त्रीनामधेयमन्यद् वा स्त्रीनाशं तद् विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥
देवागारे पुरद्वारे प्राकाराट्टालकेषु च ।
हस्तिशालाश्वशालासु रथशाला(स्त्ऽस्व)थापि वा ॥ २० ॥
कोष्ठागारायुधागारे निमित्तं तु शुभाशुभम् ।
यदि किञ्चित् प्रदृश्येत राज्ञस्तदभिनिर्दिशेत् ॥ २१ ॥
भङ्गो यत्रोर्ध्ववंशस्य तत्र राजा विनश्यति ।
अर्गलापीलिकाकुञ्चीभङ्गे च नवकर्मणि ॥ २२ ॥
ग्रामे नश्यन्ति चैतानि तदा ग्रामो विनश्यति ।
दिशुत्थितं तु राष्ट्राणां गृहार्थेषु कुटुम्बिनाम् ॥ २३ ॥
नवकर्मणि यत्किञ्चिद् भज्यते यदि वा नमेत् ।
वि(ध्व)स्ते वा स्फुटे वापि कुटुम्बिमरणं ध्रुवम् ॥ २४ ॥
फलं सर्वनिमित्तेषु शुभं वा यदि वाशुभम् ।
संवत्सरं परं ग्राह्यं नवकर्मकृते गृहे ॥ २५ ॥
परिसंवत्सरान्ते च पुराणमिति निर्दिशेत् ।
तुम्बिका भज्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ २६ ॥
श्रेष्ठा तु महिला तत्र षड्भिर्मासैर्विनश्यति ।
एवमेव नवं यस्य सदनं तु विनश्यति ॥ २७ ॥
प्रेष्यदासादिविश्वासात् तद् विनाशयति ध्रुवम् ।
पृष्ठवंशो नवो यस्य नवकर्मणि भिद्यते ॥ २८ ॥

---

१. 'त् ॥ देवागारे पुरद्वारे पुन्नाम यदि भज्यते । तत्र राजा विनश्येत स्त्रीनाम यदि तत् स्त्रियः ॥ देवा', ख. ग. पाठः । २. 'पि' क. ३. 'शुचीम ख, 'शुची' ग. पाठः । ४. 'विपर्ज वा' ख. ग. पाठः । ५. 'गुप्तका', ६. 'क्ष' क. पाठः । ७. 'शिरिधारयास्तद् विनाशय' ख. ग. पाठः । ८. 'त वि' क. पाठः । ९. 'भज्यते' ख. ग. पाठः ।

कुटुम्बी म्रियते तत्र गृहं संवत्सरात् परम् ।
प्रेष्याश्चात्र विनश्यन्ति दीर्यमाणे विशेषतः ॥ २९ ॥
लुमासु म्रियमानासु कन्यामरणमादिशेत् ।
मुण्डकेषु विनष्टेषु सुहृदस्य विनश्यति ॥ ३० ॥
अनुपूर्वेषु भिन्नेषु पुत्राणां मरणं ध्रुवम् ।
विपत्तौ मुण्डगोधानां माता तस्य विनश्यति ॥ ३१ ॥
नागपाशकभङ्गे तु भृत्यानां मरणं भवेत् ।
कपाटे भ्रातृमरणमर्गलायां स्त्रिया वधः ॥ ३२ ॥
सुतस्य चार्गलापार्श्वे विनष्टे मरणं भवेत् ।
द्वारबन्धे विनष्टे तु शीघ्रं कुर्यात् कुलक्षयम् ॥ ३३ ॥
इन्द्रकीलो दृढो यस्य भङ्गमायाति मूलतः ।
सपुत्रपशुवर्गस्य तस्य ब्रूयात् कुलक्षतिम् ॥ ३४ ॥
तोरणं भज्यते यस्य द्रव्यं तस्य विनश्यति ।
गृहभर्तुश्च मरणं त्रिदशैरवधारयेत् ॥ ३५ ॥
वास्तुमध्ये विनष्टे तु कुलवृद्धो विनश्यति ।
सोपानं भिद्यते यत्र नवकर्मणि निष्ठिते ॥ ३६ ॥
तस्य प्रेष्याश्च गावश्च हिरण्यं च विनश्यति ।
वेदिका भज्यते यस्य भार्या तस्य विनश्यति ॥ ३७ ॥
गवाक्षस्तु विनश्येत पट्टस्तम्भोऽपि वा दृढः ।
गजशुण्डाथ भिन्नोऽधः कपोतालयथवा नवा ॥ ३८ ॥
स्थपनीपट्टिकाश्चैव स्त्रीविनाशं तदादिशेत् ।
विटङ्कस्य तुलाया वा भङ्गे जाते कथञ्चन ॥ ३९ ॥
शैलास्तम्भस्य वा नाशे भार्या तस्य विनश्यति ।
स्तम्भशीर्षं यदि भ्रश्येत् स्फुटेत् स्तम्भोऽपि वा दृढः ॥ ४० ॥

---

१. 'वी' ख. ग. पाठः । २. 'प्यमाणो वि' क. पाठः । ३. 'भज्यमा', ४. 'ष' ख. ग. पाठः । ५. 'पु', ६. 'व्य' क. पाठः । ७. 'ब्रूयात्', ८. 'यमू', ९. 'भज्यते', १०. 'पुटस्त' ख. ग. पाठः । ११. स्तंद्राथ' ख, 'स्तंस्य' ग. पाठः । १२. 'घश्च', १३. 'चै' ख. ग. पाठः । १४. ' [illegible]
१५. 'भा' ख. पाठः । १६. 'र्षे', १७. 'टे', ख. ग. पाठः ।

भज्यते भित्तिपातो वा स्थापितस्तु तथा भवेत् ।
धर्मे तु भग्नाश्रिताः कुञ्जरदन्तानां भवेत् ॥ ४१ ॥
प्रासादैकदेशे पूज्याः प्रतिष्ठिते कुटुम्बिनः ।
विनष्टे न विनश्यन्ति यद्विपर्यासे संशयः ॥ ४२ ॥
प्रासादमध्ये मध्ये भ्रमासु गर्भभित्तु च ।
भार्या कुटुम्बिनस्तस्य नाशमायात्यसंशयः ॥ ४३ ॥
सलीनो वा निर्लीनो वा प्रासादो यस्य भज्यते ।
सलीने भृत्यमृत्युः स्यात् निर्लीने तु धनक्षयः ॥ ४४ ॥
पीठे विनष्टे प्रासादे ईशान्ये सर्वतोद्भवः ।
मरणं वा भवेत् तत्र कुष्ठव्याधिं च निर्दिशेत् ॥ ४५ ॥
येषु स्थानेषु भङ्गो वा विनतिर्वा प्रकीर्तितौ ।
उपद्रुतिर्विपातो वा तेषां फलमुदीरितम् ॥ ४६ ॥
स्निग्धानि यदि दृश्यन्ते तानि दार्व्यान्वितानि च ।
धनमायुश्च दर्पं च पूर्वोक्तानां तदादिशेत् ॥ ४७ ॥
कर्णिकाभ्यन्तरी स्थूणा शाल्यापादोऽथ क्षीयते ।
यदि तद् दुःखमाप्नोति गृहभर्ता न संशयः ॥ ४८ ॥
संप्रधार्य च मेधावी बलाबलमतन्द्रितः ।
निर्दिशन् बलमाप्नोति धनमायुर्यशस्तथा ॥ ४९ ॥
एवमादिकनिमित्तसूचितं संप्रधार्य मतिमान् बलाबलम् ।
स्पष्टमादिशति योऽत्र शास्त्रवित् कीर्तिवित्त(+धर्मभव)नानि सोऽश्नुते ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
द्वारभङ्गफलं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

स्थापत्यमुच्यतेऽस्माभिरिदानीं प्रक्रमागतम् ।
ज्ञातेन येन ज्ञायन्ते स्थपतीनां गुणागुणाः ॥ १ ॥

१. 'शे' क. पाठः। २. 'यते', ३. 'वृद्धिदः' ख. ग. पाठः। ४. 'वि' क. पाठः।
५. 'तः' क. ख. ग. पाठः। ६. 'ये' ख. ग. पाठः। ७. 'श्यनव', ८. 'नतानि' क. पाठः।

शास्त्रं कर्म तथा प्रज्ञा शीलं च क्रिययान्वितम् ।
लक्ष्यलक्षणयुक्तार्थशास्त्रनिष्ठो नरो भवेत् ॥ २ ॥

सामुद्रं गणितं चैव ज्योतिषं छन्द एव च ।
सिराज्ञानं तथा शिल्पं यन्त्रकर्मविधिस्तथा ॥ ३ ॥

एतान्यङ्गानि जानीयाद् वास्तुशास्त्रस्य बुद्धिमान् ।
शास्त्रानुसारेणाभ्युद्य लक्षणानि च लक्षयेत् ॥ ४ ॥

प्रसिद्धशास्त्रदृष्टान्तैर्वास्तुज्ञानं प्रसाधयेत् ।
वास्तुनः ससिरावंशैर्मर्मवेधैः सुनिश्चितैः ॥ ५ ॥

वास्तुद्वारर्क्षणान् भूयः सर्वान् जानाति शास्त्रतः ।
यस्तु शास्त्रमविज्ञाय मयोक्ता स्थपतिर्भवेत् ॥ ६ ॥

हन्तव्यः स स्वयं राज्ञा मृत्युवद् राजहिंसकः ।
मिथ्याज्ञानादहङ्कारी शास्त्रे चैवाकृतश्रमः ॥ ७ ॥
अकालमृत्युर्लोकस्य विचरेद् वसुधातले ।
यस्तु केवलशास्त्रज्ञः कर्मस्वपरिनिष्ठितः ॥ ८ ॥

स मुह्यति क्रियाकाले दृष्ट्वा भीरुरिवाहवम् ।
केवलं कर्म यो वेत्ति शास्त्रार्थं नाधिगच्छति ॥ ९ ॥

सोऽचक्षुरिव नीयेत विवशोऽन्येन वर्त्मसु ।
कर्म वास्तुविधेः स्थानं मानमुन्मानमेव च ॥ १० ॥

क्षेत्रजा(ती?नि) च कर्माणि दुमालेखा(चौश्च)तुर्दश ।
च(त्वा?तु)रो गण्डिकाच्छेदान् वृत्तच्छेदेषु सप्तसु ॥ ११ ॥

सुश्लिष्टं सन्धिसन्धानैरधरोत्तरसंयुतम् ।
वाग्रेखान्वितं शुद्धं यो जानाति स कर्मवित् ॥ १२ ॥

शास्त्रकर्मसमर्थोऽपि स्थपतिः प्रज्ञया विना ।
फल्गुः कर्मभिरन्याभिः(?) स्यान्निर्मद इव द्विपः ॥ १३ ॥

---

१. 'दिशो न', २. 'शल्यं य', ३. 'षेन च', ४. 'वे' ख. ग. पाठः । ५. 'स्खे' ख. पाठः । ६. 'हि' क. पाठः । ७. 'दा षु' ख. ग. पाठः । ८. 'भ्या' क. ख. ग. पाठः । ९. 'वृ' ख. ग. पाठः ।

मत्युत्पन्नमतिर्यः स्याद् वार्द्ध(तः?कः) स्थपतिस्तथा ।
कर्मकाले न मुह्येत् स प्रज्ञानेनोपबृंहितः ॥ १४ ॥

अप्रज्ञेयं दुरालोकं गूढार्थं बहुविस्तरम् ।
प्रज्ञापोतं समारुह्य प्राज्ञो वास्तुनिरं(?) तरेत् ॥ १५ ॥

ज्ञानवांश्च तथा वाग्मी कर्मस्वपि च निष्ठितः ।
एवं युक्तोऽपि न श्रेयान् यदि शीलविवर्जितः ॥ १६ ॥

रोषाद् द्वेषात् तथा लोभान्मोहाद् रागात् तथैव च ।
अन्यचिन्त्यत्वमायाति दुःशीलानामविक्षेयात्(?) ॥ १७ ॥

शीलवान् पूजितो लोके शीलवान् साधुसम्मतः ।
शीलवान् सर्वकर्मार्हः शीलवान् प्रियदर्शनः ॥ १८ ॥

शीलाधाने परं यत्नमा(धि?ति)ष्ठेत् स्थपतिः सदा ।
ततः कर्माणि सिध्यन्ति जनयन्ति शुभानि च ॥ १९ ॥

तथाचाष्टविधं कर्म ज्ञेयं स्थपतिना सदा ।
आलेख्यं लेख्यजातं च दारुकर्म चयस्तथा ॥ २० ॥

पाषाणसिद्धहेम्नां च शिल्पं कर्म तथैव च ।
एभिर्गुणैः समायुक्तः स्थपतिर्याति पूज्यताम् ॥ २१ ॥

स्थापत्यमङ्गैरिदमष्टभिर्यश्चतुर्विधं वेत्ति विशुद्धबुद्धिः ।
स शिल्पिनां संसदि लब्धपूजः परां प्रतिष्ठां लभते चिरायुः ॥ २२ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
स्थपतिलक्षणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

---

१. 'श्च' ख. पाठः । २. 'स्तुर्ननाचरे' ख. ग. पाठः । ३. 'वी' क. पाठः ।
४. 'ल' ख. ग. पाठः । ५. 'धेर्य्ये रथ' ग. पाठः । ६. 'त', क. पाठः ।
७. 'कस्ये धर्मं' ख. ग. पाठः । ८. 'य' ग. पाठः ।

अथ अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ।

प्रोक्तं चतुर्थं स्थापत्यं वास्तुतत्त्वस्य सिद्धये ।
ब्रूमस्तदेव चेदानीमङ्गैः संयुक्तमष्टभिः ॥ १ ॥

तेष्वङ्गं प्रथमं प्रोक्तं वास्तुपुंसो विकल्पना ।
पुरस्य विनिवेशस्तु द्वितीयं द्वारकर्म च ॥ २ ॥

रथ्याविभागः प्राकारनिवेशोऽट्टालकस्य च ।
विनिवेशः प्रतोलीनां विभागस्थानकानि च ॥ ३ ॥

प्रासादश्च तृतीयं स्याच्चतुर्थं तु ध्वजोच्छ्रितिः ।
पञ्चमं नृपतेर्वेश्म स्थानान्तरविभक्ति च ॥ ४ ॥

चातुर्वर्ण्यविभागश्च गृहभागश्च षष्ठकम् ।
सप्तमं यजमानस्य शालायां मानमीरितम् ॥ ५ ॥

यज्ञवेदीप्रमाणं च कोटिहोमविधिस्तथा ।
अष्टमं राजशिबिरनिवेशो दुर्गकर्म च ॥ ६ ॥

यो वेत्त्यङ्गान्यमून्यष्टौ सोऽत्र स्थपतिसत्तमः ।
यशो मानं स लभते पूज्यते च नराधिपैः ॥ ७ ॥

अशास्त्रज्ञमकर्मज्ञं स्थपतिं यः प्रयोजयेत् ।
न तस्य वास्तु सिध्येत सिद्धमप्यसुखावहम् ॥ ८ ॥

तस्मात् कर्म च शास्त्रं च यो वेत्ति द्वितयं नरः ।
अष्टाङ्गमपि यो वेत्ति स राज्ञः स्थपतिर्भवेत् ॥ ९ ॥

अङ्गानि पूर्वमुक्तानि वास्तुशास्त्रोक्तविस्तरात् ।
तेषु प्रासादिकं यत् तद् वक्ष्यामोऽग्रे सविस्तरम् ॥ १० ॥

अथाङ्गं सप्तमं ब्रूमो यत् तद् यज्ञेषु युज्यते ।
विनिविष्टे पुरे पूर्वं कॢप्तेषु सुरधामसु ॥ ११ ॥

दिशि दक्षिणपूर्वस्यां यज्ञार्थं मापयेद् भुवम् ।
निवेशं तत्र कुर्वीत चतुरश्रं समन्ततः ॥ १२ ॥

---

१. 'रथ्येतान्य' ख. ग. पाठः ।

आग्नेयेन विधातव्यो ह्यग्न्यागारसविस्तृतः ।
पूर्वद्वारं विधातव्यमाश्रित्य पदं पुरः ॥ १३ ॥
तस्य पश्चिमभागे तु यजमानकुटीं भवेत् ।
पीठभागान्तविस्तारा प्राङ्मुखी या प्रशस्यते ॥ १४ ॥
यजमानकुटीद्वारे देवता या न कीर्तिता ।
ततः प्रभृति पूर्वेण प्राग्वंशे परिकल्पयेत् ॥ १५ ॥
वेदिमध्ये स्थितं तत्र स्थानस्थानं वेदाश्च दृश्यते ।
पूर्वापरेण पर्यन्तान् कर्तव्याः प्रक्रमा पुरः ॥ १६ ॥
एकत्रिंशत् कुटीभागे मध्येऽष्टादश कल्पयेत् ।
प्रक्रमाः स्युः शिरस्थाने त्रिंशतिश्चतुरंगराः ॥ १७ ॥
पुरुषस्य शिरस्तत्र प्राग्वंशे तु प्रतिष्ठितम् ।
तस्मात् पूर्वापरं श्रेयं सर्वयज्ञेषु पूजितम् ॥ १८ ॥
येनान्तरं तु कर्तव्यं शकटं येन गच्छति ।
तस्मादुत्तरवेदी या कार्या प्रत्युत्तरेण तु ॥ १९ ॥
द्विहस्तायामविस्तारो होमश्रेष्ठः कृतोऽत्र हि ।
प्राग्दक्षिणेन संस्थानं यजमानस्य शस्यते ॥ २० ॥
कटिमात्रं सदा कार्यं नाभिमात्रमथापि वा ।
ततोऽधिकेन दुर्भिक्षमनावृष्टिश्च जायते ॥ २१ ॥
एषा यज्ञक्रिया प्रोक्ता कोटिहोमोऽथ वक्ष्यते ।
पुरस्याभ्यन्तरे भागे हुताशस्य पदे तथा ॥ २२ ॥
तस्मिन् स्थाने विधातव्यः कोटिहोमः सदा पुरे ।
लक्षहोमश्च कर्तव्यो नित्यो नैमित्तिकोऽपि वा ॥ २३ ॥
अथ भूमिवशात् स्थानं कदाचिन्नैव लभ्यते ।
सर्वतो ब्रह्मणः स्थानाद्धोमस्थानं निवेशयेत् ॥ २४ ॥
ऐशानीं दिशमाश्रित्य ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
पुरश्चरणतत्त्वज्ञैः षट्कर्मनिरतैः सदा ॥ २५ ॥

---

१. 'प्रतिक' क. पाठः । २. 'कथ्यते', ३. 'रो' क. ख. ग. पाठः । ४. 'राः' क, ग. पाठः ।

नित्यं शान्तिपरैर्विप्रै राजा तु विजयी भवेत् ।
नोपसर्गास्तु जायन्ते नच लक्ष्मीः पुरं त्यजेत् ॥ २६ ॥

अनावृष्टिभयं नास्ति सुभिक्षं जायते सदा ।
उक्तं यात्रिकमङ्गं तु सर्वाङ्गेभ्यः प्रशस्यते ॥ २७ ॥

सर्वं स्थपतिना ज्ञेयं तत्त्वज्ञैर्ब्राह्मणैः सह ।
एकाशीतिपदेनैव यज्ञभूमिं तु मापयेत् ॥ २८ ॥

निवेशं शिबिरस्याथ कथयामोऽङ्गमष्टमम् ।
यदा तु नृपतिः स्थानात् स्याद् यात्राभिमुखो भवेत् ॥ २९ ॥

शिबिरस्य निवेशं च तत्त्ववेत्ता परीक्षयेत् ।
अर्थशास्त्रविधिज्ञो वा स्थपतिर्वा प्रकल्पयेत् ॥ ३० ॥

शिबिरं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं वृत्तायतं क्वचित् ।
चतुरश्रायतं वापि विषमं वा क्वचिद् भवेत् ॥ ३१ ॥

भूमिभागवशात् क(ल्पं?ल्प्यं)महारथ्याभयान्वितम् ।
शिबिरस्य तु चत्वारि कुर्याद् द्वाराणि यत्नतः ॥ ३२ ॥

रथ्या सार्धा तु सेनायाः पुररथ्याप्रमाणतः ।
मित्रे स्थानं नरपतेः कार्यं पृथ्वीधरेऽपि वा ॥ ३३ ॥

आर्यम्णे वा विधातव्यं पदे वैवस्व(तो?ते)ऽथवा ।
निवेशो मन्त्रिणां कार्यः पश्चि(मो?मे) राजवेश्मनः ॥ ३४ ॥

पुरोहितस्योत्तरतो बलाध्यक्षस्य पूर्वतः ।
अन्तःपुरं दक्षिणतो भाण्डागारं तथैव च ॥ ३५ ॥

गृहं प्रविशतो राज्ञो न्यसेद् दक्षिणतो हयान् ।
वामे च दन्तिनो न्यसेदेवं सैन्यं निवेशयेत् ॥ ३६ ॥

खातनः परिखां तस्य कारयेद् राजवेश्मनः ।
हस्तांस्त्रींश्चतुरो वापि पञ्चहस्तानथापि वा ॥ ३७ ॥

चतुष्षष्टिपदाख्येन विभाज्यं शिबिरं बुधैः ।
निवेशः शिबिरस्योक्तो दुर्गकर्माथ कथ्यते ॥ ३८ ॥

---

१. 'वे' क. ख. ग. पाठः । २. 'शि', ३. 'म्न' क. पाठः ।

दुर्गं तु षड्विधं प्रोक्तं राज्ञां तु विजिगीषताम् ।
अब्दुर्गं पङ्कदुर्गं वा वनदुर्गं रिणं तथा ॥ ३९ ॥

पार्वतीयं महादुर्गमिति कल्प्यानि पार्थिवैः ।
सर्वेषामेव दुर्गाणां पार्वतीयं प्रशस्यते ॥ ४० ॥

दुर्गस्थानविभागोऽत्र षोडशांशेन कीर्तितः ।
मध्ये तु ब्रह्मणः स्थानमसम्बाधं विधीयते ॥ ४१ ॥

ब्रह्मस्थानं समारभ्य हर्म्यं पञ्चशयाः स्मृताः ।
उपरथ्या त्रिहस्ता तु शेषास्तु द्विशयाः स्मृताः ॥ ४२ ॥

सन्निकृष्टा विधातव्या दु(र्गार्गे)रथ्या समन्ततः ।
द्वारं रथ्याप्रमाणेन कार्यं नात्यन्तमुच्छ्रितम् ॥ ४३ ॥

परचक्रसमं बाधं(?) सुरक्षं तत् सदा भवेत् ।
दुर्गेश्वरगृहस्थानं ब्रह्मणः परितो भवेत् ॥ ४४ ॥

वैवस्वतेऽथवार्यम्णे मैत्रे पृथ्वीधरेऽपि वा ।
यथा पुरे पुरा प्रोक्तं स्थानं दुर्गेऽपि तत् तथा ॥ ४५ ॥

वीराः शुभा ह्यदोषाश्च भूमिपालस्य संमताः ।
धनुर्वेदविधिज्ञाश्च कृतास्त्राः शास्त्रपारगाः ॥ ४६ ॥

दुर्गे स्थाप्याः सुरूपाश्च बहवश्च वरस्त्रियः ।
अन्तःपुरं च कोशं च कुमारांश्चात्र वासयेत् ॥ ४७ ॥

एवं दुर्गविधानस्य समासोऽयमुदाहृतः ।
इत्यष्टाङ्गो वास्तुशास्त्रस्य सारः संक्षेपेण स्पष्टमस्माभिरुक्तः ।
यत्र ज्ञाते शिल्पिवर्ग्द् वास्तुविद्यापाथोनाथं सन्तरन्त्यप्रयासात्॥ ४८½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
अष्टाङ्गलक्षणं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

---

१. 'णो' ग. पाठः । २. 'व', ३. 'गु', ४. 'ष' ख. ग. पाठः ।
५. 'वृद्धास्तु वि' क. पाठः ।

अथ तोरणभङ्गादिशान्तिको नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः

पुरातनं नवं वापि कृतं वाथार्धनिर्मितम् ।
देवतानां नृपाणां च तोरणं निपतेद् यदि ॥ १ ॥

भज्यते दह्यते वाथ नमते सज्जतेऽथवा ।
दवविद्युज्जलाद्यैर्वा हन्यते तद् कदाचन ॥ २ ॥

तत्र दोषान् प्रवक्ष्यामो दोषप्रशमनानि च ।
तोरणं निपतेद् सर्वं शिरो वास्य कथञ्चन ॥ ३ ॥

राज्ञां सेनापतीनां च प्रतीहारपुरोधसाम् ।
प्रधानांश्वगजानां च विप्रपौरजनस्य च ॥ ४ ॥

तत्र मृत्युभयं विद्याद् दुर्भिक्षं चापि निर्दिशेत् ।
तस्मात् प्रशमहेत्वर्थं विधिं कुर्यादिमं बुधः ॥ ५ ॥

ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्धीरैः स्थपतिः सपुरोहितैः ।
रात्रौ होमबलिं कुर्यान्नगरे तु चतुर्दिशम् ॥ ६ ॥

कर्णचत्वरशृङ्गाटेष्ववनीपालवेश्मनि ।
स्थानेष्वेतेषु विप्राद्यैर्वेदिं निष्पाद्य साक्षताम् ॥ ॥ ७ ॥

फलशैर्द्रव्यगन्धैश्च श्वेतमाल्याम्बरैर्युताम् ।
तत्र होमं प्रकुर्वीत शान्तिकं बलिमेव च ॥ ८ ॥

एवं प्रशमयेत् सर्वं यत्किञ्चिद् दुरितोत्थितम् ।
तोरणं भज्यते चेद् तद्राष्ट्रभङ्गं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥

अस्य प्रशमहेत्वर्थं पूर्वोक्तं कारयेद् विधिम् ।
तदेवैकं प्रदह्येत तोरणं नगरे(यदि)दि ॥ १० ॥

तदा वह्निभयं ब्रूयाद् राष्ट्रस्य नगरस्य च ।
सबाह्याभ्यन्तरं विप्रैर्विधिमेनं प्रयोजयेत् ॥ ११ ॥

---

१. 'त्पतीनां च' ख. ग. पाठः । २. 'पच्यते प्र' क, 'न्पतेर्यदि' ग. पाठः । ३. 'नानां ग' ख. ग. पाठः । ४. 'नी', ५. 'तदा चैकं' क. पाठः । ६. 'रे', ग. पाठः ।

नवे वा जीर्णमध्ये वा व्याधिपीडां विनिर्दिशेत् ।
हानिं वन्हिं च कुर्वीत पुनःसंस्कारणस्य च ॥ १२ ॥
मानेन विगुणा वापि तोरणं यदि मज्जते ।
तस्मिन् रोगाः प्रवर्तन्ते कुल्याशयनशापाः ॥ १३ ॥
शान्तिकर्म प्रकुर्वीत ततः शान्तिकरं भवेत् ।
एवमादौ कृते पश्चात् पुनः संस्कारयेद् बुधः ॥ १४ ॥
पूर्वावयवनिर्माणाद् विशिष्टं रचयेत् पुनः ।
दृढसन्धिनिगूढं च दृढद्रव्यसमन्वितम् ॥ १५ ॥
विविधं रूपकर्माढ्यं सुसंस्थानं मनोरमम् ।
अकुब्जमनतं चैव पूर्वोत्कृष्टतरं यथा ॥ १६ ॥
नियुक्ते तु पुनः शान्तिं ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
पुराणे वा नवे वाथ कृते नार्धकृतेऽथवा ॥ १७ ॥
प्रासादे वा गृहे वापि कपोतः प्रविशेद् यदि ।
तत्र दोषाः प्रपद्यन्ते शान्तिकर्म तथैव च ॥ १८ ॥
कालमूर्तिः कपोतश्च पापमूलकरण्डकम् ।
विहङ्गापशदो हीनः कृष्णचारी विहङ्गमः ॥ १९ ॥
चतुर्विधः समाख्यातो मुनिभिः स तपोधनैः ।
श्वेतो विचित्रकण्ठश्च विचित्रोऽन्योऽथ कृष्णकः ॥ २० ॥
कपोतो भवने यस्य श्वेतवर्णो विशेत् क्वचित् ।
कीर्तिविद्याधनं पुण्यं शीघ्रं च नयते क्षयम् ॥ २१ ॥
नित्यं रोगाः प्रवर्धन्ते शिशुपीडा च जायते ।
चित्रकण्ठो हरेज्जायां पुत्रान् सर्वान् विचित्रकः ॥ २२ ॥
सर्वाः सिद्धीश्च कृष्णाङ्गः मृत्युर्यं च कुलं हरेत् ।
रोगाः सर्वेऽपि वर्धन्ते विपदो व्यसनानि च ॥ २३ ॥
बन्धनानि च जायन्ते प्रविष्टे तु कपोतके ।
तस्माद् यत्नपरो भूत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २४ ॥

---

१. 'यः' क. ग. पाठः । २. 'दृढं' ख. ग. पाठः । ३. 'न' ग. पाठः । ४. 'कलिसूत्रं क' क. पाठः । ५. 'तु' क. पाठः । ६. 'र्यं' गः पाठः ।

स्नातस्त्रिकालशुद्धात्मा सोपवासो जितेन्द्रियः ।
देवपूजार्चनरतो नित्यं दानपरः शुचिः ॥ २५ ॥

यवान्नशायभोजी च नित्यं होमपरायणः ।
गुरुविप्ररतश्चैव श्वेतमाल्याम्बरस्तथा ॥ २६ ॥

गृही सगृहिणीकस्तु व्रतमेतत् समाचरेत् ।
श्वेतके पञ्चरात्रं च चित्रकण्ठे दशैव तत् ॥ २७ ॥

चित्रे पञ्चदशाहानि कृष्णे दिवसविंशतिः ।
व्रतस्येन तु कर्तव्यमग्निकार्यं मनोरमम् ॥ २८ ॥

यथालाभं समादाय तस्य देहं सपिच्छकम् ।
निकृन्तेत् खण्डखण्डानि विभागाष्टगतानि तम् ॥ २९ ॥

घृतप्लुतानि पुण्यानि मधुलाजान्वितानि च ।
पञ्चवारुणसंज्ञेन वह्निकार्ये कृतेऽक्षतैः ॥ ३० ॥

ततश्च मांसं जुहुयाद्धव्यमात्रेण मन्त्रवित् ।
हुते कव्ये ततः क्षीरं दधि मध्वाज्यमेव च ॥ ३१ ॥

संपूजयेद् ग्रहान् सर्वान् ब्राह्मणान् वाचयेत् ततः ।
स्ववित्तपादं श्वेते तु विप्रेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ ३२ ॥

वित्तार्धं चित्रकण्ठे तु पादोनं सर्वचित्रके
कृष्णे सर्वधनत्यागः कर्तव्यो ब्राह्मणात् पुनः ॥ ३३ ॥

एवं शान्तिर्भवेद् गेहे सर्वदोषक्षयावहा ।
महतीं श्रियमाप्नोति धनलाभश्च जायते ॥ ३४ ॥

पुत्रैः पौत्रैर्वृद्धिमाप्नोत्यनन्तामायुर्दीर्घं प्राप्नुयात् संयतात्मा ।
एतत् कृत्वा मुच्यते सर्वपापैर्मेघैर्यद्वच्छारदः शीतरश्मिः ॥ ३५ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
तोरणभङ्गकपोतप्रवेशशान्तिको नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

१. 'भा' ग. पाठः । २. 'तत्' क, 'ते' ग. पाठः । ३. 'ताश्रतानि पुण्याणि म' ख. ग. पाठः । ४. 'णान् पु', ५. 'दि' ६. 'पदः' क. पाठः । ७. 'यु' क. ग. पाठः ।

अथ वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

वेद्यश्चतस्रो विज्ञेया याः पुरा ब्रह्मणोदिताः ।
वयं ताः संप्रवक्ष्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ १ ॥

प्रथमा चतुरश्रा स्यात् सभद्रा च द्वितीयका ।
तृतीया श्रीधरी नाम चतुर्थी पद्मिनी स्मृता ॥ २ ॥

यज्ञकाले तथोद्वाहे देवतास्थापनेषु च ।
नीराजनेषु सर्वेषु वह्निहोमे च नित्यशः ॥ ३ ॥

नृपाभिषेचने चैव शक्रध्वजनिवेशने ।
नृपयोग्या भवन्त्येता वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ४ ॥

चतुरश्रा तु या वेदी नवहस्ता समन्ततः ।
अष्टहस्ता प्रमाणेन सर्वभद्रा प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥

श्रीधरी सप्त विज्ञेया हस्तान् मानेन वेदिका ।
षड्ढस्ता चैव शास्त्रज्ञैर्नलिनीह विधीयते ॥ ६ ॥

चतुरश्रा तु कर्तव्या चतुरश्रा समन्ततः ।
भद्रैस्तु सर्वतोभद्रा भूषणीया चतुर्दिशम् ॥ ७ ॥

श्रीधरी चापि विज्ञेया कोणविंशतिसंयुता
नलिनीति च विज्ञेया पद्मसंस्थानधारिणी ॥ ८ ॥

कर्तव्योः स्वस्वविस्तारादुच्छ्रयेण त्रिभागिकाः ।
कुर्यान्मन्त्रवतीभिस्ता इष्टकाभिस्तु चा(य?यि)ताः ॥ ९ ॥

चतुरश्रा यज्ञकाले विवाहे श्रीधरी स्मृता ।
देवतास्थापने वेदीं सर्वभद्रां निवेशयेत् ॥ १० ॥

नीराजने शान्तिकार्ये तथा राजाभिषेचने ।
वेदी पद्मावती या च तथा शक्रध्वजोच्छ्रये ॥ ११ ॥

चतुर्भुजा तु कर्तव्या तोरणैश्च चतुर्दिशम् ।
सर्वाहारसमायुक्ता पार्श्वघण्टोपशोभिता ॥ १२ ॥

---

१. '[illegible]', २. [illegible], ३. '[illegible]', ४. '[illegible]' [illegible] । ५. '[illegible]' [illegible] ।

चतुःस्तम्भसमायुक्ता चतुष्कुम्भविराजिता ।
काञ्चनै राजतैस्ताम्रैर्मृन्मयैः कलशैस्तथा ॥ १३ ॥

कोणेकोणे तु विन्यस्तैर्वल्गुवानरभूषितैः ।
स्तम्भप्रमाणं वेदीनां कार्यं छायवशेन च ॥ १४ ॥

एकेन द्वित्रिभिर्वापिच्छाद्यैः सामलसारिकैः ।
स्तम्भमूलानि चाभ्यज्य गुडेन मधुसर्पिषा ॥ १५ ॥

परमान्नेन चाभ्यज्य तान् विन्यस्येद् यथातथम् ।
देवताः पूजयित्वा तु ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् ॥ १६ ॥

चतुर्विधमितीरितं यदिह वेदिकालक्षणं
समग्रमपि वर्तते मनसि यस्य तच्छिल्पिनः ।
स याति भुवि पूज्यतामवनिभोक्तुराप्नोति च
श्रियं स्थपतिसंसदि स्फुरति चास्य शुभ्रं यशः ॥ १७ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
वेदीलक्षणं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

अतः परं गृहादीनामप्रशस्तसमुच्छ्रितम् ।
क्रियते कथितं यस्मादेकत्र सुसमं भवेत् ॥ १ ॥

रक्षोम्बुनाथकीनाशमरुद्दहनदिक्प्लवा ।
मध्यप्लवा च भूर्व्याधिदारिद्र्यमरकावहा ॥ २ ॥

वह्निप्लवा वह्निभिये मृतये दक्षिणप्लवा ।
रुजे रक्षःप्लवा प्रत्यक्प्लवा धान्यधनच्छिदे ॥ ३ ॥

कलहाय प्रवासाय रोगाय च मरुत्प्लवा ।
मध्यप्लवा तु भूमिर्या[1] सर्वनाशाय सा भवेत् ॥ ४ ॥

---

1. 'र' ख. ग. पाठः ।

तुषास्थिकेशकीटत्वं(क)शङ्खभस्मोपरान्विताम् ।
कर्पराङ्गारिणीं दुष्टसत्त्वानार्यजनां त्यजेत् ॥ ५ ॥

चैत्रे शोककरं वेश्म ज्येष्ठे मृत्युप्रदायकम् ।
पशुनाशनमाषाढे शून्यं भाद्रपदे कृतम् ॥ ६ ॥

आश्विने कलहाय स्यात् कार्त्तिके भृत्यनाशनम् ।
माघे चाग्निभयाय स्यान्मासेष्वेषु न कारयेत् ॥ ७ ॥

पावकस्य पदे पृष्ठवंशस्यापि च पश्चिमे ।
पुरप्रासादकर्णे च कीलादि प्राक् प्रयोजयेत् ॥ ८ ॥

पूर्वपश्चिमदिङ्मूढं वास्तु स्त्रीनाशकृद् भवेत् ।
उदङ्मूढं न निष्पत्तिं याति सर्वं च नाशयेत् ॥ ९ ॥

यत्तु दक्षिणदिङ्मूढं जायते मरणाय तत् ।
प्राग्वास्तुनि (तु) कुर्वीत प्रासादं मन्दिरं पुरे ॥ १० ॥

वलितं चलितं भ्रान्तं विसूत्रं च समुत्सृजेत् ।
यत् स्यान्मुखविनिष्क्रान्तं वलितं तत् प्रकीर्तितम् ॥ ११ ॥

चलितं पृष्ठनिष्क्रान्तं दिङ्मूढं भ्रान्तमुच्यते ।
विसूत्रं कर्णहीनं स्यात् फलमेषां प्रचक्ष्महे ॥ १२ ॥

वलिते चलति स्थानं चलिते विग्रहो भवेत् ।
भ्रान्तं योषिद्विनाशाय विसूत्रं भूरिशत्रुकृत् ॥ १३ ॥

मूषकोत्करवल्मीकप्रान्ता वक्रा भुजङ्गवत् ।
छिन्ना भिन्ना विकर्णा च न वास्तुनि शुभा क्षितिः ॥ १४ ॥

मूषकोत्करवत्यर्थं हन्ति वल्मीकिनी सुतम् ।
विकर्णा कुरुते कर्णरोगं छिन्ना विनाशिनी ।
भिन्ना भेदं करोत्युर्वी कुटिला मतिवक्रताम् ॥ १५ ॥

सपादं सत्रिभागं वा सार्धं द्विगुणमेव च ।
यत् स्यान्मुखायतं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १६ ॥

---

१. 'सी', २. 'स्वयम्भ' ख. ग. पाठः । ३. 'आश्विने क', ४. 'शुभम्' क. पाठः । ५. 'तूं' क. ग. पाठः । ६. 'मान्' ख. पाठः ।

यद् द्विशालं त्रिशाले वा चतुःशालमथापि वा ।
भूपया रहितं वेश्म तदनिष्टफलप्रदम् ॥ १७ ॥
पुरतः पृष्ठतः पार्श्वे यदि वालिन्दवर्जिता ।
गृहे न शस्यते शाला देवागारे तु शस्यते ॥ १८ ॥

अन्यपृष्ठस्थितद्वारं वेश्म स्वादकमुच्यते ।
परस्परविरोधाय तद् वेश्म गृहिणोस्तयोः ॥ १९ ॥

सशल्यं पादहीनं च समसन्धि शिरोगुरु ।
वेश्मनामिदमुद्दिष्टं मर्मदोषचतुष्टयम् ॥ २० ॥
वास्तुक्षेत्रस्य यत्राङ्गे गस्य वर्त्म प्रवर्तते ।
तदङ्गं वास्तुनस्तस्यच्छिन्नं तेनेति निर्दिशेत् ॥ २१ ॥
छिन्नाङ्गं विकलं तत् स्याद् भीतिदं सर्वदोषकृत् ।
तद्भर्तुर्भज्यतेऽङ्गं तद् वेधतस्याफलोऽन्यथा ॥ २२ ॥

स्वगृहद्वयमध्येन निर्वाहो यदि वर्त्मनः ।
द्वारवेधोदितान् दोषांस्तदा प्राप्नोति निश्चितम् ॥ २३ ॥
मार्गश्चैको यदा गच्छेदुभयोर्गृहपार्श्वयोः ।
मार्गवेधस्तदा स स्याच्छोकसन्तापकारकः ॥ २४ ॥
उत्सङ्गः पूर्णबाहुश्च हीनबाहुस्तथापरः ।
प्रत्यक्षाय इति प्रोक्तं प्रवेशानां चतुष्टयम् ॥ २५ ॥
गृहस्य सम्मुखं यत्र द्वारं भवति वास्तुनः ।
उत्सङ्ग इति से प्रोक्तः पूर्णबाहुः प्रदक्षिणः॰ ॥ २६ ॥
वामतो हीनबाहुः स्यात् प्रत्यं(क्षो वा॰क्षाय)स्तु पृष्ठतः ।
चतुर्थोऽयं समुद्दिष्टः प्रवेशो वास्तुनो बुधैः ॥ २७ ॥
उत्सङ्गाख्ये प्रवेशे स्यात् प्रजाहानिः कुटुम्बिनः ।
धनधान्यक्षयो वास्य मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ २८ ॥
पूर्णबाहौ पुत्रपौत्रा धनधान्यसुखानि च ।
भवन्ति वसतो नित्यं गृहिणस्तत्र वास्तुनि ॥ २९ ॥

---

1. 'ऽः' ख. ग. पाठः । २. 'य' क. पाठः । ३. 'सं', ४. 'सु', 'त्युक्तो वा' ख. पाठः ।

॰ 'पूर्णबाहुस्तु' दक्षिणे [illegible] तु पाठो युक्तः ।

आद्यन्तविस्तृतं यत् स्यात् संक्षिप्तं चापि मध्यतः ।
मृदुमध्यं तदुद्दिष्टं क्षुद्भयं तत्र जायते ॥ ५६ ॥
विपर्मरुन्नतैः कर्णधनक्षयकरं गृहम् ।
भित्तिवच्चापि कर्णेषु प्रागुक्तं फलमादिशेत् ॥ ५७ ॥
मध्ये द्वारं न कर्तव्यं मनुजानां कथञ्चन ।
मध्ये द्वारे कृते तत्र कुलनाशः प्रजायते ॥ ५८ ॥
द्वारं द्वारेण वा विद्धमशुभायोपपद्यते ।
अनिष्टद्रव्यसंयुक्तं धनधान्यविनाशनम् ॥ ५९ ॥
नवं पुराणसंयुक्तमन्यं स्वामिनमिच्छति ।
अधोग्रे राजदण्डाय विद्धं द्वारं विगर्हितम् ॥ ६० ॥
नवं पुराणसंयुक्तं द्रव्यं तु कलिकारकम् ।
न मिश्रजातिद्रव्योत्थं द्वारं वा वेश्म वा शुभम् ॥ ६१ ॥
गृहस्थानेषु यद् द्रव्यमधिवास्य प्रतिष्ठितम् ।
तच्चालनेन चलनं गृहभर्तुः प्रजायते ॥ ६२ ॥
अन्यवास्तुच्युतं द्रव्यमन्यवास्तौ न योजयेत् ।
प्रासादे न भवेत् पूजा गृहे च न वसेद् गृही ॥ ६३ ॥
द्रव्येण देवदग्धेन भवनं यद् विधीयते ।
न तत्र वसति स्वामी वसन्नपि विनश्यति ॥ ६४ ॥
सूर्योद्भवा द्रुमच्छाया ध्वजच्छाया च गर्हिता ।
द्वारातिक्रमणादेताः क्षुद्व्याधिकलिकारकाः ॥ ६५ ॥
प्रासादशिखरच्छाया ध्वजच्छायेति कीर्तिता ।
त्रिपञ्चसप्तमी भर्तुर्गृहतारा न शोभना ॥ ६६ ॥
निम्नोन्नतं करालं च सम्मुखं पृष्ठदेशगम् ।
वामावर्तं च न शुभं द्वारमग्रतरं गृहे ॥ ६७ ॥
निम्ने स्यात् स्त्रीजितो भर्ता दुर्जनस्थितिरुन्न[1] ।
सम्मुखे सुतपीडा स्यात् पृष्ठगे चपलाः स्त्रि[...]ः ॥ ६८ ॥
वामे वित्तक्षयो द्वा(रि?रे) भवत्यग्रतरे भ्रमे[...] ।
द्वारं तस्मान्न कर्तव्यमीदृग्रूपं विचक्षणैः [...] ॥ ६९ ॥

१. 'ट' क, 'ख' प. म. पाठः । २. 'ख' [...] [ो]' क. ख. पाठः ।

नागदन्ततुलास्तम्भभित्तिभूपागवाक्षकाः ।
द्वारमध्ये न दातव्या न चैते विषमस्थिताः ॥ ७० ॥

इतिहासपुराणोक्तं वृत्तान्तप्रतिरूपकम् ।
निन्दितं च गृहे नेष्टं शस्तं देवकुलेषु तत् ॥ ७१ ॥

यानीन्द्रजालतुल्यानि यानि मिथ्याकृतानि च ।
भीषणानि च यानि स्युर्न कुर्यात् तानि वेश्मसु ॥ ७२ ॥

स्वयमुद्घाटितं द्वारमुच्चाटनकरं भवेत् ।
धनहृद् बन्धुवैरं स्यादथवा कलिकारकम् ॥ ७३ ॥

स्वयं यत् पिहितं द्वारं तद् भवेद् बहुदुःखदम् ।
सशब्दं भयकृत् पादशीतलं गर्भपातनम् ॥ ७४ ॥

द्रव्यं नाधोमुखं कार्यं प्रत्यग्याम्यानन्तं नच ।
पश्चिमाग्रे परिक्लेशो दक्षिणाग्रे तु शून्यता ॥ ७५ ॥

स्तम्भद्वारं च भित्तिं च विपरीतं[1] न कारयेत् ।
अमीषां वैपरीत्येन दोषाः स्युर्बहवो नृणाम् ॥ ७६ ॥

मूलसूत्रानुसारेण कर्तव्या भूमिकोपरि ।
उपर्युपरि यद् वेश्मसमं[2] संतापकारकम् ७७ ॥

अधोभूमौ क्षणा ये स्युस्तत्समा[3]ऊर्ध्वभूमिषु ।
परित्यजन्नपाहितां (?) न कुर्वीत यथोत्तरम् ॥ ७८ ॥

शाला निम्ना भवेद् यस्मिन्नलिन्दस्त्वधिको भवेत् ।
निधनं जायते तत्र सदा शोकभयानि च ॥ ७९ ॥

मूलद्वारानुसारेण द्वाराण्युपरिभूमिषु ।
कुर्याद् भयप्रदानि[4] स्युर्विहितान्यन्यथा पुनः ॥ ८० ॥

क्षुद्रयमद्माध्मा(नीतं) कुब्जं कुलविनाशनम् ।
अत्यर्थं पीडितं [5]पीडां करोत्यन्तनतं क्षयम् ॥ ८१ ॥

प्रवासो बाह्यविन[6] दिग्भ्रान्ते दस्युतो भयम् ।
मूलद्वारं क्षयं कुर्याद् विद्धं द्वारान्तरेण यत् ॥ ८२ ॥

---

१. 'तां' क. पाठः । २. 'छमस्तं ता' ख. ग. पाठः । ३. 'तू' ग. पाठः ।
४. 'ताः' ख. ग. पाठः । ५. '..' क. पाठः । ६. 'न्तं' क. ग. पाठः ।

प्रवासो भृत्यनाशो द्वेषो विद्धे नगरमार्गगा ।
नाशं द्रव्यं खनाविद्धं शूलेन शिशुरुग्गतम् ॥ ८३ ॥
पङ्कविद्धे भवेच्छोकः सलिलस्राविणि व्ययः ।
कूपेन विद्धेऽपस्मारो विनाशो दैवतेन च ॥ ८४ ॥
स्तम्भेन दूषणं स्त्रीणां ब्रह्मणा तु कुलक्षयः ।
मानादभ्यधिकं द्वारं राजतो जायते भयम् ॥ ८५ ॥
व्यसनं मानतो हीने चौरेभ्यश्च भयं भवेत् ।
व्यापदः भ्रमविद्धेन धनस्य च परिक्षयः ॥ ८६ ॥
देवध्वजेन बन्धः स्यात् सर्वसम्पत्संक्षयः ।
सन्निपातभयं वाप्या तुल्या ईश्वरमाकृते(?) ॥ ८७ ॥
हद्रुक् कुम्भालनक्रेण दारिद्र्यं वारिणा भवेत् ।
व्याधिकर्कं † कचकूटेन आपाकेन(?) सुतक्षयः ॥ ८८ ॥
नि(र्धी?स्त्र)तोदूखलेन स्याच्छिलया चाश्मरी भवेत् ।
तोयभाण्डेन दुर्मन्त्री भस्मना चार्शसो गृही ॥ ८९ ॥
दारिद्र्यं छायया विद्धे भवेद् द्वारे कुटुम्बिनः ।
स्थलस्यन्दनवल्मीकैर्विदेशगमनं भवेत् ॥ ९० ॥
कृशं विकृतमत्युच्चं करालं शिथिलं पृथु ।
वक्रं विशालमुत्तानं (शू?स्थू)लाग्रं ह्रस्वकुक्षिकम् ॥ ९१ ॥
स्वपादचलितं ह्रस्वं हीनकर्णं मुखानतम् ।
पार्श्वगं सूत्रमार्गाच्च भ्रष्टं द्वारं न शोभनम् ॥ ९२ ॥
तत् करोति क्षयं घोरं विनाशं स्वामिसम्पदः ।
वसतां कलहं नित्यमतस्तत् परिवर्जयेत् ॥ ९३ ॥
अन्तर्द्वाराद् बहिर्द्वारं नोच्चं कुर्यान्न सङ्कटम् ।
उच्चं विसङ्कटं वापि तच्छिवाय न जायते ॥ ९४ ॥
पट्टसन्धिर्यदा मध्ये द्वारस्य स्यात् कथञ्चन

तुला उपतुला वास्तुद्वारि तिर्यग् यदा कृताः ।
दारिद्र्यव्याधिसन्तापा भवन्ति स्वामिनस्तदा ॥ ९६ ॥

अनुवंशमनुप्राप्ता जयन्त्यो यदि मन्दिरे ।
वित्तायुषोस्तदाल्पत्वमनारोग्यं च जायते ॥ ९७ ॥

उदुम्बरे (वि)निहिता(नि?) ललाटी नाम सा तुला ।
दूषणं मरणं वापि कन्यानां विदधाति सा ॥ ९८ ॥

उत्तराङ्गोदरे न्यस्ता ललाटेन समा यदि ।
तुला ललाटिका सापि कुलक्षयकरी भवेत् ॥ ९९ ॥

तुलापिण्डेन विन्यस्ता ज्ञेया यज्ञोपवीतिनी ।
वसती व्यसनं कुर्यात् कुटुम्बस्यासुखं च सा ॥ १०० ॥

यदि भारतुलैकापि मध्ये विद्धा कथञ्चन ।
तदा वराङ्गं भज्येत धनं च परिहीयते ॥ १०१ ॥

भित्तिभेदो न कर्तव्यस्तुलाग्रैरखिलैरपि ।
कुर्याद् ब्रह्मपदन्यस्तो भारपट्टः कुलक्षयम् ॥ १०२ ॥

अयुक्तयोर्युक्तयोर्वा सन्धिश्चेद् भारपट्टगे ।
सन्धौ स्यात् तद् सुतो ज्येष्ठः कर्तुश्चापि विनश्यति ॥ १०३ ॥

अनुवंशं न भुञ्जीत न शयीत कदाचन ।
भुञ्जानस्यार्थनाशः स्याच्छयानस्य महारुजः ॥ १०४ ॥

नाशोऽनुवंशं रोगाः स्युस्तिर्यवस्थे रक्षसो भयम् ।
शयनागारविन्यस्ते मरणं नागदन्तके ॥ १०५ ॥

कर्णोत्तात्(?) पक्षिराड्यण्टाध्वजचछत्रकुमारकान् ।
सिंहकर्णकपोतालिं गृहेषु परिवर्जयेत् ॥ १०६ ॥

अतिस्थूलेन ह्रस्वेन शरीरेण यथा नरः ।
विरूपो दुर्बलश्चैव तथा द्रव्येण मन्दिरम् ॥ १०९ ॥
जीर्णं घुण(कृमि)तं मिश्रं हीनं वक्रं विधिच्युतम् ।
चण्डं तुण्डं वक्रकोणं सन्धिविद्धाल्पमूलकं ॥ ११० ॥
वज्रमध्यं स्थूलमूलं कुक्षिभिन्नं च दारु यत् ।
भिन्नमूलं कूर्मपृष्ठं पक्षहीनं च वर्जयेत् ॥ १११ ॥
पातितान् वर्जयेद् वृक्षान् द्विपाश्वाग्निजलानिलैः ।
प्रभूतपक्षिनिलयान् काककौशिकसेवितान् ॥ ११२ ॥
मधुग्रहपिशाचाहिदुष्टांश्चैत्यश्मशानजान् ।
चतुष्पथत्रिकमहानदीसङ्गममार्गजान् ॥ ११३ ॥
देवतायतनेजातानूर्ध्वशुष्कान् क्षतच्छदान् ।
वल्लीपिनद्धान् सुषिरकोटरग्रन्थिसङ्कुलान् ॥ ११४ ॥
याम्यापराशापतितांस्त्यजेत् कण्टकिनोऽपि च ।
कपित्थोदुम्बराश्वत्थशिरीषवटचम्पकान् ॥ ११५ ॥
कोविदारधवारिष्टश्लेष्मातकविभीतकान् ।
किञ्च सप्तच्छदक्षीरिफलदांश्च द्रुमांस्त्यजेत् ॥ ११६ ॥
मर्माणि यत्र पीड्यन्ते द्वारैर्भित्तिभिरेव वा ।
दारिद्र्यं कुलहानिं वा गृहिणस्तत्र निर्दिशेत् ॥ ११७ ॥
स्तम्भैर्विनश्यति स्वामी तुलाभिः स्त्रीवधो ध्रुवम् ।
सद्मग्रहैर्बन्धुनाशः स्याज्जयन्तीभिः स्नुषावधः ॥ ११८ ॥
मर्मस्थानस्थितैः कार्यभर्तुः कायो निपीड्यते ।
मर्मस्थैः सन्धिपालैस्तु सुहृद्भिश्लेषमादिशेत् ॥ ११९ ॥
गृहपीडा नागदन्तैर्नागपाशैर्धनक्षयः ।
कापिच्छकैस्तु प्रेष्याणां क्षयं मर्मस्थितैर्वदेत् ॥ १२० ॥

व्याधयः संप्रवर्धन्ते धननाशः कुलक्षयः ।
राजदण्डभयं च स्यादपत्यानां च पीडनम् ॥ १२३ ॥

षड्दारुकाणां मध्येषु द्वारमध्येषु वा पुनः ।
कर्णद्रव्यादिभिर्विद्धेष्वेतदेवादिशेत् फलम् ॥ १२४ ॥

संविद्धा नागदन्तैर्या स्तम्भैर्वातायनैस्तथा ।
शय्या शस्त्राद् भयं भर्तुः कुर्यात् तस्करतोऽपि वा ॥ १२५ ॥

गृहमध्ये कृतं द्वारं द्रव्यकोशविनाशनम् ।
आवहेत् कलहं भर्तुर्भार्यां वास्य प्रदूषयेत् ॥ १२६ ॥

द्रव्येणैकोत्तरेणापि महामर्माणि पीडिते ।
सर्वस्वनाशो गृहिणो मरणं वा ध्रुवं भवेत् ॥ १२७ ॥

द्वारस्तम्भतुलालिन्दे(र्थैश्च)यद्दोषः समीरितः ।
विसूत्रे नागदन्तेऽपि तच्छून्यं जायते गृहम् ॥ १२८ ॥

त्रिभागपदहीनेषु रूपस्थानेषु वास्तुषु ।
यक्षीमातृक्रियाद्येषु रोगान्मृत्युर्न संशयः ॥ १२९ ॥

कटुकण्टकिदुर्गन्धिगुह्यकाद्याश्रयान् द्रुमान् ।
न धारयेत् समीपस्थान् पुरप्रासादवेश्मनाम् ॥ १३० ॥

बदरी कदली चैव दाडिमी बीजपूरिका ।
प्ररोहन्ति गृहे यत्र तद्गृहं न प्ररोहति ॥ १३१ ॥

द्रव्यं द्रव्याधिकं हन्ति कुलमायामतोऽधिकम् ।
उच्छ्रयाभ्यधिकं पूजां सन्ततिं विस्तराधिकम् ॥ १३२ ॥

स्तम्भाहैर्भित्तिभिः पट्टैः शीर्षकैर्भवनैस्तथा ।
आलोकनातोरणाद्यैश्छाद्यकैः कन्दकूटकैः ॥ १३३ ॥

शिरशालोचमार्गैश्च तुलाभिः सन्धिपालकैः ।
अर्गलाग्रैर्वेदिकाभिर्म्यालैर्जालैश्च नूतनैः ॥ १३४ ॥

पातितैः पातितै(ऐ?टि)र्जायते गृहिणो ध्रुवम् ।
व्याधिदारिद्र्यदुःस्थितिर्निर्धनत्वं च जायते ॥ १३५ ॥

---

१. 'शु', २. 'द्व' क. ख. पाठः । ३. 'रे' ख. पाठः । ४. 'रद' ख. ग. पाठः । ५. 'कि' क. ख. ग. पाठः । ६. 'नः', ७. 'थ' ख. पाठः ।

उपच्छायं छिद्रगर्भं क्षपितं वर्पितं भृशं ।
हीनमध्यं नष्टसूत्रं शल्यविद्धं शिरोगुरु ॥ १३६ ॥

भ्रष्टालिन्दकशोभं च विषमस्थं तुलानतम् ।
अन्योन्यद्वारविद्धं च कुपदप्रविभाजितम् ॥ १३७ ॥

हीनभित्त्युच्चयाङ्गं च विनष्टं स्तम्भभित्तिकम् ।
भिन्नशालं त्यक्तकण्ठं निष्कन्दं मानवर्जितम् ॥ १३८ ॥

विकृतं च गृहं भर्तुरनिष्टफलदायकम् ।
तस्माद् दोषानिमांस्त्यक्त्वा गृहं कुर्याच्छुभावहम् ॥ १३९ ॥

एवंविधं दोषकरं गृहं स्याद् भर्तुश्च कर्तुश्च यतस्तदेते ।
ज्ञेयाः सदा शिल्पिभिरप्रमत्तैस्त्याज्याश्च दोषाः शुभकीर्त्तिकामैः ॥ १४०$\frac{1}{2}$ ।

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे

गृहदोषनिरूपणं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

अथ रुचकादिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

त्रिदशानां नृपाणां च वर्णिनां च विशेषतः ।
उत्पत्तिमष्टौ ब्रूमः प्रासादा यस्य ये मताः ॥ १ ॥

आत्मनः शूलहस्तस्य धनाध्यक्षस्य पाशिनः ।
सुरेशिने च विश्वेशो विमानानि यथाक्रमम् ॥ ४ ॥

बहून्यन्यानि चैवं स सूर्यादीनामकल्पयत् ।
विशेषाय यथोक्तैस्तान्याकारैः प्रतिदैवतम् ॥ ५ ॥

प्रासादांश्च तदाकारान् शिलापक्वेष्टकादिभिः ।
नगराणामलङ्कारहेतवे समकल्पयत् ॥ ६ ॥

वैराजं चतुरश्रं स्याद् वृत्तं कैलाससंज्ञितम् ।
चतुरश्रायताकारं विमानं पुष्पकं भवेत् ॥ ७ ॥

वृत्तायतं च मणिकमष्टाश्रि स्यात् त्रिविष्टपम् ।
तद्भेदान् श्रीमतोऽन्यांश्च विविधानसृजत् प्रभुः ॥ ८ ॥

ये यत्र विहिता भेदाः पूर्वं कमलयोनिना ।
सर्वांस्तानभिधास्यामो नामसंस्थानमानतः ॥ ९ ॥

रुचकश्चित्रकूटश्च तृतीयः सिंहपञ्जरः ।
भद्रः श्रीकूट उष्णीषः शालाक्षो[3] गजयूथपः ॥ १० ॥

नन्द्यावर्तोऽवतंसाह्वः स्वस्तिकः क्षितिभूषणः ।
भूजयो विजयो[1] नन्दी श्रीतरुः प्रमदाप्रियः ॥ ११ ॥

व्यामिश्रो हस्तिजातीयः कुबेरो वसुधाधरः ।
सर्वभद्रो विमानाख्यो मुक्तकोणश्च नामतः ॥ १२ ॥

चतुर्विंशतिरुद्दिष्टा चतुरश्राः समासतः ।
वृत्तांस्तथाभिधास्यामः प्रासादानपरानपि ॥ १३ ॥

वलयो दुन्दुभिः प्रान्तः पद्मः कान्तश्चतुर्मुखः ।
मण्डूकाख्योऽथ कूर्मश्च तालीगृह उलूपिकः ॥ १४ ॥

इति वृत्ताः समासेन प्रासादा दश कीर्तिताः ।

भवो विशालः साम्मुख्यः प्रभवः शिबिराग्रहः ।
मुखशाल्यो द्विशालश्च गृहराजोऽमलो विभुः ॥ १६ ॥

एवमेते समुद्दिष्टाश्चतुरश्रायता दश ।
अथ वृत्तायतान् ब्रूमः प्रासादानभिधानतः ॥ १७ ॥

आमोदो रैतिकस्तुङ्गश्चारुर्भूतिर्निषेधकः ।
सदा(?)निषेधः सिंहाख्यः सुप्रभो लोचनोत्सवः ॥ १८ ॥

एते वृत्तायताः प्रोक्ताः प्रासादा नामतो दश ।
अष्टाश्रीणां च नामानि कथयामि समासतः ॥ १९ ॥

वज्रको नन्दनः शङ्कुर्मेखलो वामनो लयः ।
महापद्मश्च हंसश्च व्योमचन्द्रोदयाविति ॥ २० ॥

अष्टाश्रय इमे प्रोक्ताः प्रासादा दश संख्यया ।
भवन्त्येवं चतुष्षष्टिर्लक्ष्मैषामधुनोच्यते ॥ २१ ॥

संस्थानमानविन्यासैर्भेद्रस्तम्भादिसङ्ख्यया ।
एषां विशेषा वक्ष्यन्ते पृथक् पृथगनुक्रमात् ॥ २२ ॥

ज्येष्ठो भागश्चतुर्हस्तः सार्धहस्तत्रयोऽपरः ।
कल्पनीयः कनीयांस्तु हस्तत्रितयसम्मितः ॥ २३ ॥

ज्येष्ठमध्यकनीयोभिरेवं भागैर्विभाजिताः ।
भवन्ति सर्वप्रासादा ज्येष्ठमध्याधमक्रमात् ॥ २४ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ।
कुर्यात् स्वारोहकाश्वासं पीठमंशसमुच्छ्रितम् ॥ २५ ॥
तथा तस्योपरि स्थाप्या हंसपृष्ठी[2] समन्ततः ।
हस्तमात्रोच्छ्रिता वृत्ता जलनिर्गमभूषिता ॥ २६ ॥
ततः पीठस्य तस्यान्तर्द्विभागा(य?या)मविस्तृतिः ।
प्रासादो रुचकः कार्यो भागत्रितयमुच्छ्रितः ॥ २७ ॥
सार्धभागेन संछा स्यात् सार्धभागस्तु यो[illegible]रः(?) ।
छा(य?द्य)त्रयं सकण्ठं स्यात् तेन सामल[illegible]रकम् ॥ २८ ॥

---

१. 'री' ख. ग. पाठः । २. 'ष्ठ', ३. 'ष्ठा' क[illegible]पाठः । ४. 'स्त' ख. ग. पाठः । [illegible] 'वृत्तकम्', ६. 'स्तम्भा स्यात्' ख. पाठः । ७[illegible] 'र्धु' क. पाठः ।

द्वारं भागोच्छ्रितं तस्य कार्यं भागार्धविस्तृतम्।
सप्राग्रीवः स कर्तव्यश्चतुर्दिशपराप्तः ॥ २९ ॥
ससौधालिन्दकश्चारुरूर्ध्वेच्छाद्योपकर्पवान्।
क्रियतेऽत्रं यदा स्त(म्भैःम्भैः)द्वात्रिंशत्या समावृतः ॥ ३० ॥
सप्राग्रीवपरिष्कारो भागिकालिन्दशोभितः।
मध्यप्रदेशे रुचकः प्रासादः परिकीर्तितः ॥ ३१ ॥

रुचकः।

कर्णप्राग्रीवकैर्भिन्नैः सप्राग्रीवश्च यो वृतः।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां गवाक्षाभ्यां चतुर्दिशमलङ्कृतः ॥ ३२ ॥
कपोतालीपरिक्षिप्तः शोभितो द्वारसम्पदा।
तदानीं चित्रकूटाख्यः प्रासादः सोऽभिधीयते ॥ ३३ ॥

चित्रकूटः।

अयमेव पुनः षड्भिः स्तम्भैरपि चितो यदा।
प्राग्रीवकविहीनश्च स भवेज्जालरूपकः ॥ ३४ ॥
सिंहपञ्जर इत्युक्तः प्रासादः स तदा शुभः।

सिंहपञ्जरः।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौद्वावस्यैव भवतो यदा ॥ ३५ ॥
अलिन्दकगतिस्थित्या तदा भद्रः प्रकीर्तितः।

भद्रः।

स्याच्चित्रकूटः प्राग्रीवैश्चतुर्भिर्दिक्चतुष्टये ॥ ३६ ॥
बहिरन्तश्चतुर्द्वारः श्रीकूट इति नामतः।

श्रीकूटः।

षड्दारुकसमायुक्तभागद्वारस्त्वयमेव चेत् ॥ ३७ ॥

भवो विशालः साम्मुख्यः प्रभवः शिबिरगृहः ।
मुखशालो द्विशालश्च गृहराजोऽमलो विभुः ॥ १६ ॥

एवमेते समुद्दिष्टाश्चतुरश्रायता दश ।
अथ वृत्तायतान् ब्रूमः प्रासादानभिधानतः ॥ १७ ॥

आमोदो रतिकस्तुष्टश्चारुर्भूमिर्निषेवकः ।
सदा(?)निषेधः सिंहाख्यः सुप्रभो लोचनोत्सवः ॥ १८ ॥

एते वृत्तायताः प्रोक्ताः प्रासादा नामतो दश ।
अष्टाश्रीणां च नामानि कथयामि समासतः ॥ १९ ॥

वज्रको नन्दनः शङ्कुर्मेखलो वामनो लयः ।
महापद्मश्च हंसश्च व्योमचन्द्रोदयाविति ॥ २० ॥

अष्टाश्रय इमे प्रोक्ताः प्रासादा दश संख्यया ।
भवन्त्येवं चतुष्पष्टिर्लक्ष्मैषामधुनोच्यते ॥ २१ ॥

संस्थानमानविन्यासैर्भद्रस्तम्भादिसङ्ख्यया ।
एषां विशेषा वक्ष्यन्ते पृथक् पृथगनुक्रमात् ॥ २२ ॥

ज्येष्ठो भागश्चतुर्हस्तः सार्धहस्तत्रयोऽपरः ।
कल्पनीयः कनीयांस्तु हस्तत्रितयसम्मितः ॥ २३ ॥

ज्येष्ठमध्यकनीयोभिरेवं भागैर्विभाजिताः ।
भवन्ति सर्वप्रासादा ज्येष्ठमध्याधमक्रमात् ॥ २४ ॥

चतुरश्रीकृते क्षेत्रे चतुर्भागविभाजिते ।
कुर्यात् स्वारोहकाभ्यासं पीठमंशसमुद्धृतम् ॥ २५ ॥
तथा तस्योपरि स्थाप्या हंसपृष्ठी[1] समन्ततः ।
हस्तमात्रोच्छ्रिता वृत्ता जलनिर्गमभूषिता ॥ २६ ॥
ततः पीठस्य तस्यान्तर्द्विभागा(यैर्या)मविस्तृतिः ।
प्रासादो रुचकः कार्यो भागत्रितयमुच्छ्रितः ॥ २७ ॥
सार्धभागेन संछा स्यात् सार्धभागस्तु यो[?]तः(?) ।
छा(यीद्य)त्रयं सकण्ठं स्यात् तेन सामल[?]तकम् ॥ २८ ॥

---

१. 'री' ख. ग. पाठः । २. 'ढ', ३. 'छा' [?] पाठः । ४
५. 'वृत्तमु', ६. 'स्तम्भा स्यात्' ख. पाठः ।

द्वारं भागोच्छ्रितं तस्य कार्यं भागार्धविस्तृतम्।
सप्राग्रीवः स कर्तव्यश्चतुर्दशधरावृतः॥ २९॥
ससौधालिन्दकश्चारुरूर्ध्वेच्छायोपकर्पवान्।
क्रियतेऽत्रैं यदा स्त(म्भैर्मैः)द्वाविंशत्या समावृतः॥ ३०॥
सप्राग्रीवपरिष्कारो भागिकालिन्दशोभितः।
मध्यप्रदेशे रुचकः प्रासादः परिकीर्तितः॥ ३१॥

रुचकः।

कर्णप्राग्रीवकैश्चित्रैः सप्राग्रीवश्च यो वृतः।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां गवाक्षाभ्यां चतुर्दिशमलङ्कृतः॥ ३२॥
कपोतालीपरिक्षिप्तः शोभितो द्वारसम्पदा।
तदानीं चित्रकूटाख्यः प्रासादः सोऽभिधीयते॥ ३३॥

चित्रकूटः।

अयमेव पुनः षड्भिः स्तम्भैरपि चितो यदा।
प्राग्रीवकविहीनश्च स भवेज्जालरूपकः॥ ३४॥
सिंहपञ्जर इत्युक्तः प्रासादः स तदा शुभः।

सिंहपञ्जरः।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौ द्वावस्यैव भवतो यदा॥ ३५॥
अलिन्दकगतिस्थित्या तदा भद्रः प्रकीर्तितः।

भद्रः।

स्याच्चित्रकूटः प्राग्रीवैश्चतुर्भिर्दिक्चतुष्टये॥ ३६॥
बहिरन्तश्चतुर्द्वारः श्रीकूट इति नामतः।

श्रीकूटः।

षड्दारुकसमायुक्तप्रागद्वारस्त्वयमेव चेत्॥ ३७॥
प्रासादस्तम्भगर्भैः स्यात् तदोष्णीषोऽभिधीयते।

पीठं शालागृहस्योक्तं सशालानिर्गमं शुभम् ।
मध्यादपरभागस्य द्विभागायतविस्तृतम् ॥ ३९ ॥
निर्गमं गर्भमानमथालिन्दरूपरिष्कृतम् ।
कार्या तस्याग्रतः सीमा भागत्रितयमायता ॥ ४० ॥
भागमेकं च विस्तीर्णा चतुःस्तम्भोपशोभिता ।
तदग्रतोऽपरा सीमा कार्या भागान् षडायता ॥ ४१ ॥
तिर्यक् स्था भागविस्तीर्णा स्तम्भद्वयशोभिता ।
एवं शालागृहः(?) स्तम्भैर्द्वात्रिंशता समावृतः ॥ ४२ ॥
सग्रीववेदिकाजालपक्षसोपानकैः शुभैः ।

शालाश्रयः ।

पञ्चभागोन्मितव्यासे क्षेत्रे भागाष्टकायते ॥ ४३ ॥
पीठं कुर्यादुभयतः ससोपानं शिलान्वितम् ।
मध्यादपरभागेऽस्य देवागारं निवेशयेत् ॥ ४४ ॥
(वि?द्वि)भागायामविस्तारं चतुरश्रं सुसंहितम् ।
पादोनभागविस्तारमध्यर्धं भागमुच्छ्रितम् ॥ ४५ ॥
तस्य कार्यं मुखं मध्ये पार्श्वतश्चपशोभितम् ।
सचया निर्गता सीमा द्वौ भागौ श्रींस्तथाय(थायता) ॥ ४६ ॥
चतुरश्रा चतुःस्तम्भा तदग्रे भागविस्तृता ।
पञ्चभागायता तिर्यक् कार्या सीमा तथापरा ॥ ४७ ॥
द्वात्रिंशदत्र कर्तव्याः स्तम्भाः सैवैक्यसङ्ख्यया ।
वहिःपरिसरो गर्भाद् ससीम्नो भागविस्तृतः ॥ ४८ ॥
एवं स्याद् वेदिकाजालरूपादिभिरलंकृतः ।
बहि(र्वी?श्र)योर्च्छ्रितश्चैष प्रासादो गजयूथपः ॥ ४९ ॥

गजयूथपः ।

षड्भागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ।
गर्भो द्विभागिकः कार्यो द्वारं भागसमुच्छ्रितम् ॥ ५० ॥

---

१. 'यस्त' क. ख. ग. पाठः । २. 'ताः' ख. ग. पाठः । ३. 'भा' क. ख ग. पाठः । ४. 'ता', ५. 'ह' ख. ग. पाठः । ६. 'स्य मध्ये मुखं का[illegible]' ख. पाठः । ७. 'सर्वै ब्यस' ख. ग. पाठः । ८. 'न्शि' ख. पाठः ।

भागार्धं द्वारविस्तारः प्रासादस्योच्छ्रितिं पुनः ।
कुर्वीत चतुरो भागान् छादयेच्चित्रकूटवत् ॥ ५१ ॥
कार्या द्विभागिकाः शालाः सालिन्दास्तस्य बाह्यतः ।
बहिर्भित्तिपरिक्षिप्ताश्चतुर्भागायताः शुभाः ॥ ५२ ॥
द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्तम्भाः प्रतिशालं भवन्ति षट् ।
चतुःस्तम्भधृतैर्युक्ताः कार्या वा धार्मिकालयैः ॥ ५३ ॥
नन्द्यावर्तोऽप्ययमेवं स्यात् सप्राग्रीवचतुष्टयः ।
भागु(?)द्वारक्षणोपेतः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ ५४ ॥

नन्द्यावर्तः ।

क्षे(त्रे)षड्भागविस्तारे दशभागकृतायते ।
मध्यादपरभागेऽस्य देवकोष्ठं निवेशयेत् ॥ ५५ ॥
चतुरंशप्रतिन्यासं चतुरश्रं समन्ततः ।
द्वारं तस्य विधातव्यं भागमध्यर्धमुच्छ्रितम् ॥ ५६ ॥
पादोनं भागविस्तारं सिंहवक्त्रविभूषितम् ।
सीमा तस्याग्रतः कार्या देवकोष्ठेन सम्मिता ॥ ५७ ॥
स्तम्भैः षोडशभिर्युक्ता भागद्वितयमुच्छ्रितैः ।
ससीम्नो देवकोष्ठस्य समन्ताद् भित्तिवेष्टितः ॥ ५८ ॥
अलिन्दो भागिकः कार्यो गवाक्षैरुपशोभितः ।
(तत्)सीम्नोर्ध्वाग्रतः पार्श्वे षड्दारुकयुता बहिः ॥ ५९ ॥
कार्या द्विरंशाः प्राग्रीवा भागिकालिन्दवेष्टिताः ।
द्विद्विस्तम्भधृताः सर्वे पार्श्वतश्चयशोभिताः ॥ ६० ॥
अलिन्दास्तु चतुःस्तम्भाः कार्याः प्राग्रीवकाग्रतः ।
अवतंसक इत्येष सर्वलक्षणसंयुतः ॥ ६१ ॥
प्रासादः कथितः सम्यक्

अवतंसः ।

प्रासादं कल्पयेन्मध्ये द्विभागायामविस्तृतम् ।
द्वारपार्श्वोऽस्य भागार्धविस्तृतो भागिकोदयः ॥ ६३ ॥
गर्भवेश्म चतुःस्तम्भमलिन्दो भागिको बहिः ।
तस्य स्युर्द्वादश स्तम्भा भागिकोऽलिन्दकोऽपरः ॥ ६४ ॥
विंशतिस्तम्भसंयुक्तो विधातव्यः समन्ततः ।
चयावृतश्च पुरतो भागो वाष्टधरान्वितः ॥ ६५ ॥
भागमेकैकमुत्सृज्य कर्णाभ्यां भागविस्तृतौ ।
भागिकोच्छ्रायनिष्कासौ कार्यौ प्राग्रीवकौ पुनः ॥ ६६ ॥
बाह्यतो भित्तिसंश्लिष्टौ त्रिदिशं[3] सगवाक्षकौ ।
स्वस्तिकोऽयं समाख्यातः प्रासादश्चित्रलक्षणः ॥ ६७ ॥

स्वस्तिकः ।

अथाभिधीयतेऽधुना प्रासादः [5]शुभलक्षणः ।
षड्भागभाजिते क्षेत्रे चतुरश्रे समन्ततः ॥ ६८ ॥
द्विभागायामविस्तारं मध्ये गर्भगृहं भवेत् ।
भागद्वयोच्छ्रितैः स्तम्भैर्युतं व्यक्तैः सलक्षणैः ॥ ६९ ॥
निष्क्रान्तेषु बहिर्भागे गर्भपादेषु योजयेत् ।
तोरणानि मनोज्ञानि ककुप्सु चतसृष्वपि ॥ ७० ॥
गर्भस्तम्भप्रमाणेन तानि स्तम्भद्वयेन वा ।
समुत्क्षिप्तानि युक्तानि कलशैः रविमण्डलैः ॥ ७१ ॥
पल्लवैः पत्रजात्यादिविन्यासैश्चाप्यनेकशः ।
भूषितास्ये पुनर्मूर्ध्नि मकराणां मुखैरपि ॥ ७२ ॥
स्तम्भयोरन्तरे दद्यादुभौ मकरपूरिमौ ।
अन्योन्याभिमुखे श्लिष्टे कुर्यान्मकरयोर्मुखे ॥ ७३ ॥
चतुर्णामपि निर्दिष्टस्तोरणानां मया विधिः ।
अलिन्दो भागिकश्चान्यो बहिर्भागे प्रकीर्तितः ॥ ७४ ॥

१, २. 'स' क. पाठः । ३. 'दं' क, 'द' ख. ग. पाठः । ४. 'भि' । ५. 'स्तो' ख. पाठः ।

उभूषण' इति पाठः । स्यात् ।

स्युर्भागिकान्यलिन्दान्ते धार्मिकायतनानि च ।
वेष्टितानि बहिर्भित्त्या सम्मुखानि परस्परम् ॥७५ ॥

धार्मिकालयभित्तीनां भूमिर्या बाह्यतो भवेत् ।
तस्याः पट्टदारुकाणि स्युर्भागमात्रोच्छ्रितानि च ॥ ७६ ॥

प्राग्रीवकैः ससोपानैर्दिक्चतुष्कैस्त्वानि भूषयेत् ।
अपरस्याः पुनर्भित्तेर्भागद्वयविनिस्सृतम् ॥ ७७ ॥

मध्ये द्विभागविस्तीर्णं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
द्वारपाशं च कुर्वीत तस्यो(कुं[1]र्ध्वे) भागमुच्छ्रितम् ॥ ७८ ॥

तथा भागार्धविस्तारमित्येष क्षितिभूषणः ।
प्रासादः कीर्तितः सम्यक् सर्वलक्षणलक्षितः ॥ ७९ ॥

क्षितिभूषणः ।

क्षेत्रस्य चतुरश्रस्य भागान् द्वादश कल्पयेत् ।
मध्ये गर्भं चतुःस्तम्भं तस्य कुर्याद् द्विभागिकम् ॥ ८० ॥

तद्बहिर्भागिकोऽलिन्दो द्वादशस्तम्भवान् भवेत् ।
मध्येऽपरस्यां यौ स्तम्भौ ताभ्यां कुर्वीत तोरणम् ॥ ८१ ॥

अलिन्दो भागिकः कार्यो भित्त्या भागिकया वृतः ।
प्राच्यां पट्टदारुकं मध्ये गर्भन्यासोन्मितायति ॥ ८२ ॥

तृतीयो भागिकोऽलिन्दः स्याद् भित्त्या परिवेष्टितः ।
चतुर्भागायतं भूयस्तत्र पट्टदारुकं भवेत् ॥ ८३ ॥

प्राग्रीवं भागविष्कम्भं कुर्याद् भागद्वयायतम् ।
अग्रतः स्तोभितं स्तम्भैर्भागान्वस्थवयावृतम् ॥ ८४ ॥

यथा प्राच्यां तथोदीच्यां याम्यायामपि कीर्तितम् ।
दिशि प्रतीच्यां तु पुनर्द्वितीयालिन्दकाद् बहिः ॥ ८५ ॥

द्विभागायामविष्कम्भं देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
सपक्षद्वारकं [illegible] द्वारपाशोपशोभितम् ॥ ८६ ॥

[illegible] बहिर्भित्त्याभिवेष्टितः ।
बहिश्चयावृतो [illegible] गवाक्षैर्वा विभूषितः ॥ ८७ ॥

1. 'कां' ग. पाठः । [2] 'भें' क. पाठः ।

चतुःस्तम्भैः सप्रवेशैः समन्तादुपनिर्गमैः ।
प्रासादोऽयं समाख्यातो नामतः प्रमदाप्रियः ॥ ९९ ॥

प्रमदाप्रियः ।

भागविस्तारविष्कम्भमस्य प्राग्रीवकं यदा ।
भिन्नालिन्दाग्रतस्तिर्यग् द्वे शाले तन्मुखं शुभम्(?) ॥ १०० ॥
द्वितीयालिन्दकस्थाने कर्णप्रासादकैर्युतः ।
एवं व्यामिश्रसंज्ञोऽयं प्रासादः परिकीर्तितः ॥ १०१ ॥

व्यामिश्रः ।

विजयस्यास्य च यदा कर्णलाङ्गलकैर्युता ।
भवेद् भित्तिस्तदा हस्तिजातीय इति कथ्यते ॥ १०२ ॥

हस्तिजातीयः ।

सीमाप्राग्रीवभूमीषु यदा स्युः पृथिवीजये ।
द्विभागाश्चाभितोऽलिन्दास्तिर्यक्[3]शालामुखेषु च ॥ १०३ ॥
अलिन्दे[4] पश्चिमा शाला स(र्वे?र्वा)शालोकना शुभा ।
पट्टदारुकं तथैवात्र चतुर्भागायतं भवेत् ॥ १०४ ॥
पूर्ववत् सर्वमन्यच्च कुबेरः स तदा भवेत् ।

कुबेरः ।

प्रासादः कथ्यतेऽन्यश्च सम्प्रतीह धराधरः ॥ १०५ ॥
कुबेरोपत्तरोत्क्षिप्तः (?) कर्णप्रासादभूषितः ।
मध्यद्वारान्वितः श्रीमान् धराधर इति स्मृतः ॥ १०६ ॥

वसुधाधरः ।

यत्राग्रतश्चित्रकूटस्तस्माद् यः सर्वतोदिशम् ।
धराधरतदम्भासः(?) सर्वतोभद्र उच्यते ॥ १०७ ॥

सर्वतोभद्रः ।

कर्णप्राग्रीवकौ द्वौ द्वौ शालाप्राग्रीवका(अ?व)पि ।
स्यातां यदास्य प्रोक्तोऽसौ विमानाख्यस्तदा शुभः ॥ १०८ ॥

विमानाख्यः ।

विमानपीठे [illegible] शालाभिः सर्वतो वृतः ।
[illegible] विमानो न्यस्यते यदा ॥ १०९ ॥

१. वेदस्त्विदा' ख. [illegible] २. 'कालङ्क' क. पाठः । ३. 'आ' क. ख. ग. पाठः । [illegible] 'स्रो' ख. ग. पाठः । ५. [illegible], ६. 'नं', ७. 'च्छ्या' क. पाठः ।

ख्यातो माण्डूक इत्येष वृत्तप्रासादसत्तमः (वृत्तः?)।
दिक्कोणेषु यदास्यैव भवेत् प्राग्रीवकल्पना ॥ १२२ ॥

प्रासादोऽयं तदा कूर्मसंज्ञः स्यादपराजितः ।
कूर्मस्यैव यदा दिक्षु स्तम्भैरष्टाभिरष्टभिः ॥ १२३ ॥

प्राग्रीवकाः प्रकल्प्यन्ते चत्वारोऽलिन्दवेष्टिताः ।
प्राग्रीवकास्तिर्यगग्रे भवन्त्यन्ये तदग्रतः ॥ १२४ ॥

षोडशस्तम्भयुक्तस्य मध्यभागे यदा भवेत् ।
† जानीयाद्दोषविज्ञेयाः प्राग्रीवहरितोत्तमः (?) ॥ १२५ ॥

इति वृत्ताः समाख्याताः प्रासादा नामलक्षणैः ।
चतुरश्रायतान् ब्रूमः प्रासादानिह साम्प्रतम् ॥ १२६ ॥

अष्टभागायते क्षेत्रे चतुरंशकविस्तृते ।
द्विभागसार्धभागैकभागोऽयं पीठे इष्यते ॥ १२७ ॥

पश्चिमं भागमुत्सृज्य देवकोष्ठं द्विभागिकम् ।
तस्मिन् निवेशयेत् सीमा स्यादस्याग्रेऽष्टभिर्भरैः ॥ १२८ ॥

ससीम्नो देवकोष्ठस्य भागिकालिन्दको बहिः ।
युक्तो धराणां विंशत्या वेदिकाजालवेष्टितः ॥ १२९ ॥

प्राग्रीवकस्य तस्याग्रे स्तम्भद्वितयभूषितः ।
द्विच्छायच्छादितः श्रीमान् सिंहकर्णैरलङ्कृतः ॥ १३० ॥

प्रासादोऽयं भवो नाम विशालः कथ्यतेऽधुना ।
यदास्यैव सनिष्क्रान्ते सीमायामे च व(र्धि)ते ॥ १३१ ॥

वलभ्यौ पार्श्वयोः स्यातां विशालाख्यस्तदा भवेत् ।
विशालस्य यदा गर्भे भित्तिर्भैत्ति दिक्त्रये ॥ १३२ ॥

---

१. 'मृ' क. ख. पाठः । २. 'कर्णैः', ३. 'भैः । वृत्तप्रासादः । च' क. पाठः
४. 'टभिष्य' ख. पाठः । ५. 'सीमे च' क. ग. पाठः । ६. 'त' क. पाठः ।

---

† इह किञ्चिद् ग्रन्थो गलित इव भाति, यतो वृत्तप्रासादभेदेषु प्रायेण परिसमाप्तेषु [illegible] न दर्शितम्, अथ [illegible] च [illegible] नार्थसामञ्जस्यम् ।

द्वौ द्वौ गवाक्षकौ चापि साम्मुख्यः स भवेत् तदा ।
प्राग्रीवास्त्रिदिशं तस्य गर्भकोष्ठायता यदा ॥ १३३ ॥

हित्वा वलभ्यौ प्राग्रीवौ विधीयेते तथापरौ ।
कर्णेषु भागमेकैकं त्यक्त्वा स्यात् प्रभवस्तदा ॥ १३४ ॥

एतस्यैव मुखे स्यातां यदा प्राग्रीवकावुभौ ।
पार्श्वयोरपरौ द्वौ द्वौ प्राग्रीवौ भवतो यदा ॥ १३५ ॥

कर्णेषु भित्तयश्च स्युस्तदा स्याच्छिविराग्रहः ।
यदास्यैव मुखे शाला भागद्वितयविस्तृता ॥ १३६ ॥

आयामेन च षड्भागा प्राग्रीवौ द्वौ तदग्रतः ।
द्वौ द्वौ गवाक्षकौ स्यातां तद्भित्त्योरुभयोरपि ॥ १३७ ॥

सीमायां द्वादश स्तम्भा मुखशालस्तदा भवेत् ।
अलिन्दो भागिकः कार्यो विशालस्यैव वाग्रतः ॥ १३८ ॥

प्राग्रीवभूमिषु वृतो भित्त्या च सगवाक्षकः ।
अग्रतः सहितः स्तम्भैः षड्भिश्च क्रियते यदा ॥ १३९ ॥

द्विशाल इति विख्यातः प्रासादो जायते तदा ।
यदास्यैव विधीयन्ते स्तम्भाः सर्वे समन्ततः ॥ १४० ॥

प्राग्रीवकौ चोभयतो गृहराजस्तदा भवेत् ।
सर्वस्यैव(?) यदालिन्दः स्यादन्यो भागविस्तृतः ॥ १४१ ॥

सीमान्तविस्तृते स्यातां वलभ्यौ भागनिस्सृते ।
भित्तिर्विधीयते शेषा गवाक्षैरुपशोभिता ॥ १४२ ॥

मुखे षड्दारुकं च स्यात् तदा स्यादमलाभिधः ।
एकादशायते क्षेत्रे तथा षड्भागविस्तृते ॥ १४३ ॥

मुक्त्वा भागद्वयं पश्चाद् देवकोष्ठं निवेशयेत् ।
भागं मुक्त्वाग्रतः कुर्यात् सीमां भागचतुष्टयम् ॥ १४४ ॥

अष्टस्तम्भास्ततोऽलिन्दविंशतिस्तम्भभागिकाः ।
भागिकः परितोऽलिन्दोऽष्टाविंशतिपरोऽपरः ॥ १४५ ॥

---

१. 'स्यात् व' २. 'हाल्दे च बा', ३. 'घो' ४. 'वि', ५. 'विस्तृते' क. पाठः ।

द्विद्विस्तम्भयुताः कार्याः प्राग्रीवाः कोणजास्त्रयः ।
सीमासमे वलभ्यौ च प्राग्रीवौ मध्यतस्तयोः ॥ १४६ ॥

द्विद्विस्तम्भौ पुरश्चान्यौ वेदिकाजालशोभितौ ।
वेदिकाजालरूपाढ्यः सिंहकर्णोपशोभितः ॥ १४७ ॥

प्रासादोऽयं त्रिमुर्नाम कथितो भर्तृनन्दनः ।
एवमेते समाख्याताश्चतुरश्रायता दश ॥ १४८ ॥

चतुरश्रायतांस्तिर्यगायत्यांथापरानपि ।
प्रासादानभिधास्यामो नवसंस्थानलक्षणैः ॥ १४९ ॥

द्वौ भागौ विस्तृतिर्गर्भे द्विगुणा तिर्यगायतिः ।
मध्ये भागोच्छ्रितं द्वारं तदर्धेन तु विस्तृतम् ॥ १५० ॥

स्तम्भैश्चतुर्भिः संयुक्ता सीमा द्वारस्य चाग्रतः ।
द्विभागायामविस्तारा तावन्मात्रसमुच्छ्रितिः ॥ १५१ ॥

तां सीमां गर्भसहितां भागेनान्येन वेष्टयेत् ।
भित्तिस्तत्र विधातव्या सगवाक्षा चतुर्दिशम् ॥ १५२ ॥

षड्दारुकयुतो ह्येष प्रासादो भव उच्यते ।
अस्यैव भागनिष्क्रान्ता शाला मुखचतुष्टये ॥ १५३ ॥

यदा षड्दारुकोपेता विशालः स तदोच्यते ।
स्तम्भैर्मुखेमुखे षड्भिर्वहिः साम्मुख्य इत्यसौ ॥ १५४ ॥

अस्यैव सीमा कर्णस्था द्विद्विस्तम्भयुता यदा ।
प्राग्रीवैर्भागनिष्क्रान्ता वहिस्था प्रभवस्तदा ॥ १५५ ॥

सीम्नोऽग्रतो यदास्यैव स्तम्भद्वययुतो भवेत् ।
प्राग्रीवो भागनिष्क्रान्तस्तदा स्याच्छिबिरागृहः ॥ १५६ ॥

विशालसंनिवेशस्य मुखे शाला भवेद् यदा ।
पार्श्वयोश्चोभयोः शाले प्राग्रीवाश्च त्रयो यदा ॥ १५७ ॥

निष्क्रान्तभाग एकैकः स्तम्भद्वितयसंयुतः ।
प्रासादः स तदा ज्ञेयो मुखशालोऽभिधानतः ॥ १५८ ॥

---

१. 'त', २. 'थ्यंषप' क. पाठः। ३. 'भाम', ४. 'डे', ५. 'ह्रा', ६. 'वमाप' ख. पाठः।

मुखमाल्याप्रशान्तागा यदा स्तम्भाश्चतुर्दश ।
प्राग्रीवौ त्रिशिखाग्रे त्रिशालः स तदा भवेत् ॥ १५९ ॥

§ मिश्रिलदानी(?)प्रासादो वृहद्यानः प्रमाणतः ।
गर्भायामसमायामप्राग्रीवोभागविस्तृतौ ॥ १६० ॥

चतुश्चतुर्भरी यत्र प्राग्रीवौ द्वौ च पार्श्वयोः ।
तौ तु द्विद्विशरौ गर्भविस्तारेण तु सम्मितौ ॥ १६१ ॥

अमलो नाम स प्रोक्तः प्रासादः शुभलक्षणः ।
अस्यैव चाग्रे पृष्ठे च द्विद्विस्तम्भयुतौ यदा ॥ ६२ ॥

प्राग्रीवौ स तदा प्रोक्तः प्रासादो दशमो विभुः ।
प्रासादान् कथयामोऽन्यान् दश वृत्तायतान् पुनः ॥ १६३ ॥

अष्टभागमुखायत्या विस्तृत्या चतुरश्रकम् ।
वृत्तायतं प्रकुर्वीत सत्रायाभ्यन्तरं ततः ॥ १६४ ॥

गर्भं पश्चिमभागेऽस्य चतुर्भागं समन्ततः ।
कुर्यात् तस्याग्रतः सीमां भागद्वितयविस्तृताम् ॥ १६५ ॥

भागत्रयमितां भागेनैकेनान्तरितां च ताम् ।
संयुक्तामष्टभिः स्तम्भैः सुदृढैश्चारुदर्शनैः ॥ १६६ ॥

अलिन्देन परिक्षिप्तां ससीमां देवकोष्ठकम् ।
षोडशस्तम्भयुक्तेन कुर्यात् प्राग्रीवमग्रतः ॥ १६७ ॥

छन्नाश्छाद्यद्वयेनायमामोद इति कीर्तितः ।
वृत्तायतेषु प्रथमः प्रासादः स्वामिनो हितः ॥ १६८ ॥

समाहितौ यदास्यैव प्राग्रीवौ भागमिश्रितौ ।
चतुःस्तम्भै रैतिकस्तु वृत्ताभ्यां तुङ्ग उच्यते ॥ १६९ ॥

यदा सीमावधिर्भित्तिर्गवाक्षैरुपशोभिता ।
वृत्तप्राग्रीव एकोऽन्ये(?) तदा चारुरुदाहृतः ॥ १७० ॥

सीमामध्ये विधातव्यौ प्राग्रीवौ भागविस्तृतौ ।
विस्तारसदृशायामौ दक्षिणेति(?) त्रिषु त्रयः ॥ १७१ ॥

---

§ इहापि कियांश्चिद् ग्रन्थो गलित इव । इतः श्लोकद्वयात् प्रागेव क. पुस्तके पत्राणि आचतुष्पञ्चाशाध्यायैकदेशं त्रुटानि । ग. ग्रन्थस्तु पुरैवावधितः ।

कार्याः प्राग्रीवकास्ते च गर्भकोष्ठेन सम्मिताः ।
भूतिरित्येष (सं)प्रोक्तः प्रासादः शुभलक्षणः ॥ १७२ ॥
मुखायता स्याच्चतुरो भागान्यत्तिर्यगायतान् (?) ।
क्षेत्रवृत्तं ततः कुर्यात् तन्मध्ये गर्भवेश्म च ॥ १७३ ॥
चतुर्भागायतं तत् स्याद् भागद्वितयविस्तृतम् ।
अलिन्दो बाह्यतस्तस्य द्वादशस्तम्भसंयुतः ॥ १७४ ॥
भागद्वितयविस्तारः प्राग्रीवश्चांशनिर्गतः ।
निषे(ध इति विविक्त इति) ख्यातः प्रासादोऽयं पुरातनैः ॥ १७५ ॥
यदा(?) निषेधः स्यादस्य पुरः प्राग्रीवको यदि ।
चतुर्द्वारपरिक्षिप्तोऽलिन्देनाष्टधरेण वा ॥ १७६ ॥
अयमेवांशकेन स्याद् भद्रालिन्देन वेष्टितः ।
मुखभागत्रयं मुक्त्वा भित्त्या च परिवेष्टितः ॥ १७७ ॥
यदा च कर्णप्राग्रीवौ प्राग्रीवश्चाग्रतो भवेत् ।
विशेषरचना या च द्वाविंशतिधरान्वितौ(?) ॥ १७८ ॥
गवाक्षैः शोभनैर्युक्तस्तदा सिंहः प्रकीर्तितः ।
द्वादशांशायते क्षेत्रे तथा षड्भागविस्तृते ॥ १७९ ॥
पश्चादंशद्वयं त्यक्त्वा द्विभागायामविस्तृतः ।
देवकोष्ठो विधातव्यस्तद्द्वारं भागमुच्छ्रितम् ॥ १८० ॥
सीमाग्रे सान्तरा ह्यंशविस्तृता चतुरायता ।
अष्टस्तम्भोऽस्य गर्भो वै षोडशस्तम्भको बहिः ॥ १८१ ॥
अलिन्दस्तस्य पुरतो वृत्तप्राग्रीवकोऽपि च ।
सीमाप्राग्रीवकालिन्दकोष्ठान् वृत्तान् प्रकल्पयेत् ॥ १८२ ॥
प्राग्रीवौ पार्श्वयोः सीमासमौ भागविनिर्गतौ ।
द्वाभ्यां द्वाभ्यां युतौ ज्ञेयौ स्तम्भाभ्यां वर्तुलाकृती ॥ १८३ ॥
एतत्सर्वं विधातव्यमलिन्देनाभिवेष्टितम् ।
चतुर्विंशधरोऽयं च मागिकोस्य प्रशस्यते ॥ १८४ ॥
द्विस्तम्भयुक्तान् प्राग्रीवान् कुर्याद् गर्भस्य दिक्त्रये ।
एवमेष समाख्यातः प्रासादः सुप्रभः शुभः ॥ १८५ ॥

भागद्वितयविस्ताराः आग्रीवा येऽस्य कीर्तिताः ।
चतुरश्रास्त एव स्युर्द्विद्विस्तम्भयुता यदि ॥ १८६ ॥

शेषा भवति भित्तिश्च गवाक्षैरुपशोभिता ।
प्रासादोऽयं तदा ज्ञेयो दशमो लोचनोत्सवः ॥ १८७ ॥

अष्टाश्रानथ वक्ष्यामः प्रासादाँल्लक्षणैः सह ।
चतुर्भागान्विते क्षेत्रे तथाष्टाश्रीकृते पुनः ॥ १८८ ॥

द्वौ भागौ गर्भकोष्ठः स्यादलिन्दो भागिकस्तदा ।
स्तम्भाष्टकमलिन्दे स्यात् प्राग्रीवस्तस्य चाग्रतः ॥ १८९ ॥

द्विच्छाद्य(श्छा?च्छा)दितः श्रीमान् प्रासादो वज्रको भवेत् ।
अस्यैवाग्रे यदा सीमा चतुरश्रा चतुर्धरा ॥ १९० ॥

स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भश्चालिन्दो भागिकोऽपरः ।
नन्दनोऽयं समाख्यातः शङ्कुः प्राग्रीवकैस्त्रिभिः ॥ १९१ ॥

तस्य भित्तिर्विधातव्या क्षेत्रेऽष्टाश्रियुते बुधैः ।
वामन(श्रीस्य) पुनर्द्वौ द्वौ गवाक्षौ दिक्त्रये मतौ ॥ १९२ ॥

अस्यैवाग्रे यदा सीमाभागाद् भागत्रयायता ।
द्विभागं विस्तृता भ्रंशसमुच्छेदाष्टभिर्धरैः(?) ॥ १९३ ॥

अलिन्दावेष्टिता युक्ता प्राग्रीवैर्मेखला ‡तदा ।
भित्तिक्षेत्रे यदास्यैव प्राग्रीवाः परिवेष्टिताः ॥ १९४ ॥

अलिन्देन धरैः षड्भिः षड्भिर्युक्तास्तदा लयः ।
अष्टभागमिते क्षेत्रे कृतेऽष्टाश्रिणि सर्वतः ॥ १९५ ॥

भागद्वयमितं कुर्याद् देवकोष्ठं मनोरमम् ।
चतुर्भिः शोभितं द्वारैर्भागिका(लिन्दवेष्टितम्) ॥ १९६ ॥

अलिन्दस्य विधातव्याः स्तम्भाश्चाष्टौ ततोऽपरः ।
स्याच्चतुर्विंशतिस्तम्भो भागिकोऽलिन्दकः पुनः ॥ १९७ ॥

तथाविधस्तृतीयोऽपि प्राग्रीवाश्च चतुर्दिशम् ।
प्रासादोऽयं महापद्मो प्रभवः शङ्करस्य च ॥ १९८ ॥

---

§ इत्यनुक्रमो भ्रान्तः । ‡ अन्ये तु मेखल इति पठितः ।

द्विती(यो?ये)ऽलिन्द(कौ?के)ऽस्यैव प्राग्रीवाः स्युश्चतुर्दिशम् ।
अलिन्देन परिक्षिप्तो हंस एष प्रकीर्तितः ॥ १९९ ॥
प्राग्रीवोऽस्य महापद्मस्यालिन्देनावृतो यदा ।
कर्णप्राग्रीवकौ द्वौ द्वौ व्योमसंज्ञस्तदा भवेत् ॥ २०० ॥
हंसस्यैव वलभ्यः स्युः प्राग्रीवाणां पदे यदा ।
चतुःस्तम्भाः परिक्षिप्ता अलिन्देन चतुर्दिशम् ॥ २०१ ॥
तदा चन्द्रोदयो नाम प्रासादो जायते शुभः ।
एवमेषां चतुष्षष्टिः प्रासादानामुदाहृता ॥ २०२ ॥
इति सुरभवनानां सप्ततिर्द्वारवाणा-
मिह सदनचतुष्केणान्वितेयं प्रदिष्टा ।
जनमयमवकोशानन्दशुभ्रांशुलेखा (?)
भवति सुविदितैषा शिल्पिनां कामधेनुः ॥ २०३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
रुचकादिचतुष्षष्टिप्रासादलक्षणं नामैकोनपञ्चाशोऽध्यायः ।

अथ प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ।

प्रासादानामथ ब्रूमो लक्षणानि भवन्ति ये ।
प्रशस्ताश्चाप्रशस्ताश्च तस्मिन्नवनिमण्डले ॥ १ ॥
ये समाः समकर्णाश्च समस्तम्भाः समक्षणाः ।
नैवोच्चा नातिह्रस्वाश्च कर्णायामादविह्वलाः ॥ २ ॥
असंभूढा विभागेन प्रमाणेन सुसंस्थिताः ।
ऊर्ध्वाधः कर्णपादीभिरुपेताः सलिलान्तरैः ॥ ३ ॥
असङ्कीर्णोदयैश्छाद्यैः स्वमानपरिकल्पितैः ।
सुविभक्ताः सुसंस्थाश्च रम्यैरविकलैः कृताः ॥ ४ ॥
समभागविभक्तैश्च युक्ताश्चालिन्दकैः समैः ।
स्वजातिपरिवेषाद्या नान्यजातिप्रदूषिताः ॥ ५ ॥
असङ्कीर्णाः शरीरेण संस्थानेन सुसंस्थिताः ।
केवला जातिशुद्धाश्च प्रासादाः शुभदा नृणाम् ॥ ६ ॥

शुद्धैर्भूम्यादिभिः द्रव्याद्युक्तलक्षणम् ।
नागरादिगुणाश्च शुद्धिशुद्धप्रमाणनिर्मिताः ॥ ७ ॥
दे(दो)षाभिश्रविर्हश्च भूषणैः सुविभूषिताः ।
प्रासादाः शुभदा नित्यं पूजासंस्कारवर्जिताः ॥ ८ ॥
कर्ता कारयिता चैव परां वृद्धिमवाप्नुयात् ।
भग्नमानपि मस्यापः प्रासादानवलक्षणः ॥ ९ ॥
विषमाः कर्णहीनाश्च क्लेशान्तभयावहाः ।
स्तम्भैः शर्णैश्च विषमैः स्वामिनो मृत्युहेतवः ॥ १० ॥
अलुपैः स्याद् भयं राज्ञो ह्रस्वैः सेना च मध्यते ।
कर्णोपामेन विकलाः प्रासादाः स्युर्भयङ्कराः ॥ ११ ॥
विभागेन विहीनास्तु दारिद्र्यभयदाः स्मृताः ।
नष्टाभिः कर्णपादीभिरुद्वेगजनना नृणाम् ॥ १२ ॥
छाद्यैः सङ्कीर्णकैर्हीनैः कुलक्षयकराः स्मृताः ।
दुर्विभक्ताः कुसंस्थाश्च द्रव्यविकल्पसंयुतैः ॥ १३ ॥
रोगं क्लेशं च मृत्युं च क्रमशो वितरन्ति ते ।
विपर्ययैर्भागहीनैश्चाप्यलिन्दैर्व्याधितो भयम् ॥ १४ ॥
पराजयं परिवृत्तैरन्यजातिप्रदूषितैः ।
ये परावृतयो येऽन्यसङ्कीर्णा येऽन्यविग्रहाः ॥ १५ ॥
कर्तुः कारयितुर्नैते नन्दका वापि चात्मनः ।
दुर्बला मूलपादेन विश्लिष्टैः पीठसन्धिभिः ॥ १६ ॥
अल्पायुषस्ते प्रासादा भवन्ति च भयावहाः ।
अधरोत्तरगैः श्लिष्टैर्विज्ञेया व्याधिकारिणः ॥ १७ ॥
अदेशैर्भूषणैर्युक्ताः प्रासादा न सुखावहाः ।
ये कीर्तिमिच्छन्ति जयन्ति भूतान् कुर्युः शुभैर्लक्ष्मभिरन्वितांस्ते ।
प्रासादमुख्यानितरे तु वर्ज्यास्तेजोयशःश्रीविजयादिकामैः ॥ १८$_{2}^{1}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
प्रासादशुभाशुभलक्षणं नाम पञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथायतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ।

एवं नृपस्य प्रासादे कृते वल्मेऽथवा भुवि ।
तस्यानुजीविनः कुर्युः प्रासादान् परिधौ यदि ॥ १ ॥
तदा दिग्भागविन्यासस्थानमानान्यनुक्रमात् ।
तेषामिहाभिधीयन्ते सर्वेषां वृद्धिहेतवे ॥ २ ॥
दशाष्टौ षट् च धनुषां शतानि क्ष्माभृतां क्रमात् ।
मानमायतनस्योक्तं त्रेधा श्रेष्ठादिभेदतः ॥ ३ ॥
क्षेत्रमायतनस्यैवं चतुरश्रं समन्ततः ।
तत्र भक्ताः प्रकुर्वीरंस्त्रिधा स्वे स्वामिवत्सलाः ॥ ४ ॥
ये चास्य सम्मताः केचित् कुले जाता हितैषिणः ।
द्वादशांशेन हीनानि क्रमात् तान्यनुजन्मनाम् ॥ ५ ॥
तस्यैव वामतः कुर्यादुत्सेधाद् द्विगुणान्तरे ।
कुर्याद् दशांशहीनानि नैर्ऋत्यां दिशि भूपतेः ॥ ६ ॥
प्रासादान्नृपपत्नीनां सर्वासामपि शास्त्रवित् ।
अष्टभागेन हीनानि प्रतीच्यां दिशि कारयेत् ॥ ७ ॥
देवधिष्ण्यानि तन्त्रैः स्यात् स्वसुराणां विधानतः(?) ।
सौम्याया मारुतीं यावन्नवांशापचिताः क्रमात् ॥ ८ ॥
प्रासादा मन्त्रिसेनानीप्रतीहारपुरोधसाम् ।
एतेषां पूर्वभागस्थं राजमातुर्निवेशनम् ॥ ९ ॥
हीनमेकादशांशेन तत् कार्यं राजकारिता(?) ।
ऐशीमाश्रित्य देवानां तुल्यमैन्द्रपदावधि ॥ १० ॥
स्वसॄणां मातुलानां च कुमाराणां तथा क्रमात् ।
आग्नेय्यां द्विजमुख्यानां विधातव्यं निवेशनम् ॥ ११ ॥
कार्यः पुरोधःप्रासादः तुल्यतत्पुनरेव वा(?) ।
याम्यायां कुर्युरष्टांशहीनान्युर्वीशमन्दिरात् ॥ १२ ॥
सामन्तकुञ्जरारोहभटपौरजनाः क्रमात् ।
एतान्यायतनान्येषां यथाभागं प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥

मर्मवेधप्रदेशस्थान् द्वारवेधगतानपि ।
स्वस्थानान्तरितांश्चैतान् न कुर्याद्धितकाम्यया ॥ १४ ॥

अलिन्दैर्गर्भकोष्ठैश्च सीमास्तम्भगवाक्षकैः ।
द्वारद्रव्यतलोच्छ्रायैः प्राग्रीवैः सिंहकर्णकैः ॥ १५ ॥

न कुर्याद् भूपर्णैस्तुल्यं समं वास्थंदरूपतः (?) ।
समरूपं भवद्धर्म्यं निर्युक्तं च न नन्दति ॥ १६ ॥

राजपीडा भवेत् तस्मिन्नाधिक्ये च कुलक्षयः ।
प्रासादाद् भूमिपालस्य निवेशं परिधौ स्थितम् ॥ १७ ॥

द्रव्येण कतरेणापि नोत्कृष्टं कारयेद् बुधः ।
संस्थानान्मानतश्चापि विस्तारेणोच्छ्रयेण वा ॥ १८ ॥

पूर्वोक्तेभ्यो विभागेभ्यः किञ्चिद्धीनतमः शुभः ।
अन्योन्यं द्विगुणच्छायैरेकैकस्यान्तरं शुभम् ॥ १९ ॥

सुभोग्यं तं च कुर्वीत बहुभिर्भवनान्तरैः ।
कोष्ठिकाभोजनागारैर्भाण्डोपस्करधामभिः ॥ २० ॥

शिलालूपात(?)शालाभिः शेषं तु परिपूरयेत् ।
प्रशस्तान् कारयेत् सर्वाञ् शुभरूपान् मनोरमान् ॥ २१ ॥

प्रायशः स्वालयांश्चान्यान् सर्वस्यान्यगृहाणि च ।
नरेन्द्रायतनस्यैव निवेशात् परिकल्पयेत् ॥ २२ ॥

अन्यथात्वे महादोषा वैपरीत्ये कुलक्षयः ।
इति कथितदिगादिभेदयोगैः
सुरभवनानि भवन्ति यस्य राज्ञः ।
अविरतमुदितोदितप्रतापः
स्वभुजजितां स चिरं प्रशास्ति पृथ्वीम् ॥ २३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
आपतननिवेशो नामैकपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ।

अवतारो निवेशानां विधानं वास्तुनो यतः ।
कार्त्स्न्येन तमतो भूमः सभ्यस्य प्रसवोत्तमः (?) ॥ १ ॥
कुलजातिक्रमाणां च क्रमं दीर्घाल्पजीविनाम् ।
संस्थानमभिधास्यामो लक्ष्यलक्षणमेव च ॥ २ ॥
शुभाशुभानां वैराजमादि तेषां प्रचक्षते ।
पूर्वोक्तस्य विमानस्य तस्यातो लक्ष्म कथ्यते ॥ ३ ॥
वैराजस्य यथाकारव्यवस्थानमशेषतः ।
चतुरश्रं समं क्षेत्रमशीत्यंशैर्विभाजयेत् ॥ ४ ॥
संयुक्तमष्टभिर्भागैः कुर्याद् गर्भगृहं शुभम् ।
द्विपञ्चाशद्भिरैः सीमा गर्भकोष्ठसमन्विताः ॥ ५ ॥
द्वात्रिंशता देवकोष्ठैः सर्वैरेकान्तरैश्च तैः ।
बाह्यस्थाने ततः स्थानाद् द्वादशशोभनैर्धरैः ॥ ६ ॥
हेमरत्नमयैः स्तम्भैः शुकपट्टैश्च भूषितैः ।
शुभालङ्कारखचितैर्वितानैश्च विभूषणैः ॥ ७ ॥
स्फाटिकैर्विविधैर्जालैः सहरिन्मणिवेदिकैः ।
हंसकर्णकपोतालीतिर्यक्स्थाल्पर्यङ्कर्णिकैः ॥ ८ ॥
पर्यन्तदेशधृतया गर्भस्योपरि घण्टया ।
लोकनाथेन तद् सृष्टमाद्यं वैराजसंज्ञिनम् ॥ ९ ॥
तस्मात् स्वस्तिकसंज्ञः प्राग् वृहच्छन्दो विजायते ।
चतुश्शालस्त्रिशालश्च हिरण्याकस्ततोऽपि च ॥ १० ॥
सिद्धार्थको द्विशालः स्यादेकशालस्तु कुम्भकः ।
सृष्टमन्यद् विमानं च वरं वीरं चतुर्मुखम् ॥ ११ ॥
गणानां देवतानां च स्कन्दस्य च यथाक्रमम् ।
प्रासादा द्वादशैतेऽन्ये जज्ञिरे शुभलक्षणाः ॥ १२ ॥
स्वस्तिकः श्रीतरुश्चैव तृतीयः क्षितिभूषणः ।
भूजयो विजयो भद्रः

नन्द्यावर्तो विमानश्च गान्धारः पृथु च ।
त्रिकूटांगवकाशाद श्री वंशजगर्भजाः ॥ १४ ॥
एकैकस्मात् पदैरेभिः समजायत ।
स्वस्तिकात् स्वस्तिकस्तेन भीमः शिखराकरः ॥ १५ ॥
क्षमाभृतात् तु नाम्ना स्यात् भूधरात् गजयूथपः ।
विनयाद्वर्गश्च महाप्रान्दो विनिर्गतः ॥ १६ ॥
श्रीवृक्षाभिख्यस्तस्य उत्पन्नात् ममदाभिधः ।
व्यापिभो नन्दिकावर्तात् विमानाद्दिनजा(?ति)कः ॥ १७ ॥
कुबेरः सर्वतोभद्रान्मुक्तकोणात् पराधरः ।
एतेभ्योऽपि च संभूताः कनीयांसोऽभिधानतः ॥ १८ ॥
गजेन्द्रास्ते तदाकारैर्लक्ष्याः स्वैः स्वैः पृथग्विधैः ।
मार्गैस्तेषूत्तमैः पूर्वान् मध्यमान् मध्यमैस्तथा ॥ १९ ॥
कनीयसः कनीयोभिः प्रासादानुपकल्पयेत् ।
विस्तरैरपरैः श्लिष्टाः प्रासादा जज्ञिरे ततः ॥ २० ॥
प्रथमो रुचकस्तेषु द्वितीयो वर्धमानकः ।
अवतंसस्तृतीयस्तु चतुर्थो भद्र उच्यते ॥ २१ ॥
पञ्चमः सर्वतोभद्रः षष्ठः स्यान्मुक्तकोणकः ।
मेरुर्मन्दर इत्यष्टौ विज्ञेयाः शिखरोत्तमाः ॥ २२ ॥
चतुरश्राः समाख्याता देवानामालयाः शुभाः ।
एते ते वंशजाः सर्वे निवेश्या ब्रह्मजातयः ॥ २३ ॥
वैराजकुलसंभूताः प्रासादाः परमोत्तमाः ।
एतेभ्योऽन्येऽपि संभूताः पुत्रपौत्रप्रपौत्र(पौजा)ः ॥ २४ ॥
स्ववंशाः सुपरीवाराः परवंशविवर्जिताः ।
कर्तव्या भूतिकामेन तेजसा शुभलक्षणाः ॥ २५ ॥
नन्दका वर्धनाश्चैव सर्वकामफलप्रदाः ।
हृष्टपुष्टजनाकीर्णाः पूजासंस्कारवर्धनाः ॥ २६ ॥
यदि हीना भवन्त्येते परवंशेन दूषिताः ।
तदुद्वेगं नृणां नित्यमर्थनाशं कुलक्षयम् ॥ २७ ॥

पीडां च स्वामिनः कुर्युर्यदन्यदपि गर्हितम् ।
तस्मादेते विधातव्या दूषिता नान्यजातिभिः ॥ २८ ॥
इति वैराजजातानामुत्पत्तिः परिकीर्तिता ।
वैराजजन्मतुरसन्नपरम्परेय-
मुक्तैवमत्र शुभलक्ष्मवती समासात् ।
आनन्दकीर्त्तिधनधान्यकरी कृता स्या-
दन्यादृशी पुनरनर्थफलैव कर्तुः ॥ २९ $\frac{1}{2}$ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
प्रासादजातिर्नाम द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ।

ब्रूमो जघन्यवास्तूनां द्वारमानमतः परम् ।
विस्तारं सतलोच्छ्रायं द्रव्यव्यासविधिं तथा ॥ १ ॥
कथिता ये निराधाराः प्रासादास्तिर्यगायताः ।
तेषां भागचतुष्केण गर्भवासं विभाजयेत् ॥ २ ॥
द्वारं सार्धेन भागेन कुर्वीत स्वार्धविस्तृतम् ।
द्वारविस्तारपादेन पेद्याया विस्तृतिर्भवेत् ॥ ३ ॥
विस्तारार्धेन पिण्डः स्यात् तत्समः स्यादुदुम्बरः ।
सार्धमूलादुम्बरकः(?)शाखा व्यासवशाद् भवेत् ॥ ४ ॥
चतुर्विधश्च कर्तव्यः पेद्यापिण्डः प्रमाणतः ।
शाखा तु पेद्यापिण्ड(श्च?स्य) विस्तारेण विधीयते ॥ ५ ॥
शाखाविस्तारतो रूपशाखा स्यात् सार्धविस्तृतिः ।
अर्धेन पेद्यापिण्डस्य खल्वशाखा विधीयते ॥ ६ ॥
रूपशाखासमाः कार्या विस्ताराद् तुङ्गशाखिकाः ।
तुङ्गाया बाह्यतः शाखाः क्रियन्ते यास्तु काश्चन ॥ ७ ॥
अष्टांशाभ्यधिकाः सर्वाः कर्तव्या [illegible] ।

तलोदयस्य तन्मानं गर्भमण्डपयोः समम् ।
यदि भिन्नतलं कर्तुं मण्डपः कश्चि हीयते(?) ॥ ९ ॥

द्वारोच्छ्रिते तद्गुणानां मण्डपे स्यात् तलोच्छ्रितिः ।
प्रासादेषु कनीयस्सु तलमानमुदाहृतम् ॥ १० ॥

षड्भागाभ्यधिकं ज्येष्ठे मध्येऽष्टांशाधिकं ततः ।
वलाविधिः(?) समपदः प्रासादस्य विधीयते ॥ ११ ॥

नाधस्तात् स प्रयोक्तव्यो नोर्ध्वतश्चाप्युदुम्बरात् ।
कुम्भिकाभरणपट्टजयन्तीशीर्षकायफलकेषु तुला(नाम्) ।
उक्त(मान)मिह यत् प्रथमं तच्चाधिकं प्रविदधीत न हीनम् ॥ १२½ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादद्वारमानादि नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः प्रासादानां यथाक्रमम् ।
द्रव्येषूदयविस्तारं बाहल्यं परिधिं तथा ॥ १ ॥

प्रासादभागिकोत्सेधं प्रासादद्वारमिष्यते ।
स(त्र्यंशत्रियं)शोच्छ्रितं वापि सार्धांशोच्छ्रयमेव वा ॥ २ ॥

स्वीयस्वीयोदयादर्धविस्तारं च तदिष्यते ।
विस्तृतिर्भागतुर्यांशात् पेद्यायाः स्थौल्यमर्धतः ॥ ३ ॥

पेद्याबाहल्यविस्तीर्णा शाखा भवति मानतः ।
उत्तराङ्गानि कुर्वीत पेद्याशाखासमानि तु ॥ ४ ॥

सपादपेद्याविस्तारा रूपशाखा विधीयते ।
रूपशाखान्वितः कार्यः पीठबन्धस्तथोपरि ॥ ५ ॥

वृत्तं कार्यमधोवृत्ते पत्रपंक्ति निरन्तरम् ।
स्तम्भाश्च द्विगुणव्यासं भरणं भूषणान्वितम् ॥ ६ ॥

रूपशाखासमं तच कर्तव्यमतिसुन्दरम् ।
ऊर्ध्वे समन्ताचार्धांशमात्रे तच्चतुरश्रकम् ॥ ७ ॥
तदूर्ध्वे भरणोच्छ्रायः स्यात् पादोनसमुच्छ्रितिः ।
कपोतश्चाप्यधश्शीर्षगर्भः स च विधीयते ॥ ८ ॥
सरथालयपत्रो वा स्वोदयार्धविनिर्गमः ।
तस्योपरिष्टात् कर्तव्यं स्यादुच्छालयपत्रकम् (?) ॥ ९ ॥
रथिका (तु) विधातव्या द्वयोरप्युच्छ्रितिस्तयोः ।
सार्धप्रमाणभरणाद् भूषा स्यात् पुष्पकादिभिः ॥ १० ॥
रूपकैर्वा यथाशोभं स्तम्भिकाभिश्च सर्वतः ।
कण्ठकोयत्रिभागोन(?) कूटाकारं भवेदतः ॥ ११ ॥
विभूषितं सिंहचक्रैर्हस्तितुण्डैरथापि वा ।
कपोलादि विधातव्यमन्तरे रूपशाखयोः ॥ १२ ॥
कार्यं विषमसंख्यं च सर्वमेतद् विचक्षणैः ।
तस्माद् बहिर्विधातव्या सर्वतः परिमण्डली ॥ १३ ॥
अन्त्यशाखासमा सा च प्रमाणेन विधीयते ।
तस्यां सद्वारशाखायां (प्रा)यशः पत्रपत्रिकाः ॥ १४ ॥
कार्यो(त्रा वाचैवा द्वार)शाखायास्तद्विस्तारसमुच्छ्रिताः ।
भवेदधस्तादर्धेन ग्रीवाया रसना तथा ॥ १५ ॥
ग्रीवया सार्धया तुल्यमन्तरं पत्रकाण्यधः ।
भागद्वयं प्रकुर्वीत जङ्घा त्र्यंशा ततोऽप्यधः ॥ १६ ॥
पेद्यापिण्डप्रमाणेन खल्वशाखा विधीयते ।
पेद्यापिण्डसमो बाह्यशाखान्यासः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
क्रमेणानेन कर्तव्याः शाखाः[1] स्वल्पा यदृच्छया ।
न नवभ्यः परं कार्या द्वारशाखाः कथञ्चन ॥ १८ ॥
निर्गमो वा प्रवेशो वा[2] विस्तारेण समन्वितः ।
पेद्यापा यदि वार्धेन शाखानां स विधीयते[3] १०

१. 'खि', २. खास्तत्र', ३. '

सर्वोदयस्य तन्मानं गर्भपादयतोः समम् ।
यदि विस्तरमं कर्तुं पादयः कपि ईयते(?) ॥ ९ ॥

द्वारोच्छ्रिते तद्गुणानां मण्डपे स्यात् तन्नोच्छ्रितिः ।
प्रासादेषु कनीयस्सु तन्मानमुदाहृतम् ॥ १० ॥

षड्भागाभ्यधिकं ज्येष्ठं मध्येऽष्टांशाधिकं ततः ।
बलविधिः(?) सपादः प्रासादस्य विधीयते ॥ ११ ॥

नापस्तात् स मयोक्तव्यो नोर्ध्वेनशाप्युदुम्बरात् ।
कुम्भिकाभरणपट्टजयन्तीशीर्षकायफलकेषु तुल्य(नाम्) ।
उक्त(मान)मिह यत् प्रथमं तस्माधिकं प्रविदधीत न हीनम् ॥१२½॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारनाम्नि वास्तुशास्त्रे
जघन्यवास्तुद्वारं नाम त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥

अथ प्रासादद्वारमानादि नाम चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ।

इदानीमभिधास्यामः प्रासादानां यथाक्रमम् ।
द्रव्येषूदयविस्तारं बाहल्यं परिधिं तथा ॥ १ ॥

प्रासादभागिकोत्सेधं प्रासादद्वारमिष्यते ।
स(त्र्यंशत्रियं)शोच्छ्रितं वापि सार्धांशोच्छ्रयमेव वा ॥ २ ॥

स्वीयस्वीयोदयादर्धविस्तारं च तदिष्यते ।
विस्तृतिर्भागतुर्यांशात् पेद्यायाः स्थौल्यमर्धतः ॥ ३ ॥

पेद्याबाहल्यविस्तीर्णा शाखा भवति मानतः ।
उत्तराङ्गानि कुर्वीत पेद्याशाखासमानि तु ॥ ४ ॥

सपादपेद्याविस्तारा रूपशाखा विधीयते ।
रूपशाखान्वितः कार्यः पीठबन्धस्तथोपरि ॥ ५ ॥

वृत्तं कार्यमधोवृत्ते पत्रकैश्च निरन्तरम् ।
स्तम्भाच्च द्विगुणव्यासं भरणं भूषणान्वितम् ॥ ६ ॥

रूपशाखासमं तच्च कर्तव्यमतिसुन्दरम् ।
ऊर्ध्वे समन्ताचाष्टांशमात्रे तच्चतुरश्रकम् ॥ ७ ॥
तदूर्ध्वं भरणोच्छ्रायः स्यात् पादोनसमुच्छ्रितिः ।
कपोतश्चाप्यधश्शीर्षगर्भः स च विधीयते ॥ ८ ॥
सरथालयपत्रो वा स्वोदयार्धविनिर्गमः ।
तस्योपरिष्टात् कर्तव्यं स्यादुच्छालयपत्रकम् (?) ॥ ९ ॥
रथिका (तु) विधातव्या द्वयोरप्युच्छ्रितिस्तयोः ।
सार्धप्रमाणभरणाद् भूषा स्यात् पुष्पकादिभिः ॥ १० ॥
रूपकैर्वा यथाशोभं स्तम्भिकाभिश्च सर्वतः ।
कण्ठकोयत्रिभागोन(?) कूटाकारं भवेदतः ॥ ११ ॥
विभूषितं सिंहचक्रैर्हस्तितुण्डैरथापि वा ।
कपोतादि विधातव्यमन्तरे रूपशाखयोः ॥ १२ ॥
कार्यं विषमसंख्यं च सर्वमेतद् विचक्षणैः ।
तस्माद् बहिर्विधातव्या सर्वतः परिमण्डली ॥ १३ ॥
अन्त्यशाखासमा सा च प्रमाणेन विधीयते ।
तस्यां सद्वारशाखायां (श्रा)यश्चः पत्रपत्रिकाः ॥ १४ ॥
कार्या(श्रा वाच?वा द्वार)शाखायास्तद्विस्तारसमुच्छ्रिताः ।
भवेदधस्तादर्धेन ग्रीवाया रसना तथा ॥ १५ ॥
ग्रीवया सार्धया तुल्यमन्तरं पत्रकाण्यधः ।
भागद्वयं प्रकुर्वीत जङ्घा त्र्यंशा ततोऽप्यधः ॥ १६ ॥
पेद्यापिण्डप्रमाणेन खल्वशाखा विधीयते ।
पेद्यापिण्डसमो बाह्यशाखान्यासः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
क्रमेणानेन कर्तव्याः शाखाः स्वल्पा यदृच्छया ।
न नवभ्यः परं कार्या द्वारशाखाः कथञ्चन ॥ १८ ॥
निर्गमो वा प्रवेशो वा विस्तारेण समन्वितः ।
पेद्याया यदि चार्धेन शाखानां स विधीयते ॥ १९ ॥

१. 'षि', २. 'स्वास्तम्य', ३. 'वा सवि', ४. 'संमिन'

सार्धपेद्यापिण्डसमः पिण्डस्योदुम्बरो भवेत् ।
तलन्यासस्तदर्धेन भूमिर(ज्ञा चाङ्गाश्च) तत्समाः ॥ २० ॥
उदुम्बरकपिण्डस्य मानात् सिंहमुखानि च ।
उदुम्बरात् पादहीनस्तुल्यो वाभ्यधिकोऽथवा ॥ २१ ॥
पट्टस्य पिण्डस्त्रिविधो विस्तारात् स्तम्भतोऽधिकः ।
भागपादसमस्तम्भो द्वादशांशं प्रपीडितः ॥ २२ ॥
भागद्वये च कर्तव्यो रूपलक्षणसंयुतः ।
चतुष्पष्टिप्रकारोऽयं नानारूपमपञ्चतः ॥ २३ ॥
स्तम्भाविस्ताराविस्तीर्णे पिण्डे तत्पादवर्जितम् ।
विस्तारात् त्रिगुणं दैर्घ्याद्धीरग्रहणमिष्यते ॥ २४ ॥
प्रविष्टौ स्तम्भमाने स्तः कुम्भिकोत्कालकौ सदा ।
तलपट्टसमं पट्टमुत्तरं परिकल्पयेत् ॥ २५ ॥
(तीहि)रं तस्य त्रिभागेन समुत्सेधाद् विधीयते ।
किञ्चिद् विनिर्गतं पट्टाद् यथाशोभं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥
अत ऊर्ध्वं यथाशोभं कण्ठकैर्नासनेन च ।
रथकैश्चित्ररूपैश्च कूटागारैः सतोरणैः ॥ २७ ॥
अलिन्दे मण्डपे वापि चतुष्के वलभीषु वा ।
वितानानि विचित्राणि समुत्क्षिप्ततलानि च ॥ २८ ॥
लक्षणेन च युक्तानि विदधीत यथोचितम् ।
लुमाः फलकवर्तीभिः कृतीः समभिदध्महे ॥ २९ ॥
उत्क्षिप्तानां च ये भेदा जायन्ते सर्ववास्तुषु ।
तुम्बिनी लम्बिनी हेला शान्ता कोला मनोरमा ॥ ३० ॥
आभ्माता चेति संज्ञिता नामतः कथिता लुमाः ।
चतुरर्धाङ्गने शस्ते कान्ते भूमितले शुभे ॥ ३१ ॥
सूत्रं क्षेत्रसमं कृत्वा कर्णात् कर्णं विभाजयेत् ।
विन्यस्येद् गर्भसूत्राणि तयोर्मध्यगतानि च ॥ ३२ ॥

१. 'धो' ख. पाठः । २. 'मा', ३. 'ह' क. पाठः । ४. 'त्त', ५. 'द्वा' ख. पाठः । ६. 'नी', ७. 'को' क. पाठः । ८. 'न' ख. पाठः । ९. 'मात', १०. 'ता स' क. ख. पाठः । ११. 'हविनी', १२. 'मा:', १३. 'वर्ग का' ख. पाठः ।

भूपश्चान्यानि मध्येषु सूत्राणि विनिवेशयेत् ।
मध्ये वृत्तं समालिख्य तुम्बिका[1] कमलोपमा ॥ ३३ ॥

कार्या भागीकृतं तत्र वृत्तं क्षेत्रे[2] प्रवर्तयेत् ।
सूत्रे सूत्रे तु[3] पिण्डस्थां लुमां सूत्रेण चालिखेत् ॥ ३४ ॥

लुमान्तरेषु सर्वेषु वैकॉव्येन घुणीकृतम् ।
तयोरन्तरयोर्मध्ये लुमामूले विकर्करम् ॥ ३५ ॥

द्विगुणं त्रिगुणं वा स्यात् ततश्च वलिनीं लिखेत् ।
व्यासार्धेनोदयश्चेह कर्तव्यस्तत्र मण्डले ॥ ३६ ॥

सम्पातात् तलसूत्राणां तुम्बिका चोर्ध्वसूत्रिता ।
उदयस्तलसूत्रस्य तुम्बिकायास्तथान्तरम् ॥ ३७ ॥

पूर्वसूत्रे[8] लुमाग्रेषु कण्टकान् कल्पयेद् ऋजून् ।
वहिस्थानेषु चान्तेषु लक्षं कुर्यात् सुनिश्चितम् ॥ ३८ ॥

लक्षं गृहीत्वाधःसूत्र ऊर्ध्वसूत्राणि लक्षयेत् ।
उदये कण्टकस्यान्ते तद्वदेवानुसन्ततम् ॥ ३९ ॥

दापयेदुत्तरं सूत्रं लुमानां खर्वकानि[10] च ।
पिण्डव्यासं वलीनां चाप्येषु क्षोभणविस्तृती ॥ ४० ॥

लुमा कर्णगता या स्यादाध्माता सा प्रकीर्तिता ।
छेदे प्रवर्तितान्या[11] स्यात् किञ्चिदूना मनोरमा ॥ ४१ ॥

कोला तृतीया शान्तेति चतुर्थी परिकीर्तिता ।
हेलाख्या पञ्चमी षष्ठी लम्बिनी नामतो[12] लुमा ॥ ४२ ॥

सप्तमी तुम्बिनीत्येता मार्गसूत्रविनिर्गताः ।
एताभिः कारयेत् कोलं[13] वितानं नयनोत्सवम् ॥ ४३ ॥

कोलाविलं हस्तितालु चाष्टपत्रं शरावकम् ।
नागवीथीवितानं च पुष्पकं भ्रमरावली ॥ ४४ ॥

---

१. 'दचिका' ख. पाठः । २. 'त्रं', ३. 'ण', ४. 'मास्' क. ख. पाठः । ५. 'कायेन', ६. 'हचिका', ७. 'मू' ख. पाठः । क. पाठः । ८. 'नेष्टुमाम' क. पाठः । ९. 'वलं ग', १०. 'खि', ११. 'र्तिन्य+स्याः', १२. 'तस्तुला', १३. 'का' ख. पाठः ।

हंसपक्षं करालं च विकटं शङ्खकुट्टिमम् ।
शङ्खनाभिः सपुष्पं च शुक्ति(इ?इ)चक्रमेव च ॥ ४५ ॥
मन्दारं कुमुदं पद्मं विकासं गरुडप्रभम् ।
पुरोहतं पुरारोहं विद्युन्मन्दारकं तथा ॥ ४६ ॥
एतान्येवं वितानानि सङ्ख्यया पञ्चविंशतिः ।
एतेषां रूपनिर्माणमधुना संप्रचक्ष्महे ॥ ४७ ॥
समन्ताच्चतुरश्रे च चतुरश्रायतेऽथवा ।
क्षेत्रे वृत्तीकृते नाम्र्यैकया तत् कोलमुच्यते ॥ ४८ ॥
चतुरश्रे यदा क्षेत्रे कर्णस्थानेषु कृत्स्नशः ।
चतुरश्रनिबन्धेन चतुरश्रनिबन्धने ॥ ४९ ॥
वेलिनी विकटाकारा पूर्वं वृत्तान्यधस्तथा ।
भ्रमवृत्तं च यन्मध्ये परं तत्रापरा लुमाः ॥ ५० ॥
क्रियन्ते तुम्बिकाः पत्र यत्र सुस्थाः सुसंवृताः ।
मार्ग(?)स्तम्भेऽधःसूत्रस्य तद् भवेत्समपनोत्तारम् ॥ ५१ ॥
कोणादिभिन्ने समे क्षेत्रे भागाष्टकविभाजिते ।
मध्ये द्विभागे विन्यसेद् वृत्तं तुम्बिकयान्विते ॥ ५२ ॥
तत्र समान्ते च वृत्ते भ्रमान् षोडश कारयेत् ।
अन्तराणि यानि वृत्ताणि लुमाभ्याः परिकल्पयेत् ॥ ५३ ॥
यानि शेषाणि वृत्ताणि पद्मिनीभ्याः प्रकल्पयेत् ।
तुम्बिकानां कारयेद् वृत्तं गगनातु(?)मुच्यते ॥ ५४ ॥
अष्टासु चतुष्पदविभागं शेषं प्रकल्पयेत् ।
लुमाभ्यान्तेषु पत्राणि मन्दिरान्यन्यतस्तथा ॥ ५५ ॥
मध्यान्तेषु मध्यमेषु तुम्बिकाः सन्निवेशयेत् ।
वृत्ताकारं समं स्यात् त्रिभागं च पंक्ति तत् ॥ ५६ ॥
चतुर्भिर्मध्या वृत्तं भागषट्कविभाजिते ।
[illegible] ॥ ५७ ॥

[illegible]

वितानमेतत् कथितं यश्चिकीर्षति मानवः ।
ऊर्ध्वतिर्यग्गतैर्नालैः क्रियते यन्निरन्तरम् ॥ ५८ ॥

पुष्पमालाकुलं श्रीमत् पुष्पकं तदुदाहृतम् ।
अशोकपल्लवाकीर्णलुमाध्मानिबन्धनम् ॥ ५९ ॥

चतुरश्रक्रियायुक्तं सा प्रोक्ता भ्रमरावली ।
आध्माता कर्णमायाता तुम्बिकास्थानसंश्रया ॥ ६० ॥

तुम्बिनी यत्र मध्ये तु हंसपक्षं तदुच्यते ।
अस्यैव पक्षे तु यदा सम्बध्येत मनोरमा ॥ ६१ ॥

तुम्बिनी च विपक्षेषु करालं तदुदाहृतम् ।
कोला लुमा स्याद् विकटे शङ्के शान्ता प्रकीर्तिता ॥ ६२ ॥

शङ्खनाभिसमं सूत्रं तुम्बिकायाः प्रवर्तते ।
सर्वेष्वपि लुमास्थानेष्वेकरेखान्वितं भवेत् ॥ ६३ ॥

शङ्खनाभिरिति प्रोक्तं वितानमिदमुत्तमम् ।
एतस्यैव लुमास्थाने तुम्बिका पद्मकावृता ॥ ६४ ॥

वलयैर्भूषिता यत् स्यात् सपुष्पमिति तद् विदुः ।
क्षेत्रे ह्यायताकारे कारयेच्छुक्तिसंज्ञकम् ॥ ६५ ॥

वृत्ताकारे भवेत् क्षेत्रे वृत्तं वलयकर्मणा ।
चतुरश्रे समे क्षेत्रे यल्लुमार्धलुमर्ध(तैःतः) ॥ ६६ ॥

वृत्तक्षोभणभङ्गानि तन्मन्दारकमुच्यते ।
कुमुदं कुमुदस्येव लुमाक्षेपादिहार्धतः ॥ ६७ ॥

पद्मके स्यादधःक्षिप्ता विकासे मध्यमा लुमा ।
गरुडे गरुडो मध्ये नागाभरणशोभितः ॥ ६८ ॥

§पुरोगतं तद् यदधो गत्वा स्यादूर्ध्वगं पुनः ।
अधो गत्वा पुरारोहमूर्ध्वमूर्ध्वं ततोऽप्यधः ॥ ६९ ॥

विचित्रक्षोभणाकीर्णमन्ते वृत्तं मुहुर्मुहुः ।
अष्टभिश्चाष्टभिर्मध्ये विद्युन्मन्दारकं भवेत् ॥ ७० ॥

---

१. 'आमतः' ख. पाठः। २. 'स' क. पाठः। ३. 'त्रा', ४. 'दधेगतं पु... ख. पाठः।

§ पुरोहतमिति तु लक्ष्ये पठितम्।

मानोन्मानमथ ब्रूमः प्रासादच्छाद्यसंश्रयम् ।
अर्धेनच्छाद्यविस्तारस्योर्ध्वे वंशं प्रकल्पयेत् ॥ ७१ ॥

अयमर्धोदयः प्रोक्त आवन्त्यो नामतः परः ।
त्र्यंशेनच्छाद्यविस्तारस्य[1]ोदयो वामनो भवेत् ॥ ७२ ॥

वामनावन्त्ययोर्मध्ये नवधा प्रविभाजयेत् ।
भागोत्तरोदयात् तेऽष्टौ वामनादुदयाः स्मृताः ॥ ७३ ॥

(वा?आ)तपत्रोऽथ कौबेरः (स?श)[2]मैनाख्यस्तथावली ।
हंसपृष्ठो महाभोगी नारदः शम्बुकस्तथा ॥ ७४ ॥

वामनः प्रथमस्तेषामाव([3]न्त्योते?न्त्येन) दशेत्यमी ।
छाद्यानामथ वृत्तानामुदयः प्रोच्यतेऽधुना ॥ ७५ ॥

तलसूत्रसमं कृत्वा कुर्याद् द्वादशधोदयम् ।
षष्ठादारभ्य भागोत् स्युः सप्त भागोत्तरोदयाः ॥ ७६ ॥

कुबेरशेखरी चन्द्री नागश्चा(तु?थ) गणाधिपः ।
मुख्यश्चाछः सुभद्रश्च वृत्ते सप्तोदयाः स्मृताः ॥ ७७ ॥

कृत्वा त्रिकर्करपदं लुमापृष्ठं लिखेत् ततः ।
भागार्धमधिकं क्षेत्रे भवेच्छाद्यकवर्तना ॥ ७८ ॥

भागार्धवर्धिते क्षेत्रे तलसूत्रक्रमान्विते ।
लुमामाद्यां लिखेद् भूयः पद क्रमेणानुसन्ततम् ॥ ७९ ॥

रिक्ता यथाद्विहस्ताप(?) लुमायाः स्यादनन्तरम् ।
लुमा त्रिभागहीनेन परिवृद्धाङ्गुलेन सा ॥ ८० ॥

तस्यार्धानन्तरा लक्ष्म्या सार्धं वृद्धाङ्गुलत्रयम्(?) ।
त्र्यंशोनैः षड्भिरपरा त्र्यंशोनैर्दशभिः परा ॥ ८१ ॥

चतुर्दशभिरन्या स्यात् सार्धवृद्धा मनोऽङ्गुलैः ।
विंशत्यङ्गुलवृद्धा तु सप्तमी कोणसंधिनी ॥ ८२ ॥

क्रमेणानेनै मानानि लुमानां वृद्धिह्रासयोः ।
अनुपातेन कार्याणिच्छाद्यपर्यन्तानुसारतः ॥ ८३ ॥

---

१. 'स्योदयस्तत्रवामनो' (?) क. पाठः । २. 'मा' ख. पाठः । ३. 'न्तोते' क. पाठः । ४. 'ताः' ख. पाठः । ५. 'व्यापः', ६. 'भाद् भ', ७. 'भागमङ्गलस्था वा' क. पाठः । ८. 'वंसरन्', ९. 'द' ख. पाठः । १०. 'ताः', ११. 'न मानानि' क. पाठः ।

† कुबेरवल्लरीचन्द्रीपद्मगा गणनायकः ।
* मुग्धा सुभद्रेत्येताः स्युर्लुमाकर्माधमादितः ॥ ८४ ॥
एतासां गण्डिकाछेदाश्चत्वारः परिकीर्तिताः ।
ऊर्ध्वस्तिर्य(र्गैग)तिर्य्यंशस्तथार्धत्र्यंश एव च ॥ ८५ ॥
छाद्यकोदयविस्तारं तन्निर्गमसमायति ।
कृत्वा षोढा भजेत् क्षेत्रं विस्तारायामतः समम् ॥ ८६ ॥
तत्रोर्ध्वद्रव्यमानेनच्छिन्द्यात् प्रागेव गण्डिकाम् ।
तस्यां छेदानुसारेण दापयेदेव लम्बकम् ॥ ८७ ॥
अधस्ताद् गण्डिकायाश्च कण्टकानि प्रकल्पयेत् ।
अवपातोच्छ्रयौ ज्ञात्वा त्रीणि स्थानानि चिह्नयेत् ॥ ८८ ॥
गर्भे तथोर्ध्वे प्रान्ते च तृतीयं मध्यतस्तयोः ।
यत्र स्थाने स्थितं सूत्रं स्पृशति स्थानकत्रये ॥ ८९ ॥
तस्मात् प्रसार्य तत्सूत्रं भ्रमयेत् कर्कटं ततः ।
लुमार्धस्यैवमुपरिसंस्थानमुपजायते ॥ ९० ॥
उपरि स्थितेन सूत्रेण तत्तुल्येनैव कर्कटम् ।
प्रान्तावलम्बकस्थाने भ्रमयेत् खल्वसिद्धये ॥ ९१ ॥
प्रोंगक्षे भागयुगलावच्छिन्नं फलके पुनः ।
कल्पयेत् सममेवैषा लुमापार्ष्णिर्निगद्यते ॥ ९२ ॥
शेषां लुमां तु दीर्घांशैश्चतुर्भिः प्रविभाजयेत् ।
चतुर्थातः परं तस्याः कर्तव्यं वृत्तवर्तनम् ॥ ९३ ॥
अर्धोदये लुमोच्छ्रायो विस्तारांशद्वयोन्मितः ।
मूलेऽग्रतश्च भागार्धमुदयोऽस्या विधीयते ॥ ९४ ॥
अधःक्षेत्रे स विस्तारात् सूत्रमालम्ब्य तद्यथा ।
विस्तारात् सदृशे क्षेत्रे सार्धतद्भागमाश्रितः ॥ ९५ ॥

---

१. 'द्दा' ख. पाठः । २. 'स' क. पाठः । ३. 'गा', ४. 'प्राक्क्षेत्रे भा', ५. 'मायता ।' ख. पाठः ।

---

† 'कुबेरशेखरी'ति पूर्वं पठितम् । * 'मुख्य' इति पूर्वं पठ्यते । तदनन्तरं च 'श्रेष्ठ' इति नामान्तरमपि तत्र दृश्यते ।

ऊर्ध्वदेशांत् तु भागेनं स स्याद् भागचतुष्टये ।
लिखेद् वृत्तं त्रिभागोनश्रंशकर्कटकोद्भवम् ॥ १०९ ॥

तस्योपरिष्टात् तदनु ग्रीवा कार्यैकभागिनी ।
गर्भे शृङ्गाग्रयोर्मध्ये तिर्यग् भागद्वयं भवेत् ॥ ११० ॥
मध्ये कर्णाग्रयोस्तिर्यक् कार्यं भागत्रयं बुधैः ।
ग्रीवाया उपरिष्टाच्च भागमेकं शिखा भवेत् ॥ १११ ॥
शिखाग्रमुपरिष्टाच्च कर्तव्यं गर्भसङ्गतम् ।
शिखाग्रमूर्ध्वतस्तद्वदर्धभागावलम्बितम् ॥ ११२ ॥
भागावलम्बि कर्णाग्रं स्कन्धाग्रं तावदेव तु ।
स्यात् कर्णखण्डयोर्मूलं स्कन्धदेशस्य सङ्गतम् ॥ ११३ ॥
वस्तिको व्यंशविस्तारायामः प्राग्वृत्तमध्यतः ।
वं शङ्कुमधःसूत्रादूर्ध्वं भां(गो?गे) निवेशयेत् ॥ ११४ ॥
गे निवेशितं कुर्यात् पूर्ववृत्तांद्यशेषतः ।
स्तिकान्तं च पूर्वोक्तं पूर्ववत् सर्वमाचरेत् ॥ ११५ ॥
लसूत्रादुपर्यंशैश्चतुर्भिर्गर्भतः स(मः?मम्) ।
भ्यां द्वाभ्यामुभयतो भागाभ्यां तिर्यगेव च ॥ ११६ ॥
गेन तद्वदेवाधःसूत्रादुपरि गर्भतः ।
तुर्भिश्च चतुर्भिश्च भागैरुभयतः समम् ॥ ११७ ॥
ाधानि लिखेदेककर्णयुक्तानि पूर्ववत् ।
लम्ब्राणि च ग्रीवास्वस्तिकार्धयुतानि च ॥ ११८ ॥
सूत्रबहिर्देशाद् बाह्यवृत्तसमुद्भवः ।
त्रयप्रविष्टैः स्यात् पार्ष्णिरत्र परिस्फुटः ॥ ११९ ॥
वलीललितो नाम सिंहकर्णोऽयमीरितः ।
भागीकृते प्राग्वदुदये तत्प्रमाणतः ॥ १२० ॥

शो त्रिभागोनैः स', २. 'य', ३. 'कैः', ४. 'र्य', ५. 'र्ध'
७. 'करस्कन्धवि', ८. 'मः', ९. 'गर्भे नि' ख. पाठः । १०. 'स्या'
११. 'ग्र', १२. 'मुपाच' ख. पाठः । १३. 'द्वे', १४. 'श'
तु' क. पाठः ।

चतुर्दशांशविस्तीर्णं कर्णे सार्धं विनिर्मितम् ।
हस्तमात्रोच्छ्रिते प्राग्वत् स्यात् सपादाङ्गुलिस्मृतः ॥ १२१ ॥
तत्र पञ्चभिर्वापि सिंहकर्णस्य भागतः ।
एते शोभान्विताः कार्याश्चाथ संवरणाश्रयः ॥ १२२ ॥

प्रासादानामिति निगदितं द्वारमानं निवेशः
स्तम्भानां च स्फुटमिह वितानानि तेषां लुमाश्च ।
वृषच्छायोच्छ्रितिरभिहिता छायसंस्था लुमाश्च
प्रोक्ताः सम्यक् प्रथितमपरं सिंहकर्णप्रमाणम् ॥ १२३ ॥

इति महाराजाधिराजश्रीभोजदेवविरचिते समराङ्गणसूत्रधारापरनाम्नि वास्तुशास्त्रे
प्रासादद्वारस्तम्भनिवेशवितानलुमालक्षणवृषच्छायलुमासिंहकर्णप्रमाणं नाम
चतुष्पञ्चाशोऽध्यायः ॥

शुभं भूयात् ॥

THE GAEKWAD'S ORIENTAL SERIES.

SELECT OPINIONS.

"Kavyamimamsa" a treatise on poetics by the poet Rajasekhara, ... flourished about A. D. 900, was evidently regarded as an important work, ... about one-fourth of it was borrowed by the celebrated Jain author Hemchan... it contains various interesting remarks about the geography of India, the liter... surroundings of a Royal poet, literary examinations, and writing materials. ... second, an epic in sixteen cantos by a poet named Vastupal who flourished in ... early part of the thirteenth century, seems to have achieved a more than l... notoriety. The inclusion of Prakrit works in the series is an excellent idea. Ow... to the practical monopoly of Sanskrit in India, the study of the Prakrits has b... far too much neglected there, though those mediæval vernaculars are of gr... philological and to some extent, literary importance.

LONDON TIMES LITERARY SUPPLEMENT, June 22, 1917.

The first two volumes of the *Gaekwad's Oriental Series* are well print... and appear to be well edited also. I consider the introductions and appendic... very useful.

A. A. MACDONELL, Boden Professor of Sanskrit in the University of Oxfor...

I was much struck by the valuable nature of the works in course of publica... in the *Gaekwad's Oriental Series*. Some of them, I see, will be important aid... me in my work in the *Linguistic Survey of India*. The first two numbers ar... valuable works and were hitherto quite unknown to me.

(SIR) GEORGE A. GRIERSON, Superintendent of the Linguistic Survey of India

---

The series, as a whole, will bring notable accession to our knowledge ... the immense and wonderful Sanskrit literature.

(DR.) F. W. THOMAS, Librarian, India Office Library.

The editions have been executed with the greatest care. The prefaces ... learned and informing and the books are well selected for the study of Indian ... History and Literature.

(MAHAMAHOPADHYAYA) HARAPRASAD SHASTRI, M. A., C. I. E.

The edition is a critical one and the introduction and notes valuable:— ... AN ANTIQUARY.

Edited in an admirable manner and will form an important addition to the ... Sanskrit Literature

(MAHAMAHOPADHYAYA) T. GANAPATI SHASTRI, Ph. D., M. R. A. S.
Curator for the Publication of Sanskrit Mss., Trivandrum.